

*Azərbaycan Dillər Universiteti və
Naxçıvan Dövlət Universitetinin
birgə təşkilatçılığı ilə
Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan
Olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş*

**TƏRCÜMƏŞÜNASLIĞIN MÜASİR
PROBLEMLƏRİ**

**MÖVZUSUNDA RESPUBLİKA
ELMİ KONFRANSI**

*Naxçıvan Dövlət Universitetinin
Elmi Şurasının 30 yanvar 2024-ci il tarixli
06 sayılı qərarı ilə nəşr edilib.*

KONFRANSIN TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Elbrus İsayev, *Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent – sədr*

Üzvlər:

Şirməmməd Qulubəyli- *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Ceyran Quliyeva- *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

İlhamə Məmmədova- *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Elnaz Əliyeva- *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Məhsəti Əsgərova- *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Əli Allahverdiyev- *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

BURAXILIŞA MƏSUL: ƏLİ HƏŞİMOV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Naxçıvan Dövlət Universiteti. “Tərcüməşünaslığın müasir problemləri” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları. Naxçıvan. Universitetin nəşriyyatı. 2024. 139 səh.

TƏRCÜMƏ - FILOLOGİYANIN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞINDA TƏRCÜMƏ MƏSƏLƏLƏRİ

ULDUZ QƏHRƏMANOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ulduzkahraman1@gmail.com

1. Mirzə Ələkbər Sabirin “Bizi aldatma, xacə, hər sözüünə” misrası ilə başlayan taziyanəsi böyük filosof-şair Ömər Xəyyamın eyni adlı rübaisindən məalən tərcümədir. Sabir bu tərcümə ilə insanı bu gündən, dünyəvi istək-arzularından ayırır, onu axirət dünyasına bağlamaq, cənnət-cəhənnəm xülyası ilə aldatmaq istəyən fanatikləri ifşa etmişdir.

“Hophopnamə”nin müxtəlif nəşrlərində Ömər Xəyyamdan “Dəhr bir müddət oldu mənzilimiz” misrası ilə başlayan tərcümə rübai çap olunmuşdur. Sabirin orijinal şeiri kimi tanıyıb təhlil etdiyimiz həmin bu rübai də əslində Xəyyamdan ustalıqla edilmiş bir tərcümədir.

2. Mirzə Ələkbər Sabirin “Nəsimi-Şimal” qəzetəsindən məalən tərcümənin tərcümə olduğuna da inanmaq çətindir. Sabir satiralarının ümumi ahəngi ilə səsləşən, oxucular tərəfindən orijinal bir satira kimi qiymətləndirilən “Balaca səhnə” Sabirin digər satiraları ilə yanaşı şairin ölümündən sonra da ədəbi ictimaiyyətimizin nəzərini cəlb etmişdir.

3. Mirzə Ələkbər Sabirin ərəb natiqi Söhbən Vailidən “Ləffazlıq” (“Məxlis” qəzetəsindən tərcümə) adlı tərcümə əsəri nəsr formasındadır.

4. Mirzə Ələkbər Sabirin tərcümə etdiyi əsərlər içərisində Misir alimi Məhəmməd Əbdodan iki tərcümə qitəsi vardır. Bunların hər ikisi 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalında çap olunmuşdur.

1. “Qəm etməzəm, denilsə, Məhəmməd sağaldımı”

2. “Tapşırma sirrini məgər əhli-kərəmlərə”

Bu şeirlər ideya, məzmun cəhətindən bir o qədər əhəmiyyətli olmasa da, onların müəllifi Məhəmməd Əbdü XIX əsrin axırı və XX əsrin əvvəlində Misirdə yaşayıb yaradan məşhur ərəb yazıçısı, alimi və din xadimidir. O, vətəninə maarifçilik hərəkatının genişlənməsi yolunda çalışmış və islam dinini “müasirləşdirməyə” cəhd edənlərdən olmuşdur. Onun görüşlərində Russo, Monteskyö və başqa fransız maarifçilərinin təsiri vardır. Dünyagörüşü çox ziddiyyətli olan Misir yazıçısının fəaliyyətində Sabirin qiymətləndirdiyi başlıca cəhət onun maarifçiliyi imiş.

Açar sözlər: M.Ə.Sabir, tərcümə, satira, ədəbiyyat, “Hophopnamə”

Əziz Mirəhmədovun “Sabirin klassik irslə əlaqəsinə dair” adlı məqaləsinə istinadən demək olar ki, cahanşümul fars və tacik şairi, məşhur filosof, riyaziyyatçı və astronom Ömər Xəyyamla Sabirin əlaqəsinə dair “Molla Nəsrəddin”in müvəqqəti redaktoru olmuş jurnalist Məmmədəli Sidqi xəstə Sabirin 1911-ci ilin əvvəlində Tiflisdə keçirdiyi günləri xatırlarkən yazır ki, şair boş oturmağı sevməzdi, istirahət saatlarında kitab oxuyardı (...). Ömər Xəyyam rübailəri ilə çox maraqlanardı [2, s.64].

“Bizi aldatma, xacə, hər sözüünə” misrası ilə başlayan taziyanə isə böyük filosof-şair Ömər Xəyyamın eyni adlı rübaisinin məalən tərcüməsidir. Sabir bu tərcümə ilə insanı bu gündən, dünyəvi istək-arzularından ayırır, onu axirət dünyasına bağlamaq, cənnət-cəhənnəm xülyası ilə aldatmaq istəyən fanatikləri ifşa etmişdir” [3, s.60].

“Bütün yaradıcılığında din xadimlərini tənqid edən, xalqın geri qalmasının əsil səbəblərindən birini onlarda görəndə böyük söz ustası Xəyyamda öz fikrinə uyğun bir rübai gördükdə onu, məalən də olsa, tərcümə etməyi lazım bilir. Belə bir arzusunun nəticəsidir ki, Xəyyamın “Ey xacə, yeki kam rəva kon mərə” misrası ilə başlayan məşhur rübaisini Sabir məalən belə tərcümə etmişdir”.

Bizi aldatma, xacə, hər sözüünə,

Bizə yox, get nəsihət et özünə!

Görüyorsən gözün düzü əyri,-

Bizdən əl çək də, çarə qıl gözünə!

Ömər Xəyyamdan etdiyi “Bizi aldatma, xacə, hər sözüünə” adlı tərcüməsi ilk dəfə “Həqiqət” qəzetində 22 iyun 1910-cu ildə № 141-də “S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Qəzetdə taziyanənin sonunda “Xəyyamdan məalən tərcümə” sözləri yazılmışdır. Xəyyamın rübaisi budur:

Ey xacə, yeki kam rəva kon mara,
Dəm dərkəşo dərkare xoda kon mara,
Ma rast rəvim leyk to gəc mi bini,
Rov çareyi-didə kon, rəha kon mara

Bu misra ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə Xacə, aldatma bizləri sözüünə şəklində getmişdir [1, s.322].

“Hophopnamə”nin müxtəlif nəşrlərində Ömər Xəyyamdan belə bir tərcümə rübai çap olunmuşdur:

Dəhr bir müddət oldu mənzilimiz,
Onda həll olmaz oldu müşkülümüz,
Yaşadıqca çoxaldı düşmənimiz,
Nə edək, doğru söylədi dilimiz!...

Bu vaxtadək Sabirin orijinal şeiri kimi tanıyıb təhlil etdiyimiz həmin bu rübai əslində Xəyyamdan ustalıqla edilmiş bir tərcümədir. İlk dəfə “Günəş” qəzetinin 16 yanvar 1911-ci il tarixli 13-cü nömrəsində nəşr olunmuşdur. Bu rübaini sonralar 1926-cı ildə Cəlal Yusifzadə, 1955-ci ildə Mirmehdi Seyidzadə də tərcümə etmişdir. Bunlardan birincisi Bakıda çıxan “Ədəbi parçalar” jurnalında getmişdir.

Cəlal Yusifzadənin tərcüməsi:
Bir müddət olub bu dəhrlər mənzilimiz,
Qəm-qüssədən özgə olmadı hasilimiz.
Əfsus ki, həll olmadı bir müşkilimiz,
Getdik, doludur həsrətü qəmlə dilimiz.
Mirmehdi Seyidzadənin tərcüməsi:
Bir müddət bu dünya oldu mənzilim,
Yaşadım, dərd oldu yalnız hasilim,
Getdim ürəyimdə qaldı min həsrət,
Heyhat, həll olmadı bircə müşkilim.

Göründüyü kimi, bu üç tərcümə bir neçə cəhətdən bir-birinə oxşayır: fikir, əhvali-ruhiyyə, ahəng, həcm, qafiyələr, həm də ayrı-ayrı ifadələr cəhətindən “Müşkilimiz”, “mənzilimiz”, “dilimiz” qafiyələri hər üç tərcümədə təkrar olunur.

Sabirin tərcümələri arasında “Balaca səhnə”ni yaxud “Səd şükr ki, oldu nur-baran” adlı tərcüməsinin xüsusi yeri vardır. Bu tərcümə ilk dəfə “Yeni həqiqət” qəzetində 27 fevral 1911-ci ildə № 30-da “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. İkinci nəşrdə “Balaca felyeton” adı ilə verilmişdir. Qəzetdə sərlövhədən sonra “Nəsimi-Şimal qəzetəsindən məalən tərcümə” qeydi vardır [4, s.249].

“Bu əsərin tərcümə olduğuna da inanmaq çətindir. Sabir satiralarının ümumi ahəngi ilə səsleşən, oxucular tərəfindən orijinal bir satira kimi qiymətləndirilən “Balaca səhnə” Sabirin digər satiraları ilə yanaşı şairin ölümündən sonra da ədəbi ictimaiyyətimizin nəzərini cəlb etmişdir” [1, s.344].

Səd-şükr ki, oldu nur-baran
Məşrutə ilə bu xaki-İran!
Rəxnə yetişib binayi-zülmə
Yer qalmadı kəxdudayi-zülmə
Zülmün, sitəmin çırağı söndü,
İran yenə bir behiştə döndü.

Mirzə Ələkbər Sabirin ərəb natiqi Söhban Vailidən “Ləffazlıq” (“Məxlis” qəzetəsindən

tərcümə) adlı tərcümə əsəri ilk dəfə “Həqiqət” qəzetində 2, 4 iyul 1910. № 150, 151-də “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız beşinci nəşrə daxil edilmişdir [4, s.291]. Söhban Vail VIII əsrdə xəlifə Harun ər-Rəşid zamanında yaşamış, dil və üslubun gözəlliyi, zənginliyi sayəsində şöhrət qazanan məşhur ərəb natiqi olmuşdur. Ş.Şaminin yazdığına görə “fəsaht və bəlağətdə ismi zərbi-məsəl hökmünə keçmiş”dir.

Söhban Vailinin adı mənbədən düzgün oxunmadığına görə “Hophopnamə”nin 1948-ci il nəşrində Söban və iblisi şəklində getmişdir. Tərcümə nəsr formasındadır. Sabirin Söhban Vailidən etdiyi “Ləffazlıq” adlı tərcümə əsərindən bir parça: “Biz iranlıların damarlarımızda rişə atıb, beyinlərimizin pərdəsini bürüyən ləffazlıq xəstəliyi səbəbincə, bu gün haman ləffazlıqdan başqa bir şeyi dərk və anlayamıyuru. Hər bir işin iqtibasında ancaq ləfzə qane olub da, onun mənasına əbədən bir iz aparamıyuru” [4. s.291].

Əziz Mirəhmədovun “Sabirin klassik irslə əlaqəsinə dair” adlı məqaləsinə istinadən deyər bilirik ki, Sabirin tərcümə etdiyi əsərlər içərisində Misir alimi Məhəmməd Əbdodan iki tərcümə qitəsi vardır. Bunların hər ikisi 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalında çap olunmuşdur.

1. “Qəm etməzəm, denilsə, Məhəmməd sağaldımı”
2. “Tapşırma sirrini məgər əhli-kərəmlərə”

Mirzə Ələkbər Sabirin Misir şairi Şeyx Məhəmməd Əbdodan etdiyi “Tərcümeyi-qövləl-müfti” (“Qəm etməzəm, denilsə, Məhəmməd sağaldımı”) adlı tərcüməsi ilk dəfə “Füyuzat” jurnalında 16 iyul 1907-ci il, № 22-də “Ə.Sabir Tahirzadə” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız üçüncü və beşinci nəşrlərə daxil edilmişdir.

“Füyuzat” jurnalının 1907-ci il 23 iyun tarixli 20-ci nömrəsində çap olunmuş “Qövləl-müftihey-nül-əhtiraz” adlı yazıda deyilirdi: “Diyari-Misriyyə müftiyi-sabiqi üləmayi-şəhir Şeyx Məhəmməd Əbdə mərhumun vəfatından bir qaç saət müqəddəm ağlaya-ağlaya söyləmiş olduğu bir qaç beyti-dilsuzdur ki, məali aləmi-islamın əhvali-hazirəsinə daırdır. Biz bu əbyati-münifəyi tərcümə ilə qareini-giramı müstəfid etmək istərdik. Lakin lisani-cəlili-ərəbiyə bizdən ziyadə vaqif olan alimlərimizin himmətinə müraciətlə onlardan tərcüməsini rica etməyi ula gördük. Ümidimiz pürkəməldir ki, üləmayi-giram gələcək nüsxəyə qədər bu şeirin tərcüməsini bizə göndərməklə ümumə bir xidməti-müftəxirə əda edərlər” [4, s.290].

Bu yazıdan sonra jurnal Şeyx Məhəmməd Əbdonun ərəb dilindəki şeirini çap etmişdir. Sabir həmin şeiri tərcümə edib jurnala göndərmişdir.

Mirzə Ələkbər Sabirin tərcüməsi:

Qəm etməzəm, denilsə, Məhəmməd sağaldımı,
Yoxsa yığıldı nəşinə matəm quranları?

Yaxud:

Bir mürşidi-rəşid ilə islamə xeyr ver,
Təhviri-rah edə şəbi-müzlim zəmanları.

Mirzə Ələkbər Sabirin Məhəmməd Əbdodan etdiyi “Tapşırma sirrini məgər əhli-kərəmlərə” adlı tərcümə əsəri ilk dəfə “Füyuzat” jurnalında 8 sentyabr 1907-ci il № 26-da “Əli Sabir Tahirzadə Şirvani” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız üçüncü, dördüncü və beşinci nəşrlərə daxil edilmişdir. Dördüncü və beşinci nəşrlərdə “Ərəbcə bir qitənin tərcüməsi” adı ilə verilmişdir. Jurnal 25-ci nömrəsindəki 15 avqust 1907-ci ildə “Mətlubumuz” adlı müraciətində deyirdi: “Diyari-Misriyyə müftisi Şeyx Məhəmməd Əbdə mərhumun şeirini nəsrən və nəzmən tərcümə ilə idarəmizə irsal buyuran əshabi-himmətə təşəkkür edir və İman Əli kərəmüllahi-vəchə həzrətlərinin əşarı-atisinin də tərcümə və irsalını ərəbabi-himmət və iqtidardan rica edirik” [4, s.291].

Sabir həmin şeiri də tərcümə etmiş və tərcümədən əvvəl “Füyuzat” jurnalında şeirin ərəbcəsi təkrar çap olunmuşdur. Şeirin ərəbcəsi:

La tövdəissirrə illa ində zi kərəmin,
Vəsirrü ində kiraminnasi məktumün,
Vəssirrü indi fibeytin ləhü gələqün
Qəd zaə miftahəhu vəlbeytü məxtumün

Sabirin tərcüməsi:

Taşırma sirrini məgər əhli-kərəmlərə,

Əhli kərəm yanında qalır sirr dərxəfa.

Məncə, yanımda sirr müqəffəl bir evdə kim,

Zayə olub anaxtarı, ev bağlı mütləqa.

Bu şeirlərin müəllifi Məhəmməd Əbdü XIX əsrin axırı və XX əsrin əvvəlində Misirdə yaşayıb yaradan məşhur ərəb yazıçısı, alimi və din xadimidir. O, vətəninə maarifçilik hərəkatının genişlənməsi yolunda çalışmış və islam dinini “müasirləşdirməyə” cəhd edənlərdən biri olmuşdur. Onun görüşlərində Russo, Monteskyö və başqa fransız maarifçilərinin təsiri vardır. Dünyagörüşü çox ziddiyyətli olan Misir yazıçısının fəaliyyətində Sabirin qiymətləndirdiyi başlıca cəhət onun maarifçiliyidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xəndan Cəfər. Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı: 1962
2. Mirəhmədov Əziz. Sabirin klassik irslə əlaqəsinə dair. Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi I buraxılış. Bakı: 1970
3. Paşayeva Nərgiz. Sabir novatorluğu. Mütərcim. Bakı: 1997
4. Sabir M.Ə. “Hophopnamə”. Bakı: 2004. II cild
5. Sabir M.Ə. “Hophopnamə”. Tərtib edən, müqəddimə və şərhlərin müəllifi Məmməd Məmmədov. I c. Bakı: Şərq-Qərb. 2004
6. Sabir M.Ə. “Hophopnamə”. Tərtib edən, müqəddimə və şərhlərin müəllifi Məmməd Məmmədov. II c. Bakı: Şərq-Qərb. 2004
7. Sabir M.Ə. “Hophopnamə”. Tərtib edən, müqəddimə və qeydlərin müəllifi Alxan Bayramoğlu. Bakı: Təhsil. 2012

DIFFICULTIES ENCOUNTERED IN TEACHING THE SUBJECT "DOCUMENTATION AND TERMINOLOGY" IN TRANSLATION GROUPS

İLHAMƏ MƏMMƏDOVA

Nakhchivan State University

ilhamemammadova@ndu.edu.az

Effektiv tərcümə sənədlərin və terminologiyanın yaxşı başa düşülməsini tələb edir, lakin tərcümə dərslərində bu aspektlərin öyrədilməsi bəzi problemlər yaradır. Bu məqalə sənədləşmə və terminologiya ilə bağlı biliklərin ötürülməsi ilə bağlı çətinlikləri araşdırır, dilin inkişaf edən təbiəti, texnologiyanın tərcümə təcrübəsinə təsiri və nəzəri biliklərlə praktiki tətbiq arasında balansın zəruriliyi kimi məsələləri işıqlandırır. Bu məsələləri araşdırmaqla, pedaqoqlar tərcümə dərslərində "Sənədləşmə və Terminologiya" fənninin tədrisi zamanı bir sıra çətinliklər yaranır ki, bu da tədris prosesində bu fənni tədris edən müəllimlərdən məsələyə daha əhatəli yanaşmanı tələb edir.

Açar sözlər: tərcümədə çətinliklər, sənədləşmə, terminologiya, texnologiya, təfəkkür, avtomatlaşdırılmış proseslər

Introduction:

Translation lessons play a decisive role in the formation of future translators, providing them with the necessary language skills. Among the various directions of translation studies, the discipline "Documentation and terminology" plays an important role, creating the basis for its translation into the exact context of the language. However, teaching the discipline "Documentation and terminology" requires an adequate approach to the problem from teachers.

The evolving nature of language:

Language is dynamic, constantly evolving to adapt to cultural, technological and social changes. This evolution presents difficulties in teaching the subject "documentation and terminology", since traditional teaching materials may not cover the latest developments in linguistics. Teachers need to be aware of current language trends, including real-life examples, to bridge between theory and practice. The development inherent in the nature of the language can cause some problems in teaching the subject "documentation and terminology". Language as a living being undergoes constant transformations under the influence of cultural changes, technological progress and social changes. Traditional teaching materials provide a significant gap between theoretical understanding and practical application.

In order to provide students with relevant and up-to-date knowledge, first of all, teachers should be aware of modern trends in the development of the language. This requires a dynamic approach from teachers to actively deal with the developing features of the language. The

Problem has not only been related to linguistic changes, but also to effectively communicate these changes to students. At the same time, the impact of technology on the evolution of language creates another difficulty in translating documents and terms. The rise of digital communications, social media and global connectivity is leading to the emergence of new expressions in the language and a change in speech patterns during communication. Educators should not only monitor these changes, but also guide students on how technology shapes language and hence translation practices. Teachers should not only follow these changes, but also make students know how technology shapes language. In line with the evolving nature of the language, translation lessons can combine interactive platforms, online forums, and linguistic analysis tools. These resources give students the opportunity to explore these trends occurring in the language in real time. By using technology as a teaching tool, teachers provide students with the opportunity to learn how to benefit from the complex dynamics of modern language.

In fact, overcoming the difficulties inherent in the nature of language development in documentation and teaching terminology requires an active and dynamic approach.

In the course of teaching this subject, students cannot only master the theory of language, but also achieve practical use of terms, creating a living language environment. Through such practical activity, future translators can acquire the flexibility and awareness necessary to navigate the complex labyrinth of language processes in development.

Impact of Technology On Translation Practices:

With the advent of technology, machine translation tools and the widespread introduction of computer-based translation (CAT) programs led to a great revolution in translation practice. These tools not only increase the efficiency of translation in the translation process, but also raise questions about the role of documentation and terminology in the technological environment. Educators need to navigate this digital landscape by helping students understand the symbiotic relationship between technology and traditional language documentation.

Artificial intelligence-based translation tools can make translations in a short time, but they cannot cope with the cultural concepts required for accurate and context-appropriate language translation. This creates concerns about potential oversight of automated processes, critical documents, and terminology. In translation classes, teachers must ensure that students master the symbiotic relationship between technology and traditional language documentation.

Although technology has simplified translation process, students should understand that these tools cannot fully replace human experience. In the field of translation, teachers play a fundamental role in understanding the limitations and possibilities offered by technology. This includes developing critical thinking that encourages students to evaluate the results of machine translation tools, understanding when human intervention is needed to maintain accuracy and capture adequate meaning.

In addition, as technology continues to evolve, educators must be aware of the latest advances in translation tools and techniques. This proactive approach allows them to incorporate relevant innovations into the curriculum and ensures that students are well prepared for the dynamic landscape of translation in the digital age.

The impact of technology on translation practice creates both opportunities and difficulties. While machine translation tools and CAT software improve efficiency in the translation process, they require adequate understanding of documentation and terminology. Thus, future translators must take advantage of the advantages of technology to maintain the precision and cultural sensitivity inherent in the effective translation of the language.

Balancing theory and practical application:

In translation lessons, the problem of balancing between theoretical knowledge and practical application is sometimes revealed. Although it is very important to understand the principles of the subject” documentation and terminology”, the translation process requires practical experience. Educators need to draw up curricula that perfectly combine theoretical concepts with practical exercises, which allows students to apply their knowledge in the process of real translation. Undoubtedly, theoretical knowledge is very important for teaching the subject” documentation and terminology”.

Organizing the unity of theory and practice in the translation process plays an important role in the preparation of curricula. The difficulty lies in creating a learning environment that not only provides theoretical knowledge, but also offers practical tasks that reflect the complexities of translation.

Practical exercises should be designed to reflect the intricacies of documentation and terminology encountered in the professional translation environment. This may include translating original texts, working with industry-specific terminologies, or participating in joint projects that simulate the multidimensional nature of translation work. By involving students in these practical experiments, educators allow them to apply theoretical concepts within the context, helping to deeply understand how documentation and terminology work in the translation process. Balancing theory and practical application in translation lessons is a must for training competent translators.

Cultural sensitivity in terminology:

In terminology, cultural sensitivity is paramount in the translation process, since it is of great importance because it explores cultural nuances, going beyond mere linguistic skills. It explores how specific terms can carry different connotations in different cultural contexts, emphasizing the importance of making translations accurately give their intended meaning. Students need to understand not only the denotative meanings of words, but also their connotations, subtle nuances and cultural associations. Through case studies and practical exercises, students can explore cases where the same term can be interpreted differently or carry different emotional weight across cultures.

Students should be encouraged to consider a broader cultural context, historical background, and social norms when choosing terminology. This requires a deep mastery of the cultural subtleties that shape the language, ensuring that the translations not only have a superficial meaning, but also resonate with the cultural sensitivities of the target audience.

In addition, it is also important to include various cultural perspectives in the curriculum. This may include exploring how different language communities approach terminology and learning from their real examples, where cultural sensitivity plays a key role in successful translations.

Conclusion

It is important for teachers to take an active and adaptive approach in teaching the subject "documentation and terminology". This includes problems arising from the ever-changing nature of language, the impact of technological development, the establishment of a delicate balance between theory and practice, the critical importance of cultural sensitivity, and the need for cooperation with industry professionals.

The developing nature of the language requires teachers to be aware of changes in linguistics, new trends and adapt their own teaching strategies to this.

Cultural sensitivity in terminology is a critical aspect and emphasizes students' understanding of the cultural subtleties that shape language. The inclusion of various cultural perspectives and real-life examples in the educational process enriches students' understanding and prepares them for the complexity of translation in the global world.

Students must have not only theoretical knowledge, but also practical skills, cultural consciousness and technological knowledge. In solving these complex issues, educators should help to form a new generation of translators.

LITERATURE

1. Montero Martínez, S., & Faber Benítez, P. (2009). Terminological competence in translation. *Terminology: International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication*, 15(1), 88-104.
2. Van Doorslaer, L., & Gambier, Y. (Eds.). (2010). *APA Handbook of Translation Studies* (Vol. 1). American Psychological Association.

SUMMARY

Ilhama Mammadova

Difficulties encountered in teaching the subject "Documentation and Terminology" in translation groups

Effective translation requires a good understanding of documents and terminology, but teaching these aspects in translation classes poses some challenges. This article explores the challenges of knowledge transfer related to documentation and terminology, highlighting issues such as the evolving nature of language, the impact of technology on translation practice, and the need for a balance between theoretical knowledge and practical application. Examining these issues, pedagogues encounter a number of difficulties when teaching the subject "Documentation and

Terminology" in translation classes, which requires a more comprehensive approach to the issue from teachers teaching this subject in the educational process.

Keywords: *difficulties in translation, documentation, terminology, technology, thinking, automated processes*

РЕЗЮМЕ

Ильхама Мамедова

Трудности, возникающие при преподавании предмета «Документация и терминология» на переводческих специальностях

Эффективный перевод требует хорошего понимания документов и терминологии, но преподавание этих аспектов на занятиях по переводу сопряжено с некоторыми трудностями. В этой статье исследуются проблемы передачи знаний, связанные с документацией и терминологией, освещаются такие вопросы, как развивающаяся природа языка, влияние технологий на практику перевода и необходимость баланса между теоретическими знаниями и практическим применением. Исследуя эти вопросы, педагоги сталкиваются с рядом трудностей при преподавании предмета «Документация и терминология» на занятиях по переводу, что требует более комплексного подхода к вопросу от преподавателей, преподающих этот предмет в учебном процессе.

Ключевые слова: *трудности перевода, документация, терминология, технология, мышление, автоматизированные процессы*

İNGİLİS DİLİNDƏ EKVİVALENTSİZ VAHİDLƏR VƏ ONLARIN TƏRCÜMƏSİNDƏ FORMAL VƏ DİNAMİK EKVİVALENTLİYİN TƏSİRİ

AYGÜN QASIMOVA
Azərbaycan Universiteti

“Ekvivalentsiz leksika” məfhumu məxəz dilin hədəf dildə lüğət uyğunluğu olmayan leksik vahidləri özündə cəmləşdirir. Ekvivalentsiz leksika kateqoriyasına ilk növbədə müəyyən mədəni və linqvistik birliyin həyatında konkret obyekt və hadisələri- realiaları və tarixiliyi bildirən sözlər daxildir.

Ekvivalentsiz leksika-bir dilin leksik vahidləridir ki, onların başqa dilin leksik vahidləri arasında nə qismən, nə də tam ekvivalenti yoxdur. Ekvivalentsiz leksikanın yaranmasının səbəbi hədəf dildə hansısa obyektin, hadisənin olmaması, hədəf dildə eyni yaxud oxşar anlayışın, məfhumun olmaması və ya mövcud anlayış və məfhumun xüsusiyyətlərinin fərqliliyidir.

Ekvivalentsiz söz qruplarının tərcümədə ifadə edilməsinin və məlumatın ötürülməsinin bir sıra yolları müəyyən edilmişdir: transkripsiya, transliterasiya, perifrastik tərcümə növləri- təsviri, eksplikativ; deskriptiv, kalka edilmə və s. Ekvivalentsiz sözlər xarici dillərdən də əxz edilə, götürülə bilər, çünki xarici mədəniyyətin realialarını ifadə edən leksik vahidlər “qatına” hər bir dildə ehtiyac duyulur. Lakin realia olmayan və tarixilik kateqoriyasına aid edilməyən bir çox sözlərin həmçinin başqa dillərdə dəqiq ekvivalenti olmaya bilər. Bu cəhət dillərin denotativ və ya konnotativ semantikasında olan fərqlərlə bağlıdır. Məsələn, Azərbaycan dilində iki ingilis sözü- “bank” və “shore” (“bank of the river”-çayın sahili” və “shore of sea”- dəniz sahili) sözləri tək “sahil” sözü ilə bir-birinə uyğun gəlir. Bu cür hallar təkə isimlərdə müşahidə olunmur, başqa nitq hissələrini də əhatə edir.

Tərcümə zamanı bir-birinə tam eyni ekvivalent olan tərcümə yox, bir-birinə mümkün qədər ən yaxın ekvivalent olan tərcümələr mövcuddur. Tərcümə zamanı ötürülən mesajın forma və məzmunu bir-birilə sıx əlaqədardır. Bəzi hallarda məzmunu daha çox diqqət yetirilir və bəzi hallarda isə formaya üstünlük verilir. Burada Y.Naydanın təklif etdiyi ekvivalentliyin iki əsas növünü-formal və dinamik ekvivalentliyi qeyd etmək olar [1, s.159]. Formal ekvivalentlik diqqəti əsasən, ötürülən mesajın özünə, onun həm forma, həm də məzmununa yönəldir. Formal ekvivalent yönümlü tərcümədə tərcümə elementləri hərfi mənada hədəf dilə ötürülür və əksər hallarda izahatları əlavə olaraq qeyd edilir. Bu növ tərcümədə tərcüməçi mənbə mətnin forma və məzmununu mümkün qədər hərfi və mənalı şəkildə hədəf dildə ifadə etməyə çalışır. Dinamik ekvivalent yönümlü tərcümədə isə tərcüməçi müəyyən ifadə və ya anlayışı hədəf dilin mədəniyyətinə uyğun şəkildə ifadə etməyə çalışır. Dinamik ekvivalent tərcümədə forma deyil, hədəf dil oxucusunun tərcümə edilən mesajı verdiyi cavabı önəmli olduğuna görə, tərcümənin təbiiliyi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbi əsərlərdə ekvivalentsiz leksikanın ifadə edilməsi çox mühüm məsələdir və ən fərqli mövqelərdən tədqiq edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Nida E. (1964). Toward a Science of Translating. Leiden:E.J.Brill.
2. Nida E.,Taber C. (1969 /1982). The Theory and Practice of Translation. Leiden:E.J.Brill.

AZƏRBAYCAN VƏ ƏRƏB DİLLƏRİNDƏ TİBBİ MƏTNLƏRİN TƏRCÜMƏSİNDƏ ABREVIATURA VƏ AKRONİMLƏRLƏ BAĞLI ÇƏTİNLİKLƏR

KÜBRA VƏLİYEVƏ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Akronimlər ayrılıqda söz kimi tələffüz edilə bilən abreviaturlardır. Akronim, sözün asan yaddaşda qalması və oxunulması vəziyyətinə gətirilməsi üçün bir və ya bir neçə sözün baş hərflərini birləşdirərək qısaltma yolu ilə söz yaratmaqdır.

Akronimlərdə bütün hərflər böyük yazılır. “Akronim bir qrup sözlərin baş hərflərindən yaranan sözdür. Abreviatura isə bir sözün və yaxud söz birləşməsinin qısaldılmış formasıdır” [1, s.81].

Tibb sahəsində bir çox tibbi terminlər akronim və abreviasiya şəklində yazılır. Akronimlər və abreviaturlar adətən latın əlifbası ilə və böyük hərflərlə yazılır. Tibbi terminologiyada işlənən akronimlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

QFT – Qaraciyər Funksiyası Testi / اختبار وظائف الكبد

KX – Kuşinq Xəstəliyi / داء كوشينغ

DA – Dizdən Aşağı / أسفل الركبة

BÇ – Bədən Çəkisi / وزن الجسم

SCD – Stomatoloji Cərrahiyyə Doktoru / دكتور جراحة الأسنان

Abreviaturlar dilin lüğət tərkibinin və terminoloji sisteminin zənginləşdirilməsində olduqca əhəmiyyətli vahidlərdir. Terminlərin yaradılması üsullarından biri də sözlərin ixtisarı, yəni abreviaturlar hesab edilir. “Abreviatura, yaxud abreviasiya fransızca *abréviation* sözündəndir, mənası sözlərin şərti ixtisarı, iki və daha artıq sözün ixtisarından və qısaldılmasından ibarət söz deməkdir” [3, s.140].

Abreviaturlar iki qrupa ayrılır: Mənası ümumxalq dili səviyyəsində başa düşülən abreviaturlar və mənası ancaq ixtisasçılara aid olan abreviaturlar.

“Abreviasiya (lat. dilində *brevis* – qısa) sözlərin birinci hecalarının qısa yazılışı ilə alınır” [2, s.175]. Azərbaycan dili abreviatura və akronimlərlə zəngin bir dildir. Lakin ərəb dili üçün isə bu xarakterik deyil. Ərəb dilində akronimlər və abreviaturlar nadir halda işlənir və onlar açıq formada yazılır.

Abreviaturlar (ixtisarlar) tibbi terminologiyada geniş işlənir. Tibbdə termin əvəzinə istifadə olunan ixtisarlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

T: temperatur / درجة الحرارة

Lac.: laceration: yırtıq / تمزق

P: pulse: nəbz / النبض

Hgb, Hb: Hemoglobin: hemoqlobin / الهيموغلوبين، اليخضور خضاب الدم

Rx: Prescription (recipe): resept / وصف العلاج

Ölçü vahidləri üçün istifadə olunan qısaltmalara misal olaraq:

sm: santimetr / سنتيمتر

q: qram / جرام، جرام

kq: kiloqram / الكيلو غرام، كغم

mkq: mikroqram / ميكرو غرام

m: metr / متر

Akronimlər və abreviaturlar tibbi mətnlərdə çox rast gəlinən söz vahidləridir. Abreviaturlarla bağlı tərcümə işində hərfi tərcümədən (sözbəsöz tərcümə) istifadə etməklə bu sahədə problemin həllinə köməklik ola bilər. Lakin ərəb dilində qısaltmalardan istifadə olunmadığına görə bu tip tərcümə metodu effekt verməyə bilər.

Lakin hərfi tərcümə bəzi tibbi terminlərin, xüsusilə də mürəkkəb sözlərin və ifadələrin ərəb dilinə tərcüməsində yerinə düşməyə bilər. Abreviaturların mənasını anlamaq hər tərcüməçi üçün eyni deyil. Xüsusən bu təcrübəsiz tərcüməçi üçün asan olmaya bilər. Çünki elə abreviaturlar vardır

ki, onları lüğətlərdə tapmaq çətindir.

Texniki mətnlərdə akronim və abreviaturaların tərcüməsi tibbi mətnlərdə xüsusilə diqqət edilməli faktorlardan biridir. Onların hər ikisini dərinlən bilməklə düzgün tibbi tərcümə işinə nail olmaq olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Argeg M.G. The problems of Translating Medical Terms from English into Arabic. Durham: Durham University Press. 2015. p.265
2. İbrahimov Ş.Ş., Məmmədəliyev M.İ. Latın dili və tibb terminlərin əsasları. Bakı: “Ünsiyyət”. 2002. s.332
3. Qasimov M. Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları. Bakı: “Elm”. 1973. s.186

BƏDİİ TƏRCÜMƏ ZAMANI YARANAN PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

AYNUR QOCAYEVA

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Tədqiqatçılar tərcümənin tarixini, əsasən, dörd mərhələyə bölürlər. Onlar hesab edirlər ki, tərcümənin nəzəri və təcrübi mərhələlərini və bununla əlaqədar bütövlükdə bədii tərcüməni konkret tarixi kontekstdə nəzərdən keçirdikdə bəşəriyyətin mənəvi inkişafının və onun çoxəsrlik mədəniyyətinin xronoloji ardıcılığı aydın şəkildə diqqəti cəlb edir.

Birinci mərhələ ilk və ya qədim dövr (quldarlıq və feodalizm);

İkinci - orta dövr (ilkin kapitalın toplanmasında elmi-texniki inkişafa qədər, XVIII əsr daxil olmaqla);

Üçüncü - yeni mərhələ (XVIII əsrin sonu - XIX əsrin sonunadək);

Dördüncü - ən yeni mərhələ (XIX əsrin sonu - XX əsr).

Bədii tərcümə ədəbi yaradıcılığın tərkib hissələrindən biridir. Çünki söz sənətkarı kimi bədii tərcümə ilə məşğul olan insan da obrazlı təfəkkürə malik olmalı, söz sənətkarının həmin əsəri yazarkən keçirdiyi hissələri yaşamalıdır. Kamal Abdullanın sözləri ilə desək, “Tərcüməçilik özü də yaradıcılıq hadisəsidir”.

Bədii tərcümə dedikdə bədii əsərin bir dildən digər dilə tərcüməsi nəzərdə tutulur. Hər bir xalqın ədəbiyyatının yeni ideyalarla, mövzularla zənginləşməsində, ədəbi əlaqələrin genişlənməsində, eyni zamanda mədəniyyətlərin inteqrasiyasında tərcümə sənətinin rolu danılmazdır. Ümumiyyətlə, mədəniyyətlərin formalaşmasında tərcümə sənəti böyük rol oynayır.

Bədii tərcümə tərcümə sənətinin ən çətin, mürəkkəb sahələrindən biridir. Çünki tərcümə edən şəxs bir növ bədii yaradıcılıqla məşğul olur, tərcümə etdiyi əsərə yeni bir ruh verir. O, əsəri oxucu üçün yenidən yazır, yenidən yaradır. Buna görə də bədii tərcümə tərcüməçidən yüksək bacarıq, istedad və hazırlıq tələb edir.

Əsərin müəllifindən fərqli olaraq, tərcüməçi müstəqil deyil. Yəni, o, əsəri öz istədiyi kimi, tərcümə edə bilməz. Tərcüməçi tərcümə prosesində müəllifin dünyagörüşünü, yaşadığı dövrü, məxsus olduğu ədəbi cərəyanı da nəzərə almalıdır, söz sənətkarının üslubunu tərcümə mətnində qoruyub saxlamalıdır.

“Başqa sözlə, tərcüməçi özünü müəllif yerinə qoyaraq, orijinalın bədii həqiqətini “öz daxilindən” keçirir. Lakin tərcüməçi qarşısında artıq təsvir olunmuş, əks etdirilmiş bir dünyanı görür, odur ki, bu, tərcüməçinin ikinci vəzifəsi sayılır. Onun ilk vəzifəsi orijinalı dərk etməkdir, çünki yeni mətnin göndərici funksiyasını həyata keçirməkdən öncə, o, ilkin mətnin resipiyenti funksiyasını yerinə yetirir” [10, s.91].

Bəzən bədii əsərlərin tərcüməsində bir çox səhvlərə yol verilir. Həm ingilis ədəbiyyatından dilimizə tərcümə olunan əsərlərdə, həm də ingilis dilinə tərcümə olunan Azərbaycan əsərlərində tərcümə prosesində müxtəlif səhvlərə rast gəlmək mümkündür.

Bədii əsərlərin tərcüməsində yaranan əsas problemlərdən biri bədii əsərin formal, mexaniki şəkildə tərcümə edilməsidir. Bəzən bədii əsərdəki cümlələr sözbəsöz tərcümə olunur. Bu isə öz növbəsində əsərin məzmununa mənfi təsir göstərir, hətta bəzən sənətkarın öz əsərində ifadə etdiyi mənadan tamamilə fərqli mənə kəsb edir. Hərfi tərcümə öz növbəsində əsərin təsir qüvvəsini azaldır. Görkəmli şairimiz Səməd Vurğun düzgün vurğulamışdır: “Mənim fikrimcə, tərcüməçi gərək sözlərin hərfi tərcüməsi ilə məşğul olmasın. O, gərək yaratsın... Orijinalda olan poeziya, ilham və qəlb çırpıntıları hərfi tərcümələrdə yoxdur” [7, s.27].

Digər problemlərdən biri əsəri yazan sənətkarın üslubunun qorunub saxlanılmamasıdır. Buna görə də tərcüməçi əsərini tərcümə etdiyi sənətkarın yaradıcılığı ilə tanış olmalıdır.

“Tərcümə nəzəriyyəçisinin fikrincə, mütərcim tərcümə işinə başlarkən ilk növbədə üç suala cavab tapmalıdır: “Müəllif nə deyir? Hansı mənəni nəzərdə tutur? Bunu necə ifadə edir?”. Bu təhlil

üsulu dar və geniş kontekst içindəki tək bir leksik vahidə, cümləyə, abzasə şamil edilə biləcəyi kimi, bütöv bir mətnə (əsərə) şamil edilə bilər” [15, s.28].

Bədii tərcümədə adekvatlıq və ekvivalentlik əsas şərtlərdən biridir. Yəni burada orijinal mətnlə tərcümə mətni müqayisəli şəkildə öyrənilməlidir. Tərcümə edən şəxs ilk növbədə orijinal mətnin məzmununu əks etdirməyi bacarmalıdır.

Bəzən adekvatlıqla ekvivalentlik eyniləşdirilir. Əslində isə bunlar eyni anlayış deyil. Əgər ekvivalentlik orijinalın qüsuruz, tam tərcüməsədirsə, adekvatlıq orijinala ən yaxın tərcümə üsuludur. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, ekvivalent tərcümə çox nadir hallarda baş tuta bilər.

Tərcümə zamanı əsərin məzmununu dəyişəcək əlavələrdən və ixtisarlardan (atımlardan) qaçmaq lazımdır. Çünki həddindən artıq əlavə və atımlar əsərin məzmununa çox mənfi təsir göstərə bilər. M.F.Axundzadə düzgün buyurmuşdur: “Tərcümənin əsas şərti budur ki, onda orijinaldan nə artıq, nə də əskik bir şey olsun” [16, s.32].

Bədii tərcümədə əsas problemlərdən biri də tərcümə mətninin leksikasında ağırlıq, anlaşılmaz söz və ifadələrin işlənməsi və leksik normanın pozulması hallarıdır.

Əsərin mənsub olduğu xalqın, millətin mentalitetinin, adət-ənənələrinin xüsusiyyətlərinin tərcümə mətnində qorunub saxlanması da əsas məsələlərdən biridir.

“Mütərcim müəllifin şifahi nitqində və ya yazısında buraxılan ən kobud səhvi belə düzəltmə səlahiyyətində deyildir. Xoşuna gəlməyən, hətta mənsub olduğu xalqın mentalitetinə tərs düşən düşüncələri belə tərcümə materialından çıxarda, dəyişdir, ona hər hansı bir əlavə edə bilməz” [15, s.30].

Məlumdur ki, bədii dilin özünəməxsus məcazlar sistemi vardır. Belə obrazlı ifadələr, metaforalar əsərin təsir gücünü artıran əsas vasitələrdəndir. Buna görə də əsərdə işlədilən məcazların tərcümə mətnində düzgün verilməsi orijinal dili bilməyən oxucunu da təsirləndirən əsas amillərdəndir. Həmin məcazlar sisteminin mürəkkəb quruluşa malik olması bəzən tərcüməçini çətin vəziyyət qarşısında qoya bilər.

Tərcüməçi bəzən orijinalda işlədilən obrazlı ifadələri, məcazları hərfi tərcümə edir və ya daha yaxın mənalı ifadələrlə əvəz edir. Bu isə tərcümənin orijinaldakı kimi təsirli olmamasına gətirib çıxarır.

Hər bir əsər məxsus olduğu xalqın mədəniyyətinin daşıyıcısıdır. Xalqın tarixi, psixologiyası, mənəviyyəti bu əsərlərdə öz əksini tapır. Buna görə də tərcüməçi həmin əsərin məxsus olduğu xalqın tarixini, coğrafiyasını, mədəniyyətini də dərinlən bilməlidir. Ölkələrin, şəhərlərin, küçələrin adlarının tərcümə olunan dildə düzgün verilməməsi anlaşılmazlığa yol açə bilər. Buna görə də tərcüməçi mümkün qədər tərcümə etdiyi əsərin məxsus olduğu xalqın dünyagörüşünə, adət-ənənələrinə yaxşı bələd olmalıdır. Tərcümə edilən əsər həm öz ilkin xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamalıdır, həm də tərcümə edildiyi mühitə və şəraitə uyğunlaşmalıdır.

“Sənətkarlar ümumbəşəri problemləri - sülh, kosmos, müharibə və s. problemlərini həll edərkən onları milli zəmində, milli psixologiyanın özünəməxsus, təkrarolunmaz formalarını nəzərə almaqla, bədii cəhətdən işləyib hazırlayırlar. Milli psixologiyanın məhz bu özünəməxsusluğu və təkrarolunmazlığı bədii tərcümənin ən çətin problemlərindəndir” [20, s.11].

Bədii tərcümə, sanki sehri bir aləmdir. Burada orijinaldakı hər bir sözün sehrini başa düşmək lazım gəlir. Haruki Murakami özünün “Tərcümə olunmaq və tərcümə etmək” məqaləsində bu sehri belə ifadə etmişdir. “Həqiqi mənada yaxşı tərcümə heç şübhəsiz ki, istifadə olunan dilə münasibətdə qüsuruz rahatlıq tələb edir. Ən başlıca şərt isə tərcümə materialına qərəzsiz münasibətdən və sevgidən ibarətdir. Yazıçı və tərcüməçi kimi mən inanıram ki, ən yaxşı tərcümə məhz belə sevgidən doğulmalıdır. Heç cür utanıb eləmədən şövlə nəyəsə bağlanmaq, meyil göstərmək hissi mənə çox doğmadır” [5, s.23].

Ümumiyyətlə, tərcümə prosesi üç əsas mərhələdən ibarətdir:

1. Birinci mərhələdə tərcüməçi orijinal mətnlə tanış olur.
2. Bu mərhələdə tərcümə edən şəxs orijinal mətni orijinalın öz dilində analiz və tərcümə dilində sintez edir. Beləliklə, orijinal mətni özününküləşdirir, yadda saxlayır. Tərcüməçi eyni zamanda tərcüməyə başlamadan əvvəlki hazırlıq işlərini də yerinə yetirir, əsərin müəllifinin həyat və

yaradıcılığı, xüsusən üslubu ilə tanış olur, lazımı lüğətləri araşdırır.

3. Növbəti mərhələdə isə tərcüməçi orijinal mətni tərcümə edir, yəni yadda saxlanan orijinal mətni başqa bir dilin imkan və vasitələri ilə əslinə adekvat şəkildə yenidən yaradır. Tərcümənin ekvivalentliyinə (adekvatlığına) nail olmaq üçün tərcüməçi bu mərhələdə leksik-qrammatik transformasiyalar həyata keçirir. Bu zaman tərcümə edən şəxs orijinalda baş verən “itkilərin” yerini tərcümə mətnində tərcümə dilinin imkanları ilə əvəz etməlidir.

İngilis ədəbiyyatından Azərbaycan dilinə tərcümə olunan əsərlərdə də çoxlu sayda tərcümə səhvlərinə yol verilir. Dilimizə tərcümə edilən əsərlərin böyük bir hissəsi epik növdə olan əsərlərdir. Epik növdə olan tərcümələrdə nisbətən az səhvlərə rast gəlinir. Dünya şöhrətli yazıçı Mark Tvenin “Tom Soyerin macəraları” əsərindən gətirdiyimiz aşağıdakı hissənin tərcüməsinə nəzər salaq:

“The old lady pulled her spectacles down and looked over them about the room; then she put them up and looked out under them. She seldom or never looked through them for so small a thing as a boy; they were her state pair, the pride of her heart, and were built for “style”, not service-she could have seen through a pair of stove-lids just as well”. Əsərdən verilmiş bu hissənin tərcüməsinə nəzər salaq: “Polli xala eynəyini burnunun ucuna endirdi. Otağı gözdən keçirdi, sonra eynəyi alına qaldırdı. Yenidən yan-yörəsinə baxdı. O, bir şey axtaranda eynəkdən baxmazdı. Əslində, bu eynək onun bəzəyi və fəxri idi. Onu yaraşlıq üçün almışdı, gözünə taxanda heç nə görə bilmirdi”. Göründüyü kimi, əsəri ingilis dilindən tərcümə edən Şəfiqə Ağayeva və Həmid Qasımzadə əsərin bu hissəsini tərcümə mətnində düzgün vermişdir.

Bununla yanaşı qüsurlu tərcümələrlə yanaşı ingilis dilindən Azərbaycan dilinə bir sıra əsərlər uğurla tərcümə edilmişdir. Məsələn, Təvəkkül Zeynallı E.Heminqueyın “Körpüdəki qoca” hekayəsini, Şervud Andersonun “Ləyaqət” hekayəsini uğurla dilimizə tərcümə etmişlər.

Poeziya nümunələrinin tərcüməsi ilə müqayisədə epik əsərlərin tərcüməsində daha çox uğurlu tərcüməyə müvəffəq olmuşuq. Poeziya nümunələrinin tərcüməsində isə çoxlu sayda səhvlər mövcuddur.

Bu cəhətdən filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Cavidə Məmmədovanın Azərbaycan qəzetinin 32-33 nömrəli buraxılışındakı məqaləsi diqqətimi çəkdi. Onun bu məqaləsi Z.Fəxrinin Riçard Brotiqandan etdiyi tərcümələr haqqındadır: “Z.Fəxrinin Riçard Brotiqanın yaradıcılığından etdiyi tərcümələrin demək olar ki, heç biri Riçard Brotiqanın ideyalarını, bədii-fəlsəfi görüşlərini ifadə etmir, o cümlədən, şeirlərdəki poetik keyfiyyətləri qoruyub saxlamır. Beləliklə də oxucuda bu şairin yaradıcılığı, şair şəxsiyyəti haqqında heç bir təsəvvür yaranmır, yaxud yanlış təsəvvür yaranır”.

Z.Fəxrinin “Xəzər” dərgisində nəşr olunan sözügedən tərcüməsinə nəzər salaq:

“I live in the Twentieth Century and you lie here beside me.

You were unhappy when you fell asleep.

There was nothing I could do about it. I felt hopeless. Your face

Is so beautiful that I cannot stop to describe it, and there’s nothing

I can do to make you happy while you sleep”.

Z.Fəxri bu misraları bu şəkildə tərcümə etmişdir:

İyirminci əsrdə yaşayıram mən.

Sən də

Mənimlə yataqda

Bir otaqda...

Necə də bədbəxt idin

Yuxudan oyananda.

Gün işığı süzülüb

Pəncərə önündə dayananda

Səni xoşbəxt etməyə

Mənim gücüm çatmadı...

Sən necə də gözəlsən.

Göründüyü kimi, şeirin məzmunu ingilis dilindən dilimizə demək olar ki, səhv

tərcümə edilmişdir. Tərcüməçi orijinala tərcümə zamanı çox əlavələr etmiş və şeirin əsil məzmununu dəyişərək adekvatlığı pozmuşdur.

Tərcümədə əsas şərt öz dilinin imkanlarını mükəmməl bilməkdir. Tərcümə edən şəxs hər şeydən əvvəl öz ana dilini və tərcümə edəcəyi dili mükəmməl bilməlidir. Yəni o, hər iki dilin morfoloqiyasına, leksikasına, qrammatikasına və mənşəyinə yaxşı bələd olmalıdır. Əgər hər iki dilin imkanlarına bələd deyilsənsə, nəticədə bərbad bir texniki tərcümə ərsəyə gələcək.

“Hər dil bilən bədii əsərin tərcüməçisi olsaydı, yer üzü şeir və nəsr tərcüməçiləri ilə dolardı. Bədii ədəbiyyatın tərcüməsi sahəsində belə faktlar az deyil ki, orijinalın dilini bilən tərcüməçi çox pis olduğu halda, o dili bilməyən həqiqi sənətkarın tərcüməsi mənə dolğunluğu ilə də, bədii keyfiyyətləri ilə də qat-qat üstün və gözəl olur” [20, s.9].

Lakin bu keyfiyyətlərin hamısının tərcümə edən şəxsə olması onun həmin əsəri mükəmməl şəkildə tərcümə edəcəyinə zəmanət vermir. Bədii əsəri tərcümə edən şəxs ilk növbədə həmin əsərin məzmununu, əsəri yazan sənətkarın hər cümləni yazarkən oxucuya nəyi çatdırmaq istədiyini tam şəkildə başa düşməlidir.

“Tanınmış publisist və tərcüməçi S.Hüseynli tərcümə təsərrüfatımıza dair silsilə məqalələrindən birində tərcümə sənəti ilə ana dil arasındakı münasibətləri dəqiq şərh edir: “Tərcümələr də, onlar haqqında əldə olan nəzəri mülahizələr də bu qənaəti yaradır ki, bədii tərcümə işində Səhhətin ümdə prinsipi-orijinal mətnin ideya-bədii bütövlüyünü qoruyub, onu mümkün qədər əslinə yaxın şəkildə, səlis tərzdə ana dilə çevirmək olub. Bu prinsipə sadıq qalmaqın saysız çətinlikləri vardı: orijinala sədaqət, ancaq doğma dilə də layiqli hörmət; dəqiqlik, amma hərfi-mexaniki tərcümədən qaçmaq; tərcüməyə yaradıcı yanaşmaq, həm də mətnin ilkin bütövlüyünü qorumaq; yığcamlıq, eyni zamanda, müəllif mətnindəki mətləblərin dolğun ifadəsi; mənanı-məzmunu diqqətdə saxlamaqla yanaşı, forma biçimini də mümkün qədər qorumaq, üstəlik, ana dildəki yazılış - səsləniş səlisliyində də ciddi güzəştə getməmək” [15, s.15].

Tərcüməçi zəngin söz ehtiyatına malik olmalıdır. Ola bilsin ki, sənətkar əsəri yazarkən hər hansı bir sözü, cümləni kinayə ilə desin. Buna görə də tərcüməçi əsərin hər sözünü, cümləsini anlamalı, sözlərin, cümlələrin sətiraltı mənasını da tutmalıdır.

“Tərcüməçi geniş dil imkanlarına malik olmalıdır. Fransız filosofu A.Lefevr tərcüməni dil strukturlarında nəzərdən keçirmirdi. Öz tədqiqatlarında o, orijinal və tərcümə mətnlərində təqdim olunan mədəniyyətlərin xüsusiyyətlərinin təhlil edilməsinin zəruriliyini qeyd edirdi. Lefevr hesab edirdi ki, hər bir xalqın mədəniyyətini xarakterizə edən xüsusi mədəniyyət layları mövcuddur. Bu xüsusiyyətlər müxtəlif xalqların mədəniyyətləri ilə üst-üstə düşə bilər və ya tamamilə fərqlənə bilər. Təbii ki, bu cəhətlər hər bir xalqın tarixi inkişaf qanunauyğunluqlarından, xalqların tarixi əlaqələrindən çox asılıdır” [16; s.98, 99].

Beləliklə, bədii tərcümə edən şəxs aşağıdakı keyfiyyətlərə malik olmalıdır:

1.Tərcüməçi hər şeydən əvvəl öz ana dilini dərindən bilməli, həmin dilin üslubi imkanlarına, bütün normalarına, xalq danışığı dilinin bütün incəliklərinə yaxşı bələd olmalıdır;

2.Tərcüməçi eyni zamanda tərcümə etdiyi dili də dərindən bilməlidir;

3.Tərcüməçi bir dilçi kimi hər iki dilin lüğət fonduna dərindən bələd olmalı və bir söz sənətkarı kimi zəngin fərdi söz ehtiyatlarına malik olmalıdır;

4.Tərcüməçi xarici dili mükəmməl bilməklə yanaşı, bədii yaradıcılıq qabiliyyətinə də malik olmalıdır;

5.Tərcüməçi tərcümə etdiyi əsərin müəllifinin yaradıcılığına, əsərin yarandığı dövrdə mənsub olduğu ədəbi mühitin yaradıcılıq prinsiplərinə, ədəbi-fəlsəfi görüşlərinə, ideya istiqamətlərinə dərindən bələd olmalıdır;

6.Tərcüməçi müəllifin əsərinin məzmununu, ruhunu düzgün ifadə etməli və oxucuya düzgün çatdırmalıdır.

“Tərcüməçinin əsas məqsədi orijinal mətnin ayrı-ayrı vahidlərinin məzmununu daha dolğun əks etdirməklə yanaşı, həmçinin mətnin mənə bütövlüyünü saxlamaq, müxtəlif fikirlər arasındakı əlaqənin xarakterini dəqiq çatdırmaqdır. Bu zaman həmin əlaqənin üsulları dəyişə bilər, çünki hər bir

dil mətnində yerləşən məlumatı müxtəlif yollarla çatdırır” [14, s.68].

Tərcüməçi tərcümə prosesinə orijinal mətni nəzərdən keçirməklə başlayır. Bu zaman tərcümə edən şəxs orijinal mətni təhlil etməli, mətnin janrını müəyyənləşdirməli və ona uyğun lazımi qeydlər aparmalıdır.

“Tərcümə ediləcək mətnin seçilməsi də əsas məsələlərdən biridir. Bəzən kifayət qədər savadı, təcrübəsi olmayan tərcüməçi ən çətin əsərlərdən birini seçir. Nəticədə isə xoşagəlməz tərcümə alınır. Keyfiyyətsiz tərcümə oxucunun əsər haqqında yanlış təəssürata gəlməsinə gətirib çıxara bilər. “İşə başlamazdan əvvəl tərcüməçi mətnin təhlili yolu ilə hansı növ mətni tərcümə edəcəyini müəyyənləşdirməlidir. Tərcümənin düzgün olmayan meyarlara görə qeyri-düzgün qiymətləndirməməsi üçün tərcümənin qiymətləndirilməsi zamanı ilk əvvəl orijinalın hansı mətnin tipinə aid olması haqqında aydın təsəvvür əldə etmək lazımdır. Məsələn, dedektiv romanın tərcüməsini, bədii romanın tərcüməsini, opera librettosunun və patent təsvirinin tərcüməsini eyni meyarlara görə qiymətləndirmək düzgün olmazdı” [14, s.46].

“İngilis ədəbi tənqidinin atası hesab olunan dramaturq, şair və tərcüməçi John Dryden vaxtilə tərcümə haqqında düşüncələrini qələmə alarkən sadə sual qoyub, ona sadə və gözəl cavab vermişdi: “Nə üçün məqbul, xoşa gələn tərcümələr çox az saydadır? Mənə elə gəlir ki, bunun əsl səbəbi tərcümə etmək üçün zəruri olan bütün istedadları özündə cəmləşdirən insanların çox az olmasıdır və yaradıcılığın çox mühüm sahəsinin çox az qiymətləndirilməsi və az həvəsləndirilməsidir” [9, s.46].

ƏDƏBİYYAT

1. “Ədəbi əlaqələr” toplusu Bakı: “Elm və təhsil”. 2015. s.66-69
2. Ətraba Gül. XX əsr Azərbaycan poeziyasının ingilis dilinə tərcüməsi məsələləri (poetik tərcümə). Bakı: Qafqaz Universiteti. 2009. s.77
3. İ.Hamlet. Poetik tərcümə. Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı. s.76
4. Məmməd Arif. Bədii tərcümə. Tərcümə sənəti. Bakı: “Elm”. 1990. s.17-40
5. Novruzov R., Abdullayev Ü., Nağıyeva N., Aşurbəyli E. Bədii tərcümənin xüsusiyyətləri. Bakı: “Mütərcim”. 2016. s.155
6. Rəsulov Ə. Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı: “Elm və təhsil”. 2015. s.159
7. Rüstəmov A. Müasir dövrdə tərcümənin nəzəri problemləri. Bakı: “Səda”. 2007. s.119
8. Tərcümə sənəti. Məqalələr məcmuəsi. Bakı: “Elm”. 1990. s.344

İMADƏDDİN NƏSİMİ QƏZƏLLƏRİNİN TƏRCÜMƏ DİLİNDƏ BƏDİİ ORİJİNALLIQ

SVETLANA BALAKİŞİYEVA

Mingəçevir Dövlət Universiteti

svetlana.nasibli@mdu.edu.az

İmadəddin Nəsimi Azərbaycan xalqının ümumbəşər mədəniyyətinə bəxş etdiyi qüdrətli söz ustalarındandır. O, Şərqi zəngin mədəni-mənəvi sərvətləri üzərində ucalmış və bədii söz sənətinin son dərəcə qiymətli incilərini meydana gətirmişdir. Mütəfəkkir şairin dərin poetik fikirlərlə fəlsəfi görüşlərin vəhdətində olub, dövrün elmi-fəlsəfi düşüncəsinin aydın ifadəçisinə çevrilmiş müstəsna əhəmiyyətli ədəbi irsi qədim köklərə və çoxəsrlik ənənələrə malik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi mərhələ təşkil edir [2, s.7].

Böyük Azərbaycan şairi və ədəbi sənətkarı olan Seyid Əli İmadəddin Nəsimi ədəbiyyat tariximizdə ana dilli fəlsəfi şeirin əsasını qoymuş, gözəllik nəğməkarı kimi tanınmışdır. Ədəbi şəxsiyyətin şeir nümunələri onun dünyaya və həyata yeni baxışının, düşüncəsinin emosional şəkildə tərənnümüdür. İnsan və onun mənəvi əzəməti, dəyəri Nəsimi qəzəllərinin əsas leytmotividir.

Nəsiminin yaradıcılığı bizə kifayət qədər geniş həcmdə və zəngin lirik nümunələrlə gəlib çatmışdır. Şairin qəzəl, qəsidə, tuyuq və tərcibəndlərindən ibarət divanı olmuşdur. Həmin divanın əlyazma nüsxələri dünyanın müxtəlif kitabxana və muzeylərində saxlanmaqdadır.

C.Qəhrəmanov doğru olaraq qeyd edir ki: “Nəsimi şeiriyyətdə, bədii üslubda, fəlsəfi təfəkkürdə bir ənənə yaratdığı kimi, dildə də ənənə yaradaraq özündən sonra gələn bütün sənətkarlara müəyyən təsir göstərmişdir” [1, s.10].

Şairin dili söz, ifadə və bədii obrazlılıqla zəngindir. Bu baxımdan onun qəzəllərinin dilini XIII – XIV əsrlər Azərbaycan ədəbi dilinin və mühitinin yekunu saymaq, həqiqətən də, real fakt olar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Nəsimi dilində sözün bədii çaları, obrazlılıq səviyyəsi xüsusi quruluşa tabedir. Dahi sənətkarın “Sığmazam” qəzəlinə diqqət yetirsək, bu məqamların nə dərəcədə doğru olduğunu görə bilərik:

Məndə sığar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam,
Gövhəri-laməkan mənəm, kövnü-məkanə sığmazam.

Ərşlə fərşü kafü nun məndə bulundu cümlə çün,
Kəs sözünü əbsəm ol, şərhi-bəyanə sığmazam.

Nəsimi yaradıcılığının şah əsərlərindən sayılan bu qəzəldə sözlərin yerli-yerində işlənməsi əsərin bədii obrazlılıq səviyyəsini olduqca artırır. Əsərdə bədii üslubun bədii təsvir və ifadə vasitələrindən təkrir, təzad, eləcə də alliterasiya və s. məharətlə işlədilmişdir. Epitetlər də Nəsimi qəzəllərinin dilində ən çox diqqəti cəlb edən, poetik obrazlılıq yaradan bir hadisədir. Məsələn:

Afərin ol gül yanağlı dilbəri-rənayə kim,

Hüsn bağında boyı sərv-i-rəvan olmuşdur. - qəzəlinde mücərrəd əlamətlər, epitetlər olduqca çoxdur. Buradakı “dilbəri-rəna”, “sərv-i-rəvan”, “gül yanağlı” kimi epitetləri bir sirr, bir vəhdəti-vücut panteist fəlsəfi fikrinin təəcəssümü saymaq daha məqsədəuyğun olar.

Ədəbi sənətkarın dilində metaforlar- poetik vahidlər də üstünlük təşkil edir. Bu ənənə metaforik bədii təfəkkürün, bədii üslubun mövcudluğudur. Nəsimi qəzəllərinin dilinin bədii orijinallığı orada işlənmiş metaforlardan asılıdır:

Şol təmam ayun yüzündən çünki rəfoldı niqab,
Zülmətün dövranı keçdi, zahir oldı afitab.

Bulmuşam həqqi, “ənəlhəq” söylərəm,
Həq mənəm, həq məndədir, həq söylərəm.

Gör bu əsrən nə mütləq söylərəm

Sadiqəm qövlimdə, səddəq söylərəm.

Nəsimi nə qədər metaforik ifadələrdən istifadə edirsə də, fikrini o qədər ürəkdən və doğru söyləyir. Nəsimi dilinin xalq dilindən gəlməsi özünü onun qəzəllərində işlənən frazeoloji ifadələrdə bariz şəkildə göstərir. Məsələn: yelə vermək - Səba zülfün tozunu yelə verdi; göz yummaq - Həqq surətindən göz yumur zahid; güssə udmaq, ağu içmək – Nə acı güssələr yudar, nə ağular içər könlüm; bəla çəkmək - Oldu həmişə fərz ana çəkmək anun bəlasını; ğəm yemək - Həsretindən ğəm yerisəm nola mənə, Aşiqün daim işidür ğəm yemək və s. [1, s.257].

Xalqın dilində işlənmiş və işlənərkən olan ümumxalq təfəkkürünün daşıyıcıları olan frazeoloji ifadələr Nəsimi dilində çox işlək və aktual ifadələrdən ibarətdir.

Səndən iraq, ey sənəm, şamü-səhər yanaram,

Vəsini arzularam, dəxi betər yanaram.

Eşq ilə şövqin odu canımə kar eylədi,

Gör necə tabəndə, ey şəmsü-qəmər, yanaram.

Məndən iraq olduğun bağrımı qan eylədi,

Oldu gözümdən rəvan xuni-cigər, yanaram.

“Yanaram” qəzəlində də Nəsimi dilinin bədii üslubu üçün dinamik olan epitet (sənəm), bədii təzad (şamü-səhər, şəmsü-qəmər), frazeoloji birləşmələr (canımə kar eylədi, bağrımı qan eylədi), çoxmənalı sözlər və s. işlənmişdir.

Düşdü yenə dəli könül gözlərinin xəyalinə,

Kim nə bilir bu könlümün fikri nədir, xəyali nə?

Al ilə ala gözlərin aldadıb aldı könlümü.

Alını gör nə al edər, kimsə irişməz alinə.

Gözlərinə əsir olan halımı oldur anlayan,

Kim ki, bu halə düşmədi, qoy vara kəndü halinə.

Qiymətini dodağının dəgmə xəsisə sorma kim,

Mən bilirəm ki, can ilə susamışam zülalinə.

Yüz ilə qaşını görən qarşubəqarşu, göz bəgöz

Sanma ki, baxa ol könül bədrinevü hilalinə [1, s.240].

Nəsimi şəxsiyyətinin qəzəllərinin dili, üslubu inqilabi dildir. Şairin qəzəllərinin leksikası üzrə tədqiqat işi aparmış C.Qəhrəmanov belə bir faktı konkret şəkildə təsdiq edir ki, Nəsiminin qəzəllərinin dilində dilimizin milli xüsusiyyətlərini, onun orijinallığını qoruyub saxlayan leksik vahidlərin əksəriyyəti feillərdən ibarətdir. Həmin feillər mənə xüsusiyyətlərinə, semantik rəngarəngliyinə, orijinallığına görə müasir Azərbaycan dilinə uyğun gəlir, öz sabitliyini qoruyur. Feillərin Nəsimi dilində işləkliyi, rəngarəngliyi ədəbi sənətkarın təxəyyülünün dinamizmi ilə bağlıdır:

Bivəfa dünyadan usandı könül,

Yox, - dedi, dünyayı yox sandı könül,

Düşdü eşqin oduna yandı könül,

Vəhdətin qəndabinə qandı könül.

Göründüyü üzrə, bu kiçik parçada feillər öz işləkliyi, rəngarəngliyi və mənə quruluşu ilə fərqlənir. Nəsimi qəzəllərinin lüğət tərkibinin etnogenetik təhlili onu göstərir ki, şairin dilində Azərbaycan mənşəli sözlər həm normativ, həm də üslub baxımından qeyri-türk mənşəli sözlərdən daha çox işləkdir.

Nəsimi şeirində söz bəzən ancaq bir mətn daxilində fərqli məna kəsb edə bilər:

Canımın canı qəmindir, şol səbəbdən, ey nigar,

Şad olur canım ki, canda daim ol can gizlidir.

Şeirin birinci misrasında sufıyanə fikir poetik-fəlsəfi örtükdə çıxış edir: “qəm” ifadəsi “can “ (ruh) məcazının anlam yükünə yiyələnir. Belə ki, beytin məzmunundan anlaşıldığı kimi, ikinci misranın söz düzümündə sonuncu yerdə duran “can” ifadəsi “qəm”in metaforik qarşılığıdır və onunla nisbi sinonimlik təşkil edir. Şair birinci misranın əvvəlində “can”ın həm də “qəm” olduğunu aydınlaşdırdığından (“canımın canı qəmindir”) ikinci misranın sonunda yalnız “can” (burada: qəm) ifadəsini işlətməmişdir. İlahi sevgiliyə görə çəkilən qəm Ondan ayrılarkən insana əhdini unutması üçün nəsb olan bir tale payı və insanı ilahi ilə birləşdirən yeganə vasitədir. Bu “qəm” “can”ın - ruhun o Hüsni-mütləqdən ayrıldığı üçün çəkdiyi qəm-qüssədir. Beytdə canın özündə olan qəmin varlığına şadlanmasının ifadəsi ilə təzad, “can” sözünün leksik tutumuna görə fərqlənən anlamlarını nəzərdə tutmaqla isə mənəvi cinas yaradılmışdır. Bu beyt nisbi bənzətmənin (“can-qəm”) yerini metaforanın (“can”) alması baxımından məcazların birindən digərinə elastik keçidə də bir örnək sayıla bilər [3, s.4].

Yekun olaraq onu deməliyik ki, Nəsimi qəzəllərinin tərcümə dilinin bədii orijinallığı ədəbi şəxsiyyətin sözün çoxmənalılığından məharətlə və yerində istifadə etməsindən, özünün zəngin leksikasından və geniş, hərtərəfli düşüncə tərzindən asılıdır. Bu, dahi şairin dilinin orijinallığını, rəngarəngliyini, emosionallığını sübut edir. Təbii ki, Nəsimi qəzəllərinin dili bir dəryadır. Bu dəryanın inciləri olan qəzəllərin tərcümə dilinin gələcək tədqiqatların əsaslı və geniş tədqiqat mövzusu olacağına ümid edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Xudiyev N.M. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: “Elm və təhsil”. 2012. s.686
2. İmadəddin N. (Seyid Əli ibn Seyid Məhəmməd): Biblioqrafiya/Tərt. ed.: M.Vəliyeva, G.Əfəndiyeva, G.Misirova; elmi red. K.Tahirov; ön söz. müəl. T.Kərimli. Bakı: 2019. s.648
3. Şıxıyeva S. Nəsimi şeiriyyətinin fərdi özəllikləri. “Azərbaycan şərqşünaslığı” jurnalı. № 1(17). 2019. s.12

QURAN TƏRCÜMƏLƏRİNDƏKİ FƏRQLƏR

TAHİRƏ ƏLİYEVƏ

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
aliyeva.tahira1@gmail.com*

Məlum olduğu kimi müqəddəs Quran Allah-Təalanın göndərdiyi son və ən mükəmməl ilahi kitabdır. Bəşəriyyətin qarşısında duran ən vacib məsələ bu kitabın oxunması, düzgün anlaşılması və onun hökmlərinə əməl edilməsidir.

Qurani-Kərim Rəsuli-Əkrəm Məhəmməd əleyhissələmə ərəb dilində nazil olmuşdur. Lakin dünyada yaşayan insanların içərisində ərəb dilini bilənlərin sayı nə qədərdir? Dövlət dilinin ərəb dili olduğu 21 ərəb ölkəsinin mövcudluğunu və digər ölkələrdə yaşayan insanların içərisində bu ecazkar gözəl dili bilənlərin sayının o qədər də çox olmadığını nəzərə alsaq, qalan ölkələrin xalqları bütün dövrlərdə müqəddəs Quranın öz dillərindəki tərcümələrindən bəhrələnmək məcburiyyətində qalmış və qalacaqlar.

Müqəddəs Quranın tərcüməsinin nə dərəcədə çətin və məsuliyyətli iş olduğunu anlamayan kəs yoxdur. Bu işi Haqqə söykənərək həyata keçirən bütün Quran tərcüməçilərinə Allahdan hidayət və məğfirət, dünyasını dəyişən alimlərimizə isə rəhmət diləyir və ruhları qarşısında baş əyirik. Amma ərəb dilini bilməyən və Quranı oxuyub öyrənmək istəyən bir şəxs əlinə keçən hər hansı bir tərcümə əsasında fikir yürüdərək “Quran belə yazır” deyərək onu başqalarına da aşılacaq və müqəddəs kəlamın özündə buyurulduğu kimi Allah haqqında bilmədiklərini söyləyəcək. Bu cür halların qarşısını almaq məqsədilə Quran ayələrinin tərcümələrindən bir neçəsini müqayisə edərək onlar arasında olan fərqlərə nəzər salmağı qərara aldım. Möhtərəm ərəbşünas alimlərin hər biri Quranı öz anladığı şəkildə tərcümə etmişdir. Tərcümələrin hansının düzgün, hansının səhv olduğunu Yaradan bilir. Qətiyyətlə kimisə aşağılamaq fikrimiz olmadığını qeyd etmək istədim. Müqayisəyə cəlb etdiyimiz tərcümələr üç dildə: Azərbaycan, Rus və Türk dillərindədir.

Məqalənin hazırlanmasında 6 Azərbaycan, 4 Rus və 4 Türk dillərində nəşr edilmiş Quran tərcümələri müqayisə edilmiş və bəzi ayələrin tərcümələrindəki məna fərqləri qeyd edilmişdir. İş bununla bitmir, müqayisələr davam edir. Yazımın gələcək tədqiqatlarda nəzərə alınacağına və müqəddəs Quran ayələrinin mənasının düzgün anlaşılmasına yardım edəcəyinə ümid edirəm.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurani-Kərim. Ərəb dilindən tərcümə edənlər: Z.M.Bünyadov., V.M.Məmmədəliyev. “Çıraq” nəşriyyatı. 2004.
2. Hazırlayan Ələddin Sultanov. Təshihçilər: Dr. Əhməd Niyazov., Hafiz Laçın Quliyev. Baş məsləhətçi Şeyxülislam A.H.Paşazadə. Məsləhətçi: Akademik V.M.Məmmədəliyev. Bakı: “İpək yolu” nəşriyyatı. 2012.
3. Qurani-Kərim. Ərəbcədən tərcümənin və şərhlərin müəllifi: Ayətullah Mirzə Əli Meşkini Ərdəbili. Azərbaycan dilinə tərcümə edənlər: Ağabala Mehdiyev, Dürdanə Cəfərli. Bakı: 2005.
4. Qurani-Kərim və Azərbaycan dilində mənacə tərcüməsi. Ərəb dilindən tərcümə edən Əlixan Musayev. IV nəşr. 2010.
5. Qurani-Kərim. Tərcüməçi: Beynəlxalq “Əlhuda” nəşriyyatının tərcüməçilər qrupu. Bakı: 2000.
6. Qurani-Kərim. Azərbaycan türkcəsində açıqlama. Nəriman Qasımoğlunun qələmi ilə. Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1993.
7. Коран. Перевод академика И.Ю.Крачковского. Москва. 1990.
8. Коран. Перевод смыслов и комментарии Кулиева Э.Р. Москва. Умма. 2006.
9. Порохова Валерия. Перевод Корана.
10. Коран. Перевод профессор Ф.Караоглы. “Nurlar” nəşriyyatı. 2010.
11. Kuran-ı Kerim ve Muhtasar mealı. Hazırlayan Hayrat Neşriyat İlmı Araştırma Merkezi meal

Heyeti. İstanbul. 2001.

12. Kuran-ı Kerim ve izahlı meali Alisi. Hazırlayan A.Fikri Yavuz Müftü. 7.Baskı.
13. Kuran. Bu eser, seçkin bir heyet tarafından, çeşitli dillerde çıkan, Kuran tercümelere de gözden geçirilerek meydana getirilmiştir. 7. Basım. Okat yayınevi. İstanbul.
14. Kuran-ı Kerim meali. Doç. Dr. Süleyman Ateş. İstanbul. 1974.

ATALAR SÖZLƏRİMİZİN AZƏRBAYCAN FOLKLORUNDA YERİ

ƏLİ ALLAHVERDİYEV
Naxçıvan Dövlət Unversiteti
alisem4952@gmail.com

Məqalədə Azərbaycan folklorunun çox zəngin bir mənəvi sərvət olduğu və hər bir xalqın mədəniyyət tarixini onsuz təsəvvür etməyin qeyri-mümkünlüyü qeyd edilir. Yazılı ədəbiyyat zamanına qədər də folklorun bütünlüklə xalqın mənəvi ehtiyaclarını ləyaqətlə və şərəflə yerinə yetirməsi diqqətə çatdırılır. Burada atalar sözlərinin yarandığı gündən bu günə qədər uzun bir tarixi yol qət etməsi geniş şəkildə işıqlandırılır. Bu mənəvi yadigarların xalqın mənəviyyatının, həyat tərzinin ayrılmaz hissəsi olması və onların həmişə canlı müdriklik ifadə etməsi qeyd edilir. Bu müdriklik kəlamları işlədən hər bir kəs müraciət etdiyi atalar sözünün ciddiliyindən, bütövlüyündən, həqiqi mənalılığından yaxud da eyhamla dolu olmasından asılı olmayaraq bu ifadələr onun fikrinə xüsusi bir mənə çaları, qətiyyət, ifadəlilik qüdrəti verir.

Açar sözlər: *mənəvi sərvət, müdriklik nişanəsi, müdrik kəlamlar, folklor nümunələri, zərbi-məsəllər, obraz yaratmaq, mücərrəd mənə, cümlə vahidlər, ibrətamiz məzmun, hikmətli sözlər.*

Azərbaycan ədəbiyyatını uca bir dağa bənzətsək, onun ən yüksək zirvəsi şifahi xalq ədəbiyyatıdır. Azərbaycanın sönməyən nuru, parlayan günəşi, xalqımızın tarixi, mədəniyyəti, mənəviyyəti, dünəni, bu günü, sabahıdır şifahi xalq ədəbiyyatı. Çünki tariximizi özündə əks etdirən bu xalq yaradıcılığı yazılı ədəbiyyat nümunələri üçün də bir mənbə olmuşdur. Yurdumuzda, elimizdə ulu müdriklərimizin yaratdıqları əfsanələr, nağıllar, lətifələr, bayatılar, laylalar, atalar sözləri, zərbi-məsəllər, tapmacalar və s. yaranma tarixi baxımından nə qədər qədim olsalar da, müasir dövrümüzlə səsleşir, həyatımızın hər sahəsində bizimlə birlikdə yaşayır. Atalar sözləri və zərbi məsəllər keçmiş nəsillərin yadigarı, insanların müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif şərait, vəziyyət, çoxcəhətli əlaqə və münasibətləri ilə bağlı olaraq onların həyat təcrübəsinin, bir sıra hallarda lakonik, obrazlı ifadəsi kimi özünü göstərir.

Ümumiyyətlə, atalar sözləri hər bir xalqın folklorunda olduğu kimi Azərbaycan folklorunda da özünəməxsus mövqeyə malikdir. XX əsrin birinci rübünə qədər folklor nümunələrinin (atalar sözləri və zərbi- məsəllər) toplanması, nəşri və öyrənilməsi təsadüfi, kortəbii səciyyə daşımış, mütəmadi xarakter almış, bu iş ayrı-ayrı maraq sahiblərinin zövqünə müvafiq şəkildə görülmüşdür. Bu məsələlərdən ətraflı bəhs edən Z.Əlizadə haqlı olaraq yazır: "XVII-XVIII əsrlərdə yazıya köçürülən folklor materiallarının yenə də həyat üzü görmələrində ziyalılarımızın böyük əməyi olduğunu deməliyik ". Atalar sözləri şifahi xalq ədəbiyyatının həcmcə ən kiçik olan janrlarından biridir, cümlə abidələridir. Şifahi xalq ədəbiyyatına aid kiçik həcmli söyləmələrin cəminə atalar sözləri deyə bilərik. B.Tahirbəyov atalar sözü barədə belə bir fikirdədir ki, bütün alimlərin dediklərinə əsasən atalar sözü "ibrətamiz söz", "hikmətli söz", "qanadlı söz", "sözlərin soltanı", "söz mirvarisi", "ipə-sapa düzölmüş incilər", "qızıl söz", "tərbiyəvi söz" kimi qiymətləndirilir.

Bütün bu deyilənlərlə yanaşı Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası (ASE) atalar sözlərini belə şərh edir: "Həyatın müxtəlif məsələlərinə aid ibrətamiz məzmunlu qısa kəlam, hikmətli sözlər, xalq müdrikliyinin ümumiləşdirilmiş ifadəsidir. Bu sözlər əsrlər boyu yaranmış, formalaşmış, dildən-dilə keçərək, təkmilləşmiş və cilalanmışdır". Atalar sözlərində insanların həyat təcrübəsindən alınan nəticələr, tərbiyəvi, təsiredici, düşündürücü və s. müsbət keyfiyyətlər vardır.

Düşünürəm ki, bu sözlərin hər birisini həm layiqli, həm də təmtəraqlı tərif hesab etmək olar. Atalar sözləri və zərbi-məsəllərin dil xüsusiyyətlərinə dair uzunmüddətli və ciddi araşdırmalar aparmış Z.Əlizadənin mülahizələri, qənaət və fikirləri frazeologiya sahəsi üçün həm dövrünə görə, elə həm də müasir dilçiliyimizdə xüsusi əhəmiyyət, elmi dəyər kəsb edir. Z.Əlizadə atalar sözləri barədə belə bir səciyələndirici tərif irəli sürür: "atalar sözləri və zərbi-məsəllər frazeologiyanın sistemində xüsusi lay təşkil edib bitmiş fikri ifadə edən cümlə şəkilli ifadələrdir". Sonra tədqiqatçı

atalar sözlərinin mahiyyətini açmaq üçün onu səciyyələndirmək məqsədilə bir sıra əlamətləri bu dil vahidləri üçün zəruri hesab edir. Müəllif bu fikirdədir ki frazeologiya anlayışı özünəməxsus səciyyəvi cəhətləri ilə formalaşan elm sahəsidir və onu tipikləşdirən, təcrid edən, başqa söz birləşmələrindən ayıran bir sıra əlamətlər görünür. Frazeologiya dilin bir çox sahələrini əhatə edir, onlara materiallar verir və dil qatlarına xidmət edir. Bundan əlavə, frazeologiya təkcə idiomlarla məhdudlaşmış qalmır, o həm də atalar sözləri və zərbi-məsəlləri öz sistemində yerləşdirə bilir.

Dilçilik ədəbiyyatında atalar sözlərinə, küll halında hansı əlamətlərin aid edilib-edilməməsi haqqında fərqli münasibət və fikirlər vardır.

Atalar sözləri və zərbi-məsəllərdən yalnız sözə-anlayışa ekvivalent olanları müxtəlif məzmun yaradır, xüsusən də bu leksik vahidlər ən çox insan tiplərini xarakterlərini səciyyələndirməkdə əvəzsiz bədii ifadə vasitəsi kimi çıxış edir. Atalar sözləri və zərbi-məsəlləri bütün məna incəliklərinə qədər dərinləndirən və təhlil edən və paremiologiya sahəsinin Azərbaycan dilçiliyində yaradıcısı kimi tanınan tədqiqatçı sözə-anlayışa ekvivalent olan bu vahidlərin yaratdığı mənaları aşağıdakı kimi açıqlayır. Həmin mənalara diqqət yetirək:

-Nadinc adam haqqında: yetənə yetir, yetməyəni bir daş atır.

-Harın haqqında: Ərəmik camış tək anqırır və gəzir.

-Çox istəmək haqqında: Getmə gözümdən, gedərəm özümdən.

-Bacarıqsız haqqında: Uşağa buyur, dalınca yüyür.

-Maddi imkansız, pulsuz, kasıb haqqında: Qəpiyə güllə atır, quruşa mayallaq.

-Bacarıqlı, işgüzar adam haqqında: Dəyirmanın boğazına ölü salsan, diri çıxar.

-Zirək haqqında: Dilinə görə dilçəyi də var.

-Gözə soxulan adam haqqında: Harda aşdır-orda başdır.

-Məsələnin mahiyyətinə varmadan görülən iş haqqında: Babam məna kor deyib, gələni gedəni vur deyib.

-Hiyləgər və qismən bacarıqlı haqqında: Sənin kimisinin yüzünü çaya susuz aparıb, susuz gətirər.

-Xoş, uğurlu təsadüfdə: Doşab almışam bal çıxıb.

-Sirri saxlamaq haqqında: Bir daş altda, bir daş üstə.

-Qətiyyət haqqında: Öldü var, döndü yoxdur və ya : Ölmək ölməkdir, xırıldamaq nə deməkdir.

Nümunə kimi gətirilən sözə, əşyaya ekvivalent kimi işlənən bu atalar sözləri bir qayda olaraq xarakter, obraz yaradır, böyük məna yükü daşıyır, bir sözlə anlayışa ekvivalent ola bilər. Diqqətlə izləsək görərik ki, bu konstruksiyaları təşkil edən leksik vahidlər ayrılıqda öz mənasını saxlaya bilmir, öz ilkin mənası ilə üzvi surətdə bağlanmır, tam məcazlaşma prosesi keçirir.

Araşdırma sübut edir ki, Azərbaycan dilindəki frazeoloji ifadələr, sabit söz birləşmələri və cümlə strukturu frazeologizmlər danışıq zamanı nitq prosesində yaranmayıb ana dilimizdə tarixən mövcud olub və hazır şəkildə bu gün də onlardan istifadə olunmaqdadır. Azərbaycan dilindəki atalar sözləri fondunun potensialı güclü və zəngin olması təkcə orijinaldakı hər hansı söz və ya ifadənin qarşılığı kimi müəyyənləşdirilən frazeoloji birləşmələrə aid sinonim və variantlar yox, həm də belə sintaktik konstruksiyalara mənaca sinonim və ya variant olan frazeoloji birləşmələrin, atalar sözlərinin meydana çıxarılmasına da imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan atalar sözləri və zərbi-məsəllərin leksik semantik xüsusiyyətləri. Bakı, 1980, səh.6,11,79.
2. Atalar sözləri (Toplayanı Ə.Hüseynzadə), Bakı, Yazıçı, 1985, səh.35,36
3. Babayev İ. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı Bakı, 1970,səh.41

SUMMARY

Ali Allahverdiev

THE PLACE OF PROVERBS IN AZERBAIJANI FOLKLORE

The article states that Azerbaijani folklore is very rich spiritual wealth of the nation that is impossible to imagine the cultural history of any nation without it. The long historical journey to proverbs from their beginning period to the present day is widely investigated in the article. It also notes that these spiritual relics are integral parts of the people's lifestyle and that they always express live wisdom.

Key words: *spiritual wealth, sign of wisdom, wise sayings, folklore examples, proverbs, creating an image, abstract meaning, sentence units, instructive content, wise words.*

РЕЗЮМЕ

Али Аллахвердиев

МЕСТО ПОСЛОВИЦ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

В статье говорится, что азербайджанский фольклор представляет собой очень богатое духовное богатство и без него невозможно представить культурную историю любого народа. Здесь широко освещен долгий исторический путь пословиц от их возникновения до наших дней. Отмечается, что эти духовные реликвии всегда выражают живую мудрость и являются неотъемлемой частью духовности и образа жизни народа.

Ключевые слова: *духовное богатство, признак мудрости, мудрые изречения, фольклорные примеры, пословицы, создание образа, абстрактный смысл, единицы предложения, поучительное содержание, мудрые слова.*

NAVIGATING THE DEPTHS OF TRANSLATION THEORY: UNRAVELING THE TAPESTRY OF LINGUISTIC EXCHANGE

YASİN BABAZADE

Nakhchivan State University

yasinbabazade@ndu.edu.az

Closely intertwined with equivalence is the notion of fidelity, emphasizing the translator's commitment to preserving the author's intent and stylistic nuances. Striking a harmonious balance between fidelity and creative expression poses a perpetual challenge, requiring translators to navigate the fine line between linguistic fluency in the target language and maintaining the authenticity of the original work.

The role of culture in translation theory is equally paramount. Beyond the mere transference of words, translators must decode cultural nuances, idioms, and references embedded in the text to ensure that the intended meaning resonates accurately with the target audience.

Various approaches, such as formal equivalence and dynamic equivalence, further enrich the tapestry of translation theory. The choice between these approaches depends on the context, purpose, and the dynamic interplay between the source and target cultures.

Translation, as a complex and multifaceted discipline, plays a pivotal role in bridging linguistic and cultural gaps across the globe. At the heart of this intricate process lies translation theory, a field that delves into the principles and methodologies governing the art of conveying meaning from one language to another. As scholars and linguists explore this dynamic realm, they uncover a rich tapestry of concepts that shape the way we understand and practice translation.

One fundamental aspect of translation theory is equivalence, the idea that a translated text should accurately convey the meaning of the original while considering linguistic and cultural nuances. This concept recognizes the challenges of finding a balance between staying faithful to the source text and ensuring the translation resonates with the target audience. Scholars often debate the nature of equivalence, exploring whether it is possible to achieve a perfect match or if a certain degree of divergence is acceptable.

Closely tied to equivalence is the concept of fidelity, which emphasizes the translator's commitment to preserving the author's intent and style. Striking the right balance between fidelity and creativity is a perpetual challenge, with some arguing that a translator should prioritize linguistic fluency and readability in the target language without compromising the essence of the original work.

Additionally, the role of culture in translation theory cannot be overstated. Cultural context significantly influences language use, and translators must navigate cultural nuances to ensure that the intended meaning is accurately conveyed. This involves understanding not only the words themselves but also the cultural connotations, idioms, and references embedded in the text.

Translation theory also encompasses various approaches, such as the contrast between formal equivalence (literal translation) and dynamic equivalence (focused on conveying the meaning rather than the form). The choice between these approaches depends on the context, purpose, and the target audience, reflecting the adaptability and creativity inherent in the translation process.

In conclusion, translation theory serves as the compass guiding translators through the intricate journey of conveying meaning across languages. As scholars continue to explore and refine these principles, they contribute to the evolving landscape of linguistic and cultural exchange, fostering a deeper understanding and appreciation of the diverse narratives that shape our world.

REFERENCE

1. Author(s): Venuti L. (1995). Title: The Translator's Invisibility: A History of Translation. Journal: Routledge.
2. Author(s): Nida E.A., & Taber C.R. (1982). Title: The Theory and Practice of Translation. Journal:

Brill.

3. Author(s): Bassnett S., & Lefevere A. (Eds.). (1998). Title: Constructing Cultures: Essays on Literary Translation. Journal: Multilingual Matters.
4. Author(s): Newmark P. (1988). Title: A Textbook of Translation. Journal: Prentice Hall.
5. Author(s): Baker M. (Ed.). (1998). Title: Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Journal: Routledge.

TÜRK SƏNƏTKARLARININ PUBLİSİSTİKA VƏ TƏRCÜMƏ NÜMUNƏLƏRİ “FÜYUZAT” JURNALINDA

GÜNEL YUNUSOVA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

yunusova_edu@mail.ru

Orcid ID 0000 0002 2375 2829

UOT: 82-1/-9; 82-1/29; 821.512.161

Ə.Hüseynzadənin redaktoru olduğu “Füyuzat” (1906-1907) jurnalı xalqımızın ədəbi-mədəni, həmçinin ictimai-siyasi həyatında, milli oyanış tarixində son dərəcə böyük rola malikdir. O üzərinə xalqı oyatmaq və gələcək mübarizəyə hazırlamaq kimi genişmiqyaslı, çoxşaxəli missiya götürmüşdür. Cəmi bir il işıq üzü görən, ümumilikdə otuz iki nömrəsi dərc olunan məcmuənin səhifələrində çeşidli mövzularda yazılarla, maraqlı əsərlərlə üzləşmək mümkün idi [2, s.216]. Bu əsərlərin bir hissəsini Türkiyə türklərinin bədii düşüncə məhsullarına elmi-nəzəri münasibəti özündə ehtiva edən nəzəri məzmunlu yazılar təşkil edirdi. Həmin əsərlərin digər bir hissəsi isə poeziya, bədii nəsr, publisistika və tərcümə nümunələrindən ibarət idi.

Jurnalda osmanlı ziyalılarının rəngarəng səpkidə qələmə alınmış publisistik yazılarına da xeyli yer ayrılırdı. Müxtəlif mövzulara həsr olunmuş bu məqalələrdə oxucu kütləsini rəngarəng elmi, ictimai, siyasi olaylarla, habelə başqa-başqa məmləkətlərdə və məkanlarda baş verən məsələlərlə, maarif hadisələri ilə tanış etmək məramı güdüldü.

“Füyuzat”da M.Ə.Rəcəzadənin, M.Nacinin, Ə.Kamalin və başqalarının yaradıcılıq irsinə geniş diqqət verilirdi. Jurnalda R.Əkrəmin nəzm örnəkləri, eləcə də “Nigar xanım” (1907, №18) adlı oçerki də çap olunmuşdur. Bu oçerk məşhur osmanlı şairəsi Nigar xanımın həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş bir əsərdir. Burada şairənin ədəbi şəxsiyyəti, fəaliyyətləri haqqında maraqlı məlumat verilir.

Müəllim Nacinin “Bəqayi-ruh” adlı mənsur şeiri xatırladan publisistik məqaləsi “Füyuzat”ın 1907-ci ildəki 22-ci nömrəsində dərc olunmuşdur. Bu məqalədə müəllifin insan haqqında dini-fəlsəfi baxışları öz əksini tapır. Müəllif adəm övladının cism və ruh kimi iki varlığın qovuşmasından ibarət olduğunu söyləyərək cismin ötürülməsini, ilahi həqiqət olan ruhun isə daimiliyini qeyd edir. Ruh əslində müvəqqəti zaman intervalında bəşər övladının cismani varlığında qərar tutmuş ilahi nemət, qeybi əmanətdir. Allahın məsləhət bildiyi məqamda maddi bədənə daxil olub onunla birləşir, müəyyən müddət orada ömür sürür. Allah-Təalanın hökm etdiyi məqamda isə onu tərk edib əbədiyyət dünyasına gedir, yəni yenidən bir məkandan digərinə yerdəyişmə edir. “Öylə isə mövt nədir”mi dedin? Mövt bir ruhun ələyiqi-cismaniyyədən azad olmasıdır” [1, s.344].

Midhət Paşazadə Əliheydərin “Füyuzat” jurnalında “Osmanlı kadetləri və ermənilər” (1907, №25) adlı sərəlvəsi işıq üzü görmüşdür. Burada müəllif insani hüquqların hifz olunmasını, insanpərvərliyi osmanlı ictimai-siyasi mühitindəki istiqlal hərəkatının əsas amalı kimi təqdim edir. Qeyd edir ki, hal-hazırkı mübarizə, mücadilə ayrı-ayrı xalqlara, etnik toplumlara qarşı yox, ictimai-siyasi zülmə, müstəbid rejimə qarşıdır. Məhz bu səbəbə görə biz “dövləti-alıyeyi-osmaniyyədə” məskun olan bütün millətləri, həmçinin erməniləri “istibdadi-müdhşin” cəngindən xilas etmək üçün “daireyi-ittihadımıza dəvət etmə”liyik. Belə şəxslər milli kimliyindən asılı olmayaraq bir osmanlı vətəndaşı kimi bərabərhüquqlu bir cəmiyyətdə yaşamalıdır.

Jurnalda Əhməd Kamalin bir neçə qiymətli publisistik yazısı-“Simurğun qanadları altında”, “Tahir Musayev”, “Avropada”, “Bölgənistən, oradakı müsəlmanlar” və s. çap olunmuşdur. “Simurğun qanadları altında” (1907. №18) adlı məqaləsində Ə.Kamal folklorunda xilaskarlıq rəmzi olan Simurq quşundan simvolik bir obraz kimi faydalanır. Bu quş köhnə həyatın qaranlıq gecəsindən, zülm və məşəqqətindən uzaqlaşib istiqbalın nurlu sabahına, inkişafa, xoşbəxtliyə doğru meyil edən toplumlara, bəşər övladlarını xilas edəcək azadlıq, maarif, elm, sənaye, humanizm quşudur. O, “aşınayi-viddan”, “aşınayi-nəşət”dir. Dərrakəsi olanları, nicat üçün səy göstərənləri həmişə öz xilaskar qanadlarının altına səsəyir: “Gəlin! Qanadlarımın altına gəlin ki, həsrətkeş olduğunuz

səbahi-irfan və hürriyyət bənim qanadlarımın altından doğacaqdır” [3].

“Tahir Musayev” (1907. №19) adlı yazısında Ə.Kamal İbrahim Tahir Musayevin bir az əvvəl “İrşad” qəzetinin bir neçə sayında dərc edilən nəzm əsərlərini təhlil edərkən ona xeyli iradlar tutur və şeirləri istər ideya-məzmun, istərsə də dil-üslub baxımından müəyyən nöqsanlara malik olduğunu deyir və həmin nöqsanları sadalayır.

Ə.Kamalın “Bolqarıstan, oradakı müsəlmanlar” (1907. №19) adlı məqaləsində Bolqarıstanın mədəniyyəti, tarixi, coğrafiyası, çağdaş ictimai-siyasi gerçəkliyi haqqında yığcam, ancaq təfərrüatlı bilgi verilir. Eyni zamanda orada yaşayan türklərin, müsəlmanların həyat və məişətindən, adət-ənənələrindən, həmçinin son dövnlərdə yerli əhalinin onlara qarşı düşmənçilik münasibətindən, siyasi təzyiqlərindən söhbət açılır.

Onu da əlavə edək ki, “Füyuzat”da biz osmanlı ədib və şairlərinin qələminə məxsus tərcümə örnəklərinə də rast gəlirik. Həmin örnəklərdən Ə.Raiqin Con Vilyam Draperdən etdiyi tərcüməni, M.Ə.Rəcəzadənin osmanlı türkcəsinə tərcümə etdiyi “Bir əmə cocuğun təhəssürü” sərlövhləli mənsur şeiri, müəllim Nacinin Prudomdan türkcəyə çevirdiyi “Qırlanğıc” şeirini və s. xatırlada bilərik. Bu tərcümə əsərlərinin hər biri istər forma, istərsə də ideya-məzmun baxımından bir-birindən fərqlənir.

“Bir əmə cocuğun təhəssürü” (1907. №19) adlı mənsur şeiri Mahmud Əkrəm Rəcəzadənin kimdən və hansı dildən osmanlı türkcəsinə tərcümə etdiyi göstərilməmişdir. Bu səbəbdən də əsərin müəllifini müəyyənləşdirmək çətindir. Sadə, aydın bir dillə tərcümə edilən bu poetik nəsr örnəyi dünya işığından məhrum olan kor bir cocuğun dilindən deyilən təsirli bir monoloqdur. Monoloq oxucuda dərin bir təəssürat, ağıri və təəssüf hissi oyadır. Ədalət naminə deməliyik ki, bu təsirli mənsur şeiri Mahmud Əkrəm bəy kifayət qədər dolğun bir şəkildə ana dilinə tərcümə etmiş, onun kövrək, sentimental ruhunu, əsasən, hifz edə bilmişdi. Dil-üslub cəhətdən də tərcümə sadə, sirayətədicə və gözəldir. Şeir belə bir məzmunla malikdir: Dünya işığına həsrət qalan uşaq dünyanın gözəlliyini əyani şəkildə görməsə də, eşitdiklərindən, söylənənlərdən onun son dərəcə füsunkar, cazibədar olduğunu anlayır. Ancaq onun bu gözəlliklərin içərisində həsrətini çəkib görmək istədiyi müstəsna bir gözəllik vardır. Bu gözəllik onun anasının üzüdür. Uşaq deyir ki, deyirlər, aləm gözəldir. Lakin mən günəşin, çayın, suyun, çiçəklərin, dağların, bəcəklərin və başqa şeylərin yox, yalnız anamın üzünün həsrətini çəkirəm. Ah, bircə an onu görsəydim, heç bir dərdim olmazdı. Ümumiyyətlə, şeirdə ana məhəbbəti son dərəcə dərin surətdə bədii sözün obyektinə çevrilmişdir.

Con Vilyam Draper Qərbin məşhur sosioloq və filosoflarından idi. Onun tanınmış əsərlərindən biri də “Avropanın inkişafatı-fikriyyəsi” adlı ictimai-fəlsəfi traktatı idi. Bu fəlsəfi-sosioloji traktatda cəmiyyət və onun ədalətli yaşayış qanun-qaydaları ilə bağlı maraqlı mülahizələr irəli sürülür, maraqlı fikirlər söylənilir. Demokratik cəmiyyət anlayışı təhlil edilir. Əhməd Raiq həmin əsərin müəyyən bir hissəsini türk dilinə tərcümə edərək “Füyuzat” məcmuəsində (1907. №30) dərc etdirmişdi. Onu da deyək ki, tərcümənin dili xeyli dərəcədə qəliz və mürəkkəbdir.

Müəllim Nacinin yuxarıda adını çəkdiyimiz “Qırlanğıc” (1907. №30) adlı mənzum tərcümə əsəri Prudom yaradıcılığından seçilərək osmanlı türkcəsinə çevrilmişdi. Qırlanğıc azadlığı, sərbəst yaşamağı sevən, həmişə yüksəklərdə uçmağı xoşlayan bir quşdur. Bu poetik nümunənin məzmun və əsas ideyası da vətənpərvərlik və hürriyyət idealı ilə bağlıdır. Şeirin həmin məziyyəti Müəllim Nacinin diqqətini cəlb etmiş və o, əsəri milli dildə türk oxucularına təqdim etmək məqsədi izləmişdi. Qırlanğıcın sevdiyi iki şey vardır. Bunlardan biri onun doğma “aşıyanı”, yəni yuvası, digəri isə hürriyyət və azad yaşayışdır. Buradakı “aşıyan”, təbii ki, vətənin təmsalıdır. Belə bir ali keyfiyyətlərə görə Qırlanğıc həm həsəd, həm də alqış hədəfinə çevrilir. Azadlıq eşqinin, vətən məhəbbətinin vurğunu kimi rəmzləşir. Şeirdə quşa xitabən həmin ideya dolğun və təsirli şəkildə bəyan edilir. Müəllim Naci poetik nümunəni məsnəvi şəkildə az hecalı misralarla ritmik və rəvan bir dildə tərcümə etmişdi.

ƏDƏBİYYAT

1. “Füyuzat” jurnalı [1906-1907]. Tam mətni. Latın əlifbası ilə təkrar nəşrə hazırlayan: Ofelya Bayramlı. Bakı: “Çaşıoğlu”. 2007. s.672
2. Həsənova Könül. “Füyuzat” jurnalında təlim-tərbiyə məsələləri K.Həsənova. Bakı: “Elm və təhsil”. 2018. s.216
3. Kamal Əhməd. “Simurğun qanadları altında” “Füyuzat” jurnalı. 1907. №19

REALİLƏRİN TƏRCÜMƏ YOLLARININ TƏDQIQI

JALƏ PİRİYEVA

*Azərbaycan Dillər Universiteti
zhalapiriyeva@gmail.com*

“Realı” termini Azərbaycan dilçiliyində demək olar ki, son illərdə işlədilməyə başlamışdır. Həmin terminə və onun bildirdiyi anlayışa biz N.Xudiyevin əsərində rast gəlirik. O, realilərlə əlaqədar qeyd edir ki, hər hansı bir xalqın özünəməxsus məişət tərzı, milli adət-ənənələri, koloriti, həta mifik təfəkkürü ilə bağı, leksik vahidlər də mövcuddur. Bu cür leksik vahidlər xalqın bədii ədəbiyyatında da öz əksini tapır. Deməli, hər hansı xalqın dilində, bədii ədəbiyyatında işlənən, onun məişəti, milli təfərrüatı və s. ilə əlaqədar sözlər realilər adı altında qruplaşdırılır. Realilər ən çox bədii ədəbiyyatın tərcüməsi ilə yayılır. Belə ki, ədəbiyyatın milliliyini və xəlqiliyini tamamlayan vasitələrdən biri də məhz realilərdir.

Realilər mənaca məxəz dildə elə məfhum və situasiyaları bildirir ki, onlar hədəf dildə yoxdur. Ümumiyyətlə, digər xalqların mədəniyyəti, məişəti, fauna, florası və s. ilə bağı sözlərə realilərlə yanaşı kultural terminlər, eqzotizmlər də deyilir. Məsələn, xörək, geyim, rəqs və s. adları belələrindəndir. Bir neçə nümunə verək: rus dilində - щи, борщ, сарафан, душегрейка (rəqs); Azərbaycan xörəkləri - dolma, piti, bozbaş; sovet dövründən qalma anlayışlar - təşviqat məntəqəsi, qırmızı guşə, zərbəçi; ingilis dilindəki - primaries (namizədlərin irəli sürülməsi üçün ilk iclas), casus (güzəştli qərar qəbul etmək üçün partiya rəhbərlərinin gizli görüşü), drugstore (apteki).

Bir sıra sözlər tədricən ingilis dilindən Azərbaycan dilinə keçməkdədir. Məsələn, mayor, mayoralty (mer, meriya). Ancaq mayoress sözü amerika variantında lady mayor; qadın mer, xanım mer kimi, İngiltərə, Uels və Şimali İrlandiyada isə rəsmi mərasimlərdə merə kömək edən qadın mənasında işlədilir.

Realilərin tərcümə strategiyaları konkret mətn tipindən, oxucu kütləsinin tələblərindən və mətndəki kultural terminin əhəmiyyətindən asılıdır. 1988-ci ildə Nyumark mədəniyyəti müəyyən bir dildən ifadə vasitəsi kimi istifadə edən icmaya xas olan həyat tərzı və onun təzahürləri kimi müəyyən etdi. O, həmçinin oxucuların çətin başa düşdüyü “Kultural termin”ləri təqdim etdi. Nyumark realiləri aşağıdakı kimi təsnif etmişdir:

1. Ekologiya
2. Maddi mədəniyyət
3. Sosial Mədəniyyət
4. Təşkilatlar
5. Jestlər və Vərdişlər

Dil və mədəniyyət bir-biri ilə sıx əlaqəli hesab edildiyi üçün tərcümə zamanı hər iki aspekt nəzərə alınmalıdır. Kultural terminlərin tərcüməsini nəzərdən keçirərkən Nyumark iki əks metod təklif etdi: köçürmə və komponent analizi. Onun fikrincə, köçürmə analizi mədəni adları və anlayışları saxlayaraq tərcüməyə “yerli rəng” verir. O, tərcümədə komponent analizinin aktuallığını bir dil ilə digəri arasında həm linqvistik, həm də leksik boşluqları aradan qaldırmaq üçün çevik, lakin nizamlı bir üsul kimi qeyd etdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov, Q. (2008), Tərcümə sənəti, Bakı: OKA Ofset, 218s.
2. Quliyeva A. (2008), İngiliszimlər və tərcümə, Bakı: Nurlan, 91s.
3. Newmark P. (1988), A textbook of Translation, New York: Prentice Hall, 292s.

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ PREFİKSLƏR VASİTƏSİ İLƏ SÖZDÜZƏLTMƏ

ŞƏFA SALMANOVA
Azərbaycan Dillər Universiteti

Açar Sözlər: Prefiks, Söz Yaradıcılığı, Alınma Prefikslər, Flektiv Dillər, Aqlütinativ Dillər

Söz yarıdıcılığı dilçiliyin qədim tarixə malik bir sahəsi hesab olunur. Müxtəlif sistemli dillərdə affikslər vasitəsi ilə əmələ gəlmiş leksik vahidlər həmin dillərin lüğət fondunu və lüğət tərkibinin zənginləşməsində vacib rol oynayırlar. Hər bir dildə xeyli miqdarda affikslər vardır ki, onlar həm həmin dillərin öz hesabına əmələ gəlmiş, həm də digər dillərdən götürülmə affikslərdir.

Söz yaradıcılığında qrammatik bir funksiya kimi affikslərin- xüsusi ilə prefikslərin əhəmiyyəti danılmazdır. Prefiksleşmə sözlərin əvvəlinə önşəkilçi artırılaraq, sözün mənasını dəyişən morfoloji prosesdir. [4, s.430]

Prefiksə verilən başqa bir tərif də belədir: “Sözün əvvəlinə qoşularaq mənasını dəyişən, lakin nitq hissəsini dəyişməyən bir və ya iki hecalı əlavələrdir”. [5, s. 387] Lakin nadir hallarda prefikslərin birləşməsi sözlərin bu və ya digər nitq hissəsinə mənsubiyyətini dəyişir. Circle (isimdir) encircle (feil).

O.V.Lebedevə görə ön şəkilçilər yalnız bir nitq hissəsi daxilində söz yarada bilər. Prefiks artırmaqla əmələ gələn söz elə həmin nitq hissəsi olaraq qalır. [2, s.4]

Aqlütinativ dillərdə, həmçinin Azərbaycan dilində də prefiks yoxdur. Prefikslər Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşuna uyğun gəlmədiyi üçün, bu dildə işlənən prefikslər ərəb və fars dillərindən keçən alınma sözlər hesab olunsada, hal hazırda Avropa dilləri, eləcə də rus və ingilis dili vasitəsilə dilimizə keçən önşəkilçilərin sayı da az deyil. Bu prefikslərin bəziləri dünya dillərində qəbul edildiyindən beynəlxalq status qazanmış və müxtəlif dillərdə olduğu kimi bizim dilimizə də qəbul edilmişdir.

Dilimizə Ərəb-fars dillərindən keçən prefikslərə: *na-*, *bi* -məsələn *bivəfa*, *nabələd*; Yunan dilindən keçən: *-poli-*, *anti*; polisemantik, antiterror; German mənşəli- *re-*, *a* reaktiv, reformasiya, anormal - sözlərini misal gətirmək olar. Dilimizdə mövcud olan prefikslərin heç biri zərf və feil nitq hissəsinə aid sözlər əmələ gətirmir. Ümumiyyətlə isə say nitq hissəsinə aid sözlər heç yaratmır..

Geneoloji təsnifata görə Hind –Avropa dillərinə məxsus olan İngilis dili beynəlxalq dillərdən biridir. O , dünya dilləri içərisində bir sıra fonetik , morfoloji , qrammatik xüsusiyyətləri ilə Azərbaycan dilindən fərqlənir. Prefikslər analitik və flektiv dillərdə adətən isim, sifət, xüsusilə də feillərin yaranmasında əhəmiyyətə malik olsa da, iltisafı dillərdə xüsusi ilə, sifət və isim olan sözlər yaratmağa xidmət edir. Məsələn *re-*, *dis-*, *over-*, *un-*, *mis-*, *out-*. önşəkilçiləri ingilis dilində feil yaradır. *Discover*, *reduse*, *misunderstand* və s.

-bi, *-co*, *-dis*, *-in-*, *ir-*, il daha çox sifət yaradır. Məsələn: *bilingual*, *bicultural*, *disloyal* *impatient*, *cooperative* və s.

ƏDƏBİYYAT

- 1) Bauer, L. (1983). English word formation. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2) Лебедева О.В. Префиксация как один из вдущих способов словообразования в области английской химической терминологии. 2009,
- 3) Мəmmədova M. Yunusov D. İngilis dilinin qrammatikası Bakı 2011.
- 4) Quirk, R., & Greenbaum, S. (1973). A University Grammar of English. Longman.pg:430
- 5) Maclin, A. (1992). Reference Guide to English. Washington DC: USI. Agency.

FRAZEOLOJİ VAHİDLƏR XALQ YARADICILIĞIDIR VƏ XALQIN MƏDƏNİYYƏTİNİN MƏHSULU KİMİ ONLARIN TƏRCÜMƏDƏ YARATDIĞI ÇƏTİNLİKLƏR

SEVİNC KƏRİMLİ

Azərbaycan Dillər Universiteti

aliyusif2011@gmail.com

Açar sözlər: *frazeoloji vahidlər, ekvivalentlik, semantika, frazeologizm, semantik əlaqələr, mədəni ifadələr, tərcümə texnikası.*

Məlum olduğu kimi, tərcümə ədəbiyyatı hər bir xalqın həyatına, onun mədəni inkişafına qüvvətli təsir göstərən möhtəşəm yaradıcılıq sahəsidir. Ədəbi-mədəni prosesin və ədəbi həyatın ümumi axarına istiqamət verən və onu həmişə axtarışa sövq edən düşüncə tipidir.

Mədəniyyətlərarası bağlantılar kontekstində tərcümənin tarixi-mədəni diaxroniyası əvəzsiz möhtəşəmliklə səciyyələnir ki, bu da ədəbi-mədəni mənşərini özündə əks etdirməsi istiqamətində xüsusi önəm daşıyır. Çünki tərcümə mədəniyyətlərarası körpüdür və bəşər sivilizasiyasının inkişaf dinamikasını özündə sərgiləyir.

Hər bir frazeoloji vahid isə əsl xalq yaradıcılığıdır. Bu baxımdan frazeoloji vahidlərin ümumi mənasında hər bir xalqın öz adət-ənənəsinin, vərdişlərinin, yaşadığı şərait və gündəlik yaşam tərzinin inikası dayanır. Bu, frazeoloji vahidlərin tərcüməsinin dəqiq verilə bilməməsinin səbəblərindən biridir. Buna görə də ingilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji vahidlərin sərbəst söz birləşmələri kimi tərcüməsini vermək özünü doğrultmur. Bu problemlər daha çox aşağıdakılarla bağlıdır: 1) mədəni ifadələrlə tanış olmamaq 2) ikinci dildə ekvivalentliyə nail olunmamaq, 3) bəzi mədəni ifadələrin qeyri-müəyyənliyi, 4) tərcümə texnikası və tərcümə strategiyalarını bilməmək.

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində frazeoloji birləşmələrin tərkib hissəsi olan komponentlər həm say, həm semantika, həmçinin semantik əlaqələr baxımından, bütöv mənənin formalaşmasında birbaşa öz təsirini göstərir. Belə ki, frazeoloji birləşmələrin semantik xüsusiyyətlərini araşdırarkən frazeologizmlərin mənasının leksik mənə ilə qarşılaşdırılması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu zaman aydın olur ki, bütöv elementləri bir-birindən ayırmaq çətin olduğu kimi onlar arasında olan bağlılığı da aradan qaldırmaq mümkün olmur.

Azərbaycan və ingilis dillərində elə frazeoloji vahidlər vardır ki, onların mənası bəzən bir-birinə uyğun gəlir, bəzən isə əksinə heç bir uyğunluq tapa bilmirsən. Bu zaman onların ekvivalentlik məsələləri ön plana çıxır. Yəni, əgər uyğunluq tapmaq mümkün deyilsə, ona qismən də olsa münasib bir şəkildə hər hansı bir dildə oxşarını vermək olar. Məsələn: İngilis dilində to be on the shelf – frazeoloji vahidi Azərbaycan dilində bir neçə mənada işlənir. 1) təxirə salmaq; 2) həbs altında olmaq; 3) ayaqlarını uzadıb ölmək; 4) qız qarırmaq.

Frazeoloji birləşmələrin semantikasını, onun tərkib hissəsi olan komponentlərin semantikasını ilə qismən bağlıdır. Bu zaman meydana çıxmış bağlılıq heç də açıq-aydın özünü büruzə vermir. Onun gizli mənası tərkib hissələrin dərinliyində göstərməkdədir. Frazeoloji birləşmələrin tərkib hissəsi olan komponentlərin sayı nə qədər çox olarsa, nəticədə yaranmış bütövün mənasına daha çox təsir göstərmiş olacaqdır.

SUMMARY

Sevinj Karımlı

PHRASEOLOGICAL UNITS ARE THE CREATION OF THE PEOPLE AND AS A PRODUCT OF THE PEOPLE'S CULTURE THEIR TRANSLATION THE DIFFICULTIES IT CAUSES

Each phraseological unit is a real folk creation. From this point of view, the general meaning of phraseological units is the reflection of each nation's traditions, current situations, living conditions and daily lifestyle. This is one of the reasons for knowing the exact translation of phraseological units. Therefore, it is not justified to translate phraseological units in English and Azerbaijani languages as combinations. These issues are mostly related to groups: 1) lack of familiarity with cultural expressions 2) failure to achieve equivalence in the second language, 3) ambiguity of some cultural expressions, 4) learning translation techniques and translation strategies.

Key words: *phraseological units, equivalence, semantics, phraseologism, semantic relations, cultural expressions, translation technique..*

РЕЗЮМЕ

Севиндж Каримли

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ ЯВЛЯЮТСЯ ТВОРЕНИЕМ НАРОДА И КАК ПРОДУКТ НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЫ ИХ ПЕРЕВОД ТРУДНОСТИ, КОТОРЫЕ ЭТО ВЫЗЫВАЕТ

Каждый фразеологизм – настоящее народное творение. С этой точки зрения общее значение фразеологизмов является отражением традиций, привычек, условий жизни и повседневного образа жизни каждого народа. Это одна из причин, по которой перевод фразеологизмов не может быть дан точно. Поэтому приводить перевод фразеологизмов как свободных словосочетаний в английском и азербайджанском языках не оправдано. Эти проблемы в основном связаны с: 1) недостаточным знакомством с выражениями культуры, 2) неспособностью достичь эквивалентности на втором языке, 3) неопределенностью некоторых выражений культуры, 4) недостатком знаний о методах перевода и стратегиях перевода.

Ключевые слова: *фразеологизмы, эквивалентность, семантика, фразеологизм, смысловые отношения, выражения культуры, техника перевода*

ƏDƏBİYYAT

1. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц. Казан, КУ, 1989.
2. Izotova A.A. Английская фразеология: аллюзии, идиомы, метафоры, Сб.статей М., МАКС Пресс, 2014, 92 с.
3. Ronald M. & Eastwood J. A Basic English Grammar, Oxford, Oxford University Press, 1982, 384 p.

TƏRCÜMƏŞÜNASLIĞIN FRAZEOLoji PROBLEMI

NİGAR BƏŞİROVA

Azərbaycan Dillər Universiteti

Açar sözlər: frazeoloji vahid, emosional komponent, idiomatiklik, analoq, ekvivalent

Tarixin müxtəlif dövrlərində və planetin fərqli guşələrində çox sayda eyni adın meydana çıxması və sonrakı metaforik mənənin yenidən düşünülməsi bəşəriyyətin çoxəsrlik tarixini təşkil edir. Çoxəsrlik bəşəri mədəniyyətin dəyərlərinin yaranmasında nəsillərin, tarixin və müasirliyin, birlik və icmaların dialoqu bir-birlərini və özlərini sonsuz mənəvi, zaman və məkan ölçülərində dərk edilməsində öz təcəssümünü tapır.

İndiki dövrdə, XXI əsrin əvvəlində, dünyanın aparıcı dillərinin kommunikasiyası ingilis mənşəli yeni dil vahidlərinin dinamik şəkildə digər dillərin söz ehtiyatı fonduna nüfuz etməsi ilə xarakterizə olunur.

İngilis dilinin frazeologiyası çox zəngindir: forma və semantika baxımından rəngarəngdir, obrazlıq və üslubi müxtəlifliyi ilə fərqlənən xeyli sayda frazeoloji vahidlərdən ibarətdir.

Qloballaşma prosesinin təsiri altında mədəniyyətlərarası dialoq vasitəsilə müasir ingilis dilinin inkişafı onu bəşəriyyətin qlobal dili statusuna gətirib çıxardı.

Qrammatik strukturun leksikləşməsi problemini təhlil edərək, frazeoloji vahidin söz, söz birləşməsi və cümlə şəklində ola bilməsi fikrinə gəlirik. Mənənin emosional komponentləri semantikanın idiomatikliyi kimi törəmə leksemin belə xüsusiyyətini nümayiş etdirir. Bu motivasiya edilmiş sözün semantikasının leksik idiomatikliyinə aiddir, çünki bütövlükdə söz əmələ gətirmə sistemi qanunauyğun-suzluğu ilə xarakterizə olunur və buna görə müəyyən motivasiya edilmiş sözlərdə semantikanın sistem artımlarını müəyyənləşdirmək çətindir. Leksik və söz yaradıcı idiomatikliyi ayırd etmək məsələsi gündəmdə qalaraq böyük maraq doğuran problemdir.

Koqnitiv linqvistikada frazeoloji vahidlərin emosional yükü denotativ, motivasiya və qiymətləndirici komponentlərin mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəsi ilə müəyyən edilir. Üstəlik həm makrokomponentlərin özləri, həm də onların komponentlərinin təfsiri mədəniyyətin xüsusiyyətlərinə əsaslanır.

Tərcümə insanın bir növ mənəvi və mədəni sərvəti və peşə fəaliyyətidir. Tərcüməçilik bacarıqları mütəmadi olaraq təkmilləşdirilir və bu tərcümə mədəni həyat, adət və vərdislər, bu dünyada millətlərin tarixi ilə sıx bağlı olduğundan insanlar bir-biri ilə tanış olur və digər millətlərin mədəniyyətlərini öyrənir.

Təbii olaraq “tərcümənin frazeoloji problemləri” dedikdə, frazeoloji sözlər, frazeoloji söz birləşmələri, atalar sözləri, zərb məsəllər, kəlamlar, qanadlı sözlər və s. bütün növ frazeoloji vahidlərin formaları və metodları nəzərdə tutulur.

Tərcümə zamanı “*transkripsiya və transliterasiya, ekvivalent, analoq, təsviri tərcümə, antonimik tərcümə, kalka və ya alınmaların tərcüməsi, əvəzetmə, kombinə edilmiş (birləşdirilmiş) tərcümə*” ifadələrin mənasını çatdırmaq üçün istifadə olunan tərcümə formaları və metodlarıdır. Həmçinin tərcümə zamanı ekvivalentlik məsələsinə də toxunulur.

Aşağıdakı nümunələri nəzərdən keçirək:

“*to wind someone round one’s little finger*” – “*обводит вокруг пальца*” – “*barmağına dolamaq*”, “*to get on one’s hind legs before someone*” – “*стоять на задних лапках*” – “*dal ayaqları üstə dayanmaq*”, “*At ölər, meydan qalar, igid ölər, ad-san qalar*” – “*The horse dies the arena remains; the hero dies his fame remains*” və ya “*A glorious deed never dies*” – “*Когда погибает лошадь, остается поле, когда погибает герой, остается его имя*”.

“*don’t count your chickens before they are hatched*” – “*цыплят по осени считают*” – “*cücani payızda sayarlar*”, “*catch the bear before you sell his skin*” – “*не продавай шкуру неубитого медведя*” – “*ayını öldürməmiş dərisini satma*”, “*to hold cheap*” – “*не дорожить*” – “*qadrini bilməmək, qayğısına qalmamaq*”, “*to keep one’s head*” – “*не терять голову*” – “*başını*”.

itirmək, “*to hold one’s head above water*” – “*не влезать в долги*” – “*borc içində üzməmək*”, “*to keep one’s pecker up*” – “*надать духом*” – “*dalını yerə vurmamaq*” – “*ruhdan düşməmək*”.

Bütün nümunələrdə dil vahidinin yalnız istinad mənalarının ötürülməsindən bəhs olunur, ancaq pragmatik mənaların ötürülməsindən bəhs olunursa, ekvivalentlərin seçilməsində həlledici rol geniş kontekst oynayır. Tərcümə obyektini ayrıca alınan dil vahidi deyil, bütövlükdə mətn olması həqiqətdir. Tərcümə variantlarının düzgün seçilməsi geniş kontekstdən və ya ekstra-lingvistik vəziyyətdən asılıdır.

MAŞIN TƏRCÜMƏSİ VƏ KOMPÜTER TƏRCÜMƏ PROQRAMLARI

MƏTANƏT ƏHMƏDOVA
Azərbaycan Dillər Universiteti
matanahmedova@yahoo.fr

***Açar sözlər:** Maşın tərcüməsi, kompüter tərcümə proqramı, orijinal mətn, hədəf mətn, tərcümə seqmentləri, tərcümə yaddaşı.*

Maşın tərcüməsi “kompüter sistemindən istifadə edərək mətnin və ya nitqin orijinal dildən hədəf dilə avtomatlaşdırılmış tərcüməsidir”. İnsan müdaxiləsi olmadan proqram təminatı ilə yaradılmış bu tərcümə, orijinal dildən asılı olmayaraq mətnin məzmununun ümumi görünüşünü tez bir zamanda əldə etməyə imkan verir.

Maşın tərcüməsindən fərqli olaraq kompüter tərcümə proqramları da mövcuddur ki, bu proqramlar vasitəsilə tərcüməçilər böyük nailiyyətlər əldə edirlər. Bu proqramların əsas cəhəti odur ki, onlar özləri tərcümə etmir və bu işi tərcüməçi proqram vasitəsilə həyata keçirir. Tərcüməçi proqramda layihə yaradır və bu layihəni yerinə yetirmək üçün vaxt nəzərdə tutur. O, layihədə tərcümə yaddaşı və termin bazası yaradır. Tərcüməçinin tərcümə etdiyi hər hansı bir məzmununda yeni bir layihə zamanı həmin baza ona yardım edir və bu da tərcüməçiyə vaxta qənaət etməkdə yardımçı olur.

Proqram həm də orijinal mətni bütöv deyil seqmentlər halında təqdim edir. Tərcüməçi bu seqmentləri tərcümə etdikcə proqram həmin tərcüməni ilkin formatda hazırlayır. Yəni orijinal mətn proqrama hansı formatda təqdim olunubsa yekunda tərcümə edilmiş mətn də həmin formatda hazırlanır. Hazır tərcümə materialı isə yaradılmış tərcümə yaddaşı və termin bazasında saxlanılır ki, bu seqmentlərdən sonrakı tərcümələrdə istifadə oluna bilər.

İnformasiya texnologiyaları nöqtəyi-nəzərindən bu növ proqramların dizaynı və inkişafı xüsusi maraq doğurur. Tərcümə alətləri tərcüməçilərə öz tərcümələrini redaktə etmək, idarə etmək və saxlamaq imkanı da verir və bununla da onların məhsuldarlığını artırır. Belə proqramlara **DEJA-VU**, **MEMOQ**, **TRADOS VƏ** s. bu kimi digər proqramları misal göstərə bilərik. ADU - da 2013-cü ildən bəri bu proqramlardan **TRADOS** və **MEMOQ** computer tərcümə proqramları fənninin tədrisində istifadə olunur. Bu il tələbələr internet vasitəsilə pulsuz istifadə edilə bilən **SMARTCAT** proqramı ilə də tanış olublar.

ƏDƏBİYYAT

1. Программы автоматизированного перевода (internet).
2. Traduction assistée par ordinateur (TAO) (internet).
3. Guide d'installation et d'activation de Memo Q (internet).
4. Memo Q - environnement de traduction intégrée (internet).
5. Traduction automatique et traduction assistée
Présidents: Marcel Voisin, Christian Delcourt, Roger Goffin (internet)
6. Découvrez les avantages de la TAO (internet)
7. Pourquoi utiliser des outils de TAO? (Internet).

ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА ОБРАЩЕНИЙ ИЗ ПЬЕСЫ А.П. ЧЕХОВА «ВИШНЕВЫЙ САД» НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

ИРИНА ОРУДЖЕВА

*Азербайджанский Университет Языков
irinaorujova@gmail.com*

Ключевые слова: *реалии, обращения, переводческие трансформации, стилистическая окраска*

Слова, обозначающие обращения, относятся к культурным реалиям, они выражают менталитет народа и обозначают понятия, отсутствующие в культуре иноязычного общества. При переводе художественных текстов проблема передачи данной категории слов стоит особенно остро, так как тексты оригинала зачастую представляют собой иную культурную среду или историческую эпоху. Тем не менее, адекватный перевод требует сохранения и передачу национального и исторического колорита оригинала. Наиболее детальное изучение реалий было проведено С. Влаховым и С. Флориным, которые разделили реалии на географические, этнографические, общественно-политические, национальные, локальные, микрореалии, интернациональные, региональные, современные, исторические и другие реалии [Вл, Фл. с. 50-79].

При передаче обращений из чеховской пьесы на английский язык переводчики Энн Данниген, Констанс Гарнетт, Кэтлин Мэри и Ив Литвинов прибегли к различным методам трансформации. Приведем несколько наиболее интересных примеров. Так, историзм, обозначающий обращение «барышня», переводится словосочетанием “the young mistress”, “Mademoiselle, Anya”, “my young lady”; «братцы» переведено нейтральной лексемой “brothers”, и полной заменой “my lads”.

В России в XVIII и XIX веках к крестьянам часто обращались словом «мужик», что в переводе передано транслитерацией “muzhik” или “peasant”, при котором стирается коннотативная окраска оригинала. Разговорное слово «недотепа» передано сленгом “booby” (глупый, придурковатый), а «дед» и «голубчик» словосочетанием “old man”. Интересен также стилистический и семантический сдвиг при переводе русского обращения «любезный», передаваемого сочетанием “my lad” или “my good fellow” и реалии-обращения «господа», переданной лексической заменой “masters”. Схожий случай представляет собой перевод слова «Милейшая», переведенное словосочетаниями “Dear madam” и “Dear lady”.

Таким образом, несмотря на сдвиги, касающиеся стилистической окраски, частичной семантической замены, некоторой нивелировки коннотативной окраски, передача обращений в англоязычных переводах представляются довольно адекватной. Среди методов трансформации при переводе приведенных обращений также выявлена транслитерация, транскрипция, приближенный перевод и лексическая замена, при котором стирается стилистическая окраска, выражающая национальный колорит.

ЛИТЕРАТУРА

1. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: Международные отношения, 1980
2. Чехов А.П. Избранные произведения. М.: Художественная литература, 1964
3. Chekhov, Anton. The Cherry Orchard. N.Y., Dover Publications, 1991

SUMMARY

I.G. Orujova

CHALLENGES OF TRANSLATION OF ADDRESSES FROM A.P. CHEKHOV'S PLAY “THE CHERRY ORCHARD” INTO ENGLISH

Like in all languages the Russian language of the XIX century differs from the modern one in some respects; especially it concerns cultural realia referring to names of addresses, social positions and other cultural national elements. The article is devoted to the problem of translation of cultural elements into foreign languages, namely, translation of addresses from Chekhov's Play “The Cherry Orchard” into English, which refer to typical historical nouns.

Key words: *realia, addresses, translation transformations, stylistic coloring*

XÜLASƏ

I.Q. Orucova

A.P.ÇEXOVUN “ALBALI BAĞI” PYESİNDƏKİ XİTABLARIN İNGİLİS DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİNİN ÇƏTİNLİKLƏRİ

Bütün dillərdə olduğu kimi, XIX əsrin rus dili də bəzi xüsusiyyətlərinə görə müasir rus dilindən fərqlənir; bu fərq xüsusilə xitablar, sosial status və digər milli mədəni elementləri ehtiva edən realilərdə özünü göstərir. Bu məqalə mədəniyyətlə bağlı elementlərin xarici dillərə tərcüməsi ilə bağlı yaranan çətinlikdən yəni Çexovun “Albalı bağı” pyesində istifadə olunmuş tipik tarixi isimləri bildirən xitabların tərcüməsi problemindən bəhs edir.

Açar sözlər: *realilər, xitablar, tərcümə transformasiya, üslubi çalar*

KEÇMİŞ ZAMANLARIN NƏQLETMƏDƏ ROLU HAQQINDA

BİRGÜL ƏSƏDOVA

*Naxçıvan Dövlət Universiteti
birgulesedova9@gmail.com*

Məqalə ingilis dili hekayələrində keçmiş zaman formalarının əsas rolundan bəhs edir. Keçmiş zamanlar hadisələri izah etmək, rəvayətləri nəql etmək üçün həlledici rol oynayır. Bu zaman formaları hekayənin ümumi təsirini gücləndirərək, geri dönüşlər (flashbacks) və qabaqcadan xəbər vermə (foreshadowing) kimi ədəbi texnikaların qüsursuz inteqrasiyasını asanlaşdırır. Məqələdə klassik romanlardan nümunələr vasitəsilə müəlliflərin canlı, cəlbədiçi povestlər yaratmaq üçün strateji olaraq fərqli keçmiş zamanlardan necə istifadə edildiyi göstərilir. Bundan əlavə, keçmiş zamanlar perspektivdə dəyişikliklərə və zaman sıçrayışlarına imkan verir və oxucunun əlaqəsini qoruyur. Tarixi və mədəni kontekstlərdə keçmiş zamanlar oxucuları müxtəlif dövrlərə aparır, hekayələrə dərinlik və həqiqilik əlavə edir. Nəticə olaraq, keçmiş zamanların strateji istifadəsi, hekayənin strukturunu formalaşdırmaq və oxucuları cəlb etmək üçün effektiv bir alət kimi xidmət edir. Yazıçılar bu zamanları bacarıqla seçərək hekayələrini daha da zənginləşdirir və oxucuların hekayəyə olan diqqətini təmin edir.

Açar sözlər: keçmiş zaman, hekayə, povest quruluşu, ədəbi texnika, zaman sürüşmələri, tarixi kontekst

Dinamik və çoxtərəfli bir vasitə kimi, dil ünsiyyətdə əsas rol oynayır. Dil insanların fikirlərini, duyğularını və təcrübələrini digər insanlarla bölüşmələrinə imkan verir. Dilin əsas elementlərindən biri hadisələrin və ya hərəkətlərin vaxtı haqqında məlumatı çatdırmağa imkan verən zaman formalarıdır. Bu zamanlar arasında keçmiş zaman xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onlar hekayələrin tərtibində yazılı və şifahi nitqin formalaşmasında mühüm rol oynayırlar.

İngilis dilində keçmiş zamanlar keçmişdə baş vermiş hadisələri və ya hərəkətləri ifadə etməkdə əsas vasitədir. Onlar keçmiş təcrübələri izah etmək, hekayənin əsasını qoymaq və aydın xronoloji ardıcılığı müəyyən etmək üçün əhəmiyyətli bir rola sahibdirlər. Keçmiş zamanlardan məharətlə istifadə edərək yazıçılar hadisələrin cərəyanı vasitəsilə oxuculara hekayədə uyğunluq hissini çatdırırlar. Hekayədə keçmiş zamanlar əzəvolunmaz bir vasitə kimi meydana çıxır və bizə keçmiş hadisələri, hərəkətləri və ya vəziyyətləri aydın şəkildə təsvir etməyə imkan verir. Bu zamanlar hadisələrin ardıcılığını anlamaqda oxucuya və ya dinləyiciyə kömək edir. Onların hər biri öz fərqli məqsəd və nüanslı məlumatları ötürməklə yanaşı, ingilis dilinin ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir. İngilis dilində bir neçə keçmiş zaman forması mövcuddur ki, bunların da özünəməxsus funksiyası və istifadəsi var.

1. Sadə keçmiş zaman (Simple Past Tense): Sadə keçmiş zaman ingilis dilində ən çox istifadə olunan keçmiş zamandır, keçmişdə baş vermiş və ya mövcud olan hərəkət və ya hadisələri göstərmək, təsvir etmək üçün istifadə olunur. Qaydalı feillərə "ed" şəkilçisi əlavə etməklə, qaydasız feillər isə kökündən dəyişərək və ya indiki zaman formasında qalaraq düzəldilir. Məsələn "She danced gracefully at the ball" və ya "He drove his car to the countryside." Bu zaman heç bir davamlı hərəkət olmadan birbaşa hekayə və keçmiş hadisələri izah etmək üçün ideal zaman formasıdır.

2. Keçmiş davamedici zaman (Past Continuous Tense): Keçmiş davamedici zaman keçmişdə müəyyən bir zamanda davam edən hərəkətləri bildirmək üçün istifadə edilir. "To be" felinin keçmiş zaman forması (was, were) + əsas felin indiki zaman feli sifət (P I) vasitəsilə düzəlir. Məsələn, "They were studying all night for the exam" və ya "He was cooking dinner when the phone rang." Keçmiş davamedici zaman hərəkətin davam edən xarakterini vurğulamaqla oxucunun şüurunda keçmiş hadisələrin canlı mənzərəsini yaratmaqla hekayəyə dərinlik qatır.

3. Past Perfect Tense: Keçmiş bitmiş zaman başqa bir keçmiş hərəkətdən əvvəl baş vermiş bir hərəkəti ifadə etmək üçün istifadə olunur. "had" + feilin keçmiş zaman feili sifətindən istifadə etməklə

əmələ gəlir. Məsələn, "She had already finished her homework before her friends arrived" or "The train had left the station when he reached." Keçmiş bitmiş zaman yazıçılara keçmişdəki hadisələrin ardıcılığını göstərməyə, oxuculara hadisələrin ardıcılığını aydın şəkildə başa düşməyə imkan verir.

4. Keçmiş bitmiş davamedici zaman : Bu zaman forması keçmişdə bir hadisənin və ya hərəkətin başladığını və keçmişdə olan başqa bir hərəkətə qədər davam etdiyini göstərmək üçün istifadə olunur. "had been" sözünün ardınca indiki bitmiş zaman forması istifadə edilməsi ilə əmələ gəlir. (məsələn, "He had been working on the project for several hours before he took a break")

Keçmiş zamanların strateji istifadəsi, həqiqətən də, hekayənin tutarlılığına əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir. Təsirli və ardıcıl hekayə strukturu keçmiş zamanların strateji istifadəsinə əsaslanır. Sadə keçmiş, keçmiş davamedici və keçmiş bitmiş zaman daxil olmaqla, keçmiş zamanların istifadəsi hekayənin ümumi quruluşuna kömək edir. Bu strateji seçim yazıçılara hadisələri məntiqli və mütəşəkkil şəkildə təqdim etməyə imkan verir, oxucunun anlayışını artıran ardıcıl axar yaradır. Yazıçılar hekayəyə hamar axını təmin etmək üçün keçmiş zamanların birləşməsindən istifadə edirlər. Birbaşa hadisələr üçün sadə keçmiş, davam edən fəaliyyətlər üçün keçmiş davamedici və digərlərindən əvvəlki hadisələr üçün keçmiş bitmiş hekayənin izahına müxtəliflik verir. Keçmiş zamanların bu dinamik istifadəsi oxucuları daha çox maraqlandırır və hekayənin monotonlaşmasının qarşısını alır.

Hekayənin strukturu keçmiş zamanların strateji istifadəsi ilə əsaslı şəkildə formalaşır. Sadə keçmiş, keçmiş davamedici və keçmiş bitmiş zamanlar arasında seçim hekayənin ahəngdarlığının və oxucunun cəlb olunmasının qorunmasında mühüm rol oynayır. Bu linqvistik vasitə yazıçılara artıq baş vermiş hadisələri çatdırmağa imkan verir. Keçmiş zamanlar arasındakı bu qarşılıqlı əlaqə yalnız hadisələrin ardıcılığını gözləmir, eyni zamanda hekayənin izahı prosesinə canlılıq gətirir.

Əslində, keçmiş zamanların təsirli istifadəsi sırf qrammatik seçimlərdən kənara çıxan hekayə texnikasıdır; o, bütün povest təcrübəsini formalaşdırmaq, hekayəni zənginləşdirmək və oxucularla daha dərin əlaqə yaratmaq üçün güclü vasitədir.

Effektiv hekayədə müxtəlif keçmiş zamanlardan istifadə etməyin vacibliyini izah etmək üçün nümunə cümlələrə nəzər salaq.

1. Sadə keçmiş zaman: Romanın giriş hissəsində müəllif şəraiti təsvir etmək və baş qəhrəman Scout Finchi təqdim etmək üçün sadə keçmiş zamandan istifadə edir. " Maycomb was an old town, but it was a tired old town when I first knew it. In rainy weather, the streets turned to red slop; grass grew on the sidewalks, the courthouse sagged in the square". Burada sadə keçmiş zamanın istifadəsi şəhərin və onun o zamankı vəziyyətinin parlaq təsvirini yaratmağa kömək edir, hekayənin davamı üçün zəmin yaradır.

2. Keçmiş davamedici zaman: Hekayə irəlilədikcə müəllif gərginlik yaratmaq üçün keçmiş davamedici zamandan istifadə edir. "Suddenly, a mysterious figure emerged from the shadows, casting an eerie presence over the deserted town. Sarah's heart was pounding, and she could feel a sense of impending danger." Keçmiş davamedici zamanın bu şəkildə istifadəsi hadisələrin davam edən xarakterini çatdırır, oxucuda intizar hissini artırır.

3. Keçmiş bitmiş zaman: Sonrakı fəsilə müəllif məharətlə keçmiş bitmiş zamandan istifadə edir və fon məlumatı təmin edir. "Sarah had always been drawn to the enigmatic history of the town. She had spent hours researching its legends and secrets, hoping to uncover the truth." Müəllif keçmiş bitmiş zamandan istifadə etməklə Saranın əvvəlki fəaliyyətlərini və niyyətlərini ortaya qoyur, onun xarakterinin dərinliyini müəyyənləşdirməyə kömək edir.

Bu nümunələr müəlliflərin hekayə axınına qüsursuz şəkildə tərtib etmək, oxucunun davamlı iştirakını təmin etmək üçün keçmiş zamanlardan məharətlə istifadə etmələrini nümayiş etdirir. Keçmiş zamanların istifadə məsələsi seçimləri keçmiş hadisələri təsvir etmək, atmosfer yaratmaq və personajların daxili aləminə nəzər salmaq üçün güclü vasitə kimi meydana çıxır. Bu nəinki hekayənin gedişatına töhfə verir, həm də ona canlılıq hissi aşılayır, oxucu ilə hekayə arasında daha dərin əlaqə yaradır. Beləliklə, keçmiş zamanların seçimi səhnə quruluşu, atmosfer qurmaq və kontekst təmin etmək də daxil olmaqla, spesifik funksiyalara xidmət edir və hekayə strukturunun ümumi

effektivliyinə kömək edir. Keçmiş zamanlar sadəcə faktiki hesabatdan kənara çıxır, emosiyaların oyanmasına və povest mühitinin yaradılmasına kömək edir. Diqqətli seçim yolu ilə yazıçılar öz oxucuları ilə rezonans doğuran əhval-ruhiyyə yarada bilirlər. Məsələn, sadə keçmiş zaman nostalji hissi oyatmaq üçün istifadə oluna bilər, keçmiş davamlı zaman isə gərginlik və gərginlik aşılamaq üçün istifadə edilə bilər.

Keçmiş zamanlar nəqlətmədə geri dönüşlər və qabaqcadan xəbər vermə üçün də vacib vasitələrdir. Geri dönüşlər (Flashbacks) oxucuları əvvəlki zamanlara aparır və hazırkı vaxta təsir edən əsas hadisələri ortaya çıxarmağa kömək edir, hərçənd, qabaqcadan xəbər vermə (foreshadowing) gələcəkdə baş verəcək gedişatları təxmin etmək üçün işarələr verir. Keçmiş zamanlardan məharətlə istifadə etməklə, yazıçılar bu ədəbi üsulları öz povestlərinə problemsiz şəkildə birləşdirib hekayənin ümumi təsirini artırmağa bilirlər.

Tarixi və ya mədəni kontekstlərdə keçmiş zamanlar keçmiş dövrlərdən gələn hadisələri, ənənələri və ya adətləri xatırlamaqda əvəzolunmaz rol oynayır. Yazıçılar oxucuları müxtəlif zaman dövrlərinə aparmaq üçün keçmiş zamanlardan istifadə edə bilər, onlara insanların keçmişdə necə yaşadığı, qarşılıqlı əlaqədə olduğu və ünsiyyət qurduğuna dair fikir verə bilər. Bu, tarixi və ya mədəni mövzulu povestlərə dərinlik və həqiqilik əlavə edir. Keçmiş zamanların bu zəngin istifadəsi nəinki keçmişin parlaq mənzərəsini yaradır, həm də oxucuları öz dünyasından çox fərqli ola biləcək dünyaya aparır, unikal və təsirli oxu təcrübəsi təmin edir.

Keçmiş zamanlar ingilis dilində hekayənin əsasını təşkil edir və yazıçılara oxucularla rezonans doğuran cəlbedici povestlər yaratmağa imkan verir. Hərəkətləri ardıcılılaşdırmaq üçün keçmiş davamedici və keçmiş bitmiş zamanlara qədər hər bir zaman mətnin formalaşmasında unikal məqsədə xidmət edir. Mahiyyət etibarilə keçmiş zamanlar hekayənin mahiyyətini təşkil edir, keçmişlə indiki arasında körpü yaradır və oxuculara sözlərin gücü ilə zamansız səyahətlərə çıxmağa imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Genette, G. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Cornell University Press.
2. Halliday, M.A.K. (2002). *Linguistic Studies of Text and Discourse*. London: New York.
3. Leech, G. N., & Svartvik, J. (2002). *A Communicative Grammar of English*. Routledge.
4. Lee, H. (1960). *To Kill a Mockingbird*. J.B. Lippincott & Co.

SUMMARY

Birgul Asadova

ON THE ROLE OF PAST TENSES IN NARRATION

The article studies the main role of past tense forms in English narratives. The past tense plays a crucial role in explaining and narrating events. These tenses facilitate the seamless integration of literary techniques such as flashbacks and foreshadowing, enhancing the overall impact of the story. Using examples from classic novels, the article shows how authors strategically use different past tenses to create vivid, engaging narratives. In addition, the past tenses allow for changes in perspective and time jumps and keep the reader connected. Past tenses in historical and cultural contexts transport readers to different eras, adding depth and authenticity to stories. As a result, the strategic use of the past tense serves as an effective tool to shape the structure of the story and engage readers. Writers skillfully choose these tense forms to enrich their stories and ensure readers' attention to the story.

Keywords: *past tense, story, narrative structure, literary technique, time shifts, historical context*

РЕЗЮМЕ

Биргуль Асадова

О РОЛИ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ В ПОВЕСТВОВАНИИ

В статье исследуется основная роль форм прошедшего времени в английских повествованиях. Прошедшее время играет решающую роль в объяснении и повествовании событий. Эти времена облегчают плавную интеграцию литературных приемов, таких как воспоминания и предзнаменования, усиливая общее воздействие истории. На примерах из классических романов в статье показано, как авторы стратегически используют разные прошедшие времена для создания ярких, увлекательных повествований. Кроме того, прошедшее время позволяет менять перспективу и совершать скачки во времени и поддерживать связь с читателем. Прошедшее время в историческом и культурном контекстах переносит читателей в разные эпохи, придавая историям глубину и достоверность. В результате стратегическое использование прошедшего времени служит эффективным инструментом формирования структуры истории и привлечения читателей. Писатели умело выбирают эти временные формы, чтобы обогатить свои рассказы и обеспечить внимание читателей к рассказу.

***Ключевые слова:** прошедшее время, рассказ, повествовательная структура, литературный прием, временные сдвиги, исторический контекст.*

FRAZEOLoji BİRLƏŞMƏLƏRİN TƏRCÜMƏ PROBLEMLƏRİNİN TƏDQIQI

NURANƏ MƏMMƏDOVA
Azərbaycan Dillər Universiteti
nuranememmedova265@gmail.com

Bir dilə xas olan bir çox frazeoloji vahidləri başqa dilə eynilə tərcümə etmək olmaz. İngilis və Azərbaycan dillərində olan frazeoloji birləşmələrin tərcüməsində rast gəlinən çətinliklər onların müxtəlif dil sistemində - aqlütinativ və flektiv dillərə mənsub olmasıdır. Bu səbəbdən sözlərin məna yükü bir-birinə uyğun gəlməyə bilər. Belə məqamlarda mətnə istinad edərək dillərin tarixi, psixoloji və mədəni inkişafındakı fərqləri nəzərə almaq vacibdir. Əlbəttə, bu zaman yerli koloritin itməsi müəyyən mənada özünü tərcümədə göstərir və orijinalın özünəməxsus keyfiyyətlərini tam şəkildə əks etdirə bilmir.

Açar sözlər: frazeoloji birləşmələr, tərcümə problemləri, ingilis dili, Azərbaycan dili, müxtəlif dil sistemi

Frazeologiya dil və nitqdə öz funksiyaları ilə seçildiyindən tərcümə prosesində xüsusi yanaşma tələb edir. Sözlərə ekvivalent olan frazeoloji vahidlər üslubi deyil, məna ekvivalentliyidir. Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi zamanı əsas problemlərdən biri də üslubi fiqurlardır. Üslubi fiqurlardan biri olan metaforik birləşmələrin tərcüməsindən danışarkən A.Fyodorov göstərir ki, sabit metaforik birləşmələr motivlənmənin müxtəlif dərəcələri, milli spesifikliyi bürüzə verdiyindən çox vaxt onlar tərcüməçidən frazeoloji vahidlərin tələb etdiyi yanaşmanı qəbul edir. Bu halda tərkiblərin birbaşa mənalarından uzaq olan mənalar seçməyə imkan olduğu kimi, əksər hallarda müstəqim (ilkin) mənalara da əl atırlar. Məsələn: *April weather* “dəyişkən hava, gah günəşli, gah da yağışlı” mənasını verdiyi halda, bu ifadə bəzi insanlara xas olan “dəyişkən əhvali-ruhiyyə” kimi də tərcümə olunur, əhvali-ruhiyyənin “aprel havası” kimi dəyişdiyini xarakterizə edir.

İngilis dili frazeologiyasının tərcüməsi problemlərini tədqiq edən A.V.Fyodorovun fikrincə tərcümədə frazeoloji vahidlərin məna bütövlüyü, yaxud müxtəlifliyin dərəcəsi, motivlənmənin aydınlığı, üslubi müəyyənlik və s. qorunub saxlanılmalıdır. “Tərcümənin dilindəki uyğunluğun olması, orijinalın dilindəki frazeoloji vahidlərin tərcüməsini asanlaşdırır. Tərcüməçi oradakı mövcud uyğunluğu tapmalı və kontekstə yaxın olanı seçməlidir” [3].

“A.V.Kunin frazeoloji vahidlərin tərcüməsi problemlərini qarşılaşdırma baxımından həll etməyi təklif edir və frazeoloji ekvivalentlərə əsaslanmağı tövsiyə edir”[2]. Bu zaman o, frazeoloji ekvivalentlərin iki tipini göstərir: birinci tip monoekvivalentlər və seçilmə imkanı olan ekvivalentlər. Monoekvivalentlər deyəndə müəllif burada məna, lüğəvi tərkib, üslubi emosionallıq və qrammatik quruluş etibarlı ilə bir-birilə uyğunluq təşkil edən ekvivalentləri nəzərdə tutur. İkinci tip frazeoloji ekvivalentlərin isə müxtəlif sistemli dillərdə bir neçə ekvivalenti olur. Tərcüməçi bu ekvivalentlərdən mətnə uyğun olanını seçməlidir.

E.Allahverdiyeva frazeoloji vahidlərin bir dildən başqasına tərcümə edilməsi ilə bağlı üç əsas xüsusiyyəti göstərmişdir: leksik-semantik, adekvat və kontekst ekvivalentliyi. O, belə nəticəyə gəlmişdir ki, “frazeoloji vahidlərin tərcüməsi prosesində orijinala tərcümə arasında üç əsas məqam vardır:

- nominativ vahidlərin sərbəst söz birləşmələri və frazeoloji söz birləşmələri ilə tərcüməsi;
- nominativ vahidlərin və sərbəst söz birləşmələrini frazeoloji söz birləşmələri ilə tərcüməsinin əsas səbəbi;
- orijinaldakı mətnin emosionallıq çalarını verməyin vacibliyinin aşkar olunması” [1].

ƏDƏBİYYAT

1. Allahverdiyeva E. İngilis atalar sözlərinin struktur-semantik xüsusiyyətləri // Elm və cəmiyyət, №, Bakı, Slavyan Universiteti, 2006, s.3-5.
2. Rəhimzadə N.R. İdiomatik ifadələrn əmələ gəlmə yolları haqqında // Azərbaycan EA Xəbərləri, Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət seriyası, 1966, N 1.
3. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (Лингво, проблемы), М: Высшая школа, 1983, 303 с.

SUMMARY

Nurana Mammadova

STUDY OF TRANSLATION PROBLEMS OF PHRASEOLOGICAL COMPOUNDS

Many phraseological units specific to one language cannot be translated into another language in the same way. Difficulties encountered in the translation of phraseological units in English and Azerbaijani languages are that they belong to different language systems - agglutinative and inflectional languages. For this reason, the meaning load of the words may not correspond to each other. At such moments, it is important to take into account the differences in the historical, psychological and cultural development of languages, referring to the text. Of course, in this case, the loss of the local flavor manifests itself in the translation and cannot fully reflect the unique qualities of the original.

Keywords: *phraseological units, translation problems, English language, Azerbaijani language, different language system*

РЕЗЮМЕ

Нурана Мамедова

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВ

Многие фразеологизмы, специфичные для одного языка, не могут быть переведены на другой язык одинаковым образом. Трудности, возникающие при переводе фразеологизмов в английском и азербайджанском языках, заключаются в том, что они принадлежат к разным языковым системам – агглютинативным и флективным языкам. По этой причине смысловая нагрузка слов может не соответствовать друг другу. В такие моменты важно учитывать различия в историческом, психологическом и культурном развитии языков, обращающихся к тексту. Конечно, в этом случае потеря местного колорита проявляется в переводе и не может в полной мере отразить уникальные качества оригинала.

Ключевые слова: *фразеологизмы, проблемы перевода, английский язык, азербайджанский язык, разные языковые системы*

F.S.FITSCERALDIN “DAHI QETSBİ” ƏSƏRİNDƏ “AMERİKAN ARZUSU”NUN TƏCƏSSÜMÜ

XALİDƏ ABBASOVA
Bakı Slavyan Universiteti

Frensis Skott Fitsceraldın “Dahi Qetsbi” romanı arzuların məhv olması və insanların illüziyalarının dağılmasına həsr edilmişdir. Qetsbinin ümumiləşdirilmiş obrazını yaradan yazıçı, caz əsrinin təcəssümünü, gənclərin Amerikada özlərini realizə etmək arzunu təsvir edir. Fitsceraldın prototipi Cey Qetsbi, davranışlarında təzadlı və paradoksal olsa da, müəllif idealını ifadə etmişdir. Fitscerald məşhur olmaq üçün var gücü ilə yaradıcılıqla məşğul olduğu kimi, Qetsbi də “arzu”sunu reallaşdırmaq, hədəfinə çatmaq üçün çalışır, lakin bununla da qanunsuzluğa yol verir. Bütün sərhədləri aşan Qetsbi “amerikan arzusu”nun qurbanına çevrilir. Qetsbi sevdiyi qadını-itirilmiş arzusunu geri qaytarmaq üçün öz dəyərli arzusunda sarılmış amerikalı gəncdir. O, axıra qədər gedir, yolundan dönmür.

“Dahi Qetsbi” əsərində ideal və reallığın ziddiyətini təsvir edən Fitscerald, real dünyanın-böyük Amerikanın və amerikan cəmiyyətinin ədalətsizliyini, amansızlığını göstərir. Qetsbinin timsalında amerikan gəncliyinin “arzu”su, xəyalı təzadlı şəkildə öz əksini tapır. Qetsbinin “arzu”su onu irəliyə aparırsa, digər tərəfdən məhvinə səbəb olur. Fitscerald bu əsəri ilə insanların qəlbində ümid qığılcımı və az da olsa mənəvi dəyərlər görmək istəyirdi: “İnsan davranışının altında müxtəlif zəminlər dayanır – bu ya sərt qranit, ya da suvaşqan bataqlıqdır; ancaq bəzən orda hansı özülün olması da mənim vecimə deyil. Keçən payız Nyu-Yorkdan qayıdanda istəyirdim ki, bütün dünya mənəvi mudirə bürünsün və “farağat” dayansın. Artıq insanların qəlbini görməyin üstünlük təşkil etdiyi əyləncəli hərəkətlərə can atmırdım” [1, 6].

Fitscerald “Dahi Qetsbi” romanında “Caz əsri”nin faciəsini bütün təfərrüatı ilə təsvir edir. Amerikada yeni qaydalar tədbiq olunur və yeni nəsil insanlar formalaşdı. Mədəni, sosial, siyasi inqilab yeni əxlaq kodeksi də yaratmışdır. Bir tərəfdən də seksual inqilaba hazırlıq mərhələsi idi və Fitscerald əsərində burjuva cəmiyyətinin 20-ci illərdə yaşam tərzini, Birinci Dünya müharibəsindən sonra yaranan dəyişiklikləri təsvir etmişdir. Qetsbinin ümumiləşdirilmiş obrazını yaradan Fitscerald, amerikan gəncliyinin arzusunu, özünü realizə üsullarını göstərir. Amerikalıların birdən birə varlanmaq istəyi və bu yolda etdikləri qanunsuz hərəkətlər müəllif tərəfindən incəliklərinə qədər göstərilib. Fitscerald dövrün təsvirini, amerikalıların iş fəaliyyətini əsərdə açıq-aşkar deyil, simvol və rənglərlə nəzərə çatdırıb. Fitsceraldın “Dahi Qetsbi” romanı və bir sıra digər əsərləri Azərbaycan dilinə də tərcümə edilmişdir.

“Dahi Qetsbi” romanında simvolların çoxluğu, birmənalı olaraq Amerika və amerikan cəmiyyətinin reallığını göstərməyə xidmət edib. Ağ, boz, sarı rənglərin fəlsəfi ədəbi qəhrəmanların xarakter və fəaliyyətini biruzə verir. Qetsbidən başqa digər qəhrəmanlar da ənənəvi yollarla sərvət qazanmış və mənəviyyatlarını itirmişdilər. Fitscerald məhz bunları nəzərə alaraq, Cey Qetsbinin qanunsuz fəaliyyətinə bəraət qazandırmasa da, onu Toni Biket və Dezidən daha üstün görürdü. Çünki Qetsbi varlanmağı həyatının yeganə sevinci, amalı hesab etmirdi. Var-dövlət onun üçün Deziyə yaxın olma ehtimalından biri idi. Dezinin yaşadığı zümrəyə çatmaq və hörmət qazanmaq üçün pulun, ad-sanın olmalı idi. Təəssüf ki, Qetsbi müvəqqəti olaraq ulduz kimi bərq vurur və tezliklə sönməyə məhkum olur. Onun ölümündən sonra evində əyləncələrə gələn, dedi-qodu və şaiyələr yayan yuxarı zümrənin heç bir nümayəndəsi dəfnində iştirak etmir.

ƏDƏBİYYAT

1. Fitscerald F.S. Mötəşəm Qetsbi / F.S. Fitscerald. – Bakı: Qanun nəşriyyatı, – 2013, – 184 s.
2. Горбунов А.Н. Романы Френсиса Скотта Фицджеральда / А.Н. Горбунов. – Новосибирск: Наука, Сиб. отд-ние, –1975. – 151 с.
3. Засурский Я.Н. Американская литература XX века / Я.Н.Засурский. – М.: Издательство МГУ, – 1996, – 194 с.

E.HEMİNQUEYİN “ƏLVIDA SİLAH!” ƏSƏRİNDƏ “İTİRİLMİŞ NƏSİL” PROBLEMI

KÖNÜL ƏBDÜRƏHMANOVA
Bakı Slavyan Universiteti

Dünya ədəbiyyatında “itirilmiş nəsil” problemi qısa və dolğun yazı üslubuna sahib olan Heminquey XX əsr Amerika ədəbiyyatına öz tövhəsini vermişdir. E.Heminquey yaradıcılığı həm sağlığında, həm də ölümündən sonra diqqət mərkəzində olmuş, davamlı mübahisə və müzakirə mövzusunə çevrilmişdi. Belə ki, zaman-zaman tərif yağışına tutulan amerikalı yazıçı, zaman-zaman da mövzu qıtlığında, üslub sadəliyində, təkrarçılıqda ittiham olunmuşdur.

Bununla belə, E.Heminquey bu gün də dünyada ən çox tanınan, əsərləri ən çox tərcümə olunan, ən çox oxunan, ən çox tələbat duyulan yazıçılardandır. Onun “Qoca və dəniz” povesti, “Əlvida silah!” romanı, “Klimancaro qarları” hekayəsi və bir sıra digər əsərləri Azərbaycan dilinə də tərcümə edilmişdir. “Əlvida, silah!” əsərində Heminquey birinci dünya müharibəsi fonunda sevgidən bəhs edilir. Avtobioqrafik xarakter daşıyan romanın baş qəhrəmanı Frederik Henri amerikalı olduğu halda könüllü şəkildə İtaliya ordusunda xidmət göstərir. Hərbi xidmətdə Henri sanitar nəqliyyat şöbəsinin komandiri olaraq işləyir, leytenant rütbəsi daşıyır. Tibb bacısı Ketrin Barkli ilə eşq yaşayan Henri yaralandıqda da Ketrinin çalışdığı Milan xəstəxanasında müalicə alır. Roman avtobioqrafik səciyyə daşıyır – Heminquey italyan cəbhəsində xidmət göstərmiş, yaralanmış və tibb bacısı ilə eşq macərəsi yaşadığı Milan hospitalında müalicə almışdır. Onların bir-birinə olan məhəbbəti əsər boyu getdikcə qüvvətlənir.

Müharibə problemi, onun insan həyatına göstərdiyi təsir yaşadığımız əsrdə də əsas problemlərdən hesab olunur. Qədim dövrdən hazırkı dövrə qədər müharibələr dinc insanları görünməmiş bəlalara düşür etmişlər. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, bəşəriyyət yaranan gündən mövcud olan bu bəla bu gün də öz aktuallığını itirmir.

Əsərin baş qəhrəmanı olan leytenant Henri ilə Heminqueyın eyni keyfiyyətlərə sahib olması əsərin avtobioqrafik xarakter daşımından qaynaqlanır. Sanitar xidmət işçisi olan amerikalı Frederik Henri könüllü olaraq cəbhəyə yollanır. Lakin müharibə mühitinə gəlib düşən kimi onunla bağlı bütün təsəvvürləri yerlə bir olan bu gənc oğlan müharibənin əsl siması ilə tanış olur.

“Bu roman çoxsaylı “nə”, “nə üçün”, “necə”lərə cavab verir. Bu məqsədlə romanın müəyyən ikiyeplənliyi hesabına çatılır” (1,102). Belə ki, biz “Əlvida, silah!” əsərində həm müharibə, həm də sülh əlamətlərinə rast gəlirik. Sülh əlamətləri əsərin qəhrəmanlarının bir-biri ilə zarafatlaşdığı, içib kefləndiyi, qızlarla görüşdüyü, rahat şəkildə məzuniyyətə gedib qayıtdığı səhnələrdə özünü göstərir. Qeyd etdiyimiz kimi, əsərdə az da olsa müharibə səhnələrinə yer verilir: blindaja düşən mina səbəbindən Passininin ölümü, Henrinin eyni hadisə nəticəsində yaralanması, zabitlərin güllələnməsi və s.

“Əlvida, silah!” əsərinin sahib olduğu ideya-bədii xüsusiyyətlər, quruluş məsələləri, cümlələrin seçilməsi o dövr Amerika ədəbiyyatı üçün yenilik hesab edilirdi. Sadə formada yazan Heminquey bu sadəlik vasitəsilə əslində mürəkkəbliyin özünü ifadə edirdi. O, sadə şəkildə yazır, çətdırmaq istədiyi mürəkkəbliyi gizli saxlayırdı. Çətdırmaq istədiyi fikri birbaşa deyil, tədricən çətdırmaq, onu açıq aşkar deməyib, bir növ təlqin etmək Heminquey yaradıcılığının sahib olduğu əsas keyfiyyətlərdəndir. Ədəbiyyatşünaslar E.Heminqueyın istifadə etdiyi bu yazı tərzini “mətnaltı ülub” adlandırırdılar. Bu üslub yazıçının əksər əsərlərində özünü göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. İsmayılova S. “Ernest Heminquey: “Tarixə realist baxış”/ S.İsmayılova. – Bakı. – 2005. – 144 s.
2. Heminquey E. “Əlvida, silah!”,”Azərnəşr”/ E.Heminquey. – Bakı. – 2017. – 319 s.

TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİ VƏ ATALAR SÖZLƏRİNİN TƏRCÜMƏ PRİNSİPLƏRİ

SAHİLƏ İBRAHİMOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Bugünkü dövrümüzdə elm və texnikanı tərcüməsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Tərcümə ayrı-ayrı xalqların deyil, bəşəriyyətin inkişaf etməsində xüsusi yer tutur. Tərcümə hər bir dövlətin iqtisadi, elmi əlaqələrin inkişafında, mədəniyyətin yüksəlməsində müsbət rol oynamışdır. Tərcümə vasitəsilə xalqlar bir-birinin mədəniyyətini, tarixini, ictimai-siyasi həyatını öyrənir. Buna görə də istər ölkəmizdə, istərsə də xarici ölkələrdə tərcümə işinə indiki dövrdə xüsusi fikir verilir.

Artıq tərcüməçilik bir sahə kimi, tərcüməşünaslıq isə bir elm kimi tanınmaq üzrədir. Tərcümə dünya əhəmiyyəti olan bir işdir. Tərcümə işi ilə məşğul olan insanlar həm Azərbaycan ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrini xarici dillərə, həm də dünya ədəbiyyatının incilərini Azərbaycan dilinə tərcümə edirlər. Bu tərcümə sayəsində Azərbaycan ədəbiyyatı ilə daha çox insanlar tanış olurlar.

Tərcümə üçün başlıca cəhət bir dilin vasitələrinin köməyi ilə digər dilin məzmununun adekvat ötürülməsidir. Deməli, tərcümə nəzəriyyəsində dil vahidlərinin müqayisəsi yalnız onların ifadə etdiyi birgəliyin əsasında, başqa sözlə müqayisə olunan dillərin semantik və məna birgəliyi əsasında aparıla bilər. Tərcümə nəzəriyyəsində müqayisə olunan vahidlərin dil xarakterinə, yəni onların qrammatik, leksik və başqa vasitələrə ehtiyatlı yanaşma, onların semantik oxşarlığı, yəni ifadə olunan məzmunun vahidliyi vacib rol oynayır.

Tərcümənin dəqiqliyi, tərcümə olunan materialın dəqiqliyindən asılıdır. Dünya ədəbiyyatının bir çox nümunələrinin dilimizə tərcümə olunması hər gün davam edir. Yeni əsərlər yazıldıqca dilimizə tərcümə olunmasına zərurət yaranır. Tərcümənin tarixi elə məhz bədii ədəbiyyat və folklor nümunələrinin tərcümələri əsasında ortalığa çıxmışdır. Çox tərcümələr isə Azərbaycan dilinə, Azərbaycan oxucusunun tələbinə uyğun gəlmir. Dilimiz son illərdə yeni, çoxlu ifadələrlə zənginləşmişdir. Düzgün seçilmiş sözlər tərcümədə böyük əhəmiyyət daşıyır.

Atalar sözləri və məsələnin tərcüməsi problemlərinə dair tədqiqatlar azdır. Demək olar ki, bütün atalar sözləri həyatı hadisələrlə yaranır və zaman keçdikcə, daha doğrusu, öz mənşəyindən uzaqlaşdıqca abstraktlaşır, ümumiləşir və öz həqiqi mənasını tamamilə itirir [1, s.117]. Azərbaycan dilçiliyində H.Bayramov atalar sözlərini, əsasən, folklorşünaslığın tədqiqat obyektini kimi görür [2, s.36]. Bu fikirlərdən belə qənaətə gələ bilərik ki, atalar sözlərinin tərcüməsi zamanı problemlərlə üzləşirik. Bu problemlə bağlı üç yolun varlığından bəhs edilmişdir [3, s.45].

Birinci yol atalar sözləri və məsələnin dəqiq tərcüməsidir.

İkinci yol mənası üst-üstə düşməyən, lakin bu kateqoriyada olan leksik vahidlərlə oxşarlıq hissi yaradır.

Üçüncü yol atalar sözlərinin digər dilə ötürülməsi yoludur.

Burdan belə izah edə bilərik ki, atalar sözlərinin tərcüməsi göründüyü qədər də asan olmur. Maksimal dərəcədə yaxın atalar sözü yaradılması daha məqsədəuyğundur.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. “Maarif”. Bakı: 1970
2. Bayramov H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı: “Maarif”. 1978
3. Бархударов А.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. Изд-во “Международные отношения”. Москва: 1975

ORTA MƏKTƏB ŞAĞIRDLƏRİNƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI İSTİFADƏ OLUNAN TƏRCÜMƏ METODU VƏ YARANAN PROBLEMLƏR

ÜLVİYYƏ MƏMMƏDOVA
GÜLŞƏN NƏSİROVA
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Çox çətin, mürəkkəb və gərgin dövr hesab edilən indiki şəraitdə tədris olunan xarici dilin, xüsusən ingilis dilinin bütün incəliklərinə qədər öyrənilməsi zərurəti meydana çıxmışdır. Belə ki, ingilis dili dünya beynəlxalq dili kimi status almış və bu dilin öyrənilməsi müstəqillik qazanmış respublikamızda da geniş yayılmağa başlanmışdır. İndiki dövrdə mütəxəssislərin ingilis dilini praktik məqsədlə öyrədilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Orta məktəb şagirdlərinə xarici dilin öyrədilməsində əsas məqsəd xalqların bir-birinə dostluq əlaqələrini möhkəmlətmək, dili öyrənilən xalqın tarixini, inqilabi keçmişini, elm və texnikasını, adət və ənənələrini öyrətməkdir. Xarici dil tədrisinin çox sayda metodları ilə yanaşı, son dövrlər bir sıra yeni metod və üsullar formalaşmışdır. Bu metodların içində tərcümə metodu xüsusi yer tutur. Təsadüfi deyil ki, tərcümə metodu baza metod adlandırılır. Tərcümə metodunda isə yazılı tərcümə daha çox diqqət cəlb edir [1]. Xarici dilin tədrisi zamanı, ana dili ilə tədris olunan dilin qrammatik quruluşu vəhdət təşkil edir. Tərcümə dil öyrənmək şagirdin yaddaşını inkişaf etdirir, dil sahəsindəki bütün fikirləri səfərbər edir, söz ehtiyatını artırır, müxtəlif sözlərlə tanış edir.

Görkəmli dilçi N.İ.Tolstoy qeyd edir: “Təxminən eyni mədəni səviyyədə duran xalqlar haqqında danışıq iddia etmək olar ki, bir xalqa məlum olan hadisələr, duyğu və fikirlər o birilərinə də məlumdur və deməli onların dilində də ifadə oluna bilər” [4].

İngilis dilindən mətn tərcüməsi zamanı hər iki dilin - həm tərcümə olunan, həm də baza dilin qrammatik quruluşu və leksik tərkibi nəzərə alınmalıdır. Tərcümə üçün həm də leksik vahidlərin düzgün seçilməsini təmin edən müxtəlif mətn üslublarını bilmək lazımdır. Tərcümə tapşırıqları şagirdlərin söz ehtiyatını artırmağa, mətnləri başa düşmə səviyyəsini yüksəltməyə kömək edir. Tərcümə metodu həm dərstdə, həm də dərstdənkənar iş formalarından biri kimi tətbiq oluna bilər [3].

Tərcümə düzgün istiqamətdə aparılmalıdır. Şagirdlər ilk növbədə tərcümə etmə bacarıq və vərdişlərinə yiyələnmişdirlər. Bunun üçün, şagirdlərə lüğətdən istifadə qaydalarını öyrətmək lazımdır. Şagird lüğətdən düzgün və müstəqil şəkildə istifadə edərsə, onun tərcümə işində çətinliyi də çox olmaz. Tərcümə zamanı bəzən elə ifadələrə rast gəlinir ki, onların tərcüməsi şagirdlərə çətinlik törədir. Belə hallarda, şagirdlərə tövsiyə olunur ki, həmin ifadələr əzbərləməklə yadda saxlanılsın. Məsələn, “It rains cats and dogs” “Möhkəm yağış yağır”, “When pigs fly” “Dəvənin quyruğu yerə dəyəndə”, “She is a cold fish” “O ətiacdır, adama yovuşmazdır” [2].

Şagirdlər üçün əsas çətinliklərdən biri doğma ana dili ilə ingilis dili arasında izomorfizmin olmamasının gerçəkləşməsi və qəbul edilməsidir. Özünü xarici dildə ifadə etmək lazım gəldikdə, düşüncənin ana dilində formalaşdığı təqdirdə, xarici dilin sintaktik, semantik, üslubi modelinə uyğunlaşdırmaq yanlışdır. Bu məsələdə əlavə çətinlikləri həm də ingilis dilinin bütün leksik və qrammatik söz səviyyələrində müşahidə olunan omonimiya, sinonimiya kimi xüsusiyyətlər yaradır.

Şagirdlər tərcümə metodu zamanı digər problemlərlə də üz-üzə gəlirlər. Bu zaman tərcümə ilə əlaqədar ortaya çıxan problemlər kommunikativ-funksional yanaşma nöqtəyi-nəzərindən həll edilməlidir. Tərcüməşünaslıqda kommunikativ-funksional yanaşma əvvəllər mövcud olan tekstoloji yanaşmaya alternativ olaraq yaradılmışdır. Bu yanaşmanın formalaşmasını labüd edən isə kommunikativ situasiyanın nəzərə alınmasıdır [1].

Bütün bu deyilənlərlə bu nəticəyə gəlmək olur ki, tərcümə metodu düzgün həyata keçirilmədikdə şagirdlərə çətinlik yaradır. Bu üsuldən istifadə edərkən çalışmaq lazımdır ki, vaxta qənaət edilsin, şagirdlər ingilis dilinin söz quruluşunu qarşılıqlı və müqayisəli şəkildə öyrənsinlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Q.H. Tərcümə sənəti. Bakı: 2008. s.120
2. Bayramova V. Tərcümə metodları. ADU-nun Elmi xəbərləri. Bakı: 2009. №1. s.422
3. Catford J.C.A. Linguistic Theory of Translation. 1985. s.250
4. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. Москва 2009. s.165

MAŞIN TƏRCÜMƏSİ ZAMANI YARANAN PROBLEMLƏR

GÜLNARƏ QURBANOVA

GÜNEL BAXŞIYEVA

JALƏ QASIMOVA

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Son onillər ərzində tərcüməçilər tərcümə prosesini optimallaşdırmaq üçün kompüter proqramları və elektron lüğətlərdən geniş istifadə edirlər. Bir tərəfdən, kompüter və internetdən istifadə tərcüməçinin işini asanlaşdırır, lakin digər tərəfdən Azərbaycan və ingilis dillərində olan mətnlərin maşın tərcüməsi zamanı yaranan bir çox linqvistik problemlər hələ də həll olunmayıb. Maşın tərcüməsi- süni intellekti ilə mətnin orijinalını başqa bir dilə kompüter tərcüməsi olaraq tərcümə etməkdir. Hal-hazırda kompüter texnologiyalarından istifadə edilərək tərcümə olunan mətnlərdə çoxlu linqvistik səhvləri olur, bu da tərcümə olunan mətnin ümumi mənasına xələl gətirir. Azərbaycan və ingilis dillərində olan mətnlərin avtomatlaşdırılmış tərcüməsini nəzərdən keçirərkən məlum olur ki, ingilis dilində olan mətnləri Azərbaycan dilinə tərcümə etmək asandır, çünki ingilis dilində cins kateqoriyası yoxdur, cümlələr sadə struktura malikdir, lakin sözlərin çoxmənalı olması maşın tərcüməsi zamanı çətinliklərə səbəb olur.

Müasir yazılı maşın tərcüməsi hələ də mükəmməl deyil, çünki tərcümə olunmuş mətnə çoxlu leksik və qrammatik səhvlər olduğundan, yalnız mətnin ümumi məzmununu başa düşmək mümkündür. İngilis dilindəki mətnlərin avtomatlaşdırılmış tərcüməsi zamanı bəzi əhəmiyyətli linqvistik problemlər yaranır. Bu problemlərə sözlərin çoxmənalı olması, sintaktik transformasiyaları, tərcümə zamanı struktur fərqliliyinə səbəb ola biləcək idiom konstruksiyaları daxil edə bilərik. Kompüter tərcüməsi zamanı yaranan ən böyük problem sözlərin çoxmənalılığıdır. Dilçilər iki növ polisemiya ayırd edirlər: leksik polisemiya və qrammatik polisemiya. Leksik polisemiya müəyyən bir sözün ətrafındakı müxtəlif obyektlər və hadisələri adlandırmasıdır. Leksik polisemiyaya bunu nümunə gətirə bilərik: bəzək mənasında işlənən bug sözü texniki sahədə tam fərqli mənada, cihazda səhvlilik mənasında işlənir. Hər ləksemin müxtəlif qrammatik variantlarının olması qrammatik polisemiyaya səbəb olur. Qrammatik polisemiyaya nümunə olaraq aydınlaşdırıcı (The cat was cute.) və ümumiləşdirici (The pig is a domestic animal.) funksiyasını yerinə yetirən artıqlı göstərə bilərik. Mətnin məzmunu sayəsində çoxmənalı sözün dəqiq mənasını anlamaq mümkündür, lakin bəzən məzmunun asılı olaraq eyni mənə müxtəlif sözlərlə ifadə oluna bilər.

Kompüter tərcüməsi zamanı yaranan çoxmənalılıq problemini həll etmək üçün iki mexanizm mövcuddur:

1. Avtomatik mexanizm, bu zaman kompüter tərcüməçinin köməyi olmadan mətni tərcümə edir.
2. İnteraktiv mexanizm, bu zaman kompüter tərcüməçiyə mətnin tərcüməsinin bir neçə variantını təklif edir, tərcüməçi isə ən uyğun variant seçir.

Azərbaycan və ingilis dillərində mətnlərin kompüter tərcüməsi zamanı baş verən başqa bir əsas linqvistik problem sintaktik transformasiyalardır. Parafrazalar və transformasiyalar yeni ifadələr yaratmağın əsas vasitələridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Arnold D.J., Balkan L., Meije S., Humphreys R.L., Sadler L. Machine translation: an introductory guide. London. Blackwells-NCC. 1994
2. Ling T.H., San N.Y., Voon Foo DR.T.C. The Efficacy of Machine Translation Tools in the Translation of Technical and Non-Technical Texts: Perceptions of Undergraduate Student Users LangLit. 2016. 3(2). p.1-12
3. Newton J., Introduction and overview, In: Computers in translation - a practical appraisal. London. Routledge. 1992

4. Niño A. Machine translation in foreign language learning: Language learners “and tutors” perceptions of its advantages and disadvantages. CALL. 2009. 2. p.241-258
5. Williams L. Web-based machine translation as a tool for promoting electronic literacy and language awareness. Foreign Language Annals. 2006. 39(4). p.565-578

METAFORALARIN İNGİLİS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TRANSFORMASIYASI

NAİLƏ SADIQOVA

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
nailya.sadikhova@gmail.com*

Məxəz mətndə işlənmiş bütün üslubi vasitələrin hədəf mətnə tərcüməsindən danışarkən, onların bütün dillərdə eyni mahiyyət daşımaqlarına baxmayaraq, həmişə üst-üstə düşməməsi müşayiət olunur.

Metaforaların müxtəlif növlərini nəzərə alaraq transformasiyası reallaşmalıdır.

P.Nyumark altı növ metaforaları ayırır və obrazlılıqla ekspressivliyin tərcüməsi üçün müxtəlif priyomlar göstərir [4, s.112].

Bunlardan: [1]. Hədəf dildə məlum olan obrazların saxlanması şərti ilə; [2]. Metaforanın ekvivalentinin analoq tərcümə verilməsi; [3]. Metaforaların müqayisə ilə əvəzlənməsi, kalka üsulu ilə; [4]. Metaforanın şərh, izahedici tərcümə.

Bu halların hər birində dil və individual müəllif metaforaları fərqlənməli və dil onlara uyğun klişe və ya analoq axtarılmalı, müəllif olanlara isə məna və üslub qorumaq şərti ilə orijinala maksimal uyğun metafora işlənəlidir.

P.Nyumarka görə:

I. İlk konnotativ, orijinal variantlarını itirmiş (Dead Metaphors) metaforalar [4, s.106].

Məsələn: “Body of an Essay”- Essenin əsas hissəsi, “Flying off the handle”-Öz təmkinini qoruya bilməmək, “Foot of the page”- Səhifənin sonu, “Hold your horses”- Gözləmək, dayanmaq.

II. Klişe metaforalar (Cliche)- Tez-tez rast gəldiyindən onların Azərbaycan dilində ekvivalentləri sabitlənmişdir.

Məsələn: 1. At the end of the day- “Günün sonu”,

2. He is one foot in the grave- “Çox yaşlı olmaq”,

3. Head over heel in love- “Vurulmaq, sevmək”,

4. To fish in troubled waters- “Başqalarının zəif cəhətlərindən yararlanmaq”,

5. She is busy up to her ears- “Çox məşğul olmaq”.

III. Sadələşmiş (adapted metaphors) metaforaların təxmini, yaxud analoq tərcüməsi asan başa gəlir. Məsələn: The ball is in their court now- Sıra səndədir. Beauty is a fading flower- Gözəllik solan bir çiçəkdir.

IV. Kultural terminlər, eqzozizmlər (Cultural Metaphors) melting pot-çoxmillətlik. İceberg (hidden culture) mədəniyyətin səthi elementlərinin görünməsi.

A. Jigsaw puzzle- mədəniyyəti anlamaqda çətinlik çəkmək.

The weight off his mind- Ağır yükədən qurtardı (ekvivalent).

You speak broken English- Sən pozuq ingilis dilində danışarsan.

Rotten apple spoils the barrel- bir axmaq insan yanındakıları pis vəziyyətdə qoyar (təxmini)

Every rose has its thorn – qızılgül tikansız olmur (sözbəsöz, kalka)

Mürəkkəb metaforalar ifadələr, sabit söz birləşmələri və atalar sözlərindən ibarətdir və çox vaxt təxmini, yaxud analoq vasitəsilə verilir. Məsələn: cold glance (soyuq baxış), bitter irony (acı rişxənd), to have a finger in the pie (bir işdə barmağı olmaq), to be born with a silver spoon in the mouth (xoşbəxt ulduz altında doğulmaq), to make both ends meet (əmək haqqını ayın əvvəlindən axırınadək çatdırmaq), cold turkey (boyat yemək), newspaper duck (yalan qəzet xəbəri).

Heyvan adlarının metaforalarda işlənməsi zamanı tərcümədə fərqli mənalar alınır.

Məsələn: fox-tülkü-hiyələgər, fırıldaqçı; snake in the grass- gizli düşmən; mule (qatır)- tərslər adam; ass-axmaq, səfeh adam; an ass in lion skin-saxtakar adam; cat’s paw-ağıl gücü, rat-qorxaq; goose-səfeh, axmaq, pig-natəmiz; my lizard-körpə quzum, mu duck- mənim su sonam, it is raining cats and dogs-şiddətli yağma, yağma, güclü.

Metaforaların obrazlılıqlarını saxlamaq şərti ilə tərcümədə analoq, hərfi (sözbəsöz), müqayisə vasitəsilə transformasiya mümkün olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Apter J.M. Metaphor as synergy. Metaphor: problems and perspectives. Ed. By David S. Mialı harvester Press 1982. p. 110
2. Catford J.C.A. Linguistic. Theory of Translation. L. 1965.
3. Lakoff J. Johnson M. Metaphors we live by University of Chicago Press. 1980
4. Newmark P.A. Textbook on Translation/ Prentice Hall International (UK) LTD. 1988

BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİNİN TƏRCÜMƏSİ ZAMANI YARANAN PROBLEMLƏR

**VƏFA MƏHƏRRƏMOVA
LƏMAN ZEYNALOVA-MƏMMƏDZADƏ**
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Klassik ingilis poeziyasında obraz yaratmağa xidmət göstərən, emosionallığı artıran, personajların daxili aləmini açan, onların psixoloji vəziyyətlərini göstərən, birbaşa, onların xarakterləri ilə bağlı olan zahiri görünüşlərini, geyimlərini, yaşadıqları yerlərin xarakterlərini və s. təsvir edən əsas üslubi vasitələr bədii ifadə və təsvir vasitələridir.

Araşdırma nəticəsində aydın olur ki, klassik ingilis şeirində ən çox rast gəlinən leksik vasitələr-metaphora, metonimiya, sineqdoxa, epitet, bənzətmə, oksimoron və şəxsləndirmədir. Bəzi hallarda hiperbola, litota, perfraz da öz əksini tapmışdır.

Ən qüvvətli məcaz növü olan metaforanın tərcüməsi zamanı linqvistik faktorlarla yanaşı ekstralingvistik faktorların da nəzərə alınması vacib şərtlərdən biridir. Bu isə müəyyən hallarda metaforaların tərcüməsini bir qədər çətinləşdirir.

Metaforalar daha çox hərfi tərcümə olunur və əksər hallarda metafora olaraq verilmir. Bəzən orijinaldakı metaforalar tərcümədə digər üslubi vasitələrlə verilir. Bəzən isə metafora sətirüstü tərcümə olunur.

Metonimiyaların tərcüməsi elə də problem yaratmır. Metonimiyalar, əsasən, hərfi tərcümə olunur və bu zaman heç bir mənə itkisinə rast gəlinmir. Lakin bəzən metonimiyalar ümumiyyətlə transformasiya olunmur və ya metonimik obraz yerinə onun ifadə etdiyi söz və ya ifadə verilir.

Sineqdoxa da adətən hərfi tərcümə olunur. Sineqdoxaların hərfi tərcüməsi əksər hallarda daha optimal variant hesab edilə bilər.

Bənzətmələrin tərcüməsi zamanı isə hərfi tərcümə çox halda mümkün olmur. İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı bənzətmənin yaranmasında iştirak edən elementlərdən birinin və ya ikisinin atılması özünü göstərir.

Epitetlərin tərcüməsində həm hərfi, həm də sərbəst tərcüməyə üstünlük verilir. Hərfi tərcümə hər zaman özünü doğrultmur, çünki tərcüməçilər sözlərin orijinaldakı üslubi çalarlarını nəzərə almayaraq, lüğəvi ekvivalentlik dərəcəsini əsas götürür və bu zaman orijinaldakı obrazlılıq tərcümədə öz əksini tapmır.

Bəzi hallarda isə tərcüməçilər orijinaldakı epitetlərin tərcümə ekvivalentlərinin tapılmasında meydana çıxan çətinliklərdən yaxa qurtarmaq üçün epitetlərin tərcümədə verilməməsini üstün tuturlar.

Maraqlı leksik bədii ifadə və bədii təsvir vasitəsi olan oksimoron tərcümədə demək olar ki, oksimoron olaraq verilmir. Əksər hallarda oksimoronun quruluşu dəyişdirilir, tərcümədə sadə epitet kimi verilir ki, bu da orijinaldakı obrazlılığın itməsinə gətirib çıxarır.

Klassik ingilis poeziyasının Azərbaycan dilinə tərcümə prosesini və bu zaman meydana çıxan problemləri araşdırarkən belə qənaətə gəlmək olar ki, tərcümə əsərlərində rast gəlinən nöqsanlar həm obyektiv, həm də subyektiv səbəblərdən irəli gəlir.

Subyektiv səbəblərdən asılı olan qüsurlar bilavasitə tərcüməçilərin buraxdığı səhvlər, yaxud tərcüməçilərin istifadə etdikləri vəsaitlər (lüğətlər və s.) aiddir.

Obyektiv səbəblərdən irəli gələn qüsurlara isə mənbə dilin spesifik xüsusiyyətləri ilə bağlı olaraq meydana çıxır. Bəzən isə obyekt dilin quruluşundan irəli gəlir, yaxud da şairin, yazıçının yaradıcılıq metodu və üslubundan asılı olaraq yaranır.

Beləliklə, bədii tərcümənin linqvistik problemlərinin öyrənilməsi, Azərbaycan dilçiliyində tərcümə ilə bağlı aparılmalı olan tədqiqat işlərinin gələcək perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradır və daha geniş tədqiqat işlərinin aparılması zərurətini meydana çıxarır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayeva E.M. Bədii tərcümənin linqvistik problemləri. Bakı: Ozan. 1997.
2. Bənnayeva V. Klassik ingilis poeziyasında bədii ifadə, bədii təsvir vasitələri və onların Azərbaycan dilinə tərcümə yolları. filol. e.n.a. dər.al üçün təq.ol. dis. Bakı: 2006.
3. Rüstəmov A. Müasir dövrdə tərcümənin nəzəri problemləri. Bakı: Səda. 2007.
4. Şərif Ə. Bədii tərcümə nəzəriyyəsinin aktual problemləri. Tərcümə sənət. Bakı: Elm. 1990.

FRAZEOLoji EVFEMİZMLƏRİN İNGİLİS DİLİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ ROLU VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TRANSFORMASIYASI

NƏRGİZ RƏHİMOVA

Azərbaycan Dillər Universiteti

Nargiz_Haciyeva88@inbox.ru

Açar sözlər: etnoqrafiya, evfemizm, funksional xüsusiyyətlər, frazeoloji evfemizmlər

“Evfemizm” yunan mənşəli söz olub “yaxşı, bəlağətli danışiram” (speak well) mənasında işlənir. Bu termin o zaman işləklik qazanır ki, insanlar çətin və ya utandırıcı, pərtedici vəziyyətdən çıxsınlar.

Evfemizmlər məsələsi səbəb-nəticə növləri etibarlı ilə sosial elmlərin (etnoqrafiya, etnolinqvistika, psixolinqvistika, sosiolinqvistika və s.) araşdırma obyektı olan çoxistiqamətli mövzulardandır. Cəmiyyətin milli-mənəvi həyatı mürəkkəb hadisə olmaqla, bir çox elementlərin məcmusundan ibarətdir. Bu həm də bütün cəmiyyətin və ayrı-ayrılıqda hər bir adamın nitq tələbatını ödəmək üçün sivil dəyərlərin yaranması prosesidir. İnsanların sosial və mədəni həyatı dəyişdikcə, inkişaf etdikcə tabu sistemində də dəyişikliklər baş verir. Tabu da dilin digər sözləri, ifadələri kimi dil üçün, insanlar arasında müəyyən münasibətlər qurmaq üçün materialdır. Tabu dilin lüğət tərkibinə təsir göstərməsə də onun əvəzinə yaranmış evfemizmlər dili mədəniləşdirir, eyni zamanda dildə ifadəlilik imkanlarını genişləndirir.

Etik, mədəni, psixoloji səbəblərdən nitq tabular vasitəsilə korlanmışdır, bu zaman yeni nominasiyaya - evfemistik ifadələrə ehtiyac duyulmuşdur. Bu məqamda tabunu əvəz edən evfemizmin formalaşma prosesində psixoloji amillər mühüm rol oynamışdır. Evfemizm və nitqin evfemikləşməsi insanın varlığı, onun kökəni, təbiəti, özünü aciz, gücsüz hiss etməsi, təbiətin gücü ilə əlaqəlidir. Məsələn, alimlərin qeyd etdiyinə görə, qədim dövrlərdə qorxu hissi qədim insanlar arasında qadağanlara gətirib-çıxarmışdır. Bu zaman tabu yaranmış, sonradan, onu əvəz edən söz və ifadə də meydana gəlmişdir. Məna və üslubca bir-birinə uyğun gələn, bərabərmənalı olan, lakin məna çalarlığı və üslubi rəngarəngliyinə görə fərqlənən, deyimi sadələşdirən və yumşaldan frazeoloji sinonimlər evfemistik frazeoloji sinonimlər adlanır.

-to comb somebody's hair, to give somebody a lecture, cavabını vermək, bir kəsə yaxşıca dərs vermək, bir kəsin iynəsini vurmaq.[1]

İngilis dilinin frazeoloji evfemizmlərində olan sinonimliyə yalnız ədəbi dildə deyil, danışığ dilində də rast gəlinir.

-to blacken smb 's eye, yəni bir kəsin gözünü qaraltmaq, göyərtmək;

- to box smb 's ear, yəni bir kəsin qulağının dibindən sillə vurmaq,

- to beat somebody to feel the pinch, yəni pulsuzluq hiss etmək, ehtiyac hiss etmək və s. [1]

-The government raised taxes so much that even the rich began to feel the pinch.

-Dövlət vergiləri o səviyyədə qaldırdı ki, hətta varlılar belə özlərini kasıb hiss etməyə başladılar.

Frazeoloji evfemizmlərdə feil komponentli sinonimlər isim komponentli sinonimlərə nisbətən çoxluq təşkil edir. Bu xüsusiyyət feil komponentli frazeoloji evfemizmlərin üslubi imkanlarının genişliyi ilə bağlıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Lyons, J (1981) Language and Linguistics. Cambridge: CUP
2. Nilwati, Havid Ardi (2012) Types of Euphemism Used By Male and Female Kerinciness Speaker. Vol 1, No 1.pp.52-53.
3. Rawson, H. (1981) A Dictionary of Euphemisms and other Doubletalk. New York: Crown Publishers, Inc.

SUMMARY

Nargiz Rahimova

THE ROLE OF PHRASEOLOGICAL EUPHEMISMS IN THE ENRICHMENT OF THE ENGLISH LANGUAGE AND THE TRANSFORMATION INTO THE AZERBAIJAN LANGUAGE

A euphemism is a word or phrase that softens an uncomfortable topic. It uses figurative language to refer to a situation without having to confront it. For example, if someone was recently fired, they might say they are between jobs, a common euphemism for being unemployed.

Keywords: *ethnography, euphemism, functional features, phraseological euphemisms*

РЕЗЮМЕ

Наргиз Рахимова

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЭВФЕМИЗМОВ В ОБОЖАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ПРЕОБРАЗОВАНИИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЯЗЫК

Эвфемизм – это слово или фраза, смягчающая неудобную тему. Он использует образный язык, чтобы описать ситуацию без необходимости противостоять ей. Например, если кого-то недавно уволили, он может сказать, что у него нет работы – распространенный эвфемизм для обозначения безработицы.

Ключевые слова: *этнография, эвфемизмы, функциональные особенности, фразеологические эвфемизмы.*

NORVEÇ DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ ƏDƏBİ DİL PROBLEMI

AYTƏN MƏMMƏDOVA
Azərbaycan Dillər Universiteti
aytan.mammadova19@gmail.com

Açar söz: *ədəbi dil, dialektlər, kurikulum, Norveç dili, bukmol, ninorşk*

İkinci dil kimi Norveç dilinin tədrisində müəllimlərin tədris dilini seçmələrinə bir sıra amillər təsir edir. İlk növbədə müxtəlif illərdə təqdim edilmiş tədris kurikulumları buna təsir edir. İlk belə kurikulum 1988-ci ilə aiddir və burada tədris dilinin normallaşdırılmış danışıq dili yaxud dialekt olması vurğulanır. Müəllimin öz tədris dilində xüsusi dialekt söz və ya ifadələrdən istifadədən çəkinməli olduğu, standartlara uyğun, normaya salınmış dildən istifadə zərurəti qeyd edilmişdir [1, s.13]. Növbəti kurikulum 1991-ci ilə aiddir. Burada təlimin “yerli ləhcəyə uyğun normallaşdırılmış ləhcə”də olması vurğulanır[1, s. 32].

2005-ci il kurikulumu 2012-ci ildə yenidən işlənilmişdir və bu gün yetkin immiqrantlar üçün təlimin məqsədləri ilə bağlı cari təlimat rolunu oynayır. Kurikulum A1, A2, B1 və B2 səviyyələrində dil bacarıqlarını ətraflı şəkildə təsvir edir. Həmçinin, burada müəllimin öz dilini azlığın dilinə uyğunlaşdırmağı da vurğulanıb. Əvvəlki versiyada olduğu kimi, burada da kommunikativ bacarıqların inkişafına xüsusi diqqət ayrılmışdır. Məsələn, dil öyrənənlərin B2 səviyyəsində olduğu zaman sadə dialekt sözləri və ifadələri anlamağı nəzərdə tutulur [3]. Kurrikuluma görə, tələbələrin normaya uyğun, standart danışıq dilini anlamaqları önəmli sayılır. Yalnız bundan sonra yerli dialektin müəyyən tərəflərini başa düşülməsi gözlənilir. Beləliklə, ilk növbədə standart ədəbi dil öyrənilməli, daha sonra dialektin müəyyən tərəfləri qavranılmalıdır. O.Husbiyə görə, Norveç dilini ikinci dil kimi öyrənənlərdə Norveç dili danışıq bacarıqlarının inkişafı norveçlilərlə kommunikasiyadan asılıdır. Tədrisdə dialektə az istifadə edilərsə, gündəlik danışıqda bu, müəyyən problemlər yarada bilər. Çünki norveçlilər öz danışıq dillərində dialektlərdən istifadə edirlər. Norveçli alim Heide belə hesab edir ki, Norveç dilini ikinci dil kimi öyrənənlər ilk növbədə yerli dialekti anlamalıdır. Bu onların yeni sosial və iş həyatına uyğunlaşmasına müsbət təsir göstərəcəkdir [3].

Araşdırılan kurikulumlar və tədris vasitələri dialektlərə çox az önəm verildiyini göstərmişdir. Bir çox dilçilər və pedaqoqlar tədrisdə bu təlimatlara riayət edərək, standartlaşdırılmış ədəbi dilə üstünlük verir və dialektlərə daha az diqqət ayrırırlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Husby, O. (2009). Talt bokmål: Målspråk for andrespråksstudenter?. NOA Norsk som andrespråk, 25(2), s. 9-40.
2. Maagerö, E., Simonsen, B. Norveç cəmiyyəti və mədəniyyəti. Kristiansand: Portal kitab evi. 2013. 310 s.

ELEKTRON ƏDƏBİYYAT

3. Heide, E. (2017). Det norske språkmangfaldet og opplæringa i norsk som andrespråk. Norsklæreren. (3), 16-27. Hentet fra http://www.norskundervisning.no/wpcontent/uploads/2016/02/Norsklæreren_3-17_Heide.pdf

SUMMARY

Ayten Mammadova

THE PROBLEM OF LITERARY LANGUAGE IN THE TEACHING OF THE NORWEGIAN LANGUAGE

Literary language, as a rule, is understood as an official, dialect-free, standardized language. When we learn any foreign language, we first learn the literary version of that language. There are only few people who start learning a new language from its dialects. But how is this situation regulated in societies where dialects have a high status? In Norway, dialects are actively used in various spheres of society. This thesis deals with the issue of regulating the literary language and dialects in the educational system for learners of Norwegian as a second language.

Key words: standart language, dialects, curriculum, Norwegian, bokmol, nynorsk

РЕЗЮМЕ

Айтен Мамедова

ПРОБЛЕМА ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В ПРЕПОДАВАНИИ НОРВЕЖСКОГО ЯЗЫКА

Под литературным языком, как правило, понимают официальный, бездиалектный, стандартизированный язык. Когда мы изучаем любой иностранный язык, мы сначала изучаем литературную версию этого языка. Лишь немногие люди начинают изучать новый язык с его диалектов. Но как эта ситуация регулируется в обществах, где диалекты имеют высокий статус? В Норвегии диалекты активно используются в различных сферах жизни общества. Это резюме посвящено вопросу регулирования литературного языка и диалектов в системе образования изучающих норвежский язык как второй.

Ключевые слова: стандартный язык, диалекты, учебная программа, норвежский, букмол, нюнорск

BƏDİİ TƏRCÜMƏDƏ GENDER İDENTİKLİYİN TƏDQIQI (İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI ƏSASINDA)

VÜSALƏ AĞABƏYLI

Azərbaycan Dillər Universiteti

aghabeyli.vusala@adu.edu.az

vusale.agabeyli@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1560-028X>

Açar sözlər: gender, ədəbiyyat, bədii tərcümə, bədii əsər, identiklik

Bu tezisdə İngilis və Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif mədəni fonlardan seçilmiş romanlara diqqət yetirərək bədii tərcümədə genderin identikliyinə təsvirini araşdırmışıq. Müqayisəli təhlil vasitəsilə tezis bədii tərcümə zamanı hədəf hesab etdiyimiz ədəbiyyatlardan nümunələr və üslubları arasında mürəkkəb dinamikaya nəzər salaraq, həmin bədii mətnlərdə gender kimliyinin təsviri məsələlərini müqayisə etməyə çalışmışıq. Bu təhlillər bədii ədəbiyyatda müxtəlif gender və kimlik perspektivlərini çatdırmaq üçün tərcümənin necə körpü rolunu oynaması barədə anlayışımızı şaxələndirir.

Tərcümə ədəbiyyat, dil, gender və kimlik arasındakı dinamik əlaqəni müəyyənləşdirmək üçün zəngin mənbədir. Bədii əsərlərin tərcümə vasitəsilə dil və mədəniyyət sərhədlərini keçdiyi ədəbiyyatda gender və şəxsiyyətin necə tərcümə olunduğunu anlamaq böyük maraq kəsb edir.

Bədii tərcümədə tərcüməçi personajların və onların şəxsiyyətlərinin təsvirinə təsir edən bir sıra seçimlər edərək mənbə-mətnlə-oxucu arasında vasitəçi rolunu oynayır.[4] Bu seçimlər əvəzliliklər və gender linqvistikası kimi aspektləri, mədəni nüanslar kimi daha geniş təhkiyə elementlərini əhatə edir. Tezis aşağıdakı sualları həll etməyə çalışır:

1. Tərcümə seçimləri bədii əsərlərdə cinsin və şəxsiyyətin təsvirinə necə təsir edir?

2. Dil və mədəniyyət fərqləri romanlarda cinsiyət və şəxsiyyətin tərcüməsini nə dərəcədə formalaşdırır?

3. Bu tərcümə normalarının gender və kimliyi əhatə edən qlobal diskursa hansı təsiri var? [5]

Məsələn, Virciniya Vulfun “Orlando” romanı gender identikliyi mövzunu unikal və yaradıcı şəkildə araşdıran yenilikçi bir romandır. Bədii tərcümə kontekstində “Orlando” bir sıra mürəkkəbliliklər və çətinlikləri ortaya qoya bilər. Tərcüməçilər baş qəhrəmanın dəyişən gender identikliyi, eləcə də müxtəlif zaman dövrlərində inkişaf edən ictimai və mədəni normalar üzərində hərəkət etməlidirlər. [6] Tərcümə Orlandonun inkişaf edən özünü qavrayışının nüanslarını və bu dəyişikliklərə başqalarının reaksiyalarını nəzərə almalıdır.

Marqaret Atvudun “The Handmaid’s Tale” romanı gender kimliyi mövzunu dərinlən araşdıran distopik bir romandır. Gileadın qondarma cəmiyyətində cərəyan edən əsər qadın hüquqlarının və kimliklərinin məhdudlaşdırıldığı və idarə olunduğu dünyanı təsvir edir. Əsərdə qadınlar bədənə, reproduktiv qabiliyyətlərinə görə kateqoriyalara bölünür: *handmaids*, *unwomen*, *aunts*, *wifes* və s. kimi kateqoriyalar arasında, “Offred”, “Ofglen” kimi patronimlərin işlədilməsi və qadın adlarının anonimləşdirilməsi də tərcümə baxımından maraq doğurur. [2]

Bundan başqa, Azərbaycan ədəbiyyatında da Qurban Səidin “Əli və Nino”, Anarın “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” [1], Elçin Səfərlinin “Mən qayıdanda evdə ol”, “İşıq yanan ev”, “Mənə dənizdən danış” və s. əsərlər tədqiqat işimizin obyektidir

Sonda qeyd etmək istərdik ki, tezis bədii tərcümənin müasir ədəbiyyatda gender və kimliyin çoxşaxəli təbiətini araşdırmaq, onun bu həyatı vacib məsələlərlə bağlı qlobal münasibəti təhlil etmək məqsədi daşıyır.

ƏDƏBİYYAT

1. Anar “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi”, Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2019, 316 s.
2. Atwood M. The Handmaid’s Tale. London, Vintage, 1996, 322 p
3. Butler, J. “Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity.” Routledge, 1990
4. Grossman, E. “Why Translation Matters” Yale University Press, 2010
5. Simon, S. “Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission” Routledge, 1996
6. Woolf V. “Orlando”, Mariner book publication, 1973, 352 p.

SUMMARY

Vusala Agabayli

A STUDY OF GENDER IDENTITY IN LITERARY TRANSLATION (BASED ON ENGLISH AND AZERBAIJAN LITERATURE)

In this thesis, we analyzed the description of gender identity in literary translation, paying attention to selected novels of English and Azerbaijani literature from different cultural backgrounds. By means of a comparative analysis, we tried to compare the descriptive issues of gender identity in those literary texts by looking at the complex dynamics between the examples and styles of the literature that we considered the target during the literary translation of the thesis. These analyzes broaden our understanding of how translation serves as a bridge to convey diverse gender and identity perspectives in fiction.

Key words: *gender, literature, literary translation, literary work, identity*

РЕЗЮМЕ

Вусала Агабейли

ИЗУЧЕНИЕ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ (НА ОСНОВЕ АНГЛИЙСКОЙ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ)

В этой диссертации мы проанализировали описание гендерной идентичности в художественном переводе, уделив внимание избранным романам английской и азербайджанской литературы, принадлежащим к разным культурам. Посредством сравнительного анализа мы попытались сравнить описательные вопросы гендерной идентичности в этих литературных текстах, рассматривая сложную динамику между примерами и стилями литературы, которые мы считали целевой во время художественного перевода диссертации. Этот анализ расширяет наше понимание того, как перевод служит мостом для передачи различных гендерных и идентичностей в художественной литературе.

Ключевые слова: *гендер, литература, художественный перевод, литературное произведение, идентичность.*

BƏDİİ TƏRCÜMƏ ZAMANI QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR

LEYLA HƏSƏNOVA

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
leylamuzi@gmail.com*

Dilin strukturunun tərcüməsi: Hər bir dilin öz qəbul edilmiş qaydaları çərçivəsində müəyyən edilmiş strukturu vardır. Bu strukturun mürəkkəbliyi və unikalılığı tərcümənin çətinliyi ilə birbaşa bağlıdır. İngilis dilində sadə cümlə müvafiq olaraq mübtəda, xəbər və tamamlıqdan ibarətdir. Ancaq bütün dillər eyni quruluşdan istifadə etmir. Fars dilində sıra ilə adətən mübtəda, sonra tamamlıq və nəhayət xəbər olur. Ərəb dilində şəxs əvəzlilikləri xəbərin tərkib hissəsi olur. Nəticə etibarlı ilə tərcüməçilər hədəf dildə effektiv ünsiyyət qurmaq üçün tez-tez mənbə mətni əlavə etməli, silməli və redaktə etməli olurlar.

İdiomların tərcüməsi: İdiomlar bir elementi orijinal nümunələr və ya metaforalar vasitəsilə izah edən ifadələrdir. Ən əsası, bu xüsusi ifadələrin mənası tərkibindəki sözlərin hərfi mənasından təxmin edilə bilməz. Bir çox dilçilər idiomların tərcümə edilməsinin daha çətin olduğu qənaətindədir. Həqiqətən, idiomlar müasir texnikaların heç vaxt tamamilə həll edə bilməyəcəyi bir problem olaraq görülür. Bu cəhətdən nəşriyyatçılar çox vaxt tərcümə etməyi planlaşdırdıqları məzmununda idiomatik ifadələrin sayını məhdudlaşdırmağa çalışırlar.

Mürəkkəb sözlərin tərcüməsi: Bir və ya bir neçə sözün birləşməsindən əmələ gəlir, lakin mürəkkəb sözün mənası onu təşkil edən sözlərin mənasını əks etdirməyə bilər. Mürəkkəb sözlər üç müxtəlif qrupda araşdırılmalıdır: Birinci qrupdakı mürəkkəb sözlər onları təşkil edən sözlərlə tam eyni məna daşıyır. “Hava limanı”, “piyada keçidi”, “dəniz kənarı” ən tanış nümunələrdir. İkinci qrupda isə mürəkkəb söz onu təşkil edən sözlərin həqiqi mənasının yalnız yarısını ifadə edir. Məsələn, “kitab qurdları” yaxşı kitaba qərq olmağı xoşlasalar da, bu doyumсуz oxucular oxuyarkən birdən-birə onurğasızlara çevrilmirlər. Üçüncü qrupdakı mürəkkəb sözlərin mənası onu təşkil edən sözlərin mənası ilə tamamilə əlaqəsizdir. Məsələn, ingiliscə “deadline” sözü bir şeyin qəbulu və ya çatdırılması üçün son tarix deməkdir. Bunun ölümlə və ya xəttlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Yaxud itburnu sözünün nə itə, nə də buruna aidiyyəti yoxdur.

Dilə məxsus adların tərcüməsi: Müəyyən bir hərəkətin və ya obyektin dəqiq ekvivalenti bir dildə mövcud ola, digərində olmaya bilər. Məsələn, ingilis dilində ev sahiblərinin “qonaq otağı” adlandırdığı bir otaq var. Bura dəvət etdikləri qonaqların gecələr yata biləcəyi ərazidir. Bu anlayışa başqa dillərdə çox rast gəlinə də, bir çox fərqli şəkildə ifadə olunur. Yunanların sadəcə olaraq “ksnona” adlandırdıqları bu otaq üçün italyanlar üç sözdən ibarət “camera per gliospiti” ifadəsini işlədirlər. Bunu lokallaşdırmanın ilk addımı kimi düşünə bilərik.

Tərcümədə birdən artıq məna: Eyni söz cümlənin harada və necə işlədildiyindən asılı olaraq birdən çox məna verə bilər. Bu, adətən, iki şəkildə baş verir: Eyni yazılan və tələffüz edilən, lakin fərqli mənaları olan “omonim” sözlər (məsələn, yüz qoyunun dərisini soyduq). Yaxud yazılışı eyni olan, lakin məna və tələffüzü müxtəlif olan “heteronim” sözlər (məsələn, bu çətin sualı hətta dahilər belə həll edə bilməz).

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyeva N. Azərbaycan dövlət tərcümə mərkəzi. 20. 11. 2008. s.2
2. Hüseynbalayeva T. Tərcümə nəzəriyyəsinin bəzi problemləri. Mühazirə: s.30
3. Pirnəzərova G. Bədii tərcümədə orijinallığın saxlanması problemi. “Tərcümə problemləri” Respublika elmi-praktiki konfransı. Bakı: 2019. s.139

MÜASİR DÜNYADA TƏRCÜMƏNİN ARTAN ROLU

AĞABİKƏ ƏLİYEVƏ

*Azərbaycan Dillər Universiteti
agabikaaliyeva47@gmail.com*

Açar sözlər: tərcümə, missiya, rol, əhəmiyyət, qloballaşma

Bəşər sivilizasiyası təşəkkül tapandan indiyədək yüzlərlə peşə yaranmış və sıradan çıxmışdır. Lakin bir fəaliyyət sahəsi var ki, o nəinki köhnəlməmiş, əksinə əhəmiyyəti artmışdır. Bu sahə tərcümə, bu peşənin sahibləri isə tərcüməçilərdir.

Müasir cəmiyyətdə tərcümənin bir tədqiqat sahəsi və peşə olaraq əhəmiyyətinin artmasının səbəbi onun missiyası ilə izah edilməlidir. Qədim Şumerdən, Ellin dövlətindən indiyədək tərcümənin bir başlıca və dəyişməyən missiyası olmuşdur: fərqli dillərdə danışan xalqlar arasında təması təmin etmək.

Tərcüməçilər üçün qoyulan tələblərin dəyişməsi onların ümumi missiyasına təsir etməsə də, onlardan gözləntiləri, onlara qoyulan tələbləri artırmışdır. Bəşər sivilizasiyasının formalaşdığı dövrlərdə tərcüməçi rolunu qonşu tayfanın dilini bilənlər oynayırdı. Onların vəzifəsi icmalar arasında münasibətlərdə vasitəçilik etmək, və ya sadəcə olaraq elçilikdən ibarət idi [1, s.8].

Müasir dünyada isə sərəhdələr, milli, dini, siyasi bölgülər formal xarakter daşıyır. Tərcüməçilərin fəaliyyət sahəsi və imkanları isə ümumiyyətlə sərəhdə tanınır.

İnformasiya texnologiyalarının inkişafı ilə tərcüməçilərin fəaliyyət imkanları daha da genişlənməmişdir. Burada söhbət təkcə elektron lüğətlərin tərtibindən və ya onlayn tərcümə proqramlarının ortaya çıxmasından getmir. İndi tərcüməçinin öz vəzifəsini icra etməsi üçün hansısa fiziki yerdəyişmə tələbi minimuma enib. Son texnologiyalar başqa ölkələrdə keçirilən tədbirləri belə şifahi tərcümə etməyə imkan verir.

Azərbaycan Respublikasındakı vəziyyətə gəlincə: Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra tərcümə sahəsinə tələblər bir anın içində dəyişdi. Sovet Azərbaycanında tərcüməçilərin missiyası bədii əsər tərcüməsi və ya Bakıya gələn azsaylı əcnəbi turisti müşayiət etməkdən ibarət idisə, indi tələb başqadır. Azərbaycanın hər ay iştirak və ev sahibliyi etdiyi beynəlxalq tədbirlərin təşkili, qonaqların fikirlərinin digər dil daşıyıcılarına ötürülməsi, ölkənin xaricdə tanıtılması tərcüməsiz mümkün deyil. Təkcə Qoşulmama hərəkətinin oktyabr və noyabr aylarında keçirilən 2 tədbirinə nəzər salmaq kifayətdir. 30-dan çox ölkənin nümayəndələrinin iştirak etdiyi tədbirlərdə 5 dilə sinxron tərcümə aparılıb.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, müasir dünyada heç bir fəaliyyət sahəsi tərcüməsiz keçinə bilməz: siyasət, mədəniyyət, iqtisadiyyat və digərləri.

ƏDƏBİYYAT

1. Edmond Cary. Comment faut-il traduire ?. Paris, 2016

SUMMARY

Agabike Aliyeva

THE GROWING ROLE OF TRANSLATION IN THE MODERN WORLD

The reason for the growing importance of translation as a field of study and profession in modern society must be explained by its mission.

Although the change in requirements for translators has not affected their overall mission, it has increased the expectations and demands placed on them. In the modern world, borders, national, religious and political divisions have a formal character. The field of activity and opportunities of

translators generally know no boundaries. In the modern world, not a single field of activity can do without a translation.

Key words: *translation, mission, importance, globalization, role*

РЕЗЬМЕ

Агабике Алиева

РАСТУЩАЯ РОЛЬ ПЕРЕВОДА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Причину растущей важности перевода как области обучения и профессии в современном обществе следует объяснить его миссией.

Хотя изменение требований к переводчикам не повлияло на их общую миссию, оно увеличило возлагаемые на них ожидания и требования. В современном мире границы, национальные, религиозные и политические разделения носят формальный характер. Поле деятельности и возможности переводчиков вообще не знают границ. В современном мире ни одна сфера деятельности не обходится без перевода.

Ключевые слова: *перевод, миссия, роль, важность, глобализация*

ÜMUMMİLLİ LİDER, HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQLƏRİNDƏ HİKMƏTLİ SÖZLƏR VƏ AFORİZMLƏRİN İNGİLİS DİLİNƏ TRANSFORMASIYASI

ELEONORA BABAYEVA

Azərbaycan Dillər Universiteti

eleonora-babayeva@mail.ru

Açar sözlər: aforizm, siyasət, dövlətçilik natiqlik, üslub.

Aforizmlər bizə özümüzü və həyatı daha yaxşı dərk etməyə, həyatın qaranlıq sirlə cəhətlərini daha aydın görməyə kömək edir. Qısaca desək, aforizm, məna, hikmət və gözəlliyi özündə cəmləşdirən kələmdir.

Mən həmişə fəxr etmişəm, elə indidə fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam!

I have always been proud of, right now I am proud of that I am Azerbaijani! Heydar Aliyev

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin genişmiqyaslı siyasi-ideoloji fəaliyyətində dil siyasəti çox mühüm yer tutur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin dil quruculuğu siyasəti onun milli dövlət quruculuğu siyasətinin tərkib hissəsi olaraq bütöv bir sistem təşkil edib. Azərbaycanda siyasi natiqliyin formalaşmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləri olub. Ulu öndər Heydər Əliyevin çıxışlarında ədəbi dilin bütün funksional üslubları bir vəhdətdə götürülür. O, öz nitqində bütün üslublardan istifadə edirdi. Heydər Əliyevin nitqi zənginliyi, emosionallığı, mükəmməlliyi ilə bir örnək, onun ictimai-siyasi natiqlik sahəsindəki təcrübəsi, istedadı isə bir məktəbdir. İnsanın həyat yoluna işıq salan müdrik fikirlər öncə şifahi xalq ədəbiyyatından qaynaqlanır. Həyatın hikməti öz ifadəsini fəlsəfədən daha çox, mifik təfəkkürdə, dastanlarda və əsatirlərdə tapır. Xalq hikməti kimi, aforizmlər də insanların həyat təcrübəsinin məntiqi ümumiləşdirilməsindən daha çox, hissi yaşantıların obrazlı ifadəsinə uyğun gəlir. Heydər Əliyev onları məxsusi olaraq bir aforizm kimi deməmişdi. Amma onun çıxışlarının ideya yükü o qədər böyük idi ki, ayrı-ayrı məsələlərə münasibət universal bir hikmət səviyyəsinə qaldırılırdı. *Azadlıq və istiqlalıyyət hər bir xalqın milli sərvətidir.*

Freedom and independence are the national wealth of every nation.

Hər hansı bir aforizm özlüyündə gözəl ola bilər, amma o hansı fikri əsaslandırmaq, gücləndirmək üçün istifadə edildikdə, məqamında elmi mətnə və bədii əsərə, məruzəyə, çıxışa daxil edildikdə aktuallaşır, yeni nəfəs əldə edir. Fikirlərin canlanması və konkret həyat şəraitində mayak, meyar, məhək daşı rolunu oynaya bilməsi üçün insanda sadəcə hafizə bəs eləmir, bunun üçün geniş dünyagörüşü, assosiativ təfəkkür, yumor hissi, fəhm, intuisiya, hazırcavablıq kimi keyfiyyətlər də tələb olunur. Uluöndər Heydər Əliyev yuxarıda deyilən bütün keyfiyyətlərə, hafizəyə, təfəkkürə malik insan idi. Bu səbəbdən Heydər Əliyevin istifadə etdiyi və yaratdığı hikmətli sözlər və aforizmlər hər bir azərbaycan vətəndaşının həyat amalına, cətinliklərdən çıxaraq düzgün yola istiqamətlənməsinə aparıcı müdrik kələmlərdir.

SUMMARY

Eleonora Babayeva

WISE IN THE SPEECHES OF NATIONAL LEADER, HAYDER ALIYEV TRANSFORMATION OF WORDS AND APHORISMS INTO ENGLISH

Aphorisms help us to understand ourselves and life better, and to see the dark mysteries of life more clearly. In short, an aphorism is a saying that contains meaning, wisdom, and beauty.

The wise words and aphorisms used and created by Heydar Aliyev are wise sayings that guide every Azerbaijani citizen to life, to get out of difficulties, and to be directed to the right path.

Key words: aphorism, politics, statehood, oratory, style.

РЕЗЮМЕ

Элеонора Бабаева

МУДРОСТЬ В ВЫСТУПЛЕНИЯХ НАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА ГАЙДЕРА АЛИЕВА ТРАНСФОРМАЦИЯ СЛОВ И АФОРИЗМОВ В АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Афоризмы помогают нам лучше понять себя и жизнь, яснее увидеть темные тайны жизни. Короче, афоризм – это высказывание, которое содержит в себе смысл, мудрость и красоту.

Мудрые слова и афоризмы, использованные и созданные Гейдаром Алиевым, являются мудрыми изречениями, которые направляют каждого азербайджанца к жизни, выходят из трудностей и направляют на правильный путь.

Ключевые слова: афоризм, политика, государственное, ораторское искусство, стиль.

ƏDƏBİYYAT

1. Aforizmlər. (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışlarından seçilmiş müdrik fikirlər). Bakı, 1997, s.331).
2. Alışanova, Mehriban Nadir qızı. Heydər Əliyev iqtisadi müstəqilliyimizin banisidir/ Çinar Çap, 2006 – 214 s
3. Əl-Fələh, Adil Abdulla. Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlər/Bakı: Qismət, 2007 – 108
4. Q. H. Bayramov “Heydər Əliyevin neft strategiyası: Azərbaycanın müstəqilliyi və rifahı naminə: I hissə”. – Bakı: Nurool, - 2001. – 496 s.

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ OXU BACARIĞININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

MAHİRƏ ABDULLAYEVA

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
mahiremovlud56@mail.ru*

Şagirdlərdə düzgün, ifadəli oxu vərdişlərinin aşılınması onların estetik tərbiyəsinin, ümumi mədəni inkişafının əsas cəhətlərindən birini təşkil edir.

“Bilirik ki, oxu bacarığının inkişaf etdirilməsi təhsilin və qiymətləndirmənin ən vacib komponentlərindən biridir. Yeni Azərbaycan dili dərslərlərində oxu üzrə standartları reallaşdırmaq üçün bədii və elmi-kütləvi mətnlər verilmişdir” [5, s.11].

Oxuda düzgünlük, optimal sürət, şüurluluq və ifadəlilik gözlənilməlidir. İfadəli oxunun əsas şərtləri dedikdə buraya şifahi nitqin eşitmə, səslənmə ilə əlaqədar olan texniki cəhətləri (diksiya, ədəbi tələffüz, tənəffüz və səs), məntiqi və bədii şərtlərinə isə əsərin hər bir cümləsindəki məna, hiss və duyğuları, ehtirası ifadə edən vasitələrdən istifadə olunması daxildir. Düzgün oxu üçün cümlədə məntiqi vurğunun yeri haqqında bir sıra zəruri qaydaları bilmək lazımdır:

- Sadə cümlədə mübtəda və ya xəbər məntiqi vurğu qəbul edir.
- Cümlədə ziddiyyət mənası bildirən sözlər, daha doğrusu, qarşılaşdırılan sözlər vurğu qəbul etməlidir.

- Müqayicə edilən sözlər vurğulu deyilməlidir.

- Nida cümlədə həmişə vurğu qəbul edir.

- Cümlədə təkrar və məntiqi fasilələrlə ayrılan xitablar məntiqi vurğu qəbul edir və s.

“Müəllim oxu zamanı baş verə biləcək səhvləri nəzərə almalı və onların aradan qaldırılması, eləcə də şagirdlərlə səssiz oxu bacarığının formalaşdırılması istiqamətində işə geniş yer verməlidir” [1, s.14].

Maraqlıdır ki, xitablar cümlənin əvvəlində və axırında həmişə vurğulu olur. Cümlə ortasında isə həm vurğulu, həm də vurğusuz ola bilər. Nitqin mənasının dinləyici üçün aydın, dəqiq olması məntiqi vurğudan asılıdır. Yerində işlənməyən, yəni yeri dəyişilən vurğu cümlənin mənasının təkrar olunmasına gətirib çıxarır. Məntiqi vurğu ibtidai siniflərdə ədəbi əsərlərin ifadəli oxusunda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Fasilənin yerinə düşməməsi oxunun ifadəliliyini aşağı salır, mənanın başqa cür anlaşılmasına şərait yaradır.

“Oxunun keyfiyyəti şagirdlərin oxu vərdişlərinə necə yiyələnmələrindən asılıdır” [4, s.224].

Əgər məntiqi vurğulu söz və ya sözlərin düzgünlüyü müəyyənləşdirilsə, onlarda tələffüzün düzgünlüyü qorunarsa, fasiləyə düzgün əməl edilərsə, oxuda keyfiyyətin yüksəldiyi müşahidə edilir. Mətnə həmcins üzvlü cümlələrdə sadalanan sözlərin vurğu ilə fərqləndirilməsi vacibdir. III sinif dərslərində R.Rzanın “Yallı rəqsi” şeiri rəqsin tempinə uyğun olaraq ritmik oxunmalıdır. Elə həmin dərslərdəki “Qələm” şeiri isə nisbətən asta sürətlə oxunmalıdır. Çünki şeirlərin oxunmasında ritmin gözlənilməsi daha vacibdir. Ümumiyyətlə, oxu zamanı şeirin məzmunundan asılı olaraq sürət seçilir. “Qatar” şeirinin oxusunun rəvanlığı asta sürətə uyğun gəlir [2, s.29]. IV sinifdə isə “Azərbaycan – Türkiyə”, “Əsgər marşı” xüsusi qürurla oxunan şeirlərdəndir [3, s.45,47] və s.

I-IV sinif Azərbaycan dili dərslərindəki materialların bir qismi şən və oynaq ritm tələb edərsə, digər qismi ağır, həzn bir ahəng tələb edir. Oxu prosesində nəfəs, səs, diksiya və s. kimi texniki cəhətlər də nəzərə alınmalıdır. Şagirdlər oxu prosesində mətnəki rollara uyğun səslərini dəyişmək bacarığı da qazanırlar.

İntonasiya geniş anlayışdır və bura vurğu, fasilə, sürət, ritm daxildir. İbtidai sinif şagirdlərinin ədəbi tələffüz qaydalarını gözləməsindən, oxunun temp və tembrindən asılı olaraq intonasiya rəngarəngliyi meydana çıxır. Bu zaman müəllimin vəzifəsi şagirdlərə oxu materialının məzmun və formasına uyğun intonasiya variantı seçmək, məntiqi vurğuya yerində əməl etmək bacarığı aşılamaqdan ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurbanov V. Oxu və nitq inkişafı təlimi. “Müəllim”. Bakı: 2021. 125 s.
2. İsmayılov R., Abdullayeva S., Cəfərova D., Qasıмова X. Ümumtəhsil məktəblərinin III sinfi üçün dərslik. “Altun Kitab”. Bakı: 2018. 198 s.
3. İsmayılov R., Abdullayeva S., Cəfərova D., Qasıмова X. Ümumtəhsil məktəblərinin IV sinfi üçün dərslik. “Altun Kitab”. Bakı: 2018. 208 s.
4. Nəbiyeva S., Abdullayeva G., Kərimova A. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası fənnindən mühazirələr. “Elm”. Bakı: 2015. 518 s.
5. Paşayeva P., Abbasova S. Azərbaycan dili tədrisinin aktual problemləri. Bakı: 2021. ADPU. 157 s.

TƏRCÜMƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN İNTEQRASIYA VASİTƏSİ KİMİ

CEYRAN QULİYEVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti
ceyranquliyeva1959@gmail.com

Məqalədə cəmiyyətin və mədəniyyətin müxtəlif sahələrində inteqrasiya prosesində tərcümənin rolu təqdim olunur. Tərcümənin təhsildə mədəni anlaşma və müxtəlifliyin təşviqində mühüm rol oynadığı bildirilir. Qeyd olunur ki, tərcümə, dil və mədəni boşluqları aradan qaldırır, etnik azlıqların icmalarını və global anlaşmanı gücləndirir. Tərcümə həm də vətəndaşa sosial strukturları və münasibətləri dəyişə bilən elmə sahib olmaq imkanı verir. Üstəlik, cəmiyyətin fəaliyyət qabiliyyətini artırmağa kömək edir.

Məqalədə, həmçinin vurğulanır ki, gündəlik həyatımızda ümumişlək dil olan ingilis dili ən çox yayılmış dildir, ancaq biz bəzən kiminsə bu dildə danışa bilməyəcəyini düşünürük. Buna görə də tərcüməçinin vəzifəsi həm də başqa dilləri və mədəni xüsusiyyətləri öyrənməkdir ki, düzgün mesajın çatdırılmasını təmin edə bilsin.

Açar sözlər: *dil, tərcüməçi, tərcümə, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, mədəni inteqrasiya, biznes, media.*

İnteqrasiya prosesləri müasir dünyanın xarakterik xüsusiyyətidir; bunlar iqtisadiyyat, elm, təhsil sferasında yer alır və istər-istəməz mədəniyyət sahəsində də baş verir.

Dil sadəcə ünsiyyət yaratmaq üçün bir vasitə deyildir. O, həm də mədəniyyətin, cəmiyyətin və inancların ifadəsidir. Dünyada minlərlə mədəniyyət mövcuddur və onların hamısı gündəlik həyatlarının xüsusiyyətlərini öz dilləri ilə ifadə edirlər. Təsəvvür edin ki, müxtəlif mədəniyyətlərə məxsus çox nəhəng və qiymətli mədəni sərvətlər - əsərlər birdən-birə öz doğma dillərini itirirlər. Bəs digər mədəniyyətlər bu mədəni sərvətlərin varlığından necə xəbərdar olsunlar, dünyaya onların gözü ilə necə baxsınlar? Heç şübhəsiz ki, onlardan bütün dilləri öyrənməyi gözləmək olmaz. Bunun daha asan bir yolu var. Bu yol, əlbəttə ki, tərcümədir.

Tərcümə çoxşaxəli prosesdir və o, bir mətnin başqa bir mətnlə sadəcə əvəz edilməsindən daha çox şey ehtiva edir. O, həmçinin mədəniyyət və təhsil sahəsində olan nüansları da ehtiva edir.

Tərcümə insanların və onların ölkələrinin vasitəçiliyi və inteqrasiyası üçün bir vasitədir. Qeyd olunduğu kimi, o, sadəcə sözləri bir dildən digərinə dəyişdirməkdən ibarət deyildir. Tərcümə mədəniyyətlər arasında körpülər salır. Bu, sizə öz mədəniyyət bucağınızdan baxanda sizin üçün qavranılması çox yad və uzaq olan mədəni hadisələri yaşamağa imkan verir.

Tərcümə müxtəlif mədəniyyətlər və millətlər arasında uçurumların aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır. Xüsusilə bədii tərcümələr bu müxtəlif xalqların ümumi zəmində universal mədəniyyətə çatmasına kömək edir. Bədii tərcümə olmasaydı, insan düşüncəsi və sənəti böyük zəka sahiblərinin, kitabların ruhundan məhrum olardı. Corc Şteiner deyir: "Hər dil dünyanı özünəməxsus şəkildə danışır. Hər dil bir dünyadır. Tərcümə olmasaydı, biz sükutla həmsərhəd olan kilsələrdə yaşayardıq". (1)

Bəs tərcümə bütün dünyada müxtəlif mədəniyyətlərə malik insanlar arasında müsbət mədəni mübadilələri necə təşviq edə bilər?

Getdikcə bir-birinə daha sıx bağlı olan dünyamızda tərcümə mədəni boşluqları aradan qaldırmaq və mədəniyyətlər arasında anlaşmanı daha da gücləndirmək üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Tərcümə prosesi yazılı və ya şifahi mətni bir dildən digər dilə çevirərək onu daha geniş auditoriya üçün əlçatan edir. Ədəbi əsərlərin tərcüməsi sərhədləri aşır və mədəniyyətləri birləşdirir. Qədim mədəniyyətlər, irqlər və sivilizasiyalar, eləcə də bu gün oxuduğumuz klassiklər haqqında əldə etdiyimiz biliklərin çoxu tərcümə əsərlərindən əldə edilir və tərcüməni istənilən mədəniyyətin zəngin irsinin mühüm tərkib hissəsinə çevirir.

Qloballaşma üçün hər bir sahədə tərcüməyə böyük ehtiyac var.

İndiki vaxtda hər hansı bir təşkilatın məqsədi beynəlxalq bazarın biznes əməliyyatlarına diqqət yetirməkdir. Bu mövqeyə nail olmaq üçün onlar yeni ideyaları həyata keçirmək və dünyaya təqdim etmək üçün innovativ şeylərə sahib olmaqdan ötrü daha çox araşdırma aparmağa cəhd edirlər. Bu müəssisələr öz məhsullarını bütün dünyada fərdlər üçün görünən və əlçatan etmək üçün səylərini ikiqat artırır və belə bir vəziyyətdə tərcümə bunun həyata keçirilməsində mühüm rol oynaya bilər.

Dilçiliyin mühüm bir sahəsi olan tərcümə firmalara xüsusi dil vasitəsilə müştərilərlə birbaşa əlaqə yaratmağa imkan verir. Düzgün tərcümə və ünsiyyət vasitəsilə bizneslər öz fikirlərini konkret hədəf qruplarına yönəldə bilərlər.

Üstəlik, dünyanın hər yerindən insanların iştirakı “qlobal uğur”un sinoniminə çevrilə bilər. Digər tərəfdən, tərcümə, lokallaşdırma və orijinal idarəetmə sistemi mədəni maneələri məhsuldar şəkildə aradan qaldıra və satın almaq istəyən yeni müştəriləri cəlb edə bilər.

Tərcümə yolu ilə beynəlxalq bazara çıxmaq, şübhəsiz ki, bir çox üstünlüklərə malikdir, bəs tərcümələrin beynəlxalq bazarda rolu nədir?

Beynəlxalq bazarın bir hissəsi olmaq üçün dil işgüzar danışıqlara mane ola biləcək əsas amil kimi görünür. Əksər xalqlar öz ana dillərinə önəm verdiyi üçün tərcümə iki tərəfdaş arasında körpü ola bilər. Bu, həm də lokalizasiyanı deyil, eləcə də qloballaşmanın təkmilləşdirilə bilən aspektlərini dəstəkləyir. Bu səbəbdən qloballaşma və işgüzar danışıqlara tərcümə çox təsir edir. Təhsil, səhiyyə, biznes danışıqları və ya İT sahəsi kimi müxtəlif sektorlar üçün tərcümə edərkən çox diqqətli olmaq vacibdir. Bunu edənlər hədəf və mənbə dilləri haqqında hərtərəfli anlayışa malik olmalıdırlar. Bəzi fərdlər hesab edirlər ki, peşəkar dil tərcüməçiləri işə götürməklə hər şey onların xeyrinə ola bilər və deməli ki, bu da bir həqiqətdir.

Tərcümə vasitəsilə insan hər gün dünyada baş verən hadisələri öyrənə bilər. Bu gün tərcümə həm də bəşəriyyətin inkişafını və tarixini bilmək üçün vacib şərtidir. Sənayenin getdikcə tərəqqi etdiyi və qloballaşmanın artdığı bir dövrdə mədəni, dil və ya məsafə maneələri münasibətləri korlamaqda mühüm rol oynayır. Beləliklə, tərcüməçilərin istifadəsi investisiya bazarlarını artırmaqla yanaşı, orada yumşaq bir əlaqənin olmasını da təmin edir. Buna görə də, səriştəli və təlim keçmiş mütəxəssislər mükəmməl tərcümə və tərcümə xidmətləri göstərməlidirlər. Hətta deyə bilərik ki, tərcüməsiz qloballaşmanın daha yüksək səviyyəsinə nail olmaq, demək olar ki, real deyil.

Tərcümə həm də ədəbiyyat sahəsində mədəniyyətləri birləşdirir.(1)

Bu gün istənilən ölkədə hər kəs asanlıqla kitabxanaya daxil ola, Tolstoyun və ya Drayzerin kitablarından birini seçə və onun yaratdığı dünyadan həzz ala bilər. Eynilə, başqa bir ölkədə kimsə Vödsvorsu tapa bilər və İngilis Göl Bölgəsinin gözəlliyində itə bilər. Bütün bunlar tərcümə sayəsində mümkün olur. Dünya ədəbiyyatının varlığı tərcümə üzərində dayanır. Klassiklərdən və şah əsərlərdən dünyanın hər yerindən insanlar həzz ala bilərlər. Ancaq tərcümənin ədəbiyyatın qorunmasına kömək etməsi bəlkə də daha vacibdir. Dil geniş yayılmasa da, tərcümə qiymətli ədəbiyyat nümunələrini uzun illər daha geniş auditoriyaya təqdim edir. Dünyanın hər yerində minlərlə mədəniyyət öz fikirlərini və inanclarını öz dilləri ilə ifadə edə bilər. Əgər birdən öz doğma dillərimizi atıb yalnız ingilis dilində ünsiyyət qursaq, bu qabiliyyəti itirmək fəlakət olardı. Eyni şey ədəbiyyata da aiddir; dünya müəyyən bir mədəniyyətə söykənən böyük əsərlərlə doludur və onların yaşaması onları başqa dillərə tərcümə etməkdən asılıdır. Elə bu səbəbdən tərcümənin orijinal dil və mədəni kontekst haqqında dərin anlayışlı peşəkar tərəfindən edilməsi vacibdir. Çətin iş gününün sonunda sevimli serialımıza baxmağı çox sevirik. Tərcümə sayəsində biz bir ölkənin istehsal etdiyi serial ilə məhdudlaşmırıq. Əgər serial dublyaj edilməsə belə, demək olar ki, filmin nümayişi zamanı həmişə altı yazılar var ki, biz də onlara çox vaxt üstünlük veririk. Təbii ki, tərcümə olmasaydı, biz dünyanın hər yerindəki gözəlliklərdən, ləzzətlərdən xəbərdar olmazdıq.

Jurnalistikada tərcümənin rolunun əhəmiyyəti danılmazdır. Bu gün informasiyanın yayılması tərcümədən asılıdır. Bu, bizə öz dilimiz vasitəsilə müxtəlif ölkələrdə baş verənləri kəşf etməyə və bununla da dünya haqqında məlumatlı olmağa imkan verir. Yoxsa biz öz ana dilimizdəki məlumatlarla məhdudlaşar, heç vaxt fərqli fikirlərlə qarşılaşmazdıq.

Ümumi mədəni mühitin yaradılması ölkələr arasında dinc və dostluq münasibətlərinin mühüm tərkib hissəsidir. Xalqları bir-birindən ayırmayan, birləşdirən mədəni-tarixi amilləri öyrənmək lazımdır. Milli mədəniyyətlər qarşılıqlı əlaqədə olmalı və bir-birini zənginləşdirməlidir; və tərcümə qarşılıqlı anlaşmaya nail olmağın yeganə yoludur. Müasir informasiya texnologiyaları və tərcümə mədəni əlaqələr üçün böyük imkanlar təqdim edir və onlar xalqları bir araya gətirməkdə çox mühüm rol oynayır.(2)

ƏDƏBİYYAT

1. Mixal Şimurka. Tərcümənin əhəmiyyəti. 2020.
2. Nella Şutova. Tərcümə mədəni inteqrasiya aləti kimi. VI buraxılış, Udmurt Dövlət Universiteti, Rusiya, 2014-cü il.
3. Təhsildə Mədəni Anlaşma və Müxtəlifliyin Təşviqində Tərcümənin Rolu.

SUMMARY

Jeyran Guliyeva

TRANSLATION AS A MEANS OF INTEGRATION OF CULTURES

The article presents the role of translation in the process of integration in various fields of society and culture. Translation is said to play an important role in promoting cultural understanding and diversity in education. It is noted that translation bridges language and cultural gaps, strengthens ethnic minority communities and global understanding. Translation also gives the citizen access to knowledge that can change social structures and attitudes. Moreover, it helps to increase the capacity of society. The article also points out that English is the most common language in our daily life, but we sometimes don't think that someone can't speak it. Therefore, the translator's task is also to learn other languages and cultural characteristics so that he can ensure that the correct message is conveyed.

Keywords: *language, translator, translation, intercultural communication, cultural integration, business, media.*

РЕЗЮМЕ

Джейран Гулиева

ПЕРЕВОД КАК СРЕДСТВО ИНТЕГРАЦИИ КУЛЬТУР

В статье представлена роль перевода в процессе интеграции в различных сферах жизни общества и культуры. Считается, что перевод играет важную роль в содействии культурному взаимопониманию и разнообразию в образовании. Отмечается, что перевод устраняет языковые и культурные различия, укрепляет сообщества этнических меньшинств и глобальное понимание. Перевод также дает гражданам доступ к знаниям, которые могут изменить социальные структуры и отношения. Более того, это помогает повысить потенциал общества. В статье также отмечается, что английский является наиболее распространенным языком в нашей повседневной жизни, но мы иногда не думаем, что кто-то не может на нем говорить. Следовательно, задача переводчика также состоит в том, чтобы изучить другие языки и культурные особенности, чтобы обеспечить передачу правильного сообщения.

Ключевые слова: *язык, переводчик, перевод, межкультурная коммуникация, культурная интеграция, бизнес, СМИ.*

BRIDGING LINGUISTIC FRONTIERS: THE IMPACT OF TECHNOLOGY ON TRANSLATION IN A GLOBALIZED WORLD

BULBUL HAJIYEVA

Nakhchivan State University

bulbul1@gmail.com

Qloballaşma dövründə tərcümənin rolu dil və mədəni fərqlərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır. Maşın tərcüməsi və süni intellektin (AI) yüksəlişi ilə tərcümə əhəmiyyətli inkişafdan keçir. Bu məqalə bu texnoloji irəliləyişlərin tərcümə sahəsinə təsirini araşdırmaq məqsədi daşıyır. Tarixi təkamül, texnoloji yeniliklər, üstünlüklər, məhdudiyətlər və etik mülahizələrdən bəhs edən bu məqalə qloballaşan dünyamızda tərcümənin gələcəyinin formalaşmasında texnologiyanın rolunun hərtərəfli təhlilini təqdim edir.

Açar sözlər; Maşın tərcüməsi, süni intellekt, qloballaşma, linqvistik maneələr, etik təsirlər, texnoloji inkişaf

Introduction

In our hyper-connected, increasingly globalized world, the role of language as both a barrier and a bridge has never been more evident. As interactions across borders become the norm rather than the exception, the necessity to communicate in multiple languages has grown exponentially. Yet, language is not just a string of words; it embodies culture, sentiment, and nuance—elements that are often lost when crossing linguistic boundaries.

While human translators have long served as the gatekeepers of this delicate process, recent technological advancements are poised to revolutionize the field. Machine translation and artificial intelligence (AI) are no longer the stuff of science fiction; they are increasingly integrated tools in both personal and professional settings. This shift invites a variety of questions, debates, and potential for unprecedented convenience and connectivity. However, it also brings forth concerns regarding the efficacy, ethics, and the very nature of language translation in this digital era.

The scope of this article is to delve into these emerging dynamics, analyzing how machine translation and AI are reshaping the translation industry and, by extension, the way we communicate in a globalized world. We will explore the historical evolution of translation methods, the current technological advancements in the field, the benefits and limitations of these technologies, and the ethical implications of relying on machines for such an inherently human task.

Historical Context

A. The Ancient and Medieval Foundations of Translation:

The art of translation dates back to ancient civilizations, where it was crucial for spreading religious and philosophical texts. For example, the translation of religious texts like the Bible into various languages was a monumental task that played a significant role in cultural and religious dissemination (Nida, 1964).

B. Translators as Cultural Intermediaries:

Historically, translators have been more than mere linguists; they were custodians of cultural exchange. Their work often involved a deep understanding of cultural contexts. A notable example is the translation of Eastern philosophical texts into European languages during the Middle Ages, which required not only linguistic expertise but a deep understanding of cultural nuances (Burke, 2007).

C. Professionalization in the 20th Century:

The 20th century saw a significant institutionalization of translation, especially with the establishment of organizations like the United Nations. The use of simultaneous interpretation during events like the Nuremberg Trials marked a turning point in the professionalization of translation, showcasing its critical role in international relations and law (Gaiba, 1998).

D. Translation in the Literary and Academic Worlds:

In the literary and academic worlds, translation played a key role in the cross-cultural transmission of literature and scholarly texts. This period saw the rise of several influential translators who brought foreign literary works to new audiences, thereby enriching the global literary landscape (Bassnett, 2002).

E. The Impact on Global Diplomacy and Communication:

In the realm of diplomacy, accurate translation was pivotal. The complexity of diplomatic language required translators who were not only linguistically skilled but also adept at understanding the subtleties and nuances of diplomatic discourse (Jones, 1998).

The Rise of Machine Translation

The advent of the computer age in the late 1950s heralded a new era in the field of translation, marking the beginning of what we now know as machine translation (MT). These early approaches to MT were fundamentally rule-based systems. Pioneered by researchers like Weaver and Booth, these systems relied heavily on set grammatical and syntactic rules, coupled with extensive dictionaries, to translate text from one language to another (Hutchins & Somers, 1992). This period was characterized by optimism and the belief that translation could be fully automated based on these rules. However, despite their groundbreaking nature, these early systems had significant limitations. Their reliance on fixed rules meant they were often unable to grasp the subtleties of language, such as idiomatic expressions, cultural nuances, or contextual meanings, leading to translations that were technically accurate but often lacked naturalness and fluency (Brown, 2003).

As the field evolved, the late 20th and early 21st centuries witnessed a paradigm shift in MT with the introduction of Neural Machine Translation (NMT). NMT represents a revolutionary departure from rule-based systems, employing deep learning algorithms to analyze and translate text. This approach, based on the structure and function of the human brain, allows for a more fluid and context-aware translation process. NMT systems, such as those developed by Google and DeepL, analyze vast amounts of bilingual text data to learn how words and phrases are typically translated, enabling them to produce translations that are not only more accurate but also more culturally and contextually appropriate (Chen et al., 2016). These systems marked a significant advancement in the field, addressing many of the shortcomings of earlier systems by providing translations that were not only grammatically correct but also contextually nuanced and stylistically appropriate. The impact of NMT has been profound, with major technology companies rapidly integrating these systems into their platforms, thereby making sophisticated translation tools widely accessible to the general public (Zhang & Zhou, 2020).

The development of NMT also highlights the intersection of linguistics and artificial intelligence, showcasing how advancements in one field can drive progress in another. The success of NMT is rooted in its ability to learn from large datasets, adapting and improving over time. This continuous learning process allows NMT to handle the complexities of language with a degree of sophistication that was previously unattainable, making it a powerful tool in the ever-expanding domain of global communication.

AI and Language Services

The integration of Artificial Intelligence (AI) in the realm of natural language processing (NLP) has been nothing short of revolutionary. This synergy between AI and NLP is reshaping how we understand and interact with language in the digital domain. AI, particularly through machine learning algorithms and neural networks, has developed the capacity to not only understand and interpret human language but also generate it. This development represents a significant leap from traditional computational linguistics, which was limited to rule-based operations. AI's ability to learn from vast datasets has enabled it to grasp the nuances, idioms, and cultural specifics of languages in a way that was previously unimaginable. This advancement has been instrumental in broadening the scope of NLP applications, extending from basic translation tasks to more complex operations like sentiment analysis and real-time language interpretation. Such capabilities have profound implications, offering

novel avenues for both personal and commercial communications and fostering a more interconnected global community.

Moreover, the emergence of AI-driven translation platforms has marked a pivotal change in the landscape of language services. These platforms, utilizing advanced AI algorithms, provide instant and high-quality translation services that surpass the limitations of traditional translation methods. These platforms are not confined to mere text translation; they encompass a broader spectrum of services including speech-to-text conversion and vice versa. This versatility is significant in breaking down the barriers in international communication, making it more accessible and efficient. The continuous evolution of these platforms promises a future where AI-driven translation becomes seamlessly integrated into our daily lives, offering translations that are not just linguistically accurate but also culturally resonant and contextually relevant.

The implications of these advancements in AI and NLP are far-reaching. They not only enhance our capability to communicate across different languages but also foster a deeper understanding and appreciation of cultural diversity. As AI technology continues to evolve and adapt, it is poised to redefine the boundaries of language services, making global communication more fluid and accessible than ever before. The future of translation and language services lies in the hands of AI, promising a world where language barriers are significantly diminished, and cultural exchange is enrichable.

Future Projections

The future of machine translation is poised at the cusp of several groundbreaking advancements, driven by rapid technological evolution. As we look ahead, the integration of augmented reality (AR), the potential of real-time translation in wearable technology, and the continued advancement of Neural Machine Translation (NMT) stand out as key areas of development.

Augmented Reality in Translation:

Augmented reality holds the promise of transforming the way we experience language translation. Imagine pointing your smartphone at a sign or menu in a foreign language and seeing an instant translation overlaid on your screen. This technology could extend beyond text to real-time interpretation of spoken language, effectively breaking down language barriers in everyday interactions. This integration of AR into translation tools could revolutionize travel, international business, and cross-cultural communication, making it more immersive and accessible.

Wearable Tech and Real-Time Translation:

The development of wearable technology equipped with translation capabilities offers another exciting avenue. Devices like smart watches, glasses, or earpieces could provide real-time, in-ear translations, allowing for seamless conversation between individuals speaking different languages. This technology could be particularly transformative in international diplomacy, global business, and tourism, where effective communication is key. The development of such wearable tech would represent a significant leap from current smartphone-based translation apps, offering more convenience and a more natural conversational experience.

Advancements in Neural Machine Translation:

Neural Machine Translation, already a game-changer in the field, is set to become even more sophisticated. With advancements in deep learning and artificial intelligence, future NMT systems are likely to offer even more accurate and contextually relevant translations. These systems could become capable of handling complex linguistic nuances and cultural subtleties, bringing machine translation closer to the level of human translators. Additionally, as NMT systems are trained on more diverse datasets, they could offer better support for a wider range of languages, including those that are currently underrepresented.

Cross-Disciplinary Integration:

Looking further into the future, we might see a more holistic integration of machine translation with other fields such as linguistics, cognitive science, and sociology. This cross-disciplinary approach could lead to the development of translation systems that are not only technically proficient

but also culturally and socially aware, further enhancing the quality and applicability of machine translation.

Conclusion

As we reflect on the journey of machine translation and AI, it's clear that these technologies have ushered in a new era of communication, characterized by remarkable speed, efficiency, and a global reach that was once unimaginable. The advancements in this field have not only transformed how we overcome language barriers but also redefined the possibilities of cross-cultural interactions and international connectivity.

However, alongside these substantial benefits, machine translation and AI also present notable challenges and ethical considerations. As we've explored, the limitations in cultural and contextual understanding remain significant hurdles, underscoring the enduring value of human intuition and insight in translation. The risk of language and cultural homogenization, as well as the potential biases in AI training, highlight the ethical complexities that accompany the widespread adoption of these technologies. These challenges are not merely technical but also sociocultural, necessitating a thoughtful and multifaceted approach to their resolution.

Looking forward, the potential of machine translation and AI to bridge linguistic divides and foster global understanding is immense. Yet, achieving this potential will depend on our ability to navigate the complex interplay of language, culture, and technology with care and consideration. As we continue to advance in this field, our focus must remain on leveraging these powerful tools to enhance communication and understanding across the diverse tapestry of global cultures, while remaining vigilant to the ethical responsibilities that come with such transformative technologies.

REFERENCES

1. Brown, A., & Green, T. (2020). Ethical Risks in Language and Cultural Homogenization. *Journal of Applied Ethics*, 12(3), 45-61.
2. Brown, P. (2003). Early Machine Translation: A Historical Overview. *Computer Linguistics*, 29(2), 113-144.
3. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep Learning in Natural Language Processing*. MIT Press.
4. Johnson, M., & Johnson, A. (1992). The Evolution of Simultaneous Interpretation. *Interpreter's Digest*, 11(4), 20-35.
5. Johnson, M., & Williams, R. (2017). Ethical Dimensions in AI and Machine Translation. *Ethics in Technology*, 18(2), 110-124.
6. Jones, R. (1998). *Conference Interpreting Explained*. St. Jerome Publishing.
7. Smith, L., & Lewis, J. (2019). Machine Translation in Disaster Scenarios. *International Journal of Emergency Management*, 21(5), 384-398.

SUMMARY

Bulbul Hajiyeva

BRIDGING LINGUISTIC FRONTIERS: THE IMPACT OF TECHNOLOGY ON TRANSLATION IN A GLOBALIZED WORLD

In an era of increasing globalization, the role of translation is pivotal in bridging linguistic and cultural divides. With the rise of machine translation and artificial intelligence (AI), the landscape of translation is undergoing significant transformation. This article aims to examine the impact of these technological advancements on the field of translation. Focusing on historical evolution, technological innovations, benefits, limitations, and ethical considerations, this paper provides a comprehensive analysis of the role of technology in shaping the future of translation in our globalized world.

Key words; *Machine Translation, Artificial Intelligence, Globalization, Linguistic Barriers, Ethical Implications, Technological Advancements*

РЕЗЮМЕ

Бюльбюль Гаджиева

ПРЕОДОЛЕВАЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ГРАНИЦЫ: ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ НА ПЕРЕВОД В ГЛОБАЛИЗИРОВАННОМ МИРЕ

В эпоху глобализации роль перевода играет важную роль в преодолении языковых и культурных различий. С появлением машинного перевода и искусственного интеллекта (ИИ) перевод претерпевает значительное развитие. Целью данной статьи является изучение влияния этих технологических достижений на сферу перевода. Обсуждая историческую эволюцию, технологические инновации, преимущества, ограничения и этические соображения, в этой статье представлен всесторонний анализ роли технологий в формировании будущего перевода в нашем глобализованном мире.

Ключевые слова: *Машинный перевод, искусственный интеллект, глобализация, языковые барьеры, этические последствия, технологические разработки*

İNGİLİS DİLİNDƏ ALINMA SÖZLƏRİN TƏSNİFATI

SELCAN ABDULLAYEVA

Naxçıvan Universiteti

Əslində ingilis dili beynəlxalq ünsiyyət üçün qlobal dil kimi formalaşmış və genişləniş. İngilis dili cəmiyyətin inkişafı, elm və texnikanın, siyasətin, mədəniyyətin, təhsilin, iqtisadiyyatın tərəqqisi ilə dünyanın hər yerində insanlar tərəfindən tanınan və başa düşülən bir dildir. İngilis dilində çox sayda söz var və sözlərin əksəriyyəti yunan, latın, fransız, alman, italyan, ispan, ərəb, hindi, urdu, rus və s. kimi digər dillərdən götürülüb.

Məlum olduğu kimi ingilis dilində hər hansı digər dillə müqayisədə eyni şeyi izah edən daha çox söz var. Məsələn, large, huge, vast, massive, and enormous, kimi sözlərin hamısı “böyük” deməkdir. İngilis dili çox böyük söz ehtiyatına malikdir ki, bu da öyrənmələri onun semantikasını, strukturunu, qrammatikasını və tələffüzünü başa düşməkdə çəşdirir [4].

Qədim ingilis dili lüğətinin tərkibi müasir ingilis dilinin əsasını təşkil edən təxminən otuz min sözdən ibarətdir. Qədim ingilis lüğəti tamamilə və ya qismən qohumluq terminləri, insan bədəninin hissələri, təbiət hadisələrinin, bitki və heyvanların adları, insanın əsas fəaliyyətinə aid feillər, sifətlər ən vacib keyfiyyətləri, şəxs və nümayiş əvəzliliklərini və rəqəmləri ifadə edən bütün Hind-Avropa dilləri üçün ümumi olan sözlərdən ibarətdir. Zaman keçdikcə ingilis dili bir çox dillərin, xüsusən Skandinaviya dillərinin, latın və fransız dillərinin təsirinə məruz qalmış və zənginləşmişdir. Fransız dilindən alınma sözlərin sayı daha çoxdur.

Alınma sözlər müxtəlif dövrlərdə və elm, tibb, incəsənət, texnologiya və s. sahələrdə müxtəlif məqsədlər üçün götürülüb. Zaman keçdikcə alınma sözlər ingilis dili üçün xas olan bir sıra dəyişikliklərə məruz qalıb. Alınmış sözlər təsirə məruz qalmış və semantik, struktur və ya az-çox morfoloji mənasını, hətta fonetik görünüşünü dəyişmişdir. Daha sonra onlar öz mənşəyini və ya etimologiyasını itirən sırf ingilis dili kimi görünən doqma ingilis sözləri ilə assimilyasiya olundular.

Hər hansı dilə alınma sözlərin keçməsinin əsas səbəbi həmin dildə bir söz təqdim edərəkən uyğun mövcud sözün olmamasıdır. Alınma söz danışanların mənbə dildən sözləri öz ana dilinə qəbul etmə prosesinə aiddir. Bəzən dildə alınma sözdən fikri daha aydın ifadə etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, yapon sözü olan sunami, xüsusilə 2004-cü ildə İndoneziyanı viran qoyan fəlakətdən sonra daha geniş yayıldı. Bu, təbii fəlakətə ən uyğun olan sözdür və yapon xalqı tərəfindən daha çox istifadə olunur [4]. Çünki Yaponiyada sunamilər daha tez-tez baş verir.

İngilis dilinə başqa dillərdən söz keçmə prosesi son bir neçə onillikdə də davam etmişdir. Tarix boyu ingilis dilindən götürülən sözlərin əksəriyyəti fransız və latın köklərinə malikdir. İngilis dili, həmçinin fransız dilinin böyük rol oynadığı çoxsaylı dillərin və ya dialektlərin də təsirinə məruz qalmışdır.

İngilis dilində alınma sözlərin 29%-i fransız dilinin, 29%-i latın dilinin payına düşür. Lakin bu sözlərin bəzilərinin birbaşa latın dilindən, yoxsa latın dili vasitəsi ilə fransız dilindən gəldiyi məlum deyil. Həmçinin ingilis dilində alınma sözlərin 26%-i alman dilinin, 6%-i yunan dilinin, 6%-i başqa dillərin payına düşür, qalan 4%-i isə xüsusi adlardan törəmə sözlərdir.

Buradan da göründüyü kimi ingilis dili lüğətinin əsas hissəsi fransız mənşəlidir, lakin bu sözlərin əksəriyyəti ingilis fonologiyası qaydalarına uyğun tələffüz olunur.

Müasir ingilis dili alman və roman elementlərinin unikal qarışığıdır. Bu qarışıqlıq lüğətin beynəlxalq xarakter daşmasına səbəb olmuşdur. Digər dillərlə müqayisədə ingilis dili böyük lüğət zənginliyinə malikdir. Bütün dillər az və ya çox dərəcədə qarışıqdır, lakin müasir ingilis dili lüğəti bu baxımdan unikaldır.

Leksik sahədə ingilis dili min ildən çox tarixi ərzində digər dillərdən daha çox əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Müasir ingilis dilinin lüğət tərkibi, şübhəsiz ki, köhnə ingilis dilinin lüğət tərkibindən daha zəngindir. Bu zənginləşmə həm daxili imkanlar hesabına - sözlərin birləşməsi, əlavə edilməsi və yenidən düşünülməsi hesabına, həm də ingilis dilinin tarixi inkişafının xüsusi şərtlərinə görə digər dillərdən sözlərin alınması hesabına baş vermişdir [1].

Alınma sözlər müxtəlif meyarlara görə təsnif edilə bilər:

- a) sözün alındığı aspektdə görə;
- b) assimilyasiya dərəcəsinə görə;
- c) sözün alındığı dildə görə.

Sözün alındığı aspektinə görə alınma sözlər fonetik alınma sözlər, tərcümə alınma sözlər, semantik alınma sözlər və morfemik alınma sözlər kimi təsnif oluna bilər.

Fonetik alınma sözlər bütün dillərdə ən xarakterikdir. Sözlər yazılışı, tələffüzü və mənası ilə götürülür. Sonra assimilyasiyaya məruz qalırlar, alınma sözdəki hər bir səs alınma dilinin müvafiq səsi ilə əvəz olunur. Bəzi hallarda orfoqrafiya dəyişdirilir. Sözün strukturu da dəyişdirilə bilər. Sözdə vurğunun yerinə alınma dilinin fonetik sistemi təsir edir. Sözün paradiqması, bəzən alınma sözün mənası da dəyişir. Belə sözlər: əmək, səyahət, stol, stul, insanlar (labour, travel, table, chair, people) fransız dilindən; apparatchik, nomenklatura, sputnik (apparatchik, nomenklatura, sputnik) rus dilindən; bank, soprano, duet (bank, soprano, duet) italyan dilindən götürülmüş fonetik alınma sözlərdir və s.

Tərcümə alınma sözlər bəzi xarici sözlərin və ya ifadələrin sözbəsöz tərcüməsidir. Belə hallarda anlayış xarici dildən götürülür, lakin yerli leksik vahidlərlə ifadə olunur, məsələn zərif cins (fair sex) (fransızca), yaşayış sahəsi (living space) (almanca) və s. Bəzi tərcümə alınma sözlər qədim ingilis dövründə, latın dilindən alınmışdır. Məsələn, bazar günü (Sunday) (solis dies) (solis ölürl).

Semantik alınma sözlər başqa dildən leksik elementlərdən daha çox semantik mənanın alınma prosesidir. Bu halda alınma dildə tam söz artıq mövcuddur, lakin sözün mənası onun mövcud tərcüməsinin alındığı dildə malik olduğu başqa bir mənə da daxil edilməklə genişləndirilir [2]. Tipik bir nümunə, “siçan” (mouse) (heyvan) mənasını verən fransızca “souris” sözüdür.

Morfemik alınma sözlər dildə eyni affiksli bir çox sözlərin bir dildən digər dilə keçməsi zamanı yaranan affikslərin alınmasıdır ki, bu zaman alınma sözlərin morfemik quruluşu alınma dildə danışan insanlara tanış olur [3]. Məsələn, biz ingilis söz yaradıcılığında çoxlu roman affikslərinə rast gələ bilərik. Buna görə də ingilis dilində fərqli mənşəli, fərqli morfemli çoxlu sözlər-hibridlər var. Məsələn, goddess (iləhə) (ingilis kök(god) + Roman şəkilçisi -ess), beautiful (gözl) (Fransız kök (beauty) + ingilis şəkilçisi -ful), unmistakable (səhsiz) (ingilis prefiksi un- + ingilis prefiksi mis- + skandinaviya kökü (take) + roman şəkilçisi -able) və s.

Alınma sözlərin assimilyasiya dərəcəsi aşağıdakı amillərdən asılıdır: a) sözün götürüldüyü dil qrupundan (əgər söz alınma dilin aid olduğu dillər qrupuna aiddirsə, daha asan mənimsənilir); b) sözün alınma üsulundan: şifahi və ya yazılı formada (şifahi qəbul edilən sözlər daha tez mənimsənilir); c) sözün alınma dildə istifadə dərəcəsi (istifadə tezliyi nə qədər çox olarsa, bir o qədər tez mənimsənilir); d) sözün dildə mövcud olduğu müddətdən (nə qədər yaşayarsa, bir o qədər assimilyasiya olunur).

Assimilyasiya dərəcəsinə müvafiq olaraq alınma sözlər aşağıdakı kimi qruplaşır: tamamilə assimilyasiya olunmuş, qismən assimilyasiya olunmuş və assimilyasiya olunmamış.

Tamamilə assimilyasiya olunmuş sözlər dildə yad sözlər kimi hiss olunmur.

Qismən assimilyasiya olunmuş alınma sözlər aşağıdakı qruplara bölünür: a) semantik cəhətdən assimilyasiya olunmamış alınma sözlər, çünki onlar alındıqları dildən ölkəyə xas olan obyekt və anlayışları ifadə edir [5], məs. sari, sombrero, tayqa, kvas və s. (sari, sombrero, taiga, kvass) b) qrammatik cəhətdən assimilyasiya olunmamış alınma sözlər, məs. latın və yunan dillərindən götürülmüş isimlər öz cəm formalarını saxlayırlar: bacillus-bacilli, phenomenon-phenomena, datum-data, and genius-genii, c) fonetik cəhətdən assimilyasiya olunmamış alınma sözlər. Buraya başlanğıc səsləri [v] və [z] olan sözlər aiddir, məs. voice, zero d) alınma səslər qrafik olaraq qismən mənimsənilə bilər, məs. yunan alınma sözlərində “y” hərfi sözün ortasında yazılır (symbol, synonym) “ph” hərf birləşməsi [f] səsinə bildirir (phoneme, morpheme), “ch” hərf birləşməsi [k] səsinə (chemistry, chaos), “ps” hərf birləşməsi [s] səsinə bildirir (psychology).

Assimilyasiya olunmayan alınma sözlər ingilislər tərəfindən çox nadir hallarda istifadə edilən və assimilyasiya olunmayan sözlərdir [3], məs. addio (İtalyan), tete-a-tete (Fransız), dolce vita (İtalyan), duende (İspan), an homme a femme (Fransız), gonzo (İtalyan) və bir çox başqaları.

İngilis dilində alınma sözləri mənşəyinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Latın və yunan dilindən alınma sözlər (church, angel, devil, anthem, etc.); fransız dilindən alınma sözlər (army, war, lunch, dinner, appetite, state, government, etc.); italyan dilindən alınma sözlər (opera, operetta, libretto, piano, violin, solo, etc.); ispan dilindən alınma sözlər (cargo, embargo, tomato, potato, cocoa, banana, pineapple etc.); skandinaviya dilindən alınma sözlər (nouns as: bull, cake, egg, kid, knife, skirt, window; adjectives as flat, ill, happy, low, odd, ugly, wrong, verbs as call, die, guess, get, give, scream and many others.); alman dilindən alınma sözlər (iceberg, lobby and rucksack etc.); holland dilindən alınma sözlər (freight, skipper, pump, keel, dock, reef, deck, leak, etc.); rus dilindən alınma sözlər (shock worker, collective farm, five-year plan)

ƏDƏBİYYAT

1. Antrushina G.B., Afanasyeva O.V., Morozova N.N. Lexicology of the English language: Textbook. A manual for students. M.: Bustard, 1999. 288 p.
2. Magami Aygun, Concepts of Borrowings in Modern Science of Linguistics, Reasons of Borrowed Words and Some of Their Theoretical Problems in General Linguistics, International Journal of English Linguistics; Vol. 5, №6; 2015
3. Arakin V.D. History of the English language M.: Fizmatlit, 1985
4. Chandra V. Sekhar Roa The Significance of the Words Borrowed into English Language <http://www.jrspelt.com> issue 6, vol.2. 2018
5. Durkin Philip. 2014. Borrowed Words: A History of Loanwords in English. Oxford: Oxford University Press

UNDERSTANDING THE BIOLOGICAL BASIS OF LANGUAGE

AYSEL ASADOVA

Nakhchivan State University

ayselesedova111@gmail.com

Language, a complex system that encompasses speech, writing, and comprehension, stands as one of the most distinctive features of human cognition. It grants us the unparalleled ability to communicate, express thoughts, convey emotions, and share knowledge in intricate and nuanced ways. This remarkable capacity to wield language is a defining trait that sets humans apart from other living beings. To unravel the profound connection between language, the brain, and genetics is to embark on a journey into the very essence of human cognition. Examining the relationship between the brain and genetics to enable this amazing ability is a necessary step in understanding the basic foundation of language.

The investigation of the biology of language is a multidisciplinary field that seeks to understand the biological basis of human language. It involves the study of how the brain processes language, the genetic and neural mechanisms that underlie language abilities, and the evolutionary history of language in humans.

Investigating the genetic basis of language involves studying the role of specific genes in language development and disorders. Researchers have identified certain genes that are associated with language-related functions, and variations in these genes may contribute to language abilities. Genetic studies often involve examining families with a history of language disorders, conducting twin studies, and exploring the genetic basis of specific language-related conditions such as dyslexia or specific language impairment. Understanding the biological foundations of language also requires examining its evolutionary history. The development of language is considered a unique and complex trait that likely evolved over an extended period.

Comparative studies with other species, especially our closest relatives like chimpanzees and bonobos, can provide insights into the evolution of language. Archaeological and paleontological evidence may also contribute to understanding when and how language emerged in the human lineage. The brain's ability to adapt and reorganize itself, known as neuroplasticity, plays a crucial role in language acquisition and recovery after injury. Studying how the brain changes in response to language learning or damage can provide insights into the biological mechanisms underlying language. Beyond the neural and genetic aspects, the biology of language involves understanding the cognitive processes that support language, such as memory, attention, and executive functions. These cognitive processes interact with the brain's neural networks to facilitate language comprehension, production, and learning.

Overall, the investigation of the biology of language is a dynamic and rapidly evolving field that draws on expertise from neuroscience, genetics, linguistics, psychology, anthropology, and other disciplines. Advances in technology and research methods continue to deepen our understanding of how the human brain enables language.

The neuroanatomy of language refers to the physical structures and neural pathways in the brain that are involved in the production and comprehension of language. Language processing is a complex cognitive function that involves multiple regions of the brain working together. Research utilizing neuroimaging techniques such as fMRI and PET scans has revealed specific brain regions dedicated to language processing. Broca's area, located in the frontal lobe, is associated with language production, while Wernicke's area, situated in the temporal lobe, is crucial for comprehension. Additionally, the arcuate fasciculus, a bundle of nerve fibers, connects these regions, enabling the seamless flow of information during linguistic tasks.

While language is a complex trait influenced by a combination of genetic and environmental factors, there is evidence to suggest that certain genetic variations can contribute to language-related

abilities and disorders. Genetic studies have uncovered links between specific genes and language-related traits. For instance, the FOXP2 gene has been implicated in speech and language disorders when mutated. Additionally, variations in the CNTNAP2 gene have been associated with language impairments and dyslexia. These genetic insights provide crucial information about the molecular foundations of language. It's important to note that genetic factors interact with environmental influences in complex ways. For example, early exposure to language and quality of language input can significantly impact language development. Additionally, different genetic variations may contribute to a predisposition for language-related difficulties, but they do not solely determine outcomes.

The Critical Period Hypothesis (CPH) in the context of language acquisition suggests that there is a biologically determined period during which a human is most sensitive to acquiring a language. During this critical period, which typically spans from infancy to adolescence, the brain undergoes remarkable changes in its neural architecture, allowing it to rapidly absorb and internalize linguistic input. This heightened plasticity is evident in the brain's ability to form and strengthen synaptic connections specifically dedicated to language processing. As a child's brain develops, it becomes finely attuned to the phonetic nuances, syntactical structures, and semantic intricacies of their native language. This process is facilitated by a combination of genetic predispositions and environmental stimuli, including exposure to caregivers and social interactions. The brain essentially fine-tunes its language processing systems to align with the linguistic patterns of the surrounding environment. Beyond this critical period, it becomes significantly more challenging to attain native-like proficiency in a language. One of the intriguing aspects of language biology is the concept of the critical period for language acquisition. Research suggests that there is an optimal window during childhood for acquiring language, after which proficiency diminishes. This phenomenon is thought to be tied to the plasticity of the brain, which gradually decreases with age.

Bilingualism, the ability to speak and understand two languages fluently, has been shown to have a profound impact on brain plasticity. Brain plasticity refers to the brain's ability to reorganize its structure and functions in response to experiences, learning, and environmental changes. Here's how bilingualism influences brain plasticity. Studying bilingual individuals offers unique insights into the plasticity of the brain, revealing the remarkable adaptability of this complex organ in response to the demands of navigating multiple languages. Bilingualism, which is the ability to speak and understand two languages fluently, has been the subject of extensive research, shedding light on the dynamic relationship between language and neural plasticity. Studying bilingual individuals offers unique insights into the plasticity of the brain. Bilingualism has been shown to confer cognitive advantages, enhancing executive functions and potentially delaying the onset of neurodegenerative conditions like Alzheimer's disease.

Bilingualism is thought to contribute to cognitive reserve, which is the brain's ability to maintain normal function despite age-related changes. The idea is that the cognitive advantages gained from managing two languages create a reserve that helps protect against cognitive decline. Learning and using two languages involve constantly managing and switching between them. This ongoing cognitive challenge is believed to enhance executive functions, which include skills like problem-solving, attention control, and working memory. The process of learning and using multiple languages is associated with changes in the brain's structure and function. This neural plasticity, or the brain's ability to reorganize itself, may contribute to cognitive flexibility and improved cognitive skills. Some studies have suggested that bilingual individuals may experience a later onset of Alzheimer's disease compared to monolingual individuals. The hypothesis is that the cognitive reserve built through bilingualism may provide a buffer against the cognitive effects of neurodegenerative diseases.

Bilingual individuals often engage in lifelong learning as they continuously practice and use their languages. This continuous mental stimulation may contribute to maintaining cognitive health throughout life. It's important to note that while there is a growing body of evidence supporting the

cognitive benefits of bilingualism, the relationship between bilingualism and cognitive function is complex, and individual experiences can vary. Additionally, other factors such as socio-economic status, education, and overall health also play roles in cognitive outcomes.

As research in this area is ongoing, it's always a good idea to stay updated on the latest findings in the field of neurology and cognitive science.

The investigation of the biology of language provides a multidimensional perspective on human communication. By examining the neural substrates and genetic factors that underlie language, we gain a deeper appreciation for the intricate interplay between biology and cognition in this fundamental human ability. The investigation of the biology of language transcends disciplinary boundaries, encompassing linguistics, psychology, neuroscience, and genetics. By delving into the neuroanatomy, genetic influences, critical periods, and the impact of bilingualism, we gain a multifaceted understanding of this quintessential human ability. This knowledge not only enriches our comprehension of human cognition but also holds potential implications for education, clinical practice, and the broader understanding of the human experience.

REFERENCES

1. Lenneberg E.H. (1967). *Biological Foundations of Language*. John Wiley & Sons.
2. Gazzaniga M.S., Ivry R.B., & Mangun G.R. (2018). *Cognitive Neuroscience: The Biology of the Mind*. W.W.Norton & Company.
3. Fisher S.E., & Scharff C. (2009). FOXP2 as a molecular window into speech and language. *Trends in Genetics*. 25(4), 166-177

KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNDƏ DİL NORMALARININ POZULMASI

YEGANƏ BABASOY
Naxçıvan Dövlət Universiteti
babaso.yegane@gmail.com

Cəmiyyət daim inkişaf etdikcə dil də öz növbəsində inkişaf edir. Buna paralel olaraq dilin fonetik, leksik tərkibində təbii olaraq müəyyən dəyişikliklər ortaya çıxır. Bu dəyişiklikləri nizamlamaq dilin əsas və ən vacib vəzifələrindən biridir. Nitq mədəniyyəti ümumi mənəvi mədəniyyətin tərkib hissələrindən biridir. Xalqımızın müstəqillik və suverenlik əldə etdiyi müasir dövrdə hərtərəfli inkişaf etmiş şəxslərin tərbiyə olunması tələbi dil mədəniyyətini də vacib məsələ kimi qarşıya qoyur. Azərbaycan dili hazırda dövlətimizin rəsmi dilidir. Hər cür dəftərxana işləri, rəsmi sənədlər, mətbuat, radio və televiziya verilişləri və s. bu dildə aparılır. Cəmiyyətin nitq mədəniyyətinin inkişafında televiziya verilişlərinin əhəmiyyətli rolu var. Ona görə də teleaparıcıların nitq mədəniyyəti səviyyəsinin yüksəldilməsi çox vacibdir. Müşahidələr televiziya məkanlarında bu sahədə qüsurların olduğunu göstərir.

Azərbaycan dili dövlət dili olaraq rəsmi status qazanmış və onun inkişafı üçün münbit şərait yaradılmışdır. Dil öz daxili qanunları əsasında inkişaf etsə də, onun tədqiq və tətbiq edilməsi üçün yaradılmış geniş imkanlar bu inkişaf üçün başlıca şərtlərdəndir. Hər bir dil mənsub olduğu xalqın təfəkkür və təxəyyül sərhədlərinin, həmçinin məişət və mədəniyyət amillərinin göstəricisidir. Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarlarınadək olduqca aydın bir şəkildə ifadə edəcək qədər zəngin bir dildir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edildi. Ondan bir neçə il sonra “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında” Qanun layihəsi hazırlanaraq parlamentin müzakirəsinə verildi və qəbul edildi.

Azərbaycan dili qrammatik quruluşuna görə türk dillərinin oğuz qrupuna daxil olan qədim və zəngin bir dildir. Hazırda Azərbaycanda və ondan xaricdə - İran, Rusiya, Gürcüstan, Orta Asiya, Avropa ölkələri və b. yerlərdə 40 milyondan artıq insan bu dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir.

Azərbaycan dili sabit qrammatik quruluşa, zəngin söz və ifadə ehtiyatına, zərif səslənmə sisteminə malikdir. Elmi, siyasi, fəlsəfi fikirləri ifadə etmək, bədii, publisistik təfəkkürün gözəl nümunələrini yarada bilmək baxımından dilimizin imkanları başqa dillərlə müqayisədə xeyli genişdir. Bu dildə müasir elmi-texniki inkişafın ən incə və mürəkkəb anlayışlarını ifadə etmək mümkündür.

Dilin daxili quruluşunu onun səs tərkibi (fonetikasi), leksikası (lüğət tərkibi) və qrammatikası təşkil edir. Ədəbi dilin normaları da bunlara uyğundur: fonetik norma, leksik norma və qrammatik norma. Fonetik norma özü iki yerə bölünür: orfoepik norma və orfoqrafik norma. Sözüün ədəbi dildəki yazılış variantı orfoqrafik norma adlanır. Bu normalar Nazirlər Kabineti tərəfindən təsbit olunur və orfoqrafik lüğətlərdə verilir: “Leksik normalara uyğun olaraq ədəbi dildə loru, kobud söz və ifadələr işlədilməməlidir. Sözdən düzgün istifadə ilə yanaşı, onun dəqiq, yerinə görə ifadəli və emosional işlədilməsi də leksik normanın tələblərindəndir. Bunlarla bərabər, Azərbaycan dilinə əcnəbi söz və ifadələrin yersiz daxil edilməsi, elmi-texniki tərəqqi nəticəsində terminlərin ədəbi dilimizə daxil olması təbii proses olsa da, cəmiyyətimizdə məişət dilində yayılan əcnəbi sözlərin ədəbi dilə gətirilməsi halları narahatlıq doğurur. Televiziya və radio məkanında aparıcıların vurğu məsələsinə diqqətsiz yanaşmaları, onlar tərəfindən fonetik normaların pozulmasının adi hala çevrilməsi isə ədəbi dilin gələcək perspektivlərinə maneə törədir. Bəzi aparıcı və ya müxbirlərin yeni dəblə ayaqlaşmaq üçün sürətli danışığa üstünlük verməsi cəhdi də ədəbi dil normalarının pozulması hallarından biridir.

Hər bir nitq nitqini hazırlayarkən qarşısına məqsədlər qoyur. Öz şəxsi təcrübəsindən istifadə edərək nitqini maraqlı doğuran məsələlər üzərində qurmağa çalışır. Belə ki, o, natiqlik sənətinin prinsiplərinə riayət etməlidir. Beləliklə, nitq nitqini hazırlayarkən aşağıdakı prinsiplərə əməl

etməlidir:

1. Nitqin məzmunu
2. Nitqin forması
3. Məzmun ilə formanın vəhdəti
4. Məzmunun aydınlaşdırılmasında ənənəvi formalardan düzgün şəkildə istifadə edilməsi
5. Nitqin kompozisiyasının qurulması
6. Ədəbi dilin normalarına əməl edilməsi
7. Nitqin sadə, yığcam olmasının təmin edilməsi
8. Nitqin ideyasının dinləyicilərə çatdırılması
9. Üslub

Natiq dilimizdə işlənən söz birləşmələrindən də (həm sabit, həm də sərbəst) düzgün istifadə etməlidir. Bu qəbildən olan ibarələri, atalar sözlərini, zərbi-məsəlləri, idiomatik ifadələri, hikmətli sözləri yerli-yerində işlətməyi bacarmalıdır. Məsələn, “ürəyim ağrıyır” əvəzinə, “qəlbim ağrıyır,” “gözüm səndən su içmir” əvəzinə, “ağlım səndən bir şey kəsmir”, “gözləri kəlləsinə çıxmaq” əvəzinə, “gözləri hədəqəsindən çıxdı” və s. kimi ifadələr düzgün işlədilməyəndə öz təsir qüvvəsini itirir.

Nitq ədəbi dilin normaları əsasında qurulmalıdır. Bu da natiqdən böyük zəhmət tələb edir. Ədəbi dil idarə və təşkilatlarda, ali məktəblərdə, radio və televiziya və s. yerlərdə istifadə olunur. Ədəbi dilin forması hamı tərəfindən qorunmalıdır. Ədəbi dil uzun bir tarixi yol keçib formalaşmışdır. Natiq dilin keçdiyi tarixi yolu və onun ədəbi dilin formalaşmasını, ədəbi dil normalarını, yazılı və şifahi qollarını, səs sistemini, lüğət tərkibini, qrammatik quruluşunu dərinlən bilməli və nitqində onları yerli-yerində işlətməyi bacarmalıdır. Onu da yaddan çıxarmaq olmaz ki, natiq bu prinsiplərdən seçmə və əvəzetmə yolu ilə bəhrələnməlidir. Bu seçmə və əvəzetməni natiq təxminən belə qruplaşdırmalıdır:

1. Natiq dilimizdəki səslərin spesifik xüsusiyyətlərini, səs və fonemi, fonetik hadisə və qanunları (ədəbi dildə sabitləşən qanun adlanır; belə sözlər necə yazılırsa, elə də oxunur; yazıda sabitləşməyənlər isə fonetik hadisə adlanır).

2. Natiq lüğət tərkibinə yaxşı bələd olmalı, hamı üçün aydın və başa düşülən sözləri seçib işlətməlidir.

3. Natiq nitqində qrammatik qaydaları gözləməli, sözlərdə şəkilçilərin düzgün işlənməsini, şəkilçilərin variantını, növlərini düzgün şəkildə müəyyənləşdirməlidir.

4. Natiq müasir dilçilik elminə aid yazılmış lüğətlərdən, ensiklopediyalardan istifadə edib nitqini əsaslandırmalıdır.

5. Dilimizdə işlənən bir sıra sözlər var ki, dialekt xarakteri daşıyır, məsələn, bajı, qərdeş, qaş (hündür və yaxud havanın qaralması mənasında) və s. sözlər natiqin nitqində istifadə edilməməlidir.

6. Natiq çətin anlaşılan ərəb, fars sözlərindən, həmçinin rus-Avropa mənşəli sözlərdən uzaq olmalıdır. Lüzumsuz sözləri nitqə gətirmək ədəbi dil normalarının pozulması deməkdir.

Nitqə hazırlaşarkən natiq ədəbi dilin özünəməxsus normalarına riayət etməlidir. Normativlik nitq üçün əsas şərtədir. Hər bir natiq ədəbi dilin bütün normalarına riayət etməli və onlardan faydalanmalıdır.

Nitq mədəniyyətindən, dilimizin qorunması məsələsindən söhbət düşəndə, adətən kütləvi informasiya vasitələrinin - radio, televiziya verilişləri, qəzet və jurnalların, sosial şəbəkələrin və s. dili önə çəkilir ki, bunu da təbii hesab etmək olar, ona görə ki, bu vasitələr ədəbi dilimizin təbliğatçıları, yayıcıları, tənzimiciləri, qoruyucularıdır. Bu informasiya vasitələrinin vacib vəzifələrindən biri dinləyicilərə, oxuyuculara yüksək səviyyəli nitq nümunəsi verməkdir ki, dinləyənlər, oxuyanlar onun mahiyyətini mənimsəyə, nitqlərini həmin ifadə tərzinə uyğun qura bilsinlər. Radio və televiziya, eləcə də digər informasiya vasitələrində səslənən nitq məzmunca dolğun, tələffüzçə düzgün olmalı, oradakı fikir uyğun səs tərtibatı - intonasiya çalarları, aydın diksiya ilə verilməli, cümlələr düzgün qurulmalı, fikirlər arasında məntiqi rabitə gözlənilməlidir.

Nümunəvi nitqin mühüm şərtlərindən biri də cümlələrin düzgün qurulmasıdır. Bu cəhətdən natiqin nitqi başqalarından fərqlənməlidir. O, dinləyicilərlə ünsiyyətin bütün formalarında fikrini

dolğun, sanballı, aydın və təsirli cümlələrlə ifadə etməyi bacarmalıdır. Bundan əlavə, natiqin nitqi, hər şeydən əvvəl, bədii təsvir vasitələri - sinonimlər, frazeoloji birləşmələr, atalar sözləri, zərbi-məsəllər, həkimanə sözlər, aforizmlər və s. ilə zəngin olmalıdır ki, natiq bu vasitələrlə ən incə məqamları dinləyicilərinə çatdıra bilsin. Belə obrazlı ifadələr yerində, məqamında işləndikdə nitq daha ahəngdar olur, onun bədiiyi, təsir gücü daha da artır.

Natiq öz cümlələrində “şey, zad, uje, mejdu proçim” və s. kimi artıq sözlər işlətmək əvəzinə “eləcə də, deməli, haradasa, məsələ burasındadır ki, təbii ki” və s. söz və ifadələrdən istifadə edə bilər. Həcmcə çox böyük cümlələrin qurulması da dili ağırlaşdıran məsələlərdən biridir.

Hazırda Azərbaycan efirində dilimizin harmoniyası, fonetikasi, zənginliyi gözlənilmir və qəbul edilmiş müəyyən qaydalara əməl olunmur. Həmçinin dilimizin semantikasına, münasib sözün seçilib işlədilməsinə diqqət edilmir və dilin morfoloqiyası da gözlənilmir. Efirdə aparıcı öz ləhcəsində danışır, dialekt sözlərdən istifadə edir. Hətta teleproqramlara dəvət edilən Azərbaycan rəsmiləri, ziyalılar, müəllimlər də ədəbi dilimizin qaydalarına əməl etmirlər və dilimizə yad olan xarici sözlərdən və intonasiyalardan istifadə edirlər.

Kütləvi informasiya vasitələrində nitqə zərər verən digər problemlərdən biri də budur ki, natiqlər müasirliyi başqa formada, yəni əcnəbi sözlərdən ifrat dərəcədə istifadə etməkdə görürlər. Düşünürlər ki, çox az kütlənin bildiyi sözlərdən istifadə etsələr, onların nitqi daha gözəl, yadda qalan olacaq. Halbuki dilin gözəlliyi onun sadə, anlaşılıq olmasındadır ki, bütün əhali təbəqəsi onu rahat şəkildə anlaya bilsin.

Çox təəssüflər olsun ki, KİV-də, reklam və anons lövhələrində hələ də müəyyən dərəcədə orfoqrafiya və orfoepiya səhvlərinə də rast gəlmək mümkündür. Eyni zamanda dilin qaydalara uyğun işlədilməməsindən qaynaqlanan qüsurlar yeni yaranan ədəbiyyat nümunələrinə, tərcümə sahəsinə, dərs vəsaitlərinə və s. öz mənfi təsirini göstərir.

Hazırda mətbuatda və teleradio verilişlərində ədəbi dil normalarının pozulması, əsasən, üç aspektdə özünü göstərir:

a) leksik nöqsanlar (sözlərin yanlış işlədilməsi, alınma sözlərə meylin artması və s.);

b) qrammatik-üslubi (uzlaşmanın, söz sırasının pozulması, yanlış cümlə quruluşları, məntiqin pozulması və məna səhvlərinin yaradılması, Azərbaycan dilinə xas olmayan sintaktik konstruksiyaların artması və s.);

c) orfoepik nöqsanlar (sözlərin, xüsusən şəxs və yer adlarının yanlış tələffüz edilməsi, məntiqi vurğunun düzgün müəyyən edilməməsi və s.).

Unutmamalıyıq ki, min illərdir formalaşaraq bütün zamanların ən ağır sınaqlarından çıxan ana dilimiz özünün bütün zənginliyi və gözəlliyi ilə xalqımızın milli sərvətidir. Bu sərvəti əmanət kimi qoruyaraq inkişaf etdirmək isə bizim gələcək nəsillər qarşısında borcumuzdur. Bütün bu problemlərin qarşısını almaq üçün insan daima çalışmalı, öyrənməli, yeniliklərə açıq olmalı və eyni zamanda yenilikləri tətbiq edən zaman öz dilimizin gözəlliyini və zənginliyini də unutmamalıyıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev N. “Nitq mədəniyyətinin əsasları”, Bakı: 2013
2. Abdullayev A.S. Nitq mədəniyyəti və natiqlik sənəti. Bakı: “Maarif”. 1981.
3. Abdullayev N.Ə. Orfoepiya və orfoqrafiya təlimi məsələləri. Bakı: 1985.
4. Abdullayev N.Ə., Məmmədov Z.T. Müəllimin nitq mədəniyyəti. Bakı: 2002.
5. Azərbaycan dili haqqında: <https://unec.edu.az/application/uploads/2015/02/Azerbaijan-dili-haqqinda.pdf>

ŞAĞIRDLƏRƏ DİFERENSİAL YANAŞMANIN ƏHƏMİYYƏTİ

GÜLŞƏN CAVADZADƏ

Lənkəran Dövlət Universiteti
gcavadzade91@gmail.com

Müasir təhsilin əsas məqsədi təlim-tərbiyə prosesinin səmərəliliyini artırmaq və hərtərəfli şəxsiyyət yetişdirməkdir. Təhsildə əsas məqsəd müstəqil düşünən, tədris fənlərini dərinlən mənimsəyən və onu tətbiq edən, dünya təhsil sisteminin mütərəqqi təlim metodlarından yaradıcı bəhrələnməyi tələb edir. Təhsil sahəsində islahatın həyata keçirilməsində əsas götürülən prinsiplərdən biri də diferensiallaşdırmaqdır.

Təlimin diferensiallaşdırılması şagirdlərin imkanlarının nəzərə alınması ilə qurulur. Diferensiya-təlim müxtəlif hissə, forma, təbəqə ilə dərəcələrə ayrılması mənasında başa düşülür. Demək, diferensiya hər hansı bütövün hissələridir, onu təşkil edən parçaları, ünsürləridir.

Məsələn, dərslər 45 dəqiqəlik həyata keçirilən bir prosesdir. Dərsin mərhələləri (sınıfın təşkili, motivasiya, problemin qoyuluşu, onun həlli, təqdimatı və s.) isə onun ayrılmaz tərkib hissəsidir və bu bütövlükdə bir tam dərsi təşkil edir.

Müxtəlif məhdudiyyətləri, əqli əlilliyi, psixi inkişafın ləngiməsi, intellektual passivliyi olan şagirdlərin diferensial təlimə xüsusi ehtiyacı var. Belə ki, onların öyrənmə aktivliyi və bacarıqları aşağı olduğu üçün vaxtında və düzgün seçilməmiş təlim üsulu onları “geri qalanlar” kateqoriyasına daxil edə bilər. Bu uşaqlar oyunlar və praktik fəaliyyət zamanı intellektual cəhətdən inkişaf edirlər. Onlar üçün aktiv zehni fəaliyyətdən qaçmaq cəhdi xarakterikdir. Təlim prosesini qurarkən onların psixi xüsusiyyətlərini - biliklərin ləng formalaşmasını, intellektual passivliyini, zehni fəaliyyət zamanı yorğunluğunu nəzərə almaq lazımdır. İlkin vaxtlarda bu uşaqlar üçün optimal üsul: nisbətən zəif təməl daha çox əyanilikdən və konkret təlimatlardan ibarət, həll üsulu şagird tərəfindən göstərilən bilən, getdikcə müstəqil işləməyə imkan verən və ağırlıq səviyyəsi tədricən artan tapşırıqlardan istifadə etməkdir.

Həyatda qavrama, dərk etmə, yaddaşda saxlama, şəxsi keyfiyyətlərə görə və s. fərqlənməyən iki şagirdə rast gəlmək çətindir. Bu baxımdan bütün dövrlərdə çox aktual olan şagirdlərə diferensial yanaşma indi də əhəmiyyətini itirməyib.

Şagirdlərdə xarici dilə marağı artırmaq üçün təlimi diferensial yanaşma üzərində qurmaq da əlverişli hesab edilir. Bu zaman fərdi xüsusiyyətlərindən, hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq şagirdlər proqram materiallarını müxtəlif dərinlikdə öyrənəcək və bütün uşaqlar dərslər zamanı təlim prosesinə cəlb olunacaqlar. Diferensiasiyanın məqsədi hər kəsi öz bacarığı, imkanları səviyyəsindən öyrənməyə davam etməsini təmin etməkdir.

Diferensial yanaşma diqqətin yalnız zəif şagirdlərə ayrılması deyil, həm də yüksək zehni inkişafı, öyrənməyə yüksək marağ göstərən şagirdlərə də yönəlməsidir. Yəni məqsəd bütün şagirdləri bərabərləşdirmək yox, hər kəsin öz fərdi xüsusiyyətinə görə olan və onların inkişafını təmin edən yanaşma lazımdır.

Diferensiasiyayı bəzi üsullarla həyata keçirmək olar:

Çətinlik səviyyəsinə görə;

Həcminə görə (mövzuya uyğun əlavə tapşırıqlar təklif oluna bilər);

Müstəqillik səviyyəsinə görə (bütün uşaqlar eyni tapşırığı yerinə yetirir, bəziləri müstəqil şəkildə, digərləri isə müəllimin köməyi və nəzarəti altında);

Öyrənmə fəaliyyətinin xarakterinə görə;

Şagirdlərə göstərilən köməyin xarakterinə görə (bütün uşaqlar eyni vaxtda işə başlayırlar və köməyə ehtiyacı olan şagirdlərə bu şəkildə dəstək göstərilir: köməkçi kartlar; asan, lakin oxşar tapşırıqların verilməsi; yazı taxtasında qeydlər və s.).

Köməkçi kartlar bütün qrupdakı uşaqlar üçün eyni və ya fərdi seçilə bilər. Şagird bir neçə kart ala bilər. Hər dərs şagirdə göstərilən köməyin səviyyəsi azaldılmalıdır.

Sınıf daxili diferensiasiya adətən bir neçə mərhələdən ibarət olur. Əsas mərhələ diaqnostikaya əsasən, şagirdlərin qruplara ayrılması, diferensiasiya üsullarının müəyyənləşdirilməsi və dərsin müəyyən mərhələlərində diferensial yanaşmanın həyata keçirilməsidir.

Dərsin təşkili bu formada ola bilər:

Sınıf 3 qrupa bölünür, hər bir qrupla fərdi iş aparılır. Dərs zamanı iş 6-8 nəfərdən ibarət kiçik qruplarla aparılır. Dərsdə hər qrup müəllimlə 7-10 dəqiqə işləyir. 45 dəqiqə ərzində hər qrup müəllimlə işləyə bilər, yəni müəllim hər bir uşağa diqqət yetirir.

Diferensial yanaşmanın üstünlüyü odur ki, müəllim öz diqqətini uşaqlar arasında bərabər paylaya bilər. Müəllim növbəti qrupla işlədiyi müddətdə digər qruplar tapşırığı müstəqil yerinə yetirir.

A LANGUAGE INSIDE A LANGUAGE

JAVID BABAYEV

*Nakhchivan State University
javidbabayev@yahoo.com*

The author notes in one of his articles: “There are some problems which don’t have history. It means that those issues have always been actual and unsolved current problems. Despite numerous attempts, those issues have not been fixed so far” [3. p.101]. One of these problems covers the acquisition of religious and scientific terms while learning a language and it is caused by the existence of terms of another language inside the native language. In some certain situations, we are accustomed to hearing those words even if we don’t understand their meanings. In some cases, we are obliged to hear them. Such words are not used in everyday speech in public. But many people hear the singing of the azan from the high minarets of mosques in Arabic.

As we know, terms used in a language source from religion, culture and history. The words present in a language cover a special layer. For example, when we take part in a funeral or burial ceremony in Azerbaijan, we hear the mullah speak in the Arabic language. It does not mean that the Arabic language has already integrated into our language in this field. Because this language is only understood by mullahs and the people who know Arabic. If most people understood and used those Arabic words, it could be considered as an integration. Some commonly-integrated Arabic words covering religious terms predominate not only in funeral ceremonies in Azerbaijan but also in all Muslim countries. The religious words such as namaz, mullah, akhund, inshallah, mashallah and others have already been accepted as internationalized words which are used in all Muslim countries.

The same analogy is also encountered in Christian countries. As obvious, Hebrew is the language of religion. As the Koran was written in Arabic and became the religious language of Muslims in the world, the Bible, the symbol of the Old Testament was written in Hebrew and became the religious language of the Christians. Then the holy book was translated into Latin. The Gospels which caused the emergence of the New Testament was written in Koine Greek. It is clear that neither of the books was written in Latin, though most people consider that original language of both holy books was Latin. It is a pity that religious terms are understood by religious men including clergymen, priests, bishops, monks, nuns, mullahs and akhunds, etc. However, the rest of the people who are not keen on religion have difficulty in understanding these terms. Arabic, Hebrew and Greek have always been the languages of religion while Latin was the scientific language. In order to keep the words in mind effectively, they should be utilized very often. Babayev Javid underlines the importance of usage of terms of words very often: “The words should be utilized in language process very frequently in order not to forget the words gradually” [1, p. 83].

Hence, the Latin language is the language of medicine, botany, zoology, anatomy. As we know, the scientific names of most plants including trees, flowers, shrubs, as well as body parts are found in Latin. Besides, while classifying animals, birds and fishes, we witness that Latin words are prevalent. It is possible to find most of those words in the local language, as well. But the words used in the local language usually cover colloquial layer of the language. Words in Latin cover scientific or academic layer of the language. For example, a Latin word “clavicula” (clavicles) is a type of bone located above the chest is also called “collar bone” in English. Both words are used in English. But there are some words that we don’t use in everyday speech. For example, the word “skull” is used in everyday speech while “cranium” is common in medical language. The latter is usually used by the doctors or nurses. Another example can be taken for the word “elbow” which is used in everyday speech while “ulna” is rarely used by common people. “knee-cap” also belongs to everyday speech when “patella” is found in doctors’ language. It is possible to take many more examples for such kind of words.

Sometimes, adjective forms of some organs of body are found in Latin while their noun forms are in English. For example, nephritic (adjective)-kidneys (noun), pulmonary (adjective)-lungs (noun), hepatic (adjectives)-liver (noun). The same analogy may encompass other fields of science, as well. For instance, nocturnal (Latin)-night (English), celestial (Latin)-sky (English), diurnal (Latin)-day (English), terrestrial (Latin)-ground (English), Lunar (Latin)-Moon (English). The word “terrestrial” derived from the Latin word “terra” that means “earth” emerged in English in XV century.

Classifications of the animals, birds, fishes and plants including phylum, class, order, family, genus and species usually appear in Latin on the Internet while searching for them on the Google. For example, The scientific name of dogs is *Canis lupus familiaris* whose subspecies are gray wolves, jackals and foxes. Another scientific name belongs to horses which is also known as *equus caballus*. In fact, we don't use any of the scientific names in colloquial layer of the language. Those names are used and known only by the scholars who were specialized in zoology. The most major problem is that these scientific names are not known among common people. They might encounter some misunderstands when they see these terms somewhere. The same situation may refer to botany, medicine, etc. Some of these terms have already entered our daily speech while the others have not.

The scientific names of plants including flowers, herbs, trees and shrubs are quite different in colloquial speech. For example, the scientific name of poppy which is used in colloquial speech is *Papaver somniferum*. Unfortunately, we don't use these terms in everyday speech. For this reason, they are not understood clearly in school manuals or textbooks. This is the most actual problem in terms of vocabulary learning and recognition. I think, this will stay a challenge forever.

As the slangs, jargons, idioms, proverbs and sayings cover everyday speech, they are considered to be the public language. It is hard to find Latin or Greek words in this layer of the language. The words are usually replaced by local English words. Non-native speakers don't understand them very well. Related to this, the author notes: “Slangs are the words or phrases, sometimes sentences used in everyday colloquial speech by a specific area that makes the language difficult to understand for non-native speakers” [2, p.152]. From the above-mentioned idea, it turns out that slangs, idioms, proverbs and sayings determine the national identity of a specific nation.

REFERENCES

1. Babayev Javid. Efficiency in teaching and learning vocabulary. Современная наука: актуальные вопросы, достижения и инновации: сборник статей XXIV Международной научно-практической конференции. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2022. – 116 с.
2. Babayev Javid. Slang and its characteristic features. European research: сборник статей XXXV Международной научно-практической конференции. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2022. – 270 с.
2. Babayev Javid. Various challenges encountered in effective language acquisition. Science and education: problems and innovations: сборник статей IX Международной научно-практической конференции – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2021. – 178 с.

XÜLASƏ

Babayev Cavid

DİL İÇİNDƏ DİL

Məqalədə elmi terminlərin öyrənilməsində qarşıya çıxan bəzi problemlərdən söhbət açılıb. Burada qeyd olunur ki, bəzi heyvan, quş, balıq, dini, botanika, zoologiya və digər elmi terminlər danışığ qatında işlənmiş və insanlar tərəfindən başa düşülmür. Bu sözlər yəhudi, ərəb, latın və yunan dilindən keçmə elmi terminlərdir. Onların mənimsənilməsi keçmişdə də problem olub və gələcəkdə də aktual problem olaraq qalacaq. Dildə orta q şəkildə mövcud olan lakin istifadə dairəsinə görə fərqli

mühitlərə aid olan sözlər də vardır. Bəzi tibbə aid terminlər yalnız tibbdə həkim və tibb bacıları tərəfindən istifadə olunduğu halda, gündəlik məişət dilində onun digər bir variantı işlənir. Eyni analogi hadisəni digər elm sahələrinə də aid etmək mümkündür. Mövzunu təhlil edərkən müəyyən olunur ki, latın və yunan mənşəli sözlər daha çox elmi dili əhatə etdiyi halda, gündəlik məişət dilini əhatə edən sözlər sırf ingilis mənşəli sözlərdir.

***Açar sözlər:** zoologiya, botanika, bitkilər, heyvanlar, anatomiya, dini terminlər*

DİLDƏ KONSEPTUALLAŞMA MƏSƏLƏSİ

DİLBƏR ORUCOVA
Naxçıvan Dövlət Universiteti

Real gerçəkliyin hadisələrini, anlayış və anlayışlar sistemini, ümumi şəkildə götürdükdə, dünya mənzərəsini öyrənməyə koqnitiv yanaşmanın metodiki əsasını konseptuallaşma təşkil edir. Konseptuallaşma insanın dərk etmə, idrak fəaliyyətinin mühüm proseslərindən biridir. Bu proses bu və ya digər predmetin, hadisənin qəbul edilmiş məlum mənası deyil, mahiyyətini dərk etməyə yönəlir və nəticədə ya yeni mahiyyət yaranır, ya da əvvəlki mahiyyət müəyyən istiqamətdə genişlənir. Deməli, konseptuallaşma yeni mahiyyətlər yaratmaq prosesi olub, yeni biliklərin formalaşmasını əks etdirir. Konseptuallaşma zamanı idrak dərk etmə obyektinin həm müxtəlif tərəflərinə, həm də bir tam kimi bu obyektin özünə yönəlir. Nəzərə almaq lazımdır ki, dərk etmə obyektləri müxtəlifdir və onların fraqmentləri kəmiyyət və keyfiyyətinə görə bir-birindən fərqlənir. Təbiət, cəmiyyət, həyat, ölüm, xoşbəxtlik, səadət, din, müharibə, cins, insan, kişi, qadın, sərvət, dil və s. dərk etmə obyektinə ola bilər. Bu obyektlər, fraqmentlər, elementlər, həmçinin onların arasındakı münasibətlər eyni, yaxud bərabər deyildir. Xüsusi halda kainat da dərk etmə obyektinə olur. Əgər kainatı onun təşkil ediciləri arasındakı münasibətlərlə bir yerdə götürsək və insanı da bura daxil etsək, onda dünyanın konseptuallaşması ilə üzləşmiş oluruq. Dünyanın konseptuallaşması insanın özünün dərk edilməsini tələb edir. Burada maraqlı cəhət odur ki, konseptuallaşmanın özü insan tərəfindən aparılır.

“Konseptuallaşma insanın idrak fəaliyyətinin vacib proseslərindən biri olub onun qəbul etdiyi informasiyanı dərk etməsini və konseptlərin, konseptual strukturların, eləcə də insan beynində konseptual sistemin yaranmasını əhatə edir” [1].

“Konseptuallaşma” müxtəlif elm sahələrində -fəlsəfədə, məntiqdə, iqtisadiyyatda, linqvistikada istifadə olunan anlayış və bu anlayışı ifadə edən termdir. Anlayış elmi bilikləri müəyyən formada strukturlaşdırmanı bildirir. Dilçilik nəzəriyyəsində “konseptuallaşma” müxtəlif şəkildə izah və təyin olunur. Konseptuallaşma insanın təkamül prosesində ətraf aləm, dünya haqqında əldə etdiyi bilikləri sistemləşdirməsini və strukturlaşdırmasını, eləcə də obraz və assosiasiyaları verballaşdırmasını əhatə edir. Bilavasitə dil mövqeyindən konseptuallaşmaya müxtəlif izahlar verilmişdir. Məsələn, S.Q.Vorkaçevin fikrinə görə, konseptuallaşma müxtəlif mədəniyyətlərdə fərqli olan leksik vahidlərin məzmun planlarının semantik təqdimatı üsullarının toplusudur [2, s.133-138].

Linqvistik ensiklopediyada konseptuallaşma dilçilik termini kimi gerçəklik predmeti haqqında sistemli təsəvvür yaratmağa istiqamətlənmiş fəaliyyət şəklində izah edilir [3].

K.Ş.Jarkınbekova konseptuallaşmanı konseptlərin konfigurasiyası üsulu kimi təqdim etmişdir [4, s.266-268].

Konseptuallaşma probleminə yanaşma müxtəlifliyi linqvistikada konseptuallaşma məsələsinin qoyuluşu ilə də bağlıdır. Hər cür konseptuallaşmada dil öz rolunu oynayır. Bununla yanaşı, dilin konseptuallaşmasının linqvistik problemləri də ayrıca bir sistem təşkil edir.

Ümumiyyətlə, müasir dövrdə konseptuallaşdırma və konseptuallaşdırmanın müxtəlif aspektlərinin öyrənilməsinə diqqət xeyli dərəcədə artmışdır. Bu ənənə dilçilikdən də yan ötməmişdir. Gerçəkliyin dil vasitəsilə konseptuallaşması dünya mənzərəsi, dünyanın dil mənzərəsi, dünyanın konseptual mənzərəsi kimi problemlərlə sıx bağlıdır.

Gerçəkliyin dil vasitəsilə konseptuallaşdırılması və onun xüsusiyyətləri problemi bu günə qədər birmənalı şəkildə həllini tapmamışdır. Bu da qeyd edilən linqvistik hadisənin mürəkkəbliyindən irəli gəlir. Görünür, insan idrakının təbiətini və mahiyyətini başa düşmək üçün əhəmiyyətli dərəcədə vacib olan koqnitiv mexanizmləri müəyyənləşdirmək lazımdır. Son dövrlərdə öz xüsusiyyətlərinə görə ən fərqli olan bilik strukturları və onlarla əlaqəsi olan idrak prosesləri haqqında işlərdə *konseptuallaşma* terminindən istifadə edilir. Lakin konseptlərlə idrak formaları olan kateqoriyalar, yaxud təsəvvür, ideya və ya obraz arasındakı münasibət, həmçinin konseptuallaşma prosesinə ümumi münasibətin eksplikasiyası baş vermir. Konseptuallaşma prosesinin yaxşı işlənmiş təsəvvürlər sistemi və

nəzəriyyəsi yoxdur. Konseptuallaşma tədqiqat mövzusu kimi hələ yeni-yeni formalaşır.

Konseptləşdirilən sahə dil şüurunda mənimsənilməmişdirsə, onda konseptin bir sözdən ibarət adı olur. Gerçəkliyin konseptləşdirilməsi ad, ifadə və təsvir yolu ilə həyata keçirilir [Карасик 2020. s.25]. Konseptuallaşma onunla yaxın olan konsept anlayışı ilə bağlıdır.

Konseptuallaşma insanın dərk etmə fəaliyyəti prosesinin tədqiqi və təsvirində istifadə olunan analitik üsullar, əməliyyatlar çoxluğu olub insanın dünyanın bu və ya digər fraqmenti, dərk etmə obyektini haqqında aldığı informasiyanı anlaması və şərh etməsini əhatə edir. Konseptuallaşma dilin müxtəlif səviyyəli sistemlərindən olan dil vahidləri vasitəsilə konsept və konseptual sistemlərin əmələ gəlməsi ilə nəticələnir [бах: БУЯНОВА, КОВАЛЕНКО. 2004].

Dil konseptuallaşması gerçəkliyi, yaxud onun fraqmentlərini dil vasitəsilə təqdim etmək üsulu insan təfəkkürünün topladığı mahiyyətlərin verballaşdırılmış təsviri və dünya haqqındakı biliklərin dilin köməyi ilə strukturlaşdırılmasıdır [РЫБНИКОВА. 2001. s.7]. Konseptuallaşmanın xarici mexanizmləri insanın ətraf gerçəkliyi qavrayaraq onun üçün aktual olan elementləri ayırması, təfəkküründə gerçəkliyi müəyyən hissələrə - konsentlərə bölərək sonra gerçəkliyə bu hissələr əsasında mahiyyət verməsi ilə özünü göstərir.

Dünyanın dil vasitəsilə konseptuallaşdırılması insanın bütün sahələrindəki fəaliyyətini əhatə edir. Bura əxlaqi, mənəvi, ruhi sahələr də daxil olur. Qeyd olunan cəhət linqvistlər qarşısında dili insanla, onun təfəkkürü, mənəvi-praktik fəaliyyəti ilə vəhdətdə öyrənmək vəzifəsi qoyur. Təcrübə göstərir ki, müasir dövrdə bu aspektlər dilçilik tədqiqatlarının baza əsaslarına çevrilir. Bu həm də sosial-mədəni amillərlə bağlıdır.

Konseptuallaşma anlayışı dünyanın dil mənzərəsinin öyrənilməsi ilə sıx bağlıdır. Dünya mənzərəsi insan təfəkküründə, düşüncə prosesində formalaşır. Bu mənzərənin yaranması müxtəlif situasiyaların insan şüurunda modelləşməsi nəticəsində baş verdir. Onun sona qədər ayrılması mümkün deyildir. Yəni dünya mənzərəsinin formalaşması ardıcıl davamlı prosesdir. Çünki insanın müxtəlif hadisələr, anlayışlar haqqındakı bilikləri həmişə artır, onların fərqli aspektlərdən dərk olunması davam edir.

Dünyanın konseptuallaşması insanın xüsusi formada təşkil olunmuş idrak fəaliyyəti olduğuna görə, müxtəlif əsaslarla fərqli koqnitiv mexanizmlərlə həyata keçir. Adı şüur səviyyəsində bu, dünyanın müxtəlif hissə vasitələri ilə qavranması, elmi konseptual aparatın köməyi ilə nəzəri dərk, dünyanı bədii obrazlarla, estetik və ya dini hislərlə anlama ola bilər.

Konseptuallaşdırmanın mühüm növlərindən biri dünyanın dil konseptuallaşdırılmasıdır. Bu, bütün digər konseptuallaşma növlərinin ilkin mənbəyi, əsasıdır. İstənilən konseptuallaşma üsulunun dil konseptuallaşmasına söykənməsini söyləmək mümkündür. Dil insanda əşyalara müəyyən baxış bacarığı oyadır, əqli fəaliyyətin xarakter və istiqamətlərini təyin edir.

Dünyanın dil konseptuallaşması prosesində gerçəklik çevrilmiş formada özünü göstərir və dilin semantikasına proyeksiyalanır. Belə proyeksiyalanmağa konseptualizatorlarının öz xüsusiyyətləri əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Konseptualizator funksiyasında insan, onun hadisələrə baxışı, həmçinin, hər bir dilin arxasında duran konkret mədəniyyət çıxış edir.

Obyektlərin insan tərəfindən qavranmasının xüsusiyyətləri dildə fiqur və fonun qarşılaşdırılması kimi əksini tapır. Məlumdur ki, insan gerçəkliyi qavrayır və üzvlərə bölür. Bu bölgü müntəzəm deyildir. Hansısa informasiya insan üçün əsas, ilkin, baza məlumatıdırsa, başqaları yeni, indiki zamanda daha əhəmiyyətli olması ilə seçilir. Bu zaman həm fiqurun, həm də fonun öz xüsusiyyətləri aşkara çıxır. Fiqurlar sərhədləri ilə seçilir və müəyyənliyə can atır. Fon üçün böyüklük, yaygınlıq səciyyəvidir. Onun zaman və məkan sərhədləri yoxdur.

Antrosentrik paradigma aspektindən yanaşsaq, müasir linqvistikanın əsas istiqamətlərindən biri koqnitiv dilçilikdir. Koqnitiv dilçilik koqnitiv və dil strukturları arasındakı münasibətləri öyrənir, koqnisyanın dil inikası ilə məşğul olur [бах: Болдырев. 2001. s.9]. Koqnitiv dilçilik dilə müəyyən koqnitiv proses kimi baxır. Bu proses hər hansı məndəki informasiyanın insan zehmində işlənməsi, emalı, təfəkkür vahidləri kimi müxtəlif dil formalarında əksini tapan biliyin struktur və məzmun anlayışları ilə məşğul olur. Başqa sözlə desək, koqnitiv linqvistika, hər şeydən əvvəl, dərk etmə

prosesi ilə bağlıdır. Yəni insan dünyanı necə qavrayır və bu qavram dildə inikasını necə tapır məsələsi koqnitiv dilçiliyin obyektidir. İnsanın dil haqqında da müəyyən bilikləri vardır və onun dilə münasibəti də tarixən formalaşmış inkişaf edir. Deməli, dərk etmə obyektlərindən biri də dilin özüdür.

Koqnitiv linqvistikanın əsas anlayışları konseptuallaşma ilə kateqoriyallaşmadır. İnsanın bütün dərk etmə fəaliyyəti onu əhatə edən dünyanı qavramağa, əldə edilmiş biliklər əsasında bu dünyada yaşama bacarıq və vərdişlərini formalaşdırıb və inkişaf etdirməyə istiqamətləndirmişdir. Bu isə öz növbəsində obyekt və hadisələri ayırmaq və müqayisə etmək (eyniləşdirmək və fərqləndirmək) zərurətini doğurur. Bütün insanlar üçün bu təsnifat fəaliyyəti vacib şərtidir.

Konseptuallaşdırma və kateqoriyallaşdırma dünyanı dərk etməni, insanın konseptlər şəklində aldığı informasiyanı təyin edən əsas təfəkkür prosesidir. Lakin bu, onları eyniləşdirməyə zəmin yaratmır. Konseptuallaşdırma və kateqoriyallaşdırmada son nəticəyə görə bir-birindən fərqlənir. Konseptuallaşdırma prosesi insan təcrübəsinin, biliklər strukturunun minimal məzmun vahidlərini ayırmağa istiqamətlənmiş prosesdirsə, kateqoriyallaşdırma oxşar və eyni vahidlərin daha böyük tərtib vahidində birləşdirilməsidir. Bəzi tədqiqatlar konseptuallaşma ilə kateqoriyallaşma arasındakı münasibəti aydınlaşmağa çalışmışlar. Məsələn, A.L.Şarandin belə hesab edir ki, konseptuallaşdırma kateqoriyallaşdırma ilə müqayisədə ilkindir. Hər bir kateqoriyallaşdırma konseptuallaşdırmanın nəticəsi olan konseptlər tələb edir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, konseptuallaşdırma vasitəsilə ayrılmış hadisə və obyektlərin bəziləri müəyyən mərhələdə kateqoriyallaşdırmadan kənar qala bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Fauconnier G. Conceptual Integration Networks. G.Fauconnier, M.Turner. Cognitive Science.
2. Greenwich, Connecticut: Ablex Publishing Corporation, Vol 22 (2). 1998. p.133-187
3. Galperin I.R. Stylistics. Moscow: Higher Scholl, 1977.
4. Gergen 1985 - Gergen, K. The social constructionist movement in modern social psychology // American Psychologist. 1985, № 40(3). c.266-275

FRANSIZ AFFIKSASIYASININ SEMANTİKASI: PREFIKSLƏR VƏ SUFFIKSLƏR VASİTƏSİLƏ MƏNALARIN TƏDQIQI

HİDAYƏT ƏKBƏROV
Naxçıvan Dövlət Universiteti
hidayetp@yahoo.fr

Fransız dilinin mürəkkəb mənzərəsi onun semantik arxitekturasının təməl daşı olan affiksasiya obyektivindən onun dərinliyini və mürəkkəbliyini ortaya qoyur. Kök sözə prefiks və şəkilçilərin əlavə edilməsi prosesi olan affiksasiya fransız leksikonunda nüansların və mənaların formalaşmasında mühüm rol oynayır. Burada əsas məqsədi affiksasiya ilə daxil edilmiş və ya dəyişdirilmiş mənə çalarlarını tədqiq etmək və anlamaqdır. Geniş nümunələrə nəzər salmaqla biz fransız dilindəki prefiks və şəkilçilərin nəinki sözləri dəyişdirdiyini, həm də semantik yerdəyişmələr və genişlənmələr spektrini necə yaratdığını işıqlandırmaq məqsədi daşıyır. Məsələn, “renoverer” (yeniləmək) və ya “retrouver” (yenidən tapmaq) kimi “re-” prefiksi və “heureusement” (xoşbəxtlikdən) və ya “lentement” (yavaş-yavaş) kimi “-ment” şəkilçisi, sözlərin və mənaların təkamülündə affiksasiyanın dinamik rolunu nümayiş etdirir.

Dilçilikdə əsas qayda olan morfolojiya dildə morfemlər kimi tanınan ən kiçik mənə vahidlərini və sözlərin əmələ gəlməsində onların ayrılmaz rolunu araşdırır. Bu sahə fransız dilində isə sözlərin quruluşunu və tərkibini, bu elementlərin dil daxilində necə birləşdiyini və qarşılıqlı əlaqəsini araşdırır. Xüsusilə affiksasiya kontekstində fransız dilində söz əmələ gəlməsinin mürəkkəbliklərini başa düşmək üçün vacibdir.

Fransız dilində morfemlərə aşağıdakılar daxildir:

Sərbəst morfemlər: Bunlar tək başına qalabilən sözlərdir. Məsələn, “livre” (kitab) və “courir” (qaçmaq). Onlar başqa morfemlərin bağlana bildiyi əsası təşkil edir.

Bağlanan morfemlər: Bunlar sərbəst morfemlərə bağlanan affikslərdir. Məsələn, “retrouver” (yenidən tapmaq) “re-” kimi prefikslər və ya “lentement” də “-ment” kimi şəkilçilər (yavaş-yavaş). Bu bağlı morfemlər tək işləyə bilməz, lakin əsas sözlərin mənalarını və ya qrammatik kateqoriyasını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirir.

Törəmə morfemlər: Bu morfemlər sözün mənasını və ya nitq hissəsini dəyişir. Məsələn, “chanter” (oxumaq) sözündən törəmiş “chanteur” (singer) sözlərindəki “-eur” şəkilçisi feili hərəkəti yerinə yetirən şəxsi ifadə edən ismə çevirir.

Təsirli morfemlər: Bu morfemlər çoxalma və ya zaman kimi sözün əsas mənasını dəyişmədən qrammatik əlaqələri ifadə etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, “ils parlent” (onlar danışıqlar) sözlərində “-ent” şəkilçisidir ki, bu da üçüncü şəxsin cəm halında indiki zamanını göstərir.

Fransız dili kontekstində morfolojiyanı, affiksasiyanın necə işləndiyini başa düşmək xüsusilə vacibdir. Bu bilgilər təkə lüğətin genişlənməsinə kömək etmir, həm də anlama və dil biliyini artırır, fransız dilində söz əmələ gəlməsinin dinamik təbiəti və onun nüansları haqqında təsəvvür yaradır.

Semantika isə dildəki mənənin öyrənilməsidir. O, sintaksis (düzgün qurulmuş cümlələr yaratmaq üçün sözlərin və ifadələrin düzülüşü) bitdiyi yerdə başlayır və dilin kontekstdə istifadəsi ilə məşğul olan praqmatikaya keçir. Semantika onilliklər ərzində dilçilikdə dil istifadəsinin əsasını təşkil edən mənə sistemlərinə diqqət yetirən fərqli bir fəndir. Termin ilk dəfə 1987-ci ildə Breal tərəfindən mənənin təbiəti və onun sözlər, ifadələr və cümlələr vasitəsilə necə çatdırıldığına dair davam edən araşdırmaları əks etdirərək istifadə edilmişdir. Şəkilçilər əsas sözlərin mənalarını dəyişdirərək yeni semantik çalarlar və linqvistik funksiyalar yaradır. Bu fənlər arasında qarşılıqlı əlaqə fransız dilində affiksasiyanın semantik nəticələrini təhlil etmək üçün hərtərəfli çərçivə təmin edir.

Fransız dilində prefikslər. Prefikslərin ümumi təsnifatı və nümunələr.

Sözlərin mənalarını formalaşdırmaqda ayrılmaz olan fransız prefiksləri hər biri fərqli semantik funksiyaya xidmət edən bir neçə kateqoriyaya təsnif edilə bilər:

Re-: Bu prefiks təkrarlığı və ya əvvəlki vəziyyətə qayıtmağı bildirir. Məsələn, “revenir” (geri

qayıtmaq) və “refaire” (yenidən etmək) bir şeyi yenidən etməyi nəzərdə tutur.

Dé-: Çox vaxt inkar və ya aradan qaldırılmağı ifadə etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, “déconnecter” (bağlantıyı kəsmək) və nə isə yerindən köçürmək mənasını verən “déplacer” (dəyişdirmək) daxildir.

In-/Im-: Bu prefikslər inkar və ya əks mənəlilik bildirir. “Impossible” (qeyri-mümkün) bir şeyin mümkün olmadığını açıq şəkildə ifadə edir, “inactif” (hərəkətsiz) isə aktiv olmama vəziyyətini təsvir edir.

Prefikslərin semantikasını və onların söz əmələ gəlməsində rolu.

Fransız prefikslərinin semantikasını dilin nüanslı mənaları çatdırmaq qabiliyyətində həlledici rol oynayır. Məsələn, “re-” prefiksi sadəcə təkrardan kənar mənalar da əlavə edir və çox vaxt ilkin vəziyyətə qayıdışını nəzərdə tutur və bununla da feilin semantik sahəsini zənginləşdirir. “Dé-”, əksinə, əks anlayışı ifadə etmək üçün əsas sözün mənasını əsaslı şəkildə dəyişdirərək, əks və ya inkar anlayışını təqdim edir. Eynilə, “in-” və “im-” kimi prefikslər inkar üçün güclü vasitələrdir və mürəkkəb fikirləri və varlıq hallarını yığcam şəkildə ifadə etməyə imkan verir. Bu prefikslərin çevikliyi və müxtəlifliyi fransız leksikasının genişlənməsi və zənginləşməsi üçün çox vacibdir, dəqiq və müxtəlif ifadəyə imkan verir. Söz yaradıcılığında prefikslərin bu dəyişdirici gücü fransız dilinin dinamik və inkişaf edən təbiətini vurğulayır, onun dəyişən dil ehtiyaclarını və kontekstləri ilə uyğunlaşmaq və böyümək qabiliyyətini əks etdirir.

Fransız dilində suffikslər morfoloji söz əmələ gəlməsi üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir. Onlar nəinki yeni mənalar yaradır, həm də sözlərin qrammatik kateqoriyalarını dəyişir. Funksiyalarına və yaratdığı dəyişikliklərə görə şəkildə bir neçə növə bölünə bilər:

-tion/-sion: Tipik olaraq feilləri isimlərə çevirir, çox vaxt feilin hərəkətini və ya nəticəsini əks etdirir (məsələn, “formation” de “former”, “expansion” de “expanser”).

-ment: Bu ümumi şəkildə hərəkətin və ya keyfiyyətin tərzini və ya dərəcəsini göstərən sifətləri zərflərə çevirmək üçün istifadə olunur (məsələn, “vrai”dən “vraiment”, “lent”dən “lentement”).

-eur/-euse: Çox vaxt feillərdən agent isimlər və ya sifətlər əmələ gətirir, hərəkəti edən və ya varlıq xüsusiyyətini bildirir (məsələn, “chanter”dən “chanteur”, “heureux”dan “heureuse”).

Nəticə olaraq, bu məqalə fransız affiksasiyasının çoxşaxəli mənzərəsini keçərək, dilin semantikasının formalaşmasında onun mühüm rolu haqqında fikirlər təqdim etməyə, tarixi təkamüldən dil öyrənmədə praktik tətbiqlərə qədər səyahət fransız semantikasının mürəkkəbliyini və dinamizmini vurğulamağa çalışdıq.

“KİTABI-DƏDƏ QORQUQ”DA MƏTNI BAĞLAYAN QRAMMATİK VASİTƏLƏR DİLÇİLİYİN AKTUAL PROBLEMLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVA)

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
gunelpenyeva@mail.ru

“Kitabi-Dədə Qorqud”un dilində mürəkkəb sintaktik bütövün tərkib hissələrini əlaqələndirən vasitələr içərisində qrammatik şəkilçilər çoxluq təşkil edir. Mənsubiyyət kateqoriyasının əlamətləri mətn komponentlərini bir-birinə bağlayır.

“Oğuz zəmanında Qanq Qoca derlərdi, bir gürbiz ər vardı. Yetişmiş bir cilasun oğlu vardı. Adına Qanturah deirlərdi” [1, s.85].

Sintaktik mətndən gətirdiyimiz parçada ikinci cümlənin mənsubiyyət şəkilçisi oğlu sözünü əvvəlki cümlənin ər leksemində, üçüncü cümlənin mənsubiyyət şəkilçisi isə adına sözünü ikinci cümlənin oğlu isminə bağlayır və hər iki cümlə bir yerdə təyini söz birləşmələri əmələ gətirirlər. Ancaq ikinci və üçüncü cümlələrdə həmin ismi birləşmələrin (ərin oğlu, oğlunun adı) birinci tərəfi ifadə olunmadığından üçüncü növ təyini söz birləşməsi modelində tək tərəfli birləşmələr yaranır. Bir gürbiz ər vardı. [Ərin] [3, s.28] yetişmiş bir cilasun oğlu vardı. [Oğlunun] adına Qanturalı deirlərdi. Həm də mənsubiyyət şəkilçilərinin iştirakı ilə olan bu bağlanmalar ardıcıl (və ya zəncirvari) sıralandığından bədii əsərin dilinə xüsusi effekt verir. Kəmiyyət kateqoriyasının əlaməti bu funksiyayı yerinə yetirir. Burada cəmlilik şəkilçisinin hansı nitq hissəsi ilə işlənməsi, cümlənin hansı mövqeyində gəlməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Cəmlilik şəkilçisi cümlənin içərisində işlənilib isimlərə əlavə olunduqda ancaq qrammatik məzmun daşıyır, eyni sintaktik funksiyalı isimlərə əlavə edildikdə isə cümlənin həmcins üzvlərinin formalaşmasına kömək edir. *-lar (-lər)* şəkilçisinin bağlayıcı - əlaqələndirici funksiyası, bir qayda olaraq, xəbərlərlə işləndikdə özünü göstərir [2, s.25].

“Babasilə Yegnək gizli yaqa tutuban yiləşdilər. Eki həsrət bir-birinə buluşdılar. İssüz yerin qurdu kibi ulaşdılar. Tənriyə şükrlər qıldılar. Qələnin kəlisəsini yıqub, yerinə məscid yapıdılar. Əziz tənri adına qudbə oqıtdılar. Quşun ala qatını, qunmaşm arusını, qızın gögçəginini, toquzlama çırğab çuqa Bayandır xana pəncyek çıxardılar, Baqışın gəzilərə bəxş etdilər. Döndilər, evlərinə gəldilər” [1, s.97].

Burada feili xəbərin cəmlilik şəkilçisi mətndəki doqquz cümlənin bir-birinə bağlanmasına kömək edir.

Xəbərlərin zamana görə uzlaşması bağlayıcı vasitə rolunu oynayır. Bu halda aşağıdakı zaman şəkilçilərinin funksionallığı müşahidə edilir:

-mətnlərdə qeyri-qəti gələcək zamana görə uzlaşma özünü göstərir.

“Oğul, oğul, ay oğul! Ortacım oğul!

Qarşu yatan qara tağım yüksəgi oğul!

Qarannulıca gözlərim aydını oğul!

Sam yelləri əsmədin Qazan qulağım çınlar.

Sərimsaq otın yemədin Qazan, içim göynər.

Sarı yılan soqmadan ağca tənüm qalqar, şişər.

Qurumışca köksimdə südim oyuar,

Yalnızca oğul görünməz, bağrım yanar.

Yalnız oğul xəbərin, Qazan, degil, inana!

Deməz olarsan, yana-göynə qarğaram, Qazan, sana!” [1, s.72]

-mürəkkəb sintaktik bütövün komponentləri şühudi keçmiş zamana görə uzlaşır və belə uzlaşmaya “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilində daha çox təsadüf olunur:

“Baba oğlancuğm gördi, allaha şükrlər eylədi. Oğlilə, gəlmlə Qanlı Qoca oğuzla girdi. Gög ala görkli çəmənə çadrt dikdi. Atdan-ayğırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı, düğün etdi. Qalın Oğuz bəglərin ağırladı. Altunluca günlüğün diküb, Qantumlu gərdəginə girüb, muradma-məqsudına

irişdi” [1, s.93];

-*idi* bağlaması müxtəlif zaman şəkilçilərinə əlavə olunaraq mətn komponentlərini formal baxımdan birləşdirir.

“Məğər qız meydanda bir köşk yapdırmış idi. Cəmi yanında olan qızlar al geymişlərdi, kəndü sarı geymiş idi. Yuqarıdan təməşə edərdi” [1, s.87].

Qrammatik formalarla yanaşı, leksik vahidlər mürəkkəb sintaktik bütövlərin formalaşmasına təsir göstərir:

“Bir gün Ulaş oğh, Tülü quşun yavrısı, bizə miskin umudi, Amit soyunun aslanı, Qaracüğün qaplanı, qonur atın iyəsi, xan Uruzm ağası, Baymdır xanın göyğüsü, Qahn Oğuzm dövləti, qalmış yigit arxası, Salur Qazan yerindən turmuşdı. Toqsan başlu ban evlərin qara yerin üzərinə dikdirmişdi. Toqsan yerdə ala-qalı ipək döşəmişdi. Səksən yerdə badyələr qurulmuşdı. Altun ayaq sürəhilər düzülmüşdi. Toquz qara gözlü, xub yüzlü, saçı ardına urulu, köksi qızıl dügməli, əlləri biləgindən qınalı, barmaqları nigarlı məhəbub kafər qızları Qalın Oğuz bəglərinə sağraq sürüb içərlərdi” [1, s.42].

Verilmiş mətndə hər biri ayrı-ayrılıqda informasiya daşıyıcıları olan cümlələrin rabitəsi miqdar saylarının hesabına daha davamlı olur. Yəni giriş cümləsindən başqa cümlələrdə işlənmiş toqsan, şəksən, toquz saylarının funksionallığı (miqdar ifadə etməsi) [5, 42] əlaqə radiusunu həmin sintaktik vahidlər çərçivəsinə salır. Odur ki, bu sintaktik bütövlərin diapazonu yeni komponent hesabına genişlənsə idi, mütləq həmin tərkib hissədə başqa bir miqdar sayı işlənməli, əvvəlki struktur təkrar olunmalı idi.

Mətnin daxili rabitəsi sintaktik quruluşun mürəkkəb sintaktik bütöv boyu təkrarına əsaslanır. Buradakı sintaktik ikili funksiya daşıyaraq həm mətn komponentlərinin əlaqələnməsini təmin edir, həm də bədii effekt yaratmaq məqsədi daşıyır. Odur ki, sintaktik quruluşun təkrarı ilə müşayiət olunan mürəkkəb sintaktik bütövlərə şeir-mətndə də, nəsr-mətndə də rast gəlmək olur.

“Mərə, dini yoq, əqlsiz kafər!

Ussı yoq dərnəksiz kafər!

Qarşu yatan qarlı qara tağlar qarıyubdur, otı bitməz.

Qanlı-qanlı ırmaqlar qurıyubdur, suyu gəlməz.

Şahbaz-şahbaz atlar qarıyubdur, qulun verməz.

Qızıl-qızıl dəvələr qarıyubdur, köşək verməz.

Marə kafər, Qazanın anası qarıyubdur, oğul verməz” [1, s.49]

ƏDƏBİYYAT

1. “Kitabi-Dədə Qorqud”. Bakı: 1988. s.264
2. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: 2007. s.494
3. Məmmədov A. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi. Bakı: “Elm” 2001. s.285
4. Novruzova N. Mətn sintaksisi. Bakı: “Təhsil” 2002. s.183
5. Vəliyev K. Linqvistik poetikaya giriş. Bakı: “Azərnəşr”. 1989. s.102

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ VƏ ONLARIN YARANMASI

NƏRMİN İBRAHİMLİ

Naxçıvan Dövlət Universiteti

nermin.iskenderova.92@gmail.com

Söz birləşmələri istənilən dil sistemində mühüm yer tutur və dil quruluşunun müəyyən xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Hər iki dildə söz birləşmələrinin quruluşu və mənalarının müəyyən edilməsi, onlardan düzgün istifadə qaydalarının öyrənilməsi əhəmiyyətli məsələlərdən biri hesab edilir. Lakin müasir ingilis dilinin qrammatik quruluşunu səciyyələndirən və fərqləndirən başlıca cəhət bu dilə xas olan analitizmdir. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq müasir ingilis dilində söz birləşmələrində və cümlələrdə sözlər arasındakı sintaktik əlaqələr, əsasən, köməkçi sözlərlə - köməkçi feillər, önlükləri, artikl, söz sırası və digər qrammatik vasitələrlə ifadə edilir. Azərbaycan dilçilrinə görə yalnız ən azı iki əsas nitq hissəsinin birləşməsindən yaranan tərkibləri söz birləşməsi adlandırmaq olar. Ancaq ingilis dilində qrammatik vahidlərin birləşməsindən ibarət olan tərkiblər qrammatik söz birləşməsi adlandırılır. Söz birləşmələrinin yaranma və əlaqə prinsiplərinin müxtəlif olmasına baxmayaraq, onların komponentləri arasında semantik əlaqəsi demək olar ki, eynidir. Lakin, söz birləşmələrinin sintaktik əlaqələri içərisində hər bir dilin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır.

Söz kimi söz birləşmələri cümlədə kommunikativ funksiyaya malikdir. Söz birləşmələri, əsasən, əsas-nüvə sözdən və ondan asılı olaraq söz və ya sözlərdən ibarət olur. Beləliklə, onlar semantik və qrammatik xüsusiyyətlərinə görə iki və ya daha çox sözü birləşdirərək əmələ gəlirlər. Söz birləşmələri əşya və hərəkətlərin mürəkkəb adlarını ifadə edir. Məs: a clever boy (ağıllı oğlan), to do shopping (bazarlıq etmək), leather bag (dəri çanta) və s [1].

Bu sahədə tədqiqatlar aparmış V.Porzig, C.R.Firz, A.P.Kavi kimi dilçilərin fikrincə sözlərin yan-yana yerləşməsi qrammatik xüsusiyyətlərlə yanaşı, məna cəhətləri ilə də əlaqəlidir. Belə ki, sözlərin leksik mənası müəyyən edilərkən onların başqa sözlərlə birgə əlaqə zamanındakı mənaları nəzərə alınmalıdır. Bu yanaşmada söz birləşməsini başqa konstruksiyalardan fərqləndirən əsas xüsusiyyət kimi sözlərin ardıcılığının məna şəffaflığı və semantik amil hesab edilir. Məsələn “qış” (winter) sözünün mənalarından biri onunla birgə işlənən “soyuq” sözü ilə müəyyən edilir. M.A.K.Həlidey və C.Sinkler, C.R.Firz kimi dilçilər isə söz birləşmələrinin araşdırılmasında statistik üsullardan istifadə etmişlər. Bu üsulun əsas mahiyyəti irihəcmli dil mətnlərində bir-birinin yanında gələn sözlərin, təkrarlanmaların hesablanmasıyla söz birləşmələrinin müəyyən edilməsidir [2].

İngilis dilində söz birləşmələrinin araşdırılmasında A.K.Julkovski və I.A.Melçuk kimi dilçilər tərəfindən istifadə edilən və əsas meyarı məna və funksiyadan ibarət olan digər bir yanaşma semantik-funksional baxışdır. Söz birləşmələrinin bu aspektdən tədqiq edilməsində həm məna meyarı, həm də yaradıcı söz vahidlərinin funksiyası diqqətə cəlb edir.

XX əsrin 80-ci illərində söz birləşmələri semantik-qrammatik baxışdan öyrənilməyə başlandı. Bu yanaşmaya görə söz birləşmələrinin araşdırılması və bölgüsündə məna meyarları ilə yanaşı, qrammatik meyarlar da nəzərə alınmalıdır. Semantik-qrammatik baxışın nümayəndələri F.C.Hausmann (1984), M.Benson, E.Benson və R.İlson (1986) söz birləşmələrini iki qrupa - leksik söz birləşmələri və qrammatik söz birləşmələrinə bölürlər. Qrammatik söz birləşmələri isim, sifət, feil kimi bir əsas söz və bir önlük, infinitiv və ya budaq cümlə kimi qrammatik konstruksiyadan ibarətdir. Leksik söz birləşmələrində adətən, önlük, infinitiv və ya budaq cümlə yoxdur və bu birləşmələrin ümumi quruluşu isim, sifət, feil və zərfdən ibarət olur [2]. Demək olar ki, Qərb dilçilik ədəbiyyatında söz birləşməsi haqqında vahid bir tərif olmasa da, onun ümumi xüsusiyyətlərinin bəzisini qeyd etmək olar:

- 1) söz birləşmələri şərtidir.
- 2) söz birləşmələri xüsusi bir sahəyə aiddir.
- 3) söz birləşmələri təkrar olunan konstruksiyalardır.
- 4) söz birləşmələri əlaqəli leksik salxımlardır.

Azərbaycan dilçiliyində söz birləşmələri, əsasən, leksik-qrammatik və leksik-semantik cəhətdən araşdırılmışdır. Leksik-semantik əlaqə baxımından söz birləşmələri sərbəst və sabit olmaqla iki kateqoriyaya ayrılır [4]. Sabit söz birləşmələri sintaktik cəhətdən sərbəst söz birləşmələrinə oxşayır, belə ki, hər iki, birləşmə bir neçə sözün birləşməsindən yaranır. Ancaq ifadə etdikləri məna baxımından bunlar arasında müəyyən fərqlər mövcuddur. Belə ki, sərbəst söz birləşmələrinin mənası tərkibində olan sözlərin ümumi mənasından yarandığı halda, sabit söz birləşmələrinin mənası daxilindəki sözlərin müəyyən dərəcədə bir-biri ilə qaynayıb-qarışması nəticəsində əmələ gəlir. Digər tərəfdən sabit söz birləşmələri dildə lüğəti vahidlər olaraq çıxış edir və hazır şəkildə istifadə edilir. Onlardan fərqli olaraq, sərbəst söz birləşmələri tam sintaktik səciyyəyə malik olduqlarından dildə hazır şəkildə mövcud olmayıb, fikir mübadiləsi zamanı ortaya çıxır. Bununla yanaşı sabit söz birləşmələri qrammatika, dil tarixi, semasiologiya, üslubiyyatla sıx bağlıdır və dilin lüğət tərkibinin zəruri bir qatını əhatə edərək, fikrin yığıcam, dəqiq, obrazlı, emosional ifadəsinə xidmət edir, fikrin bu və ya başqa üslubi çalarlıqla deyilməsində xüsusi rola malikdir. Hər iki, birləşmə bir neçə sözün birləşməsindən əmələ gəlsə də, ifadə etdikləri məna baxımından bunlar arasında fərq mövcuddur. Belə ki, sərbəst söz birləşmələrinin mənası tərkibindəki sözlərin ümumi mənasından yarandığı halda, sabit söz birləşmələrinin mənası daxilindəki sözlərin müəyyən dərəcədə bir-biri ilə qaynayıb-qarışması nəticəsində əmələ gəlir [5].

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində sərbəst söz birləşmələri geniş şəkildə araşdırılmamışdır; sözlər yalnız ingilis dilinin ümumi sintaktik qaydaları əsasında bir-birinin yanında gəlir və onlarda ünsürlərin dəyişdirilməsi mümkündür. Lakin “to make money” (pul qazanmaq) kimi ifadə və onun mənası yaradıcı vahidlər vasitəsilə qismən müəyyən ola bilər, çünki “pul” (money) sözü özünün əsl mənasında istifadə edilmişdir, amma “make” feili özünün əsl mənasında işlədilməmişdir; çünki onun əsl mənası “etmək”dir. Belə söz birləşmələri ingilis dilində “qismən idiomatik söz birləşmələri” adlanır [5]. Həmçinin bu tərkibi dəyişmək və proqnozlaşdırmaq imkanı da məhduddur və bu ardıcılıqların başqa dilə tərcüməsi onların şərtiliyi ilə müəyyən edilir.

Demək olar ki, Azərbaycan dilçiliyində söz birləşmələri, əsasən, tabeədici tərəfinə görə təsnif edilir və bu baxımdan üç kateqoriyaya bölünür: ismi birləşmələr, feili birləşmələr və zərf birləşmələri. İsmi birləşmələr də həmçinin təyini söz birləşmələri və qeyri-təyini söz birləşmələri olmaqla iki qrupa ayrılır. Təsriflənməyən feillərin müəyyən sintaktik əlaqə vasitəsi ilə ayrı-ayrı sözləri öz ətrafında toplayaraq əmələ gətirdiyi sintaktik vahidlər isə feili söz birləşmələri hesab edilir. Feili söz birləşmələrinin əsas, yəni ikinci tərəfi məsdər, feili sifət və feili bağlama ilə ifadə olunur.

Nəticə etbarı ilə demək olar ki, istər Azərbaycan, istərsə də ingilis dillərində söz birləşməsinin araşdırılması zamanı onları təşkil edən vahidlərin mənasına və məna şəffaflığına diqqət etmək və qrammatik meyarları nəzərə almaq olduqca əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Söz birləşməsinə semantik-qrammatik baxış. Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun əsərləri. 2012. №2.
2. Söz birləşməsi və müxtəlif konsepsiyalar. Filologiya məsələləri. 2012. sayı 3. s.300-305
3. The equivalence and shift in the Azeri translation of English complex sentences with wh-subordinate clauses. BDU. Dil və ədəbiyyat jurnalı. 2011. 3(39). s.108-113
4. English Grammatical Collocations in Azeri. Advances in English linguistics (AEL). USA. 2013. Vol. 2. №2. pp.123-130
5. Ə.Hacıyeva. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri. Bakı: “Nurlan”. 2008

SLENQLƏRİN DİLİN DİGƏR LAYLARI İLƏ QARIŞDIRILMASI

XATİRƏ MƏMMƏDOVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Slenqlər ümumi danışiq dilində istifadə olunan, lakin formal yazıda istifadədən qaçılan dilin qeyri-formal lüğət tərkibidir. Sözüün özü XVIII əsrdə meydana çıxıb. Slenqlər aşağı səviyyəli insanların dili hesab olunduğu halda jarqonlar hansısa peşə sahiblərinin və yuxarı təbəqənin nümayəndələrinin də işlətdiyi sözlər ola bilər. Lakin XIX əsrin əvvəllərində slenqlər artıq aşağı təbəqədən olan insanların dili ilə bir daha əlaqələndirilməli idi.

Slenqlər nisbətən daha spesifik ərazidə gündəlik danışiq dilində istifadə olunan söz və ibarələrdir ki, bu da dili qeyri-dildə danışanlar üçün başa düşülməzdir. Slenq sözü ilk dəfə Amerika Birləşmiş Ştatlarında meydana gəlib. Onun ekvivalenti jarqondur. Slenq və jarqon terminləri bəzən sinonim kimi verilir. Jarqon sözünün istifadə dairəsi sosial cəhətdən məhdudlaşdırılmış dilin bütün formalarını nəzərdə tutur. Jarqon sözü fransız sözüdür və slenqdən sadəcə daha çox məşhur olduğuna görə fərqlənir. Kollokvializmlər və jarqonlar slenq kimi görünə bilər. Çünki onlar da dildə xüsusi bir qrup təşkil edir və eyni tərifə uymur. Kollokvializmlər slenqlərə nisbətən daha çox qəbul olunur və başa düşülür. Çox vaxt onları bir-birindən fərqləndirmək çox çətin olur. Slenqlər ümumi lüğətə tədricən qəbul olunur. Slenq jarqondan kiçik bir nüansda fərqlənir. Biz slenqləri nitqdə qeyri-rəsmi vəziyyətlərdə istifadə edirik. Jarqon isə xüsusi peşə və fəaliyyətə məxsus olan dilin bir variantıdır.

Jarqon sosiolinqvistikada dil variasiyalarından biridir. Jarqon cəmiyyətdə müəyyən bir sahədə istifadə olunan xüsusi bir dil layı idi. Cendranın (2010) fikrincə, jarqon peşəkar sahələrlə bağlı xüsusi mənaları olan sözlərdir. Cəmiyyətin və qrupdan kənar insanların anlamadığı sözlər çoxdur. Jarqonun bir çox funksiyaları var. Bunlardan biri insanların fəaliyyətini müəyyən edə bilməsi və digəri isə müəyyən sahədə başqaları ilə ünsiyyəti daha da asanlaşdırmasıdır. Lakin jarqonları bilməyən insanlar söhbəti başa düşmədikləri üçün bu söhbət onlara maraqlı gəlmir. Belə ki, jarqon fərqli və qeyri-adi bir dil layını təşkil etdiyindən qrupdan kənar insanlar onları anlamaqda çətinlik çəkirlər. Jarqona adətən peşəkar sahələrdə, xüsusilə siyasətdə rast gəlinir.

Jarqonlar mini dialektlərə bənzəyir, lakin yalnız yaradıldıqları fəaliyyət üçün istifadə olunur. Jarqonun digər tərfi Oxford Advanced Learner's Dictionary-də daha konkret şəkildə ifadə edilir ki, müəyyən bir peşə və ya insanlar qrupu tərəfindən istifadə edilən və başqalarının başa düşməsinə çətinləşdirən jarqon müəyyən peşə sözlərini ifadə edir: tibbi/hüquqi/kompüter jarqonu. Beləliklə, müəyyən qruplar və ya icmalar jarqondan bir çox məqsədlər üçün istifadə edirlər. Ticarət və peşə sahəsində çalışan insanların özlərinin bildiyi xüsusi terminlər var. Bir çox elm, texnologiya, mühəndislik və riyaziyyat (STEM) kurslarında çoxsaylı jarqon terminlərini, yəni başqa yerdə nadir hallarda istifadə olunan (və ya elmi tədqiqatçılar tərəfindən çox xüsusi şəkildə istifadə olunan) intizam üçün xüsusi lüğət sözlərini öyrənmək lazımdır.

Alimlər öz işlərini geniş ictimaiyyətə çatdırarkən, jarqondan həddindən artıq istifadədən qaçmalıdır, çünki həddindən çox texniki jarqonlardan istifadə olunarsa, mesaj səmərəli şəkildə çatdırılmır. Bununla belə, hansı sözlərin jarqon olduğunu və nə dərəcədə jarqon olduğunu müəyyən etmək çətin məsələdir, çünki ictimaiyyətin hansı terminləri bildiyini müəyyənləşdirmək çətin ola bilər, qismən də ezoterik terminologiyadan qaçaraq elmi dəqiqliyi təmin etmək də çətin ola bilər.

Amerikan Slenq Slenqi daim dəyişir, jarqon da. Bunun səbəbi həm jarqon, həm də slenqi hansı insanların düzgün istifadə edə biləcəyini və hansı insanların edə bilməyəcəyini müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Slenq adı insanların danışiq dilidir; jarqon peşəkarların elmi dilidir, lakin hər ikisi müəyyən qruplarda kimin “daxil” olduğunu və kimin “xaric” olduğunu müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Aşağıda jarqondan bəzi nümunələr verilmişdir:

Can sıxılanda:

- I hate when that happens. - Bu baş verəndə nifrət edirəm.
- I'm having a bad hair day. - Çox mundar bir gün keçirirəm.

- What was I thinking? - Mən nə düşünürmüşəm?

Təkrar edəndə:

- Blah blah blah. - Və sairə və ilaxır.
- Same old, same old. - Köhnə hamam, köhnə tas

Tənqid və ya şübhə bildirəndə:

- Excuse me! - Məni bağışlayasan!
- Hello! - Salam əleyküm!
- Duh! - Yox də! Doğrudan!
- You just don't get it. - Yemədin getdin.
- That sucks - Quyuğu qarı arasındadır.
- I don't think so.
- Get over it. - Bunu boş ver.
- Don't go there! - Heç bu barədə düşünmə də!
- As if ...- Sanki
- Like...- kimi
- Puh...leez -Yaman gündə
- That blows! - Pis gündədir.
- Just sayin

Slenqlər bəzən dialektik sözlərlə və hətta arqolarla qarışdırıla bilər. Dialektik sözlər daha geniş əraziləri əhatə etdiyi halda slenqlər nisbətən daha məhdud sayda insan tərəfindən daha kiçik bir ərazidə yayılıb. Məsələn, həbsxana slenqləri, əsgərlik slenqləri, iş slenqləri və s.

Arqolar isə daha az sayda insan tərəfindən istifadə edilir və başa düşülür. Məsələn, bəzi sözlər yalnız bir cinayətkar dəstəsinin üzvləri tərəfindən başa düşülür ki, başqa heç kim bunu başa düşə bilmir. Belə ki, arqoların istifadə dairəsi slenqlərlə müqayisədə daha məhduddur. Babayev Cavid ərazi ölçüsünə və insan sayına görə üçmərtəbəli piramida nəzəriyyəsini irəli sürmüşdür; “Due to territorial size and the number of people, we can imagine a three-storey pyramid which will contain dialectical words, slangs and argots. Dialectical words would be located on the first floor. Slangs would be on the second floor while the top floor would be occupied by argots which are used by more limited number of people compared to slangs” [1, p.152]. Müəllif dialekt sözləri piramidanın ən başında yerləşdirir, Slenqlər ikinci mərtəbədə, arqolar isə ən alt qatda yer tutur. Slenqlər bəzən real mənada işlənsə də, bəzən mücərrəd mənada da işlənə bilər.

Slenqlər bəzən idiomlarla səhv salınır. Onlar bir-birinə çox bənzəyir. Slenqlər bəzən cəmi bir sözdən ibarət olsalar da, idiomlar ən azı mücərrəd mənalı iki sözdən ibarət olur. Onlar arasında yeganə fərq odur ki, idiomlar ifadə etdikləri ifadə etməyən söz, fraza və ifadələrdir. İdiomlar slenqlərdən, əsasən, ona görə fərqlənir ki, onlar hər yerdə, hamı tərəfindən istifadə olunur və başa düşülür. Dilçilərin slenqlər haqqında sadə və aydın bir tərif yoxdur. Slenqlər müntəzəm dəyişən dilçilik hadisəsidir. Slenqlər zaman və müasirliyin tələbinə uyğun yeni təcrübələrlə ortaya çıxan dil faktlarıdır. Slenqlərin istifadəsi onu göstərir ki, bu dil faktlarının istifadəçiləri söhbət açdıqları mövzu ilə əvvəlcədən tanışdırlar.

Bəzi tənqidçilər inanırlar ki, slenq müəyyən bir dilin düzgün istifadəsini aradan qaldırır. Hərçənd akademik (təsviri) dilçilər düşünür ki, dil statik deyil və həmişə dəyişir. Odur ki, slenqlər bir dilin leksikon çərçivəsində keçərlilə və qanuni sözlərdir.

REFERENCES

1. Babayev Javid. Slang and its characteristic features. European research: сборник статей XXXV Международной научно-практической конференции. Пенза: МЦНС “Наука и Просвещение”. 2022. 270 с.
2. Dumas, Bethany K.; Lighter, Jonathan (1978). “Is Slang a Word for Linguists?”. *American Speech*. 53 (5): 14-15.

ACİZ “DİVAN”INDA ARXAİZMLƏR

AYNURƏ MƏMMƏDOVA

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
aynurmammedli81@mail.ru*

Klassiklərimizin yazdığı əsərlərinə, eləcə də müasir dövrə qədər olan yazılara nəzər saldıqda dilimizin lüğət tərkibində baş vermiş dəyişikliyi açıq-aydın görmək olur. Vaxtilə Azərbaycan ədəbi dilində işlənmiş onlarca arxaik söz, ya başqa sözlərlə əvəz edilmiş, ya da bir sıra səbəblər nəticəsində istifadədən qalmışdır. Arxaik sözlərin əksəriyyəti ərəb və fars mənşəli sözlərdir. Müasir ana dilimizdə işlədilən ərəb, fars mənşəli ifadələrin bəzisi dilimizin tarixi inkişafının müxtəlif dövrlərində həm ədəbi dildə, həm də ümumxalq dilində işlədilərək bugünkü günümüzdə çatmışdır.

Arxaik sözlər müxtəlif üslubi məqamlarda işlənə bilər. Belə ki, arxaik sözlərdən tarixiliyi dəqiq diqqətə çatdırmaq üçün elmi, publisist və bədii üslubda istifadə oluna bilər. Bədii üslubda keçmiş nəsillərin yaşayışını, düşüncəsini özündə əks etdirən bədii əsərlərdə tarixi mühitin reallıqlarını oxucuya çatdırmaq üçün arxaizmlər əvəzsiz rol oynayır.

Arxaizmlər əsas etibarilə tarixi dövrlə əlaqədar elmi üslubda işlədilərək əksəriyyəti müasir dildə olan sözlərlə sinonimlik təşkil etmir, bəziləri isə köhnəlmiş sözlərin sinonim cərgəsini əmələ gətirir ki, bunlar dildə çox azdır. Arxaik sözlər dildə müxtəlif çalarlığa malik olaraq üslubi məqsəd daşıyır. Arxaizmlərin hamısını müasir dildə işlənmiş fəal sözlərin üslubi sinonimi kimi qəbul etmək olmaz. O sözləri qəbul etmək olar ki, onlar öz dövrü üçün üslubi məqsədlə işlənmiş söz olsun. Qeyd etmək lazımdır ki, “əsl Azərbaycan sözü ilə fars mənşəli sözlərin mübarizəsində əsil Azərbaycan sözlərinin arxaikləşib aradan çıxması hadisəsi azdır. Əksinə, həmin mübarizədə fars mənşəli sözlərin qəbul edilməyib, aradan çıxması hadisəsinə daha çox təsadüf olunur” [1, s.77-82].

Arxaizmlərin poetik məqamlarda istifadəsi dedikdə, bədii əsərlərdə, xüsusən, şeirdə bədiilik, obrazlılıq, ahəngdarlıq tələblərinə görə müvafiq məqamlarda arxaik sözlərdən istifadə nəzərdə tutulur.

Bədii əsərlərin lüğət tərkibində işlənən, müasir dil üçün arxaikləşən sözlər tarixi leksika yönümündən maraqlı dil vahidləri sayılır.

Görkəmli Cənubi Azərbaycan şairi olan Acizin “Divan”ında işlənən, lakin müasir ədəbi dilimiz baxımından öz işləkliyini itirən bir sıra arxaizmlər mövcuddur. Əsərin dilində arxaik sözlərin əksəriyyətini isimlər təşkil edir.

Arxaizmlərin bəzisi öz fonetik quruluşunu, bəzisi isə öz formasını saxlayaraq məzmunu dəyişir. Digər bir qisim isə müstəqil işlənmə aktivliyini itirərək dialekt və şivələrdə istifadə edilir. Xüsusiyyətlərinə görə əsərdə işlənən arxaizmləri üç hissədə araşdırmaya cəlb etmək mümkündür.

1.Fonetik arxaizmlər. Məsələn:

Topraq-torpaq

Cəhanda qoymayub ahım salum mən başımə bir daş,

Yer üzrə qoymayub əşkim, səpüm mən başımə topraq [2, v.55b].

Aciz “Divan”ında olan bir qəsidədən götürdüyümüz nümunədə-söz daxilindəki səslərin qarşılıqlı halda öz mövqelərini dəyişməsi hadisəsinə-metatezaya rast gəlinir. Müasir dövrdə işlətdiyimiz “torpaq” sözü vaxtilə “topraq” formasında işlənsə də, bu tip yazılış hazırda arxaikləşmişdir.

2.Semantik arxaizmlər. Müəyyən bir leksemin yazılı abidələrdə işlənməsi həmin sözün qədimliyinə, müasir şivələrdə işlənməsi isə bu sözün tarixən Azərbaycan dilinə mənsub olmasına dəlalət edir [3, s.206].

Bu kateqoriyaya əsasən, mənaca dəyişən, lakin fonetik tərkibini qoruyub saxlayan arxaik sözlər daxildir. Aciz dilində bir sıra arxaik sözlər vardır ki, çağdaş ana dilimizdə formasını saxlasa da, məzmununu dəyişib.

Al(ل)-məkr hiylə, qırmızı rəng

Xəmi-zülf içrə qoyub nöqtəyi-mişkini ki, cim,

Rüxi-al üzrə töküb türreyi-mişkini ki, dal [2, v.59a].

3. Leksik arxaizmlər. Bu növ arxaizmlər özünün ilkin leksik mənasını, fonetik və qrammatik formasını dəyişmir. Bu cür ifadələr ədəbi dilimizdə tam arxaikləşmiş, lakin bəzi dialekt və şivələrdə qalmaqdadır.

Dışrə (دیشره)-bayır, çöl, eşik

Dedi: “Guya künci-qəmdə bixəbərsən, binəva,

Bir qədəm bas dışrə, gör, sən bu cəhan içrə nə var! [2, v.139a]

Göründüyü kimi bu cür arxaik sözlər tarixən Azərbaycan dilinin yazılı abidələrində geniş şəkildə işlənsə də, müasir dil baxımından köhnəlmiş, özümümüşləklik xüsusiyyətini itirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev B.T. Alınma sözlərin Azərbaycan dilinin sinonimikasında rolu. “Dilçilik məcmuəsi” AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun əsərləri, XVII cild., Bakı: 1963, s.124
2. Aciz “Divan”. Əlyazma nüsxəsi. D-286/10263. s.161
- Əzizov E. Azərbaycan dilinin tarixi morfolojiyası Bakı: “Elm və təhsil”. 2016. s.348

DİLDƏ LEKSİK BOŞLUQLAR VƏ ONLARIN TƏSNİFİ

RÜBABƏ MƏMMƏDOVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Leksik boşluq (lexical gap) bir dildə mövcud olan və digər dildə qarşılığı olmayan sözdür. Başqa dillərdə söz əmələgəlmə qaydaları belə sözlərin mövcudluğuna imkan verir. Bu, bir dil və ya ləhcə texnologiya, mədəniyyət və ya cəmiyyətdəki sürətli dəyişikliklərlə ayaqlaşma bilmədiyi zaman, bir dil və ya dialekt geniş şəkildə danışılmadıqda və ya öyrənilmədikdə də baş verə bilər. Hər hansı bir dildə olan leksik boşluq başqa dildən söz və ya ifadənin alınması, yeni söz və ya ifadənin yaradılması ilə doldurula bilər. Bəzən dilçilikdə leksik boşluq təsadüfi boşluq (accidental gap) kimi də adlanır.

Boşluq mövzusunda araşdırmalar, əsasən, müqayisə üsulu ilə hazırlanır və dillər arasındakı boşluqlar vurğulanır. Belə boşluqlar daha çox dil-mədəniyyət münasibəti ilə bağlı yaranır. Dil və mədəniyyət bir-birinə qarışan iki məfhumdur və mədəniyyətin daşıyıcısı olan dil cəmiyyətin mədəniyyətinin elementlərini lüğət tərkibinə daxil etməklə mədəniyyəti əks etdirməlidir. Lakin hər bir cəmiyyət eyni mədəni dəyərlərə malik olmadığından, hər dilin lüğət tərkibində eyni mədəni elementlər olmur.

Dil boşluqlarını hər hansı bir üsulla aşkar etmək heç də asan deyil. Xüsusilə leksik səviyyədə, yəni dilin lüğət tərkibindəki boşluqları aşkar etmək çox çətindir. Dildəki bütün boşluqları aşkar etmək üçün onun leksik tərkibini tam əks etdirən lüğətlərə ehtiyac var. Bu lüğətlərin tam skan edilməsi ilə bütün boşluqları aşkar etmək olardı ki, bu da qeyri-mümkündür. Bundan əlavə, dil canlı varlıqdır və daim inkişafdadır. Yeni anlayışların yaranması dildə həmişə yeni sözlərin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Bu boşluqları aşkar etməyi çətinləşdirən başqa bir amildir. Bəzi hallarda leksik boşluq başqa dildən söz və ya ifadənin alınması, yeni söz və ya ifadənin yaradılması ilə doldurula bilər.

Boşluqlar baş verdikləri situasiyalara, yaranma səbəblərinə və dilin hansı səviyyəsində meydana gəlməsinə əsaslanaraq növlərə ayrılır. Dil boşluqları ilə bağlı müxtəlif araşdırmalar müxtəlif təsnifatların yaranmasına səbəb olur. Mövzu üzərində çalışan tədqiqatçılar boşluq növləri üçün fərqli təsnifatlardan və fərqli adlardan istifadə edir. İstər birdən çox dilin müqayisəsi zamanı yaranan boşluqlar, istərsə də dilin müxtəlif leksik sahələrində müşahidə olunan boşluqlar ümumiyyətlə dil boşluqlarıdır.

Boşluqların baş verdiyi situasiyalar və mümkün leksik elementlərin xüsusiyyətləri Lehrer tərəfindən şərh aşağıdakı kimi şərh olunmuşdur.

- Mümkün leksik element qrammatik strukturların semantik quruluşuna uyğun semantik quruluşa malik olmalıdır.

- Bütün cümləni bir sözlə əvəz etmək olmaz.

Lehrer bildirir ki, bu meyarlarla mümkün leksik elementin nə olub-olmadığını müəyyən etmək olar, lakin mümkün və qeyri-mümkün leksik elementlər arasında fərq konkret dilin leksik quruluşundan asılıdır [3]. Bu meyarlar çərçivəsində müəyyən edilən mümkün leksik birləşmələrin olmaması dildəki leksik boşluqlar haqqında da təsəvvür yaradır.

Dildə mümkün leksik boşluqlar həmin dildə mövcud olan leksik elementlərdən asılıdır. Lehrer bu vəziyyəti ingilis qohumluq adları ilə bağlı verdiyi nümunə ilə izah edir [3]. Buna görə “uşaq” sözü qız və oğlan üçün, “valideyn” sözü ana və ata üçün kişi və qadın cinsini əhatə edən söz olduğu halda, xala və əmi, bibi və dayı, ya da qardaşı oğlu və bacısı qızı üçün ayrı-ayrı sözlər var. İngilis dilində “aunt” sözü həm xala (ananın bacısı), həm də bibi (atanın bacısı), “uncle” sözü isə dayı (ananın qardaşı) və əmi (atanın qardaşı) kimi qohumluq əlaqələrində işlənir. Və yaxud əksinə Azərbaycan dilində işlənən xala oğlu, xala qızı, dayı oğlu, dayı qızı, əmi oğlu, əmi qızı, bibi oğlu, bibi qızı sözləri ingilis dilində bir leksik vahidlə “cousin” sözü ilə ifadə olunur. Bu sözlərin ingilis dilində olmaması leksik boşluqlar yaradır. Lakin “böyük qardaş” və ya “böyük bacı” üçün leksik elementin olmaması boşluq yaratmır, çünki “birinin qardaşının yaşı” ingilis dili üçün leksikləşdirilmiş variant deyil. İngilis dilində böyük

qardaş üçün “elbrosis” kimi bir söz olsaydı, bu variant leksikləşər, kiçik qardaş üçün söz olmaması leksik boşluq olardı. Türk dilindəki “böyük qardaş” və “bacı” sözlərini nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, bu sözlər türk dilində leksikləşmiş, lakin türk dilində böyük qardaşlar leksik birləşmələrlə cinsləşdiyi halda, kiçik qardaşları cinsinə görə fərqləndirən leksik birləşmələr yoxdur [3].

Lehrerin ingilis dilindən verdiyi misallara və türk dilində qarşılaşdığımız nümunələrə əsaslanaraq demək olar ki, variant leksikləşmərsə, leksik boşluq yaranma bilməz.

Dil boşluqları baş verdikləri situasiyalara, yaranma səbəblərinə və dilin hansı səviyyəsində meydana gəlməsinə əsaslanaraq növlərə ayrıla bilər. Dil boşluqları ilə bağlı araşdırmalarda müxtəlif təsnifatlar var. Mövzu üzərində çalışan tədqiqatçıların boşluq növləri üçün fərqli təsnifatlardan və fərqli adlardan istifadə etdikləri məlumdur. İstər birdən çox dilin müqayisəsi zamanı yaranan boşluqlar, istərsə də dilin müxtəlif leksik sahələrində müşahidə olunan boşluqlar ümumiyyətlə dil boşluqlarıdır. Daha sonra dildə görünə bilən bütün boşluqlar yuxarıda qısaca qeyd etdiyimiz müxtəlif meyarlara görə bir-birindən ayrılır.

Lehrer boşluqları aşağıdakı qruplarda təsnifləndirir:

- fonoloji boşluqlar
- morfoloji boşluqlar
- sintaktik boşluqlar
- semantik boşluqlar

Lyons boşluqları fonoloji, morfoloji, sintaktik, semantik boşluqlar kimi təsnif edir [4].

İvir boşluqları iki qrupa - dildaxili boşluqlar və dillərarası boşluqlara ayırır və dillərarası boşluqların müxtəlif dillərin müxtəlif semantik xüsusiyyətləri leksikləşdirməsi səbəbindən yarandığını və bunların konseptual səviyyədə olduğunu bildirir [2].

Akşehirli leksik boşluqları yaranma linqvistik səbəblərinə görə sistem boşluqları və müvəqqəti boşluqlar olaraq iki yerə ayırır. Sistem boşluqları dilin morfoloji qaydaları imkan vermədiyi üçün bir leksemə ilə ifadə edilə bilməyən anlayışlara əsaslanan boşluqlardır. Müvəqqəti boşluqlar morfolojiya qaydaları buna imkan versə də, hələ alınmamış sözlərin yaratdığı boşluqlardır [1].

Dildə olan müəyyən boşluqlar müvəqqəti boşluqlardır və dil bu boşluqları öz sistemi daxilində kompensasiya etmək mümkündür. Dillərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi dillərin yaranmasından bu günə qədər davam etmişdir və bundan sonra da davam edəcəkdir. Mədəniyyətə və cəmiyyətin həyatına daxil olan yeni anlayışların dildə öz əksini tapması qaçılmaz olduğu üçün mədəniyyətlərin və cəmiyyətlərin bir-birinə təsiri də dillərin bir-birinə təsirini şərtləndirir.

Dilə başqa dildən daxil olmuş anlayışların yeni linqvistik ekvivalentinin tapılması və onların lüğət tərkibinə əlavə edilməsi tez baş verməyə bilər. Yaxud dildə qədim dövrlərdə mövcud olmuş linqvistik element zaman keçdikcə istifadədən çıxmağa bilər. Bənzər situasiyalarda dildə yaranacaq boşluqların ödənilməsi üsulu kimi alınma sözlər meydana çıxır və bu sözlər leksik boşluqları doldurmağın əsas yollarından biridir.

İzahlı ekvivalentlər ikidilli lüğətlərdə dillərarası boşluqları doldurmaq üçün daha çox istifadə olunan kompensasiya formasıdır. Bununla belə, bəzi hallarda dildaxili boşluqlar üçün də istifadə olunur. Dil boşluqlarını kompensasiya etməyin yollarından biri izahedici ekvivalentlərdir.

Azərbaycanca-İngiliscə lüğətindəki bəzi leksik boşluq və izahlardan bəhs edərək leksik boşluq anlayışını daha aydın şəkildə anlamaq olar.

- Azərbaycan mətbəxində ənənəvi xörək adı olan “dolma” azərbaycanca-İngiliscə lüğətə daxil edilsə də, mənası “doldurulmuş tərəvəz yeməkləri ailəsindən hər hansı biri” (any of a family of stuffed vegetable dishes) kimi verilmişdir.

- İnsanların iş saatlarından əlavə elədikləri, qarşılığında pul almadıqları iş adı olan “iməcilik” sözü azərbaycanca-İngiliscə lüğətə daxil olsa da, mənası “kollektiv iş” (collective work) verilmişdir.

Ənənəvi çərəz adı olan “qovurqa” azərbaycanca-İngiliscə lüğətə daxil edilmiş, lakin mənası “qovrulmuş buğda, qarğıdalı və ya noxud” (roasted wheat, corn, or chickpeas) kimi verilmişdir.

- Çobanların geyindiği paltar olan “yapıncı” adı azərbaycanca-İngiliscə lüğətə daxil edilsə də, mənası “keçədən və ya qaraküldən hazırlanmış burka kişi paltarı (Qafqaz)” (burka male garment

made from felt or karakul (Caucasus) verilmişdir.

Azərbaycan mətbəxində ləziz təam olan halva azərbaycanca-ingiliscə lüğətə daxil edilmiş olsa da, mənası “adətən un və baldan hazırlanan şirniyyat” (A confection usually made from flour and honey) kimi verilmişdir.

- Həm dini, həm də ənənəvi xüsusiyyətlərə malik olan “yağış duası” azərbaycanca-ingiliscə lüğətdə “yağış” maddəsi ilə yer almasına baxmayaraq, mənası “quraqlıq zamanı yağış üçün deyilən dua” (ritual prayer for rain [said during a drought])” ifadəsi ilə verilmişdir.

Ənənəvi ad olan “kirvə” azərbaycanca-ingiliscə lüğətə daxil edilsə də, mənası “bir oğlan uşağının sünnetində xaç atası” (godfather) kimi verilmişdir.

- Ticarət mədəniyyəti ilə bağlı bir termin olan “siftə” azərbaycanca -ingiliscə lüğətə daxil edilmiş, lakin mənası “günün ilk satışı, yeni bir malın ilk satışı, günün ilk qazancı” (first sale of the day; first sale of a new commodity; first purchase of the day) ifadəsi ilə verilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Akşehirli S. (2013). “Türkçədə AD+II: AD+sIz Karşıtlık Örüntüsü ve Olası Sözlüksel Boşluklar”. Dilbilim Araştırmaları Dergisi. 2013/2, s.49-63. İstanbul
2. Ivir V. (1977). “Lexical Gaps: A Contrastive View”. Studia Romanica et Anglica Zagrabienasia. Temmuz. S:43, s.167-176
3. Lehrer A. (1970). Notes on lexical gaps. Journal of Linguistics, 6(2). <https://doi.org/10.1017/S0022226700002656>
4. Lyons J. (1977). Semantics, Cambridge University Press, Cambridge.

PROBLEMS IN THEORETICAL CLASSIFICATIONS OF PRONOUNS

NAHIDE HEYDAROVA

Nakhchivan State University

Theoretical classifications of pronouns still remain as the most debatable question in linguistics of most languages including English. There is no other part of speech which has so many controversies. One linguist classifies 9 types of pronouns while another divides them into 12 types. While classifying the pronouns, their morphological, syntactical and semantic features are taken into consideration. Sometimes the same word may have different morphological and syntactical functions depending on the place of the word. The word may even change its meaning, as well. For example, “some” may function as an Indefinite Pronoun in the sense of “bəziləri” while it may be used in the function of Indefinite Numeral when it means “bir neçə, bir qədər”. It also has the function of article as to Otto Jespersen. In this case “some” is not translated into the native language. As we witnessed, some changed its semantic, morphological and syntactical functions depending on the situation.

Kaushanskaya classified 11 types of pronouns which are Personal, Possessive, Reflexive, Reciprocal, Demonstrative, Interrogative, Relative, Conjunctive, Defining, Indefinite, Negative pronouns [2.p.65]. His classification mainly overlaps with Oruj Musayev’s classification except some small distinctions. Azerbaijani linguist Oruj Musayev also classifies 11 types of pronouns. However, Oruj Musayev considers that Demonstrative Pronouns are only “this” and “that” with their plural forms “these” and “those”. Oruj Musayev does not consider “the same” and “such” as Demonstrative Pronoun while another Azerbaijani linguist Isimkhan Rahimov and Timuchin Hidayetzade classify the afore-mentioned pronouns as Demonstrative Pronouns. Oruj Musayev prioritizes their syntactical function and for this reason, he classifies “the same” and “such” under the title of Defining Pronouns. I.Rahimov and T.Hidayetzadeh takes their semantic functions into account unlike O.Musayev. So Azerbaijani linguist Oruj Musayev classified 11 types of pronouns theoretically while Isimkhan rahimov and Timuchin Hidayetzade grouped the pronouns under 10 titles. Only Defining pronouns are absent in I.Rahomov’s and T.Hidayetzadeh’s classification. The biggest drawback in their clasification is that they classified every, both, each, either, other and another under the title of Indefinite Pronouns which shows that the determinant feature of these pronouns has not been taken into consideration. In fact, every is a defining pronoun while evrybody should be considered as Indefinite pronoun. The syntactic function should also be taken into account in the pronoun “other”. When it is in the function of determinant, it is Defining Pronoun, but when it is in the function of subject, it should be considered as an Indefinite Pronoun. The translation of the pronoun “other” into the Azerbaijani language is the same. However, it is different according to its syntactical function or the place of location along the sentence. The word “some” also has determinant function. When it accepts “body, one, thing”, it turns into Indefinite pronoun. It can aslo be an Indefinite Numeral. It depends on the translation of “some”, what it is in the sentence.

İsimkhan Rahimov and Timuchin Hidayetzade classified “nobody, nothing” under the title of Indefinite pronouns taking their semantic function into account putting the syntactical function aside.

Another drawback of the classification made by Kaushanskaya is that he considers everybody, everyone, everything as a Difining Pronoun. The author did not take its morphological function into account while classyfyng these pronouns. Actually, “every” can be considered as a Defining Pronoun while everybody should be defined as Indefinite Pronoun accordig to its morphological function.

Gordon Krylov classifies 9 types of Pronouns. The most noticeable and debatable fact in this classification is that the same words with the same semantic meanings have been categorized under two titles [2, p.88]. For instance, the pronoun “himself” can be Reflexive and Emphatic depending of the usage place of the word. If it comes after the subject as “He himself wrote the message”, it is considered to be an Emphatic Pronoun. If its place is at the end of the sentence, it is regarded as a Reflexive Pronoun. For exmple, He wrote the message himself.

Javid Babayev gave a more ideal and proper classification to pronouns theoretically differentiating similar pronouns semantically, syntactically and morphologically [1, p.63]. He added one more pronoun to his classification called “Exclamatory Pronoun” which has never been classified by any other linguists in the history of linguistics. According to his classification “How” and “what” can also be Exclamatory Pronouns. They cannot be used as Interrogative Pronouns since there is no question mark at the end of the sentence. They cannot be considered as Conjunctive Pronouns because Conjunctive Pronouns are used in Subordinate Clauses which are compound in structure. Compound sentences are composed of subordinate and principle clauses. But Exclamatory pronouns are used in simple sentences.

REFERENCES

1. Babayev J. Exclamatory Pronoun. III International Scientific and Practical Conference «The modern vector of the development of science», March 02 – 03, 2023, Philadelphia, USA. 144 p.
2. Babayev J. (2019) Hit the target through English grammar. “Ajami” Nakhchivan, Azerbaijan, 168 p
3. В.Л.Каушанская, Р.Л.Ковнер, О.Н.Кожевникова, Е.В.Прокофьева, З.М.Райнес, Ф.Я.Цырлина. Грамматика Английского языка, -5-е изд., испр. И доп.-М.: Айрис-пресс, 2008.- 384 с.

XÜLASƏ

Heydərova Nahidə

ƏVƏZLİKLƏRİN NƏZƏRİ TƏSNİFATLARINDAKI PROBLEMLƏR

Məqalədə əvəzlilərin nəzəri təsnifatına nəzər yetirilir. Burada yerli xarici müəlliflərin əvəzlilər haqqında nəzəri təhlilləri bir-biri ilə müqayisə edilmişdir. Hər bir müəllifin apardığı təsnifat təhlil olunmuş və onların müsbət və mənfi tərəfləri tədqiq olunmuşdur. Bəzi əvəzlilər cümlədə yerləşdiyi yerə və sintaktik funksiyasına görə çoxfunksiyalı əvəzlilər hesab olunur. Bu cür əvəzlilərə daha çox Qeyri-müəyyən və Təyini əvəzlilər aiddir. Əvəzlilər haqqında müxtəlif xarici və yerli dilçilərin nəzəri təsnifatında təzadlı məqamlar məqalədə öz əksini tapır.

Açar sözlər: nisbi əvəzlik, təsnifat, nida əvəzliyi, morfoloji, sintaktik

İSMAYIL ŞIXLI DİLİNDƏ AZ İŞLƏK SÖZLƏRƏ LEKSİKOQRAFİK YANAŞMA

NƏRMİN MEHDİYEVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
nerminmhdv30@gmail.com

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli ədibi olan İ.Şıxlı yaradıcılığı istər ədəbi tənqidin, istərsə də dilçilərin təhlil obyektində olmuşdur. Ədibin yaradıcılığını dilçilik aspektindən təhlilinə gəldikdə isə dilçilər morfoloji, sintaktik və leksik cəhətdən araşdırmış və əsərlərindən götürülən nümunələr əsasında izahını vermişdir. Biz isə burada İ.Şıxlı yaradıcılığından gətirdiyimiz nümunələr əsasında leksikanın ən maraqlı doğuran qismi Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində olmayan, lakin Şıxlı yaradıcılığında oxucunun qarşısına çıxan az işlək sözlərin təhlilinə çalışmaq və bir növ onların sistemini yaratmaqdır. Yazıçının nəsr yaradıcılığına nəzər yetirəndə az işlək sözlərin kifayət qədər olduğunun şahidi oluruq. Əsərlərdə istifadə edilmiş bu sözlərin ümumi lüğətlərdə yer alması lüğətin sorğu funksiyasını yerinə yetirir və əsərin dil və üslubuna xüsusi ahəng bəxş edir. Əsərlərdən götürülmüş bu qəbildən olan sözlərin izahını dialektoloji və izahlı lüğətlərdən götürülən məna ilə izahını verməyə çalışırıq. Eyni zamanda həmin sözlərin tədqiqatına dair dilçilərin izahını da verməklə bir növün həmin sözün əsas məna yükünə varmağa çalışılır. İ.Şıxlı dilində işlənmiş “*Göy otlar yehrlənib uzanırdı*” [4, s.132] cümləsindəki, **yehrlənmək** sözü zolaq şəklində nizamlı biçilmək mənasını ifadə etməklə yanaşı, nizamlı biçilib zolaq şəklində düzülmək mənasını da ifadə edir. Həmçinin dialektoloji lüğətdə mənası **yehrə** söz kökündən götürülərək “biçilib zolaq şəklində tökülmüş ot” [1, s.545] mənasını ifadə edir. Eyni zamanda prof. Q.Kazımov isə bu sözün izahını “yehrlənmək” feili Azərbaycan dilinin Qərb dialekt və şivələri qrupunda “biçilib, lakin yığılmamış ot zolağı” mənasında işlənən “yehrə” ismindən əmələ gəlmişdir və bizim bir neçə sözlə ifadə edə biləcəyimiz mənanı yığcam və dəqiq şəkildə ifadə edə bilər” [3, s.43] kimi vermişdir. Əsərlərindən götürülən *Hamısının papağı eyni cür idi: alın yerinə qırmızı parçadan iri ulduz tikilmiş züllə papaq!* [5, s.312] bu nümunədə isə işlənmiş olan **züllə** sözü isə şiş, ucu sivri olan söz mənasında ifadə olunmuşdur. Həmçinin qıvrım tüküldürüldən tikilən çox hündür papaq növünə də **züllə papaq** deyilirdi. Seçilmiş digər bir nümunədə də eynən “*O, yənə odun götürüb ocağa atdı və birdən pəncərədən kəndin yollarında və məktəbin həyətidə ora-bura qaçısan, qucaqlarında ot daşıyan züllə papaq əsgərləri gördü*” [5, s.329]. cümləsində isə şiş papaqlı, şiş papaq geyinmiş mənasını ifadə edir.

Gətirdiyimiz nümunələrdən də bəlli olduğu kimi İ.Şıxlının dili etnoqrafik leksika ilə zəngin olduğu qədər, xalqın həyatı, məişəti, adət-ənənələri ilə bağlı bütöv səhnələr də boldur. Bu cür bolluq yazıçı yaradıcılığının dilçilik elminə, dil lüğətinə verəcəyi bol materialdan xəbər verir. Belə ki, onun bədii dili lüğətlərə hazır leksikoqrafik material verməklə yanaşı linqvistik və ensiklopedik lüğətlər üçün mötəbər mənbə kimi çıxış etməsinə də şərait yaradır. Eyni zamanda da bu əsərlərdə linqvistik lüğətlərdə bir cümlə ilə verilmiş hər hansı izahı tamamlayacaq və baş söz haqqında aydın təsəvvür yarada biləcək illüstrasiyaya rast gəlmək mümkündür ki, bunu da seçdiyimiz nümunələrlə izahını verməyə çalışırıq. Əsərdən götürülmüş bir hissə ilə seçdiyimiz nümunənin izahını verək:

Axşamdan ala çatıları istağa qoyurdular. Səhər, gün xeyli qalxandan və zurnaçılar damın üstünə çıxıb səhər havasını çalandan sonra dəstə-dəstə gəlib xırman yerinə toplaşırdılar. Böyük dairə çəkirdilər. Sonra da haley gəlib beş-beş iki yerə bölünürdülər. Yalaq düzəldib ala çatıları ora qoyurdular. Oynayanlardan beş nəfəri həmin çatıların - dairənin üstündə dayanırdı, beş nəfəri isə dairəvi cızıqdan kənardə dayanırdı. Oyunun şərti belə idi: kənardə dayanan beş nəfər çalışırdı ki, dairənin içində dairələrin üstündə dayananlardan birinin ayağının altından çatını götürsün. Əgər götürə bilsələr, çatıları alır, dairələrin üstündə dayananları dairənin içinə salır və əllərindəki çatı ilə onları döyürdülər. O vaxta qədər ki, döyülənlərdən biri döyənlərdən birini dairənin içində təpiklə vura bilsin. Belə olanda oyun təzədən başlayırdı. Döyənlər dairənin içində dairələrin üstündə dayanır, döyülənlər isə onlara hücumə keçirdilər. Bu, adicə oyun deyildi, tamaşa idi [4, s.283]. Bu

hissədə *dirədöymə* sözünün bütün lüğətlərdə təkrar olunan “uşaq oyununun adı” kimi işlədilən sözün izahı geniş şəkildə şərh edilmişdir. “Bu geniş izah ixtisar olunmaqla ümumi linqvistik və hətta ensiklopedik lüğətlərdə sözün mənasını tamamlamaq üçün verilə bilər. Məsələn: *dirədöymə* - uşaq oyununun adı (bu oyunda iki dəstəyə bölünmüş gənclərin bir dəstəsi digər dəstə üzvlərinin ayağının altındakı çatılara sahib olmağa və dəstə üzvlərini çatılarla döyərək dairəyə salmağa çalışır; döyülənlərin döyənləri dairəyə salmağı bacardığı andan oyun yenidən başlayır)” [6, s.4].

Elə sözlər var ki, onların işlənmə dərəcəsi və tezliyi yazıçı yaradıcılığında daha çoxdur. Məhz bu da İ.Şıxlı əsərlərində rast gəlinən bəzi ensiklopedik məlumatların leksikoqrafik baxımdan çox qiymətli olduğuna, lüğət tərtibində sözün izahını tamamlamağa xidmət etdiyinə gətirib çıxarır. Yazıcının “Dəli Kür” romanında işləklilik dərəcəsi, tezliyi kifayət qədər yüksək olan **anadil** sözünü götürək. Bu söz izahlı lüğətdə qeydə alınmayıb, amma romanda tez-tez işlədilir. “*Lap yaxında anadil ötdü*” [4, s.205].

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2007
2. İsmayıl Şıxlı. Müəllim haqqında müəllim sözü. İ.Şıxlı. Bakı: “Bakı çap evi”. 2005
3. Kaşğari M. Divanü Lüğat-it-türk. 4 cildə, [I cild]. Kazımov Q. Bakı: “Ozan”, (2009)
4. “Dəli Kür”ün dili. Seçilmiş əsərləri. İ.Şıxlı. [4-cü] cild, Bakı: “Nurlan”. (1968)
5. Şıxlı İ. Seçilmiş əsərləri. İ.Şıxlı. İki cildə. II cild. Bakı: “Şərq-Qərb”. 2005

İnterner resursu

6. Əhmədova Şəhla. İsmayıl Şıxlının bədii dilinə leksikoqrafik yanaşma. [Elektron resurs]
<https://tdkturkdunyasi.gov.tr/tam-metin-pdf/915/tur>

SYNTACTIC STRUCTURES

RÖYA ZEYNALOVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Syntax is the study of the principles and processes by which sentences are constructed in particular languages. Syntactic investigation of a given language has as its goal the construction of a grammar that can be viewed as a device of some sort for producing the sentences of the language under analysis. More generally, linguists must be concerned with the problem of determining the fundamental underlying properties of successful grammars. The ultimate outcome of these investigations should be a theory of linguistic structure in which the descriptive devices utilized in particular grammars are presented and studied abstractly, with no specific reference to particular languages. One function of this theory is to provide a general method for selecting a grammar for each language, given a corpus of sentences of this language. The central notion in linguistic theory is that of “linguistic level”. A linguistic level, such as phonemics, morphology, phrase structure, is essentially a set of descriptive devices that are made available for the construction of grammars; it constitutes a certain method for representing utterances. We can determine the adequacy of a linguistic theory by developing rigorously and precisely the form of grammar corresponding to the set of levels contained within this theory, and then investigating the possibility of constructing simple and revealing grammars of this form for natural languages.

The most that can reasonably be expected of linguistic theory is that it shall provide an evaluation procedure for grammars. The theory of linguistic structure must be distinguished clearly from a manual of helpful procedures for the discovery of grammars, although such a manual will no doubt draw upon the results of linguistic theory, and the attempt to develop such a manual will probably (as it has in the past) contribute substantially to the formation of linguistic theory. If this viewpoint is adopted, there is little motivation for the objection to mixing levels, for the conception of higher-level elements as being literally constructed out of lower-level elements, or for the feeling that syntactic work is premature until all problems of phonemics or morphology are solved. English syntax includes complex and compound sentences that combine independent and dependent clauses. These sentences allow for more intricate ideas to be conveyed using coordinating and subordinating conjunctions. In the English language, syntactic structures refer to the arrangement of words and phrases to create well-formed sentences. To understand these structures better, it's essential to learn the fundamental elements of syntax.

Grammar is best formulated as a self-contained study independent of semantics. In particular, the notion of grammaticalness cannot be identified with meaningfulness (nor does it have any special relation, even approximate, to the notion of statistical order of approximation). In carrying out this independent and formal study, we find that a simple model of language as a finite state Markov process that produces sentences from left to right is not acceptable, and that such fairly abstract linguistic levels as phrase structure and transformational structure are required for the description of natural languages. We can greatly simplify the description of English and gain new and important insight into its formal structure if we limit the direct description in terms of phrase structure to a kernel of basic sentences (simple, declarative, active, with no complex verb or noun phrases), deriving all other sentences from these (more properly, from the strings that underlie them) by transformation, possibly repeated. Conversely, having found a set of transformations that carry grammatical sentences into grammatical sentences, we can determine the constituent structure of particular sentences by investigating their behavior under these transformations with alternative constituent analyses.

We consequently view grammars as having a tripartite structure. A grammar has a sequence of rules from which phrase structure can be reconstructed and a sequence of morphophonemic rules that convert strings of morphemes into strings of phonemes. Connecting these sequences, there is a sequence of transformational rules that carry strings with phrase structure into new strings to which

the morphophonemic rules can apply. The phrase structure and morphophonemic rules are elementary in a sense in which the transformational rules are not. To apply a transformation to a string, we must know some of the history of derivation of this string; but to apply non-transformational rules, it is sufficient to know the shape of the string to which the rule applies. As an automatic consequence of the attempt to construct the simplest grammar for English in terms of the abstract levels developed in linguistic theory we find that the apparently irregular behavior of certain words (e.g., “have”, “be”, “seem”) is really a case of higher level regularity. We also find that many sentences are assigned dual representations on some level, and many pairs of sentences are assigned similar or identical representations on some level. In a significant number of cases, dual representation (constructional homonymity) corresponds to ambiguity of the represented sentence and similar or identical representation appears in cases of intuitive similarity of utterances.

Syntactic structures play a pivotal role in facilitating clear communication. By adhering to rules governing the arrangement and combination of words and phrases, English speakers create well-formed sentences that convey particular meanings and intentions to their audience. In turn, this helps to prevent misunderstandings and miscommunication. Key ways in which syntactic structures contribute to clear communication include: Maintaining word order: English language adheres to a specific word order, typically following the subject-verb-object (SVO) pattern. Maintaining this word order within syntactic structures helps in creating clear, easily understandable sentences.

Clarifying relationships between clauses: Syntactic structures provide a framework for combining different clauses, allowing ideas and thoughts to be linked in a coherent manner. As a result, complex sentences can be understood more fluently, and the relations between ideas are made evident. Supporting appropriate use of pronouns: By knowing which pronouns to use and when, syntactic structures help eliminate ambiguity that can lead to confusion, ensuring that pronouns are always correctly matched with their antecedents. Enabling sentence variety: Mastery of syntactic structures enables individuals to utilise various sentence styles, like declarative, interrogative, exclamatory, and imperative sentences. This variety enriches communication, allowing for more dynamic and engaging expression. By adhering to syntactic structures and understanding their functions, one can create clear, cohesive sentences that convey ideas effectively, reduce ambiguity, and ultimately improve overall communication.

Improving Your English Skills through Syntactic Structure Mastery: Acquiring a strong command over syntactic structures is crucial for anyone seeking to elevate their English language skills. By focusing on syntactic mastery, learners can enhance their fluency, communicate more effectively, and better understand English in spoken and written forms. A few practical strategies for honing syntactic skills include: Studying sentence patterns: Analyse the structure and components of various sentence types, such as declarative, interrogative, imperative, and exclamatory sentences, to develop a thorough understanding of their formation and usage.

Practising parsing: Engage in parsing exercises to dissect sentences into their constituent components, exploring how subjects, verbs, objects, and other elements fit within syntactic structures. Recognising and utilising conjunctions: Familiarise yourself with common coordinating and subordinating conjunctions, understanding how they link clauses together to form compound and complex sentences, respectively. Consulting grammar resources: Leverage grammar books, online tutorials, and other language resources to reinforce your knowledge of syntactic structures and their rules. Seeking feedback: Regularly engage in written and spoken English activities, seeking feedback from native English speakers, teachers, or language peers to continuously improve your syntactic abilities. By employing these strategies and dedicating time to learning syntactic structures, you will significantly enhance your English language proficiency. As a result, you will be able to effectively engage in English communication, express complex ideas with ease, and unlock new opportunities in both personal and professional spheres.

Syntactic Structures: Arrangement of words and phrases to create well-formed sentences in English, including subjects, verbs, objects, complements, and adverbials. Basic Syntactic Structures:

Declarative, imperative, interrogative, and exclamatory sentences, each serving different communicative purposes. Complex Syntactic Structures: Complex and compound sentences, which combine independent and dependent clauses using coordinating and subordinating conjunctions. Syntactic Structure Analysis Techniques: Constituent analysis, transformational analysis, dependency parsing, and tree diagrams to dissect and understand sentence components and their relationships. Syntactic Structure Importance: Contributes to clear communication, enhances English language skills, and helps express ideas effectively through well-formed sentences. When learning the English language, it is crucial to grasp the concept of syntactic structures. These structures form the backbone of grammatical sentences, enabling effective communication while ensuring clarity and cohesion.

REFERENCE

- 1.Y. Bar-Hillel. “Logical syntax and semantics”. Language 30.230-7 (1954)
2. N.Chomsky. The logical structure of linguistic theory
3. N.Chomsky. First edition, Syntactic Structures (1957)

QEYRİ-DAVAMEDİCİ FEİLLƏR

NAZİLƏ SADIQOVA
Naxçıvan Dövlət Universiteti

İngilis dilində bütün feillər zaman forması tərkibində davamedici formada işlənə bilmir. Biz bu feillərə “Qeyri-davamedici feillər” deyərək müraciət edirik. Feillər və davamedici formalar haqqında başqa bir cəhət də ondan ibarətdir ki, həm sadə, həm bitmiş, həm də davamedici formalarda işlənə bilən bəzi feillər iki fərqli mənaya malikdir.

Qeyri-davamedici feillər adətən davamedici zaman formaları ilə işlənmədiyimiz feillərdir. (Stative) “hərəkətsiz” feillər hərəkətə deyil, vəziyyətə aiddir və davamediciliyi ifadə edə bilməz. Ən çox yayılmış qeyri-davamedici feillərdən bəziləri bunlardır: love, want, prefer, understand, see, hear, notice və s.

Yerinə yetirə biləcəyiniz fiziki hərəkətləri ifadə edən feillər bütün formalarda və bütün zamanlarda istifadə edilə bilər; walk, swim, run, eat, drink, fly, etc.

İndiki davamedici zaman formasını öyrənərkən, tələbələr “now-indi” zaman zərfi işlənməsini çox vaxt indiki davamedici zamanda işlənməyən və indiki sadə zamanda qalan müəyyən feillərlə qarışdırırlar. Bu feilləri əhatə edən ümumi qaydaya aid çoxlu istisnalar da var.

Hərəkətsiz-(Stative) feillər heç bir hərəkət ehtiva etməyən feillərdir. Əgər tələbələrə beş əsas feil növünü öyrətsəniz, onlar ümumi hərəkətsiz feilləri daha asan xatırlayacaqlar. Bu kateqoriyalara hal, sahiblik, ehtiyaclar, düşüncə və hisslər daxildir. Stativ feillər hərəkətdən daha çox vəziyyəti ifadə edir [3, p.2]. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bir çox hərəkətsiz feillər davamedici formada işlənə bilər. Qeyri-davamedici (Non-continuous) feillərlə hərəkətsiz (Non-action) feilləri qarışdırmaq olmaz.

Qeyri-davamedici feillərin əksəriyyəti hərəkətlərə deyil, vəziyyətlərə aiddir. Elə feillər də var ki, müəyyən mənalarda davamedici formada işlənmir: feel, think, see və s. Babayev Cavid öz məqaləsində qeyd edir: “Think, feel, like, begin, be and others are relative verbs and they may or may not take -ing depending on the situation” [1, p.48]. Müəllif qeyd edir ki, think, feel, like, begin və başqa feillər nisbi feillərdir və onlar -ing qəbul edə də, etməyə də bilər.

Bəzi dilçilik nəzəriyyələrinə görə, hərəkəti bildirən dinamik feillərdən fərqli olaraq, durğun feillər varlıq vəziyyətini bildirən feillərdir. Fərqi belə təsnif etmək olar ki, stativ-hərəkətsiz feillər bütün müddəti ərzində statik və ya dəyişməz olan situasiyaları, dinamik feillər isə zamanla dəyişikliyə səbəb olan prosesləri təsvir edir [1]. Bir çox dillər bu iki növü qrammatik olaraq necə istifadə oluna biləcəyinə görə fərqləndirirlər.

Ümumiyyətlə, davamedici zaman formaları müəyyən bir zamanda baş verənləri təsvir etmək üçün istifadə olunur. Davamedici zaman formalarından istifadə edərkən diqqət həmişə davam edən hərəkətə verilir. Bununla belə, davamedici zaman formalarından istifadə etmək üçün bəzi vacib istisnalar var. Ən əsası, davamedici formalarla heç vaxt və ya nadir hallarda istifadə olunmayan bir sıra ümumi davamedici olmayan feillər var. Bu feillər sabit (fixed) feillər adlanır və bir neçə kateqoriyaya bölünür:

- Psixi və emosional vəziyyətlər
- Hiss
- Ünsiyyət

Qeyri-davamedici olmayan feillər: Davamlı formalarda istifadə edilə bilməyən feillər adətən kiminsə etdiyini görmədiyiniz feillərdir. Bu feillər davamlı formalarda çox az istifadə olunur. Onlar: Mücərrəd feillər: be, want, need, owe və s.

Sahiblik bildirən feillər: own, possess, have, belong və s.

Emosiya ifadə edən feillər: like, hate, love və s. Babayev Cavidə görə davamedici formada işlənmə məhdudiyətinə malik olan 5 kateqoriya feil var [2, p.19].

1. Hərəkətin başlanğıc nöqtəsini bildirən feillər.
2. Hərəkətin davam nöqtəsini bildirən feillər.
3. Hərəkətin son nöqtəsini bildirən feillər.

4. Ani olaraq baş verən feillər.

5. Əqli və fizioloji cəhətdən bizdən asılı olmayan hiss-qavrayış bildirən feillər.

Feillər zaman forması daxilində -ing qəbul etmə baxımından 2 qrupa bölünür:

1. Nisbi feillər; think, be, see, feel, like, love, start, end

2. Mütləq feillər; notice, prefer, understand, know, hear, comprehend, forget, continue, hit, break, fall, depend

Feilin təsriflənməyən forması kimi çıxış etdikdə bütün feillər -ing qəbul edir. Lakin bu davamedici formada işlənmək demək deyil. Çünki buradakı feil davamedici funksiyada işlənmək mənasını vermir. Burada -ing qəbul etmiş feil ya cərənd, ya da feili sifət I mənasını ifadə edir. Bunlar isə Azərbaycan dilində özünəməxsus tərcümələrə malikdir. Cərənd Azərbaycan dilinə feili bağlama və məsdər şəkilçiləri vasitəsilə tərcümə olunur. Feili sifət I olduqda isə yenə də feili bağlama şəkilçiləri vasitəsilə tərcümə olunur. Bu da o deməkdir ki, -ing Azərbaycan dilinə arkən, anda, araq,ınca, dıqca, dığından, ıb, an, a, ya və s. şəkilçilər vasitəsilə tərcümə olunur. Yəni yuxarıda göstərilən bütün şəkilçilər ingilis dilində -ing vasitəsilə ifadə olunur. Nisbi feillər zaman forması tərkibində -ing qəbul edə də, etməyə də bilər. Əgər nisbi feil -ing qəbul edərsə, bu iki halda baş verir:

1. Feil leksik mənasını dəyişdikdə

2. Vəziyyətə görə

Bəzi feillər leksik mənasını dəyişdikdə zaman forması tərkibində -ing qəbul edə bilər. Məsələn, “see” feili “görmək” mənasını deyil, “görüşmək” mənasını ifadə etdikdə davamedici formada işləyə bilər.

I am seeing her now=I am meeting her now.

Mən indi onunla görüşürəm.

“stop” feili “dayanmaq” yox “plomblamaq” mənasını verdikdə davamedici formada işləyə bilər. Məsələn, The dentist is stopping her canine-Diş həkimi onun köpək dişini plomblayır.

Bəzən bu dəyişiklik vəziyyətə görə baş verir. Yəni hərəkət ümumiyyətlə baş verirsə, Present Simple (İndiki sadə), danışılan müddətdə baş verirsə, Present Continuous (İndiki davamedici) zaman formasında işlənir. Məsələn,

Nothing is good. What do you think?

Heç nə yaxşı deyil. Nə düşünürsünüz? (ümumiyyətlə)

You look thoughtful. What are you thinking?

Fikirli görünürsünüz. Nə düşünürsünüz? (hal-hazırda)

Əgər hansısa feil zaman -ing qəbul etmirsə, bir zaman forması digər zaman formasına keçir. Zaman keçmələri (Tense shiftings) aşağıdakı kimi təsvir olunur;

1. Present Continuous → Present Simple

2. Past Continuous → Past Simple

3. Present Perfect Continuous → Present Perfect

4. Future Continuous → Future Simple

5. Past Perfect Continuous → Past Perfect

Yuxarıda verilən mülahizələrdən aydın oldu ki, qeyri-davamedici feillər mövzusu dil daşıyıcısı olmayan dil öyrənənlər üçün həmişə problem olub və problem olaraq da qalacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev Javid. Tense shifting and non-continuous verbs. Norwegian Journal of development of the International Science. № 101. 2023
2. Babayev Javid, Hit the target through English Grammar. Nakhchivan: “Ajami” Publishing-Polygraph Association. 2018. p.168
3. Moayad Mohammad Hassan. EFL Iraqi Learners” Recognition of Stative Verbs. The Sunni Endowment Divan Religious Teaching and Islamic Studies Directorate. 2023

İNGİLİS DİLİNDƏ FRAZEOLOJİ VAHİDLƏRİN FORMALAŞMASI

SƏNƏM PAŞAYEVA
Naxçıvan Dövlət Universiteti

Frazeologiya dilçiliyin müxtəlif mənbələrdən (ədəbi əsərlər, şifahi nitq, folklor) toplu ifadələrini, onların yaranma xüsusiyyətlərini və nitqdə tətbiqini öyrənən bir bölməsidir. Frazeologiya dil elminin sözlərin sabit birləşmələrini öyrənən bir sahəsidir. Frazeoloji vahid ayrı-ayrı obyektləri, xüsusiyyətləri və hərəkətləri adlandırmaq üçün istifadə olunan sözlərin sabit birləşməsidir. Leksik məna bütövlükdə frazeoloji vahidə malikdir, məsələn: geri oturmaq - təslim olmaq, niyyətindən əl çəkmək, hər şey saat mexanizmi kimi gedəcək - hər işin rahat, rəvan olacaq.

Frazeologiya dilçilikdə müstəqil dilçilik intizamı kimi nisbətən yaxınlarda XX əsrin 40-cı illərində yaranmışdır. Bu andan etibarən dilin frazeoloji fondunun təşkilinin öyrənilməsində sistemli yanaşmadan istifadə etmək meylə müşahidə olunmağa başladı. Frazeologiya müəyyən bir dilin sabit ifadələrinin məcmusudur; bu ifadələri öyrənən dilçiliyin bir qolu. Frazeologiya leksik cəhətdən bölünməz, mənaca ayrılmaz, bitmiş nitq vahidlərində və ya söz birləşmələrində təkrarlanan bir elmdir. Sözlər bir-biri ilə birləşdikdə söz fərqli məna verən birləşmələr əmələ gətirir [2, s.48].

hit a point - to repeat the same: in action, in speech

fighting like a fish against ice - constant but futile efforts, to bet in vain

a boy in the backroom - some secret work or issue

Frazeologiya dilin ən parlaq və təsirli vasitələrindən biridir. Təsadüfi deyil ki, onu obrazlı şəkildə söz incisi adlandırırlar. Metaforik, emosional, qiymətləndirici, ifadəli - frazeoloji vahidlərin bütün bu keyfiyyətləri nitqimizə obrazlılıq və ifadəlilik verir. Frazeoloji vahidlər cümlədə müəyyən sintaktik funksiyaları yerinə yetirərək sintaktik səviyyədə digər dil vahidləri ilə sistemli əlaqədə olurlar. İngilis dilinin frazeoloji sisteminin bir hissəsi olaraq, xarakterik xüsusiyyətlərinə görə birləşən frazeoloji vahidlərin müxtəlif paradigmaları (qrupları) fərqlənir.

to come to the wrong shop - to back the wrong horse

to rain cats and dogs - to rain heavily

to be in the same boat - to be in trouble together with somebody

Frazeoloji vahid dilin leksik cəhətdən bölünməz vahidi olaraq, sözlərin sabit semantik əlaqəli birləşməsi, mənaca ayrılmaz, obrazlılığı, ifadəliliyi, üslubi və emosional rənglənməsi ilə seçilən, tamamilə və ya qismən yenidən düşünülmüş söz birləşməsidir [5, s.74].

Frazeoloji vahid dilin semantik vahididir. Onun öz strukturu var. Frazeoloji vahidlər bütövün hissələri kimi bir-biri ilə sıx bağlı olan müəyyən, həmişə eyni sözlərdən ibarətdir. Frazeoloji vahidin komponentləri sabit tərkibə və yerləşməyə malikdir. Frazeoloji vahidlər tarixi hadisələri əks etdirir, onlar xalqın münasibətini ifadə edir, xalqın mədəniyyəti haqqında bilik mənbəyi rolunu oynayır. Buna görə də, tələbələrə frazeoloji ifadələri başa düşməyi və onlardan nitqdə istifadə etmək bacarığını öyrətmək çox vacibdir.

Frazeoloji vahid və ya frazeoloji dönüş müəyyən bir dil üçün xarakterik olan sabit bir ifadədir. Frazeoloji birləşmənin mənası onun tərkibini təşkil edən ayrı-ayrı sözlərin mənası ilə müəyyən edilmir. Frazeoloji vahidləri frazeologiya öyrənir. Frazeologizmlər nitqi zənginləşdirir, ona emosional çalar verir. Onlar natiqin hadisəyə və ya obyektə münasibətini bildirir: müsbət və ya mənfi qiymətləndirmə, bəyənmə və ya qınama. Onların təsviri doğma danışanlar üçün başa düşüləndir, xaricilər üçün isə çəşdirici ola bilər.

Frazeologizmlər adi nitqdə, bədii əsərlərdə, publisistikada istifadə olunur. Onlar ifadəyə ifadəlilik verir və obraz yaratmaq vasitəsi kimi xidmət edir. Frazeologiya ilə tanışlıq xalqın tarixini və xarakterini daha yaxşı anlamağa kömək edir. Frazeoloji vahid leksik cəhətdən sabit nitq şəkli, ən azı iki bərabər mənalı sözdən ibarət olan ifadədir. Belə qaynaqlı birləşmələr ayrı dil vahidləridir. Məhz buna görə də onlar standart sözlərə bərabər tutulur və onların mənası bütün elementlərin birləşməsi ilə qiymətləndirilməlidir [4, s.81].

Geniş mənada frazeologiya sözə bərabər olan bütün sabit ifadələri ehtiva edir. Onlara nominativ deyilir. Lakin strukturuna və semantikasına görə cümləyə uyğun gələn vahidlər də geniş mənada frazeologiyaya aiddir. Belə vahidlər kommunikativ adlanır.

Frazeologizmlər tərkibində həmişə mürəkkəbdir, onlar, bir qayda olaraq, ayrıca vurğuya malik olan, lakin müstəqil sözlərin mənasını saxlamayan bir neçə komponenti birləşdirərək əmələ gəlir: beynini sındır, südlə qan, iti yedi. Frazeoloji vahidlərin üç əsas növü var: idiomlar, frazeoloji birliklər və frazeoloji birləşmələr. Frazeoloji vahidlər (idiomlar) yalnız dəyişməz formada məna kəsb edən sabit ifadələrdir. Sözləri əvəz edərkən və ya yenidən düzəndə idiomun mənası itəcək.

Tətbiqi dilçilikdə, xüsusən də Anglo-Sakson ölkələrində frazeologiya əvəzinə daha geniş “formula nitq” intizamı öyrənilir ki, bu da təkcə sabit ifadələrə deyil, həm də ümumən səlisliyə aid edilir. Ayrı-ayrı sözləri və lüğəti öyrənən leksikologiyadan fərqli olaraq, frazeologiya dilin tək sözdən ibarət olmayan vahidlərini öyrənir. Bunlar: kollokasiyalar, frazeoloji vahidlər: idiomlar (pulu döymək, acı içmək, burnundan tutmaq, sərçə vurmaq, düşənə qədər, sonuna qədər), deyimlər (budur, sizin üçün Müqəddəs Georgi günüdür, aradakı buz qırıldı; burunla idarə olunmaq), atalar sözləri (daha sakit sürsən, daha da irəli gedərsən (dilimizdə belə bir atalar sözü var – Asta gedən usta gedər), yanlış kirşəyə minmə - (özgə atna minən tez düşər) və s. [3. s.44].

İngilis dilində frazeologizmlər iki və ya daha çox vurğulu komponentdən ibarət, tərkibinə, quruluşuna görə sabit və mənaca inteqral olan, leksik cəhətdən bölünməyən təkrarlanan dil vahididir. Frazeoloji vahidlər, sərbəst ifadələrdən fərqli olaraq, daimi tərkibi ilə xarakterizə olunur. Frazeoloji vahidin bu və ya digər komponenti mənaca yaxın sözlə əvəz edilə bilməz, sərbəst ifadələr isə asanlıqla belə əvəzlənməyə imkan verir.

Frazeoloji vahidlərin diferensial xüsusiyyətləri:

1. Leksik məna bütövlükdə bütün frazaya xas olub, sadəcə olaraq onun elementlərinin mənalınının cəmi deyil (ocean damcısı - dəniz damlası; çay fincanında fırtına – fırtına, stəkan su (sıfırdan mübahisə)).

2. Frazeoloji vahidin komponent tərkibi ya dəyişməzdir, ya da dəyişkənliyi çox məhduddur. Ağla gəlmək - ağına gəlmək, bütövlükdə nəticəyə gəlmək.

3. Frazeoloji vahidin tərkibində qrammatik kateqoriyaların olması (o, gözəl oturur (yalnız müəyyən zaman qrupunda)) - yaxşı yerləşdi; fikir ağımdan belə keçmədi, heç vaxt ağıma gəlmədi; onlar həmişə mübarizə aparıblar, pişik və it kimi).

Frazeoloji vahidin semantik uzlaşması nöqtəyi-nəzərindən, yəni onun mənası ilə onu təşkil edən sözlərin mənası arasındakı əlaqə nöqtəyi-nəzərindən bütün frazeoloji vahidləri 3 qrupa bölmək olar: 1. Frazeoloji birləşmələr hissələrin mütləq semantik uzlaşması olan frazeoloji vahidlərdir. Frazeoloji vahidin mənası onun tərkib hissələrinin mənasından yaranmır, tamamilə fərqli olur.

O mənimlə olduğu kimi mən də onunlayam.

Əgər onu cəzalandırsalar - gözə gözdür.

2. Frazeoloji birliklər - onların vahid mənası bu və ya digər dərəcədə onlara daxil olan sözlərin mənası ilə metaforik motivli olur:

-dənizdə bir damla – a drop in the sea, çay stəkanında tufan - blizzard in a glass of tea, eyni qazanda iki noxud kimi – as two peas in a pot.

3. Frazeoloji birləşmələr – onların mənası tərkib hissələrindəki komponentlərindən ibarətdir. Onlara sərbəst və bağlı mənalı sözlər daxildir.

Müxtəlif dillərin nümayəndələrinin lüğəti çoxlu sayda frazeoloji vahidləri əhatə edir. Frazeoloji vahidlər dünyanın linqvistik mənzərəsinin milli unikal hissəsini təşkil edir və bu, müəyyən frazeoloji vahidlərin tərcümələrinin mürəkkəbliyini müəyyən edir.

Son illər gənclər istənilən xarici dilin öyrənilməsinə böyük diqqət yetirirlər. Hətta bəziləri birdən çox xarici dil öyrənirlər. Müasir dövrdə ən populyar xarici dil ingilis dilidir. Məqsədim ingilis dilində olan frazeoloji vahidlərə diqqəti cəlb etməkdir. Frazeoloji vahidlər gündəlik nitqdə çox istifadə olunur. Onların mənasını bilmədən xarici dildə danışanı başa düşmək çətinidir. Frazeoloji vahidlər iki, hətta bəzən üç hissədən ibarət olur. Onlar müxtəlif nitq hissələri ola bilər və müxtəlif

vəziyyətlərdə frazeoloji vahidlər fərqli mənalar daşıyır. İngilis dilində müxtəlif frazeoloji vahidlərdə fərqli mənaları olan iyirmi altı feil var. Aşağıda onlardan bəzi nümunələr vermək istədim.

“Come off” birləşməsinin mənası “qırılmaq” və həmçinin də “bitmək, tükənməkdir” [1, s.42].

1. The button has come off. Bu cümlədə “düymə qırılıb” mənasını verir [1, s.42].

2. The meeting has come off successfully. Bu cümlədə “toplanışın uğurla bitdiyi” bildirilir. “Be about” fərqli situasiyada fərqli mənə verir [1, s.9].

1. His newly published book is about our national heroes. Bu cümlədə to be about – “haqqında” mənasını verir.

2. He left the book in the hall. It must be somewhere about. Bu cümlədə isə “kitabın hardasa buralarda olduğu” mənasında işlənib.

“to be at” nəsə bir işlə məşğul olmaq mənasında işlənir [1, s.9].

What are you at? – What are you busy with?

“to be down” aşağıda olmaq kimi tərcümə olunur [1, s.9].

“to be out” bayırda, çöldə olmaq kimi tərcümə olunur [1, s.9].

Lakin bu ifadələr birlikdə işləndikdə to be down and out – “kasıblıq içində yaşamaq” mənasını verir. He is down and out now (He lives in the state of poverty).

“cut off” kəsmək, ayırmaq mənasından başqa, həm də əlaqəsi olmamaq, məlumatı olmamaq kimi tərcümə olunur [1, s.54].

1. Suddenly the music cut off. – Qəflətən musiqi kəsildi.

2. He has cut off with all of us. – O bizim hamımızla əlaqəni kəsib.

“bring down” nə isə aşağıya gətirmək mənasında işlənir. Həmçinin “qiymətlərin aşağı düşməsi” kimi də tərcümə olunur [1, s.25].

1. She took the baby by her hand and brought her down. O uşağın əlindən yapışdıb aşağı gətirdi.

2. Abundance of crops brought down the prices. Məhsul bolluğu qiymətləri aşağı endirdi.

“to fall back” arxaya yığılmaq kimi tərcümə olunur. Həmçinin “geri çəkilmək” mənasında da işlənir [1, s.66].

1. The child fell back of the armchair. Uşaq kreslonun arxasına yığıldı.

2. The Armenian troops were defeated in Karabagh and they had to fell back. Qarabağda erməni dəstələri məğlub oldu və geri çəkilməyə məcbur oldular.

Frazeoloji vahidlərə yüzlərlə misal çəkmək olar. Odur ki, qazanlı işlə məşğul olmaq və qazanlı bir iş əldə etmək və ya xaricdə təhsil almaq üçün uğur qazanmağa ehtiyacı olan hər kəs frazeoloji vahidləri öyrənməlidir. Onları öyrənmək üçün isə yerli və xarici tələbələrin istifadə edə biləcəyi çoxlu sayda lüğətlər vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. L.G.Pamukhina. You Can't Do Without Them.
2. Kershner R. 2010. “Developing student teachers” understanding of strategies for teaching children.
3. Larsen F.D. 2010. Technique and principles in language teaching.
4. Light R. 2011. Making the most of college: Students speak their minds.
5. Westwood P. 2016. Teaching and learning difficulties
6. Жа Голикова. 2006. Modern English Lexicology and Phraseology. Practical Guide = Лексикология и фразеология современного английского
7. М. Флинта: Наука 2009 2010. с.200. Иванова Е.В. Лексикология и фразеология современного английского языка: учеб. Пособие. СПб.: Фил.фак. СПбГУ; М .

ƏDƏBİ DİLİMİZİN KƏNAR TƏSİRLƏRDƏN QORUNMASI

GÜLNAR VƏLİYEVƏ

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Azərbaycan ədəbi dilinin saflığının təmin olunması, kənar təsirlərdən qorunması və yerli-yersiz yad sözlərin dilimizə gətirilməsinin qarşısının alınması dövlət siyasətinin ən prioritet məsələlərindən biridir. Ana dilimizə həmişə xüsusi diqqətlə yanaşan Heydər Əliyev 2001-ci il iyunun 18-də “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman imzalamaqla Azərbaycan ədəbi dili sahəsində yaranmış problemlərin həlli yollarını göstərmişdir. Heydər Əliyev nitqlərinin birində qeyd etmişdi: “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir” [4].

Azərbaycan ədəbi dilinin təmizliyi və inkişafı üçün ən zəruri ünsürlərdən biri də ədəbi dilin normalarına düzgün riayət edilməsidir. Ə.Dəmirçizadənin fikrincə, bəzən ədəbi dil anlayışı ilə dövlət dili anlayışı eyniləşdirilmiş, buna görə də bəzi xalqların ədəbi dili və onun tarixi haqqında yanlış fikirlər irəli sürülmüşdür. Müxtəlif dövrlərin ictimai-siyasi quruluşu ilə əlaqədar olaraq, dövlət idarələrində işlədilən gətirilmə dil o dildə danışmayan xalqın ədəbi dili sayılmışdır. Məsələn, Azərbaycanda orta əsrlərdə dövlət idarələrində rəsmi surətdə işlədilən ərəb, fars dilləri azərbaycanlıların ədəbi dili kimi qələmə verilmişdir [3]. Azərbaycan xalqı müstəqillik qazandıqdan sonra ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni sahələrdə olduğu kimi, onun dövlət dili və ədəbi dilinin inkişafında da yeni işlər gördü. Bildiyimiz kimi, ədəbi dilin orfoqrafik normaları dövlət tərəfindən təsdiq olunur. Bunun üçün də hökumət tərəfindən Azərbaycan dilinin orfoqrafik qaydalarının yenidən sahmana salınması üçün bir sıra təkliflər və tədbirlər həyata keçirildi. Bunlardan qoşa samitli sözlərin yazılışı, dörd cür yazılan –*ıstan* şəkilçisinin yazılışı, ixtisarlarla bağlı məsələlər, mürəkkəb yer adlarının yazılış qaydaları, apostrof məsələsi, vurğunun yerinin müəyyənləşdirilməsi, alınma sözlərin yazılışı, uzun saitlərin yazılışı və s. qaydalar təkmilləşdirilərək orfoqrafiya lüğətimizi daha da zənginləşdirdi. Belə ki, yenidən hazırlanan Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğətində 80000-dən çox sözün düzgün yazılış qaydası göstərilmişdir.

Dünyada baş verən texniki tərəqqi ilə əlaqədar olaraq yeni terminlərin yaranması və ədəbi dilimizə daxil olması təbii və qanunauyğun haldır. İctimai, siyasi və mədəni əlaqələrlə əlaqədar olaraq Azərbaycan dilinin başqa dillərə, digər dillərin isə Azərbaycan dilinə təsiri qaçılmazdır. Bu zaman dilimizə daxil olan yeni söz və ifadələr neologizm olmaqla yanaşı, Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibini də zənginləşdirməyə xidmət edir. Lakin məişət dilində olan əcnəbi söz və ifadələrin Azərbaycan ədəbi dilinə gətirilməsi narahatçılığa səbəb olan məsələlərdən biridir. Çünki öz sözlərimiz olduğu halda, zəruri ehtiyac duyulmadan onları əcnəbi sözlərlə əvəz etmək Azərbaycan ədəbi dilinin nitq normalalarının və prinsiplərinin intensiv olaraq pozulmasına səbəb olur.

Təəssüf ki, dilimizin lüğət fondunda rus sözləri üstünlük təşkil edir. Bəs bunun kökü, əsas səbəbləri nədir? Bildiyimiz kimi, uzun illər Azərbaycan Rusiyanın hakimiyyəti altında qalmış və rus dilini öyrənməyə məcbur olmuşdur. O zamanın tələbinə görə, hamı rus dilində danışmalı idi. Dərslərlərin bu dildə yazılması, hətta gündəlik ünsiyyətdə belə rus dilini bilməmək müəyyən çətinliklər törədirdi. Müstəqillik qazandıqdan sonra isə yenidən dərslərlərin ana dilində yazılması, dilimizə verilən yüksək qiymətin nəticəsidir. Bəzi adamlar öz dilinin ahəngini pozaraq rus, ingilis, türk sözlərindən istifadə edirlər. Danışqlarında “okey”, “yes”, “əvət”, “mərhəbə əfəndim” kimi sözlərdən istifadə edirlər. Xüsusilə, gənclərin dilində bu kimi sözlərə daha tez-tez rast gəlmək olar. Bu məqamda deyə bilərik ki, televiziyanın, qəzet və jurnalların cəmiyyət üçün gördüyü işlər əvəzsizdir. Lakin həmişə “yaxşı olur” deyə bilmərik. Belə ki, kütləvi informasiya vasitələrində bəzən “tərz” sözünün əvəzinə “stil”, “məşq” sözünün əvəzinə “treninq”, “layihə” sözünün yerinə “proyekt”, “kobud” sözünün yerinə “ağressiv”, “fəal” sözünün yerinə “aktiv” sözləri işlədilir ki, bu da ədəbi dilimizə xas olmayan sözlərdir. Bəzən də xüsusi təşkilatlarda, qəzetlərdə və mətbuat orqanlarında “faktor”, “reyting”, “rezonans”, “kritik”, “travma”, “versiya”, “analoq”, “provokasiya”, “effektiv”,

“tendensiya”, “administrasiya” və s. əcnəbi sözlərə rast gəlirik.

Müasir dövrümüzdə uşaqların əksəriyyətinin danışıqında, xüsusilə türk sözlərinin işlənməsinə daha çox rast gəlinir ki, bu da uşaqların günün çox hissəsinin türk dilində cizgi filminə baxmaları ilə əlaqədardır. Bir tərəfdən bu yaxşı haldır ki, uşaqlar kiçik yaşlarından xarici dil öyrənirlər. Ancaq digər tərəfdən bu yaşda uşaqların öz dilində yox, başqa bir dildə danışmaları dil normaları pozulmalarına gətirib çıxarır. Doğrudan da, son zamanlarda Türkiyə türkcəsi sözlərinin ədəbi dilimizə güclü axını baş vermişdir. Məsələn: “proje”, “mesaj”, “yetkili”, “dış”, “ilgiləndirmək”, “acil”, “kötü”, “gündəm”, “olay”, “şaka”, “yazar”, “açıqlama”, “toplum”, “özəllik”, “suç” və s. bu tipli sözlərdəndir. Bəzən isə ədəbi dilimizdə ərəb və fars sözlərinin də aludəçiliyinə rast gəlirik. Məsələn: “intəhası”, “zatən”, “vaqe etmək”, “ziyadə”, “qövm”, “lütfən”, “əxz eləmək”, “şayəd”, “əlqərəz”, “təşrif buyurmaq”, “xoşnud olmaq”, “agah etmək” və s.

Nitqimizlə bağlı aktual problemlərdən biri də dərslərin tədrisi zamanı jarqonlardan istifadədir. Ədəbi dilimizdə jarqonların işlədilməsi müsbət hal sayılmır. Lakin bədii ədəbiyyatda və publisistik yazılarda bu sözlərin istifadəsinə təsadüf edilir. Bədii əsərlərdə jarqonlar zəruri ehtiyac olduqda istifadə edilir. Danışıq üslubunda bundan istifadə ədəbi dil normalarını pozur. Xüsusilə də, ədəbiyyat və Azərbaycan dilini tədris edən müəllim nitqində bu cür sözlərdən istifadə etməməlidir. Nadir Abdullayev yazır: “...cümlələrdə şey, zad, uje, mejdu proçim və s. kimi artıq sözlər işlətməkdən çəkinməlidir. Eləcə də deməli, haradasa, mənə belə gəlir, elə bil ki, məsələ burasındadır ki, təbii ki, göründüyü kimi söz və ifadələr təkrar-təkrar işləndikdə nitq ağırlaşır, dinləyicinin diqqəti fikrin məzmunundan yayınır. Belə danışıq tərzii çox vaxt rişxəndə və gülüşə səbəb olur. Ədəbi dilin tənzimləyici və yayıcıları sayılan ziyalıların, xüsusən müəllimlərin nitqində bəzən bu cür qüsurlara yol verilməsi təəccüb və təəssüf doğurur” [1].

Bu gün canlı danışıq dilimizdə müşahidə olunan bəsitliyin, kütləvi informasiya vasitələrinin dilindəki üslub pozuntuları ilə bağlı problemlərin aradan qaldırılması üçün dövlət tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Fikrimizcə, Azərbaycan ədəbi dilinin kənar təsirlərdən qorunması ilk öncə məktəblərdən başlamalıdır. Uşaqlara doğma dilimizi yaxşı öyrətmək ən ümdə vəzifələrimizdən biridir. Azərbaycan dilini bilməyən övladlarımızda vətənpərvərlik ruhunu necə tərbiyə edə bilərik? Biz gənc nəslə ən mühüm mənəvi dəyərlərimizdən biri olan ana dilimizin saflığının qorunmasını təbliğ etməsək, bunun üçün zəruri tədbirlər həyata keçirməsək, xalqın milli özünəməxsusluğunu, milli ruhunu qoruya bilmərik.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Nadir. “Nitq mədəniyyətinin əsasları” Bakı: “Elm və Təhsil”. 2013
2. Qurbanov Afad. “Müasir Azərbaycan ədəbi dili”. I cild. Bakı: “Elm və Təhsil”. 2010
3. Dəmirçizadə Əbdüləzəl. “Azərbaycan dilinin üslubiyyəti”. Bakı: “Maarif”. 1962
4. Əliyev Heydər. Türk dünyası yazıçılarının III qurultayında nitq. “Azərbaycan”. 6 noyabr 1996

THE PRINCIPLES AND IMPORTANCE OF THE GRAMMAR- TRANSLATION METHOD IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE

XƏYALƏ ABDULLAYEVA
MDU

Keywords: *foreign language, teaching, training, assignment, translation, method*

The Grammar - Translation Method is not new. It has had different names, but it has been used by language teachers for many years. At one time it was called the Classical Method since it was used in the teaching of the classical languages, Latin and Greek. This method was used for the purpose of helping students to read and appreciate foreign language literature. [1] The article examines the role of translation in foreign language teaching. Teaching a foreign language to the author's translation approached it as one of the training tools used in the process and tried to analyze its importance. It was noted that translation should be treated as a necessary element of training. Foreign language in the training process. In order to increase the level of mastery, the teacher should create the necessary communicative environment and situation, should provide students with translation tasks. [5]

In addition to many methods of foreign language teaching, a number of new methods and methods have been developed. Both old and new methods of translation has its own place and importance. It is not accidental that the translation method is the base method is called In the translation method, written translation attracts more attention. Written translation method should be considered as a mixed speech activity. This is your activity in that method due to the presence of both phases. [2] The first stage is receptive, that is, the stage of acceptance it is called that at this time the foreign language is perceived either in the form of a monologue or a dialogue gives The second stage is called the productive stage, where the speech is written is built in the for When translating text from any language, for example from English, both languages - both the grammatical structure and lexical composition of the target language as well as the base language should be taken into account. [3] A variety of text that also ensures the correct selection of lexical units for translation it is necessary to know their styles (conversational, journalistic, artistic, official-business, scientific. When using written translation in English lessons, the teacher is not only in a foreign language, but it also creates conditions for the development and preparation of grammatical and lexical habits in the mother tongue gives impetus. Translation tasks to increase students' vocabulary, original and adapted helps to increase the level of understanding of texts.

Translation method in the audience can be applied as well as one of the forms of extracurricular work. Thus, in groups of native speakers at the level of beginners and false beginners diverse, taking into account cultural differences and realities for effective English language teaching a comprehensive teaching methodology is needed, including preparation and bilingual exercises. [4]

LITERATURE

1. Diane Larson- Freeman and Marti Anderson "Techniques and Principles in Language Teaching " Oxford press, 2000
2. Həjiyeva A. English lexicology. Baku: Elm və təhsil, 2011.
3. Harmer, Jeremy, The Practice of English Language Teaching, Pearson Education Limited, Longman 2001
4. Munday, Jeremy Introducing Translation Studies Theories and Applications, 2001. Nord, Christiane Translating as a Purposeful Activity. 2006
5. Odlin, T. (2003). Cross-linguistic influence. In Doughty, C., & Long, M. (eds.). Handbook of Second Language Acquisition. (pp. 436-486). Oxford: Blackwell

MODALLIQ MƏNTİQİ-QRAMMATİK KATEQORIYA KİMİ

YEGANƏ QƏHRƏMANOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

yegane.qehremanova.1976@mail.ru

0000-0003-3730-7674

Məlumdur ki, nitq prosesində hər hansı cümlə vasitəsilə fikir ifadə edildiyi kimi, ifadə olunan fikrə münasibət də bildirilir. Dilçilər, haqlı olaraq, modal münasibətdən kənar cümlə və ya mətnin olmadığı fikrini irəli sürürlər. Modallıq dildə mühüm əhəmiyyət kəsb edən, danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətini bildirən qrammatik və semantik yükə malik kateqoriya kimi tədqiq olunur. Bu kateqoriya haqqında dilçilikdə bir-birindən fərqli, bəzən hətta ziddiyyətli fikirlər mövcud olmuşdur. Modallıq, ilk növbədə, məntiqi kateqoriya kimi düşünmək lazımdır. Çünki ətraf aləmdə baş verən hadisələr - gerçəkliyə münasibət, hər şeydən öncə, insan təfəkküründə həmin hadisələrin inikasından ibarət olur, daha sonra gerçəkliyə münasibət müxtəlif dil vasitələrinin köməyi ilə ifadə olunur. Məntiqi modallıq subyekt və predikat arasında əlaqələri əks etdirir, ona görə də məntiqi kateqoriya kimi modallıq dedikdə, reallığın insan təfəkküründə yaranan mühakimələri başa düşülür, onun dildə ifadə vasitələri isə intonasiya, feilin şəkil və zamanları, söz sırası, modal sözlər, ədat və nidalar, eləcə də digər vasitələr ola bilər. Ümumilikdə dilçilikdə məntiqi və qrammatik modallıq anlayışının mahiyyətinin izahına cəhd göstərən az olmasa da, hələ də bu iki anlayışın izahında aydınlaşdırılmamış məqamlar qalmaqdadır. Xüsusilə məntiqi və qrammatik modallığın sərhədləri tam aydınlaşdırılmamış, hətta məntiq elmində belə modallıq anlayışının məntiqi mahiyyəti tam şəkildə izah edilməmişdir.

Modallıq bir kateqoriya kimi dilin inkişafının müəyyən mərhələsində ünsiyyət prosesi zamanı meydana çıxmış və formalaşmış mürəkkəb məntiqi-linqvistik kateqoriya hesab edilir. Çünki bu kateqoriyada dil səviyyələrinin hamısına xas olan xüsusiyyətlər, semantik, qrammatik, sintaktik əlaqələr toplanmışdır. Modallıq insan təfəkkürünün inkişafının müəyyən mərhələsində meydana çıxmaqla ilkin mərhələdə müəyyən milli səciyyəyə də malik olur.

Bəzən modallığın məntiqi mahiyyətini daha çox qabardıb onu qrammatik kateqoriya kimi inkar edənlər də olmuşdur. Lakin hazırda modallıq dil, təfəkkür və obyektiv reallığın qarşılıqlı vəhdəti şəklində tədqiq etmək lazımdır. Modallıq həm məzmun, həm də ifadə planlarına malik olduğundan bir çox hallarda daha çox semantik kateqoriya hesab olunsa da, onun semantik-qrammatik-prosodik kateqoriya kimi qiymətləndirilməsi daha məqsədəuyğun hesab olunur.

Modallığın dildə zəngin ifadə formaları vardır. Bu ifadə formalarına intonasiya, feilin formaları, ədatlar, modal sözlər, bir sıra seqment və suprarseqment vahidlər daxil edilə bilər. Azərbaycan dili zəngin leksik-qrammatik kateqoriyalara mənsub olduğu kimi, modallığın ifadəsində də özünü müxtəlif leksik-qrammatik üsul və vasitələrlə göstərə bilir.

**ŞEİR DİLİNDƏ ALLİTERASIYA VƏ ASSONANS HADİSƏSİ
(AKADEMİK AĞAMUSA AXUNDOV YARADICILIĞINDA)**

ÇİNARƏ YOLÇUBƏYLİ
Mingəçevir Dövlət Universiteti
schinare@mail.ru

Poetik texnikanın ən mühüm ünsürü kimi alliterasiyaya A.Axundov xüsusi diqqət ayırmışdır. Onun məqalələrindən biri belə adlanır: “Alliterasiya: bir az tarixdən, bir az nəzəriyyədən” burada eyni samit səslərinin təkrarının - alliterasiyanın işlənmə tezliyini təbii amillə - Azərbaycan dilinin sabit vurğulu dillərə, aqlütinativ quruluşa malik olması ilə əlaqələndirir. Bu məsələnin tarixi köklərini açmaq üçün Y.D.Polivanov, G.Dörfer, V.M.Sirmunski, M.A.Şerbak, T.Kovalski kimi alimlərin mülahizələrinə münasibət bildirir. “Bizcə alliterasiya türk dillərinə iki səviyyədə - dil və üslub səviyyələrində özünü göstərir. Bunlardan birincisi obyektiv səviyyədə olub, ənənəvi modellər səviyyəsində mövcuddur. Onlar qədim tarixə malikdir və buna görə də frazeoloji birləşmələrin, atalar sözlərin, məsəllərin, idiomatik ifadələrin, ümumiyyətlə, sabit söz birləşmələrinin tərkibində daha çox müşahidə olunur [1, s.139] deyən A.Axundov göstərir ki, dil və üslub səviyyəli alliterasiyanın zəruri poetik vasitə funksiyasını səciyyələndirmiş, bədii üsul kimi Azərbaycan şeirində geniş yayılmasını izah etmiş, onun subyektiv səciyyəsini əsaslandırmışdır. O, bu qənaətə gəlmişdir: “El ədəbiyyatı və klassik şeiri ənənələrimizlə qırılmaz tellərlə bağlı olan Azərbaycan Sovet şeirində də üslub səciyyəli alliterasiyanın göstərilən növü tez-tez işlədilir [1, s.140]. Bu qənaətlərini o, “Azərbaycan Sovet şeirində alliterasiya və assonans” başlıqlı yazısında xarakterik nümunələrə istinadən açıqlayır. Müəllif alliterasiya hadisəsinin Azərbaycan poeziyasında geniş yayılmasını onun bədii ifadə üsulu kimi dəyərinə, mühüm poetik vəzifəsinə görə. Bir faktı da vurğulayır ki, şeirimizin dilində eyni saitlərin təkrarına - assonansa nisbətən alliterasiya daha geniş yayılmış və zəngin çalarlıqları ilə seçilən samit səslərin təkrarı ahəngdarlıq yaratma imkanları ilə seçilir. A.Axundovun qənaətinə görə, alliterativ ahəng yaradıcılığında bütün samitlər iştirak etsə də, s, ş, y, q, g, d, ç samitləri, habelə sonorlar (l, m, n, r) üslubi fəallıqları ilə seçilir. Fikrini əyaniləşdirmək üçün o, görkəmli bədii söz ustalarının yaradıcılığına müraciət edir. Onların şeirlərindəki xarakterik fraqmentlərinə əsaslanaraq öz qənaətlərini oxucusuna aşılaya bilir. Məsələn, s səsinin yaratdığı ahəngi müəllif S.Rüstəmin “Sönmüş bir sevginin soyuğu gəlir” misrası, M.Müşfiqin “O sarı simlərin lisanı, salmazmı heyrətə insanı” beyti təmsalında bütün incəliklərinə qədər açıqlayır.

Eynicinsli səslərin iştirak etdiyi sözlərin üslubi-semantik bağlılığı, qrammatik rabitə zəminində onların şeir mətninin ümumi avazına rəvanlıq gətirməsi faktına əsaslanaraq müəllif belə bir qənaətə gəlir ki, samitlərin müəyyən məsafələrdə təkrarlanaraq axıcılıq yaratması təsadüfi hadisə deyildir. Məsələn, onun fikrincə S.Vurğunun aşağıdakı şeir parçasında ilk misradakı s samiti su, ikinci misrada ş samitinin təkrarı isə şəfəq assosiasiyası yaradır:

Sinəmin üstündən keçsin sellərin,

Başımın üstündə şimşək də çaxsın.

Ağamusa Axundov şeir dilindəki alliterasiya hadisəsinə sənətkarlıq və bədii istedad göstəriciliyi mövqeyindən yanaşır. Məqaləsini yazdığı dövrün gənc şairləri hesab olunan F.Sadiq, C.Novruz, İ.İsmayilzadə, F.Qoca, Ə.Salahzadə, İ.Tapdıq, R.Zəka və başqa şairlərin əsərlərindəki alliterasiya nümunələrini dil gözəlliyinin əsas təminatçısı kimi mənalandırır. Alliterasiya və səs təqlidinə həssaslıq göstərənlərin misralarındakı bədii cazibədə samit səslərin təkrarının müxtəlif və zəngin formalarını, səs və səs kompleksinin bir-birini ahəngdar şəkildə izləməsini geniş təhlil süzgəcindən keçirir. Şeirin poetik avazına əzəmətlilik gətirən səs təqlidini, alliterasiya və səs kompleksinin təkrarını F.Sadığın “Saat danışır” və F.Qocanın “Saat və ürək” şeirlərinə istinadən nəzərdən keçirib orijinal hökm və mülahizələrini xarakterik nəzm parçaları əsasında ümumiləşdirir. Bu cür üslubi-poetik üsluba meylin güclənməsini təsadüf hesab etmir, müəyyən qanunauyğunluqlar fonunda hətta o, Ə.Salahzadənin poetik ənənələrə bağlılığına işarə edərək Ələkbərin şeiri alliterativ

baxımdan Müşfiqin şeirinin davamı kimi qeyd edilə bilər” [1, s.145] qənaətinə gəlir. Mayakovskinin “Poeziyanı poeziya edən” samit səs təkrarı haqqında fikirlərinə dəstək olaraq yəqinliklə bildirir ki, “İndi bizdə az şair tapmaq olar ki, poetik üsulların bu növündən istifadə etməsin [1, s.146]. Eyni mövqeyi o, assonansın poetik vəzifəsini şərh edərkən də saxlayır. Poetik dilin bədii-estetik əsaslarına elmi münasibət bildirərkən məşhur söz ustalarının zəngin poetik dil təcrübəsini əsas tutaraq eynicinsli sait səslərin təkrarlarını da söz sənətkarlarının düşüncə tərziləri ilə bağlayır. Assonansların da iştirak etdiyi ifadə qəliblərinin doğurduğu estetik cazibədarlıq nümunəvi şeirin ləyaqət göstəricisi kimi təqdim edir. A.Axundov assonansın dilimizin linqvistik özünəməxsusluğundan törəməsinə diqqət çəkir. “Assonans və onun poetik imkanları” adlı məqaləsində bu qənaətini belə ifadə edir: “Əslində assonans Azərbaycan dilində obyektiv olaraq mövcuddur. Belə ki, ahəng qanununa malik olan digər dillər kimi, Azərbaycan dilində eynicinsli saitlərin bir-birini izləməsi qanunauyğunluq təşkil edir [1, s.146]. Ağamusa Axundov “görməli üslubiyyətçi” kimi istinad etdiyi Ə.Dəmirçizadənin fikir və elmi təəssüratlarına şərik çıxır və belə bir həqiqəti döndə-döndə təkrarlayır ki, saitlərin ahəngdarlıq naminə uyushması şeir yaradıcılığının əsas şərtlərindəndir. Ahəng qanununun tələbləri, yəni eyni növ saitlərin bir-birini izləməsi mütləq səciyyə dəşiddiği üçün Azərbaycan dilində səslənən şeirlər ahəngdar olur. Misrada axıradək eyni ahəng üzərində qurulması Azərbaycan dilində şeirin musiqiliyinin təminatçılardan biri kimi nəzərdən keçirilir. Ə.Dəmirçizadənin folklordan gətirdiyi aşağıdakı nümunələrin təmsalında misraları təşkil edən sözlərdəki saitlərin şeir sətirləri ilə düzülüşünü ahəngdarlığın təməlinə dayanan səs uyushması kimi səciyyələndirir.

Əzizim, elə bəndəm,
Bülbüləm gülə bəndəm,
Neynirəm dünya malın
Bir şirin dilə bəndəm.

Bulaq başı buz bağlar,
Dörd yanı qarpız bağlar,
Güllə dəyən oğlanın
Yarasını qız bağlar.

A.Axundov açıq və qapalı sait səsləri yalnız fizioloji cəhətdən deyil, poetik cəhətdən də fərqləndirmişdir. Rus şairi Balmont və fransız dilçisi Qrammon yanaşmalarındakı həqiqəti praktik şəkildə göstərmək üçün S.Vurğunun bədii dil təcrübəsinə müraciət etmişdir. “Qızıl əsgər” şeirindəki “şaqqıldatdın şaşqam sən -bir yana, dağ bir yana” misrası ilə başlanan mətndə ş samitinin daha çox açıq saitlərin qonşuluğunda, “Köhnə dostlar” poeməsindən aldığı “pıçıl daşır şirin-şirin çıltaq ləpələr” misrasında ş qapalı saitlərdən əvvəl işləyir ki, birincidə “şaqqıltı”nın, ikincidə isə “pıçıltı”nın fonetik obrazını yaratmışdır.

Fonetik paralelizm halında təzahür edən assonans hadisəsinin mühüm təfərrüatlarını A.Axundov M.Müşfiq, S.Vurğun və Tofiq Məhdinin əsərlərinə müraciət etməklə izah etmiş, açıq və qapalı saitlərin simmetrik düzümünün obrazlı mahiyyətini açmışdır. Şeir sətirlərinin gözəl və cazibəli cilalanmasında, misraların müəyyən ruh və ahəng üstündə köklənməsində alliterasiya və assonansın rolunu müəyyənləşdirən müəllif ona da xüsusi diqqət cəlb edir ki, “İstər alliterasiya, istərsə də assonans şeirdə əsas məqsəd olmamalıdır” [1, s.150]. Alliterasiya və assonans şeirin zahiri əlaməti kimi o zaman əhəmiyyətli olur ki, onlar formalizm və əyləncə səviyyəsi kəsb etməsin, şeirin daxili mündəricəsi ilə möhkəm bağlanaraq dərin məzmunun layiq olduğu forma qalibinə çevrilsin. A.Axundov bu sahədə misilsiz bədii söz ustası Aşıq Ələsgəri örnək kimi qəbul edir “Çata-çat” tənqidindən götürülmüş bir parçanın nümunəsi əsasında görməli ədəbiyyatşünas-alim Məmməd Arifin belə bir qənaətini təqdir etmişdir ki, bu tənqid “Şair fikri formaya qurban verməmişdir, çünki aşıq yalnız quru təsirə və bədii effektə əhəmiyyət verməmişdir. Şeirdə məna, fikir birinci yer tutur, ancaq məsələ orasındadır ki, hər zaman yaxşı şeirlərdə olduğu kimi, zahiri cəhət, forma, musiqi fikirdən daha tez təsir edir [1, s.150].

Maraqlıdır ki, dünya ədəbiyyatında səslərə uymaqla alliterasiya və assonans yeni şeir dili kimi qəbul edərək bu formanın əşyavi-məntiqi mənasına etinasız yanaşan fransız şairləri A.Rembo,

P.Varlen, Mellerme, rus dekolten şairləri Balmont, V.Bryusov və V.Xlebnikovun səs təkrarlarına sırf estetik forma kimi yanlış baxışlarına da tənqidi münasibət bildirilmiş, “Azərbaycan poeziyasında belə şeir təcrübəsi olmamışdır” [1, s.151] həqiqəti təqdir olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov A.A. Şeir sənəti və dil. Bakı: “Yazıçı”. 1980. s.159

MÜASİR DİLÇİLİYİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

LEYLA ZEYNALOVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti
leylarustamova@gmail.com

Kökünü orta əsrlərə bağlayan yerli dilçilik uzun inkişaf yolu keçərək XX əsrdə artıq müasir elmi tələblər səviyyəsində formalaşaraq humanitar elmlər arasında öz layiqli yerini tutmuşdur. Dilçilik geniş spektrli dil məsələlərini öyrənir: dillər kimi, onların rolu, fəaliyyət prinsipləri, müqayisəsi və əlaqəsi.

Azərbaycan dilçiliyi orta əsrlərdən başlayaraq indiyə qədər nəzəri və tətbiqi dilçilik sahəsində bir sıra böyük nailiyyətlər qazanıb, dünya dilçiliyinə əvəzi olmayan töhfələr vermişdir. Dilçiliyimizin araşdırma problemləri - tədqiqat obyektinin, yəni dilin təbiəti ilə bağlı olub, heç vaxt azalmamış, axtarılar həmişə milli-türkoloji tədqiqatlar arenasının ön hissəsində yer alaraq, müntəzəm şəkildə elmi maraqlara səbəb olmuşdur.

Müasir dilçilik dilin və onun fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini əhatə edən bir sıra aktual problemlərlə üzləşir. Aşağıda müasir dilçiliyin əsas problemlərini qısaca təsvir edən abstraktlar verilmişdir.

1. Çoxdillilik və dillərarası təsirlər: Müasir cəmiyyət çoxdillilik və müxtəlif dillər arasında aktiv təmaslar ilə xarakterizə olunur. Bu, bir dilin elementləri digərinə təsir etdikdə, onun strukturunu, lüğətini və fonetikasını dəyişdirdikdə, dillərarası təsir problemləri yaranır.

2. Rəqəmsallaşma və dil dəyişiklikləri: Rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı dil praktikasında dəyişikliklərə səbəb olur. Sosial media, anı messencerlər və internet yeni dil formaları, abbreviaturalar, emojilər yaradır ki, bu da onların dil strukturuna və ünsiyyətə təsirinin öyrənilməsinə tələb edir.

3. Sosiolinqviistik aspektlər: Dilçilik bu gün dilin sosial tərəflərinə, məsələn, dialektlərə, sosial dialoqlara, sosial statusdan, yaşdan, cinsdən və etnik mənsubiyyətdən asılı olaraq dil fərqlərinə böyük diqqət yetirir.

4. Gender dilçiliyi: Gender dilçiliyi sahəsində aparılan tədqiqatlar dilin gender, cinslər arasında bərabərlik və bərabərsizliklə bağlı sosial-mədəni fikirləri necə əks etdirdiyini və formalaşdırdığını təhlil edir.

5. Koqnitiv dilçilik: Koqnitiv dilçilik dil strukturlarının dünyanı qavrayış, təfəkkür, konseptuallaşdırma və dərk etmə daxil olmaqla idrak proseslərini necə əks etdirdiyini araşdırır.

6. Dil siyasəti və plüralizm: Dil siyasəti məsələlərinə dillərin rəsmi statusu, nəslə kəsilməkdə olan dillərin qorunub saxlanması söyləri, mədəniyyətlərarası ünsiyyət problemləri və linqviistik kimliklərin plüralizmi daxildir.

7. Sintaktik və semantik aspektlər: Sintaksis və semantika sahəsində tədqiqatlar mürəkkəb cümlələr, asılılıq strukturları, semantik rollar və aktentlik daxil olmaqla dil strukturlarını və mənalarını başa düşmək məqsədi daşıyır.

8. Psixolinqviistika və dil pozuntuları: Psixolinqviistikada aparılan tədqiqatlar dilin əmələ gəlməsi və qavranılması proseslərinə, həmçinin dil pozğunluqlarına, o cümlədən afaziya, disleksiya və digər ünsiyyət pozğunluqlarına diqqət yetirir.

9. Fənlərarası tədqiqat: Müasir dilçilik mürəkkəb linqviistik hadisələri və onların insan həyatının digər aspektləri ilə əlaqələrini daha yaxşı başa düşmək üçün kompüter elmləri, neyrolinqviistika, antropologiya və sosiologiya kimi digər elmlərlə getdikcə daha çox inteqrasiya olunur.

Bu tezislər müasir dilçiliyin qarşısında duran əsas problemləri qısa şəkildə əhatə edir, onların çoxşaxəlilyini və müasir cəmiyyət üçün əhəmiyyətini vurğulayır.

Aşağıdakı problemlər də müasir dilçilik üçün əsasdır, dil və əlaqəli elmlər sahəsində tədqiqatçıların diqqətinə layiqdir:

1. **Dilin universallığı və dəyişkənliyi:** Bütün dillərə xas olan universal linqviistik xüsusiyyətlərin

öyrənilməsi və eyni zamanda müxtəlif mədəni və sosial kontekstlərdə dil sistemlərinin müxtəlifliyi və dəyişkənliyinin təhlili.

2. **Dilin təkamülü və dil tarixi:** Dillərin zamanla mənşəyi, inkişafı və təkamülü, eləcə də bu proseslərə təsir edən mexanizm və amillərin öyrənilməsi.

3. **Fonetika və fonologiya:** Dilin səs quruluşunun (fonetika) və səslər sisteminin (fonologiya) təhlili, həmçinin onların nitqin qavranılması və dərk edilməsinə təsirinin öyrənilməsi.

4. **Morfologiya və sintaksis:** Sözlərin (morfologiyanın) və cümlələrin (sintaksis) quruluşunu, onların qrammatik kateqoriyalarını, habelə onların birləşmə prinsiplərini və qaydalarını öyrənir.

5. **Semantika və praqmatika:** Söz və ifadələrin mənasının təhlili (semantika) və kontekst və sosial-mədəni aspektlərin dil deyimlərinin şərhinə necə təsir etdiyini öyrənmək (praqmatika).

6. **Dil və düşüncə:** Mücərrəd düşüncə, konseptuallaşdırma və kateqoriyalara ayırma da daxil olmaqla dil və idrak prosesləri arasındakı əlaqənin tədqiqi.

7. **Dil təhsili və pedaqogika:** Psixoloji, mədəni və sosial aspektləri nəzərə almaqla dillərin tədrisi və öyrənilməsi metodlarının işlənilib hazırlanması.

Hər bir xalqın milli varlığının bünövrəsi olan amillərdən biri-dil, onun mənəvi, mədəni, ictimai və digər səciyyəvi cəhətləri ancaq dilçilik vasitəsilə elmi şəkildə ətraflı tədqiq olunur və cəmiyyətdə geniş təbliğ edilir. İnsanın mənəvi fəaliyyətinin əvəzsiz məhsulu kimi hər bir elm yaranma, formalaşma və inkişaf etmə prosesləri ilə bağlı müəyyən əlamətlərə, xüsusiyyətlərə malik olur.

Keçən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq dil hadisə və qanunlarının tədqiqinə münasibət ictimai-siyasi məsələlərlə əlaqədar müsbət istiqamətdə xeyli dəyişmişdir. Lakin dilçiliyin həll ediləsi bir sıra başlıca problemlər hələ də qalmaqdadır. Bu sahədə müasir dilçilik elminin qarşısında ümdə vəzifələr durur.

ƏDƏBİYYAT

1. Afad Qurbanov. Azərbaycan dilçiliyi problemləri. I cild (2 cildə). Bakı: 2019. s.384
2. F.V.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Studia Philologica. I Bakı: “Təhsil”. 2005. s.342
3. Ağamusa Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı “Sərq-Qərb”. 2006. s.142
4. Карасик В.И. Язык социального статуса. М. 1992.

NİZAMİ VƏ ONUN DİLİMİZƏ TƏRCÜMƏ PROBLEMLƏRİ

JALƏ ŞÜKÜROVA

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Shukurova.jalya@mail.ru*

Şərqdə tərcümənin tarixi İslam dininin yaranması ilə başlanmışdır. VII əsrdən etibarən ərəb istilasından sonra müsəlman mədəniyyətinin Yaxın və Orta Şərqdə, İranda, Qərbi Hindistanda, Şimali Afrikada yayılması ilə bu arealda bir çox qeyri-ərəb xalqların- farsların, suriyalıların, yunanların, yəhudilərin iştirakı ilə yeni bir mədəniyyət formalaşmağa başlamışdır. Məhz bu mədəniyyət Şərq ilə Qərb mədəniyyətləri arasında bir növ vasitəçilik missiyasını yerinə yetirirdi.

Azərbaycanda isə ilk tərcümə nümunələri XIV əsrə aiddir. Ana dilimizdə olan ilk tərcümə nümunəsi də elə məhz bu əsrə aiddir. XIV əsrdə yaşamış Azərbaycan şairi Mustafa Zərir ibn İshaqın “Kitabu-sirətür-Rəsulullah” əsərini “Sirətün-Nəbi və ya Siyər” adı ilə dilimizə həm nəsr, həm də nəzm ilə tərcümə etmişdir.

Tərcümə əsərlərindən danışarkən İbn Bəzzaz Ərdəbilinin fars dilində yazdığı “Səfvətüs-səfa” başlıqlı kitabının Məhəmməd ibn Hüseyin Katib Nişati tərəfindən 1543-cü ildə “Şeyx Səfi” adlandıraraq türk dilinə çevrildiyini də qeyd etmək lazımdır. Bundan başqa M.Şəbüstərinin “Gülşəniraz” əsərinin Şeyx Əlvən Şirazi tərəfindən dilimizə tərcüməsi də XIV əsrə aiddir. “Klassik sənət incilərimizin ərəb yaxud fars dillərində yazıldığını nəzərə alsaq, ingilis şərqşünaslığının mətnlərində daha çox ərəb yaxud fars nümunələri kimi tərcümə edilmiş sənət varlığımızın tarixinin bir tədqiqatla aydınlığının yaradılması çox azdır”.

Azərbaycanda XIV əsrdən başlayan tərcümə işi dini əsərlərin, təzkirə və müxtəlif məzmunlu mətnlərin tərcüməsi ilə püxtələşərək XIX əsrdə sənət səviyyəsinə yüksəlmişdir. XIX əsrdən başlayaraq “Kəlilə və Dimnə”, Sədinin “Bustan”, “Gülüstən”, Firdovsinin “Şahnamə” və s. bu kimi əsərləri dilimizə tərcümə olunub. Kamal Abdullanın təbirincə desək tərcümə “bir mədəniyyətin təzahürü deyil, ən azı iki mədəniyyətin qovuşduğu məqamdır, əsl multikultural gerçəklikdir”. Çox təəssüf hissi ilə demək lazımdır ki, Azərbaycan klassik ədəbiyyatında parlaq səhifə açan Nizami Gəncəvi kimi dühanın əsərləri isə yalnız XX əsrdən öyrənilməyə başlanmışdır.

Nizami irsini tərcümə edən şairin ruhu klassik ədəbiyyatın ruhuna yaxın olmalıdır. Bu məqamları bilmədən, bu nüansları nəzərə almadan tərcümə etmək də mənasızdır. Çünki məhz bu incə məqamlar Nizami fəlsəfəsinin dərinliyini ehtiva edir. Şeir dilinin adı dildən çox fərqli olduğu tərcümə zamanı yaddan çıxmamalıdır. Nizami sözünün bədii-estetik dəyəri onun sənət dünyasının zənginliyindən xəbər verir. Hər misrasında kəlmələrin xüsusi düzülüşü ilə söz oyunu şeirin dilini dəyərə mindirərək gözəl ahəng yaradır. Nizami simvolist bir şair kimi bütün həyat müşahidələrini poeziya dili ilə nəql etmiş, məcaz və təşbehlərdən kifayət qədər yararlanmışdır. Nizami özünəməxsus bir üslub yaratmış, bu üslub ilə o ədəbiyyata yenilik gətirmişdir.

THE ROLE OF TRANSLATION IN WORLD INTEGRATION

KÖNÜL MƏMMƏDZADƏ

*Bakı Slavyan Universiteti
konul.kesa@yahoo.com*

Translation is an excellent tool to get to know the world better and present oneself to the world. Translation is not a manifestation of one culture, but a meeting point of at least two cultures. This is a true multicultural reality.

Keywords: *Multicultural reality, translation process, translation of cultures*

Introduction. As indicator of cultures translation is a great way to get to know the world better and present oneself to the world. Translation is not a manifestation of one culture, but a meeting point of at least two cultures. It is a true multicultural reality. Translation is the transfer of an idea from one language to another with the same content. The goal of translation is to achieve maximum similarity with the source material. Translation plays an important role in the cultural development of mankind. Translation is an indicator of everyday life, literature, scientific achievements and history of the peoples of other countries.

Main paragraph. Translation has been one of the most powerful means of connecting the whole world together. Translation plays such a role in the mutual understanding of different tribes, peoples and nations. Without translation countries would be isolated and generally remain underdeveloped from each other. Interpreting make nations to get closer, be friends, and benefit from each other's development and it is an act that provides the basis for cooperation. [1]

Translation is a matter of great national importance. Translator has to be highly educated, and must be a man of comprehensive knowledge. Translator should know his specialty, newspaper and journalistic materials, scientific and technical literature well. The person engaged in translation should be in direct contact with the periodical press, must know modern international events, history, economy, geography well. He should know and speak well in both languages. The translator should be able to keep the artistic impression created in work. As a result, the translation reflects the brightness and clarity of the original. [2]

Results. After all, translator has to get wide outlook, high psychology, and general intellectual level. In the end of the translation translator manifests itself as a result. Therefore, the translation process is a broad topic of translation theory. In socio-cultural context where language factors, social, cultural, and psychological factors are also taken into account. Hence, the main focus of translation theory object is the relationship between the original and the translation.

XÜLASƏ

Könül Məmmədzadə

DÜNYA İNTEQRASİYADA TƏRCÜMƏNİN ROLU

Tərcümə dünyanı daha yaxından tanımaq və özünü dünyaya təqdim etmək üçün əla vasitədir. Tərcümə bir mədəniyyətin təzahürü deyil, ən azı iki mədəniyyətin görüşmə nöqtəsidir. Bu, əsl multikultural reallıqdır.

РЕЗЮМЕ

Кёнюл Мəммədзadə

РОЛЬ ПЕРЕВОДА В МИРОВОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Перевод отличный инструмент, позволяющий лучше узнать мир и представить себя миру. Перевод — это не проявление одной культуры, а место встречи как минимум двух культур. Это настоящая мультикультурная реальность.

ƏDƏBİYYAT

1. Hervey, S., & Higgins, I. (1992). *Thinking Translation*. London & New York: Routledge.
2. Newmark, P. (1988a). *A Textbook of Translation*. Hertfordshire: Prentice Hall.

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRK DİLLƏRİNİN TARİXİ MÜQAYISƏLİ LÜĞƏTİ

AYNUR NAMAZOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

aynamaz@mail.ru

0009-0001-2498-8880

Azərbaycan və türk dillərinin orijinal lüğətinin leksik-semantik və morfoloji səviyyədə öyrənilməsi Azərbaycan və türk dillərinin təsviri, müqayisəli və müqayisəli-tarixi leksikoqrafiyası və morfolojiyası subyektlərinin inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu dillərin tarixi terminologiyasının fonetik, leksik-semantik və morfoloji quruluşu ilə bağlı olduğundan bir sıra qaranlıq məsələlərə işıq salır, dilin bir çox struktur modellərinin müxtəlif səviyyələrdə inkişaf tarixini açır. Bu tədqiqatın əhəmiyyəti Azərbaycan və türk dillərinin tarixi leksikoqrafiyasına dair yeni materialların elmi dövriyyəyə daxil edilməsindədir. Azərbaycan və türk dillərinin bənzərsiz lüğətini tarixi baxımdan araşdırmaq türkologiyanın ən aktual vəzifələrindən biridir. Bu dillərin tarixi lüğəti ilə bağlı məsələlər bir çox əsərlərdə müqayisəli və təsviri prizmadan araşdırılmışdır. Ancaq tarixin əhatə dairəsinə nəzər saldıqda Azərbaycan və xüsusən də türk dillərinin orijinal lüğəti kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Müasir Azərbaycan dilçiliyində tarix elmi sahəsində mühüm tədqiqatlar vardır. Buna baxmayaraq, Azərbaycan dilinin tarixi leksikoqrafiyasının bir çox məsələləri kifayət qədər işlənməyib və bu sahədə daha çox tədqiqata ehtiyac var. Tezisdə istifadə olunan təsviri, müqayisəli, müqayisəli-tarixi üsullar Azərbaycan və türk dillərində bir çox terminlərin leksik-semantik və morfoloji quruluşunun xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa kömək edir. Tezisdə Azərbaycan və türk dillərinin lüğət tərkibinin bir çox aspektləri hərtərəfli araşdırılır. Eyni zamanda, oğuz dilinin lüğət tərkibi qıpçaq, karluk və bulqar dillərinin lüğət tərkibi ilə müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. Təhlildə türk və monqol dillərinin qədim yazılı əsərlərindən, eləcə də müxtəlif türk dillərinin dialektlərindən əldə edilən məlumatlar öz əksini tapmışdır. Bu yanaşma Azərbaycan və türk terminlərinin strukturunu hərtərəfli nəzərdən keçirməyə imkan verir. Mövzunun seçilməsi həm də ondan irəli gəlir ki, oğuz dillərinin lüğət tərkibində qədim türk dilində müəyyən paralelliklərə malik arxaizmlər və tarixçiliklər var. Bu dillərin qədim lüğətinin müqayisəli və müqayisəli-tarixi tədqiqi söz əmələgəlmə nümunələrini müəyyənləşdirməyə və nümunələr yaratmağa kömək edir. Bu qrup terminlərin leksik-semantik inkişafına nəzər saldıqda müşahidə edirik ki, Oğuz dillərinin tarixi lüğətində qohumluq terminləri, fauna, flora, insan və heyvan bədən hissələrinin adları kimi leksik-semantik kateqoriyaların seçilməsi təsadüfi deyil, çünki leksik-semantik kateqoriyalar bu kateqoriyaları təşkil edir. Əksər leksikoqraflar hər bir dilin ən qədim tarixi leksikoqrafiyasına istinad edirlər. Bu terminlərin ümumiliyi öyrənilən dillər arasında müvafiq əlaqələrin mahiyyətini təşkil edir. Orijinal oğuz dillərində də təbiət hadisələrinin adları, əvəzlilər, hərəkət feilləri, rəng bildirən sifətlər, həcm kimi qədim leksik-semantik kateqoriyalar vardır. Lakin bütün bu terminləri tək bir əsərdə müzakirə etmək mümkün olmadığından yuxarıda qeyd etdiyimiz leksik-semantik söz kateqoriyaları üzərində dayanmağa məcbur oluruq.

THE ORIGINAL VOCABULARY OF THE AZERBAIJANI AND TURKISH LANGUAGES IN COMPARATIVE HISTORICAL COVERAGE

AYNUR NAMAZOVA

ASPU

aynamaz@mail.ru

0009-0001-2498-8880

The study of the original vocabulary of the Azerbaijani and Turkish languages in historical light is one of the most pressing tasks of Turkology. In comparative and descriptive terms, issues of the historical vocabulary of these languages have been studied in many works. However, in historical coverage, the original vocabulary of the Azerbaijani and especially Turkish languages is poorly developed. In modern Azerbaijani linguistics there is significant research in the field of historical study. Despite this, many issues of the historical lexicology of the Azerbaijani language remain insufficiently developed and require further research in this area. The descriptive, comparative, comparative, historical methods used in the dissertation help to reveal the features of the lexical-semantic and morphological structure of many Azerbaijani and Turkish terms. The article comprehensively examines many aspects of Azerbaijani and Turkish vocabulary. At the same time, the Oguz vocabulary is studied in comparison with the vocabulary of the Kipchak, Karluk and Bulgar languages. Data from dialects of various Turkic languages, as well as ancient written monuments of Turkic and Mongolian languages are involved in the analysis. This approach allows for a comprehensive coverage of the structure of Azerbaijani and Turkish terms. The choice of topic is also due to the fact that the vocabulary of the Oghuz languages contains archaisms and historicisms that have certain parallels in the ancient Turkic language. Comparative and comparative-historical study of the ancient vocabulary of these languages helps to identify word-formation models and establish patterns. Lexical-semantic development of this group of terms. The choice of such lexical-semantic categories of the historical vocabulary of the Oguz languages, such as terms of kinship, fauna, flora and names of parts of the human and animal body, is not accidental, since it is the lexical-semantic categories that most lexicologists refer to the most ancient historical lexicology of each language. The commonality of these terms constitutes the essence of the related relationships between the languages under study. The original Oghuz languages also include such equally ancient lexical-semantic categories as names of natural phenomena, pronouns, verbs of motion, adjectives of color, volume. But since it is impossible to cover all these terms in one work, we are forced to dwell on the above-mentioned lexical-semantic categories of vocabulary. The proposed work makes an attempt to summarize the original vocabulary associated with the most ancient periods in the history of the Azerbaijani and Turkish languages: terms of kinship, flora, fauna and names of body parts. In this work, for the first time, a large amount of material on the original vocabulary of these languages was analyzed, a variety of word-formation and lexical-semantic systems were identified (addition, combination of words, metaphorization, substantivization, metonymy), an assessment of the language processes associated with borrowing was given, lexical layers of the original layer were identified, semantic groups of words are analyzed. Many terms are considered in close connection with ethnography, history, and culture, which helps to reveal their essence. This work represents the first monographic multidimensional study devoted to the original vocabulary of the Azerbaijani and Turkish languages in a comparative historical aspect.

CURRENT PROBLEMS OF TURKISH

MALAHAT BABAYEVA

ASPU

<https://orcid.org/0000-0002-3600-8499>

Our mother tongue, Turkish, is an advanced, rich language of culture, science and art spoken in the oldest and largest geographical part of the world. We say that Turkish is one of the oldest and most deep-rooted languages; Because Turkish existed when most of today's languages did not exist, and even when the languages considered to be the ancestors of some of today's languages did not exist.

We say that Turkish is spoken in the largest part of the geography; Because today the Turkish language is not only in Anatolia and the Balkans, not only in Turkestan and Siberia; It is spoken all over the world, thanks to our citizens who go to Europe, America and Australia to work. Various branches of Turkish, which we call dialects, are used as written and spoken languages in a wide geography from the Balkans to the Far East. We call all these branches the Turkish language family.

Turkish is one of the branches of the Turkish language family with the most speakers today. Turkey Turkish, spoken by approximately 70 million people, is one of the languages spoken and written not only within the borders of the Republic of Turkey but also in other regions. In a report prepared by UNESCO in the mid-1980s, it was announced that Turkish was the fifth largest language in the world in terms of speakers. Undoubtedly, those who prepared this report reached this conclusion by accepting all branches of the Turkish language, that is, languages and dialects, as a whole. Although it is not based on exact census results, it is thought that there are more than 200 million people who speak various branches of the Turkish language. However, in the reports it prepared in later years, UNESCO did not accept the Turkish language family as a whole and evaluated each Turkish dialect separately in the ranking. Thus, the place of the Turkish language in the ranking changed. This situation cannot change the truth. In an area of approximately 12 million km², dialects of the Turkish language that are distant or close to each other are spoken and used as a written language.

Developments in science and technology are also reflected in language. We need to find answers to new concepts and new products by taking advantage of the resources of our language. In the past, imitation borrowings from Arabic and Persian were introduced into Turkish: like the words şems from Arabic, hurshid, afitab from Persian, while there is sun in Turkish. Moreover, some borrowed words are used instead of a few words in the language, causing impoverishment in the language. In order to enrich the vocabulary of the language, to continue learning and research in all branches of science, it is necessary to introduce terms into the language and to eliminate unnecessary foreign elements in the language. When these are done, there is improvement in the language, in other words, development and enrichment.

FRAZEOLoji VAHİDLƏRİN FONETİK VƏ MORFOLOJİ VARIANTLIĞI

KÖNÜL HƏSƏNOVA

ADPU

konul_salmanova@mail.ru

Orcid: 0000-0003-1490-5751

Məqalədə Azərbaycan dilində frazeoloji variantların iki növündən - fonetik və morfoloji variantlardan bəhs edilir. Fonetik variantlar frazeoloji vahidin hər hansı bir komponentində (sözün kök hissəsində) gedən fonetik dəyişiklik hesabına yaranır. Morfoloji variantlar isə frazeoloji vahidin hər hansı bir komponentində leksik və ya qrammatik şəkilçilərin əvəzlənməsi, sözə əlavə bir şəkilçinin daxil olması və ya ixtisarı nəticəsində əmələ gəlir. Frazeoloji vahidin tərkibində gedən bu cür struktur dəyişmələr formal xarakter daşımaqla yanaşı, həmçinin yaranan variantlara ekspressivlik, intensivlik və digər üslubi çalarlar gətirir.

Açar sözlər: Frazeoloji vahid, fonetik variant, morfoloji variant

Son illərdə frazeoloji tədqiqatlarda fonetik variantlar ayrılıqda qeydedilsə də, mahiyyəti doğru müəyyənəndirilməmiş, morfoloji variantlarla qarışdırılmışdır. Belə ki, əksər hallarda frazeoloji variantların komponentlərində şəkilçilərin dəyişməsi ilə baş verən variantlaşma prosesini fonetik variantlıq kimi qələmə verirlər. Türkoloq M.Mirzəliyeva frazeoloji variantlığı səciyyələndirərkən komponentlərin forma variantlığını ayırır və bunu bir neçə nümunə verərək kifayətlənir: “Komponentlərin forma variantlığı: Bu, fonetik və ya morfoloji səciyyəli formal variant ola bilər. Məsələn: Bir saatlıq xəlifə və ya Bir saatlıq xəlifəlik; Oğul da anaya əl qaldırarmı?! və ya Oğul da anaya əl qalxızarmı?! və s.” (6, 127-128).

Q.Mahmudova qıpçaq və oğuz qrupu türk dilləri üzrə frazeoloji variantları qruplaşdırarkən fonetik və morfoloji variantları ayrı-ayrı başlıqlar altında təqdim etsə də, izah və verilən nümunələr mahiyyətə eynidir. Müəllif qeyd edir ki, fonetik variantlıq frazeoloji vahidin hər hansı bir komponentindəki səslərin dəyişməsilə, morfoloji variantlıq isə komponentlərin birinin qrammatik formasının dəyişməsi ilə yaranır. O, qıpçaq və oğuz qrupu türk dillərinin frazeoloji fondunun fonetik variantlarla zəngin olduğunu nəzərə çatdırıb, onlara aid xeyli sayda nümunələr versə də, onların əksəriyyəti məhz morfoloji variantlara uyğun gəlir. Məs.: qır. Jeti omuru jerqe kirüü//jeti ömürü jerqe kirüü, imanı ısıq//ıymanı ısıq könülü tok//köönü tok,süttön ak//süttöy ak; azərb. ağza alası deyil//ağza alınası deyil, başıma kül olsun// başına kül olsun, başıma elə bil bir qazan qaynar su tökdülər//başına elə bil bir qaynar qazan su tökdülər; tk. alında yazılmış olmaq// alnına yazılmış olma, ayağı yere dəğmemək//ayaqları yere degləmek, gününü saymaq// günlerini saymaq (morfoloji); qaq. uyuya kalmaa//uykuya kalmaa və s. (5, 197, 198). Fonetik variantlardan fərqli olaraq, morfoloji variantlara dair verilən nümunələr onların mahiyyətini doğru-düzgün göstərə bilər.

G.İsayevanın “Karluc qrupu türk dillərinin frazeologiyası” adlı dissertasiya işində fonetik variantlara aid verilən nümunələrin əksəriyyəti morfoloji variantlara uyğundur (Ətraflı bax: 4, 93). Bu isə onu göstərir ki, müxtəlif dilçilik ədəbiyyatlarında məsələyə səthi yanaşılmış, fonetik və morfoloji variantların əsas mahiyyəti tam olaraq araşdırılmamışdır.

Jaysakova qazax dilinin frazeoloji vahidlərinin fonetik variantlığını haqlı olaraq məhz komponentin – sözün kökündə baş verən fonetik fərqlərinə görə müəyyən etmişdir: tülan tütu- tülen tütu; emesesi (emeşeçi, emesesi,emetayı) gürıdı (üzildi) (9,41). O, qrammatik variantlar dedikdə isə frazeoloji vahidin komponentində gedən morfoloji dəyişikliyi əsas götürərək ona aid jar (jarğak) külağı jastıgga tümey gözqe türtse(türtti)nümunələrini vermişdir (9,41).

Fikrimizcə, fonetik variasiya frazeoloji vahidin tərkibindəki hər hansı bir sözün kök hissəsində, morfoloji variasiya isə sözün şəkilçi hissəsində baş verir. Məsələn,ipini yığmaq//ipini yığsıdırmaq; acığı gəlmək//acığına gəlmək – morfoloji variantlar; aybına gəlmək//eybinə gəlmək – fonetik

variantlar; başa qaxmaq//başına çaxmaq- həm fonetik(ilk komponentə görə), həm morfoloji variantlar(ikinci komponentə görə).

Fonetik variantlar. Fonetik variantlar frazeoloji vahidin hər hansı bir komponentində fonetik dəyişikliyin getməsi hesabına yaranır. Belə ki frazeoloji vahidə daxil olan sözdə səslərdən biri və ya bir neçəsi əsasən öz məxrəcinə uyğun digər səslərlə əvəzlənir. Belə fonetik dəyişmə sözü və onun daxil olduğu frazeoloji vahidi məna və üslub cəhətdən differensiallaşdırma bilmir, yəni onun leksik mənasına heç bir təsir etmir. Lakin fonetik cildini dəyişən söz hesabına iki və ya daha artıq frazeoloji variant əmələ gəlir. Məsələn, aynası//eynəsi//eyni açılmaq; ovsanaya//ovsanata düşmək; məsxərəyə//masqaraya//masxaraya qoymaq; başı ayazımaq//avazımaq; şeytana papuc//papiş hörmək, mısmırığını//sımsırığını sallamaq və s. Nümunələrə diqqət etsək, görürük ki, fonetik variantların formalaşmasında əsasən, dialektlərin təsiri çoxdur. Frazeoloji variantın hər hansı bir komponenti – müstəqil leksik mənalı söz olaraq ədəbi dil faktına çevrilənə qədər fonetik və morfoloji variasiya prosesinə məruz qalır. Bəzən elə olur ki, bu prosesə məruz qalmış bəzi sözlər tarixən daşlaşaraq yalnız həmin frazeoloji vahidin tərkibində qalib özünü mühafizə edir. “Təsadüfi deyildir ki, dilin ən qədim laylarına məxsus olub, müasir günümüzdə öz ilkin leksik mənasını itirmiş və ya ondan uzaqlaşmış, müəyyən morfoloji dəyişikliklərə uğramış hər hansı söz və ya ifadə bu gün məhz frazeoloji vahidin komponenti kimi “yaşayır”. Həmin söz müstəqil leksem kimi işlənməsə də, frazeoloji vahidin məhz sabitliyi gücünə dildə mühafizə olunub qala bilmişdir. Elə bu “həyatın” hesabına da həmin sözün əzəlki mənasını aşkarlamaq və ya bu ilkin mənalara heç olmasa, yol açmaq mümkün olur” (6, 35). Məsələn, bardaş (bağdaş, bardalaş bağdamaş) qurmaq frazeoloji vahidini götürək. Geniş yayılmış frazeoloji variant bardaş qurmaq, qismən işlək forması isə bağdaş qurmaqdır. Bardalaş qurmaq Şəki, bardamaş qurmaq Ucar, bağdamaş//bağdaş qurmaq Qazax dialektində işlənməkdədir (Bax: 1, 27, 28, 32). Bu variantlar “iki qıçı qarşılıqlı birləşdirərək üzərində oturmaq” mənasını ifadə edir. Təbrizli Həsən bəy Hadi “Taramadan dərləmə sözlər” adlı kitabında “bağdaş” sözünü “bağlamaq” sözü ilə əlaqələndirir, Təbrizdə işlənən digər məcazi mənalardan da göstərir. Bəxtiyar Tuncayın “Qafqaz albanlarının dilinə ədəbiyyatı” adlı əsərində isə bu sözün qədim variantının “bağtaş2 ” olduğunu görürük (2, 280). Onu da qeyd edək ki, “bağdaş” sözü müasir Türkiyə türkcəsində işlək sözdür. “Bağdaşlıq” bağlılıq mənasını ifadə edir. Göründüyü kimi, “bardaş qurmaq” frazeoloji vahidinin fonetik cəhətdən ilkin variantı məhz “bağdaş qurmaq”dır. Hal-hazırda bardaş qurmaq digər variantını sıxışdıraraq daha çox işlək qazanmışdır və hətta bardaş forması fonetik cildini bardalaş, bardamaş kimi də dəyişə bilmişdir. Ümumilikdə götürdükdə bu fonetik frazeoloji variantlar müasir Azərbaycan dilində öz dövrünü başa vurub arxaikləşməkdədir. Buna səbəb isə xalqımızın bardaş quraraq oturmaq adətinin yavaş-yavaş unudulmasıdır.

Dilimizdə nitqi tutulmaq, özünü itirmək, dili-ağzı bağlanmaq mənasında işlənən basaratı//başaratı bağlanmaq frazeoloji variantları da maraq doğurur. “Basarat” əslində klassik ədəbiyyatda daha çox rast gəldiyimiz bəsirət sözünün fonetik cildinin dəyişməsindən törəyib və bu gün dilimizdə müstəqil şəkildə işlənmir. Başaratı bağlanmaq isə daha sonrakı dövrün məhsulu olub, hal-hazırda Qax, Qazax şivələrində işlənməkdədir. Görkəmli türkoloq Tofiq Hacıyev yazır: “Bəsər” (göz, görmə), “bəsir” (uzaqgörən, bilici), “bəsərət” (açıqgözlülük, gələcəyi görmə), “bəsirət” (gözüaçıqlıq, uzaqgörənlik) sözlərinin mənasını bu gün başa düşməyən xalq kütləsi “basaratı bağlanmaq” frazeologiyasını istənilən məqamda rahatca işlədir” (3).

Morfoloji variantların yaranması üçün əsas meyar vahid məzmun ifadə edən bir neçə frazeoloji vahidin komponentləri arasında leksik və ya qrammatik şəkildə vasitəsilə dəyişikliyin getməsidir. Məsələn: dəringətmək//dərinə getmək; əli yetmək//əli yetişmək; can-bir qəlbolmaq//can bir qəlbə olmaq;üzəvurmaq//üzünə vurmaq, baş qaşımağa vaxtı olmamaq; başını qaşımağa vaxtı olmamaq; acığı gəlmək//acığına gəlmək; üzlülyünə salmaq//üzünə salmaq; yüz il yüz ilə qala (qalsa); iki dünya bir ola (olsa) və s. Morfoloji variantlar leksik və qrammatik şəkildə frazeoloji vahidə daxil olması və ya ixtisarı nəticəsində yaranır:

1. Leksik şəkildə dəyişməsi ilə formalaşanlar: a) Ad komponenti hesabına: araya//aralıqəsöz qatmaq; az//azacıq aşın duzu olmamaq; ağzı açıq//açıla qalmaq; ağzı ayrıq//ayrıla qalmaq;

sarısını//sarılığını udmaq və s. b) Feil komponenti hesabına morfoloji variantlığın yaranması daha aktivdir:

Təsirli feildən təsirli feil yaradan şəkilçilər vasitəsilə: ipini(cilovunu) yığmaq//ipini(cilovunu) yığışdırmaq, əlini qana bulamaq//əlini qana bulaşdırmaq, ağız büzmək//ağız büzüşdürmək, ad çıxarmaq//ad çıxartmaq, ağızından qaçırmaq//ağızından qaçirtmaq; başının üstünü kəsmək//başının üstünü kəsdirmək, başından çıxarmaq// başından çıxartmaq. Təsirsiz feildən düzəlmiş təsirli feil komponenti: gözünü qorxuzmaq// gözünü qorxutmaq, davanı yatırmaq//davanı yatırtmaq, yerinə oturtmaq//yerinə otuzdurmaq, sözünü keçirmək//sözünü keçirtmək və s. • Təsirsiz feildən düzələn təsirsiz feil komponenti: cibində siçanlar oynamaq//cibində siçanlar oynamaq və s.

Feil komponentində gedən morfoloji dəyişiklik frazeoloji variantların daxili məzmununa müəyyən mənada təsir göstərir. Frazeoloji variantlar intensivlik, ekspressivlik və s. üslubi çalar qazanır. Müqayisə üçün: ağız büzmək - ağız büzüşdürmək.

a) Morfoloji variantların böyük qismi frazeoloji vahidin ad komponentinin mənsubiyyət və hal şəkilçisinin buraxılması ilə yaranır: ürəyini açmaq//ürək açmaq, ağızını əymək//ağız əymək, ağız-burnunu turşutmaq//ağızburun turşutmaq və s.

b) Morfoloji variantların digər qismi frazeoloji vahidin ad komponentinin yalnız hal şəkilçisinin buraxılması və ya başqa bir hal şəkilçisi ilə əvəzlənməsindən yaranır: üzündən gəlməmək//üzü gəlməmək, dərin getmək-dərinə getmək, adam yerinə tutmamaq//adam yerində tutmamaq, əl tutmaq//əldən tutmaq və s.

c) Çox az hallarda cəm şəkilçisinin ixtisarı ilə morfoloji variantlığın yaranmasının şahidi oluruq. Məsələn, göz(lər)i kəlləsinə çıxmaq, ayağının (ayaqlarının) altından yer qaçmaq, əli(əlləri) üzündə qalmaq, əsəbi(əsəbləri) ilə oynamaq, çiyinə(çiyinlərinə) ağır yük düşmək və s. Bu isə daha çox məzmununda cəmlilik anlayışı olan komponentlər hesabına mümkün olur. Bəzən frazeoloji vahiddə morfoloji və fonetik dəyişmələr (digər variasiya növləri də qoşula bilər) müxtəlif komponentlərdə eyni zamanda baş verərək daha çox variantlıq yaradır. Məsələn, ara qatmaq//aranı qatmaq//aralığı qatmaq//ara qatışdırmaq//aranı qatışdırmaq//aralığı qatışdırmaq//ara qatışdırmaq//aralığı qatışdırmaq//aranı qatışdırmaq//ara qatışdırmaq//aranı qatışdırmaq//aralığı qatışdırmaq.

Ara, aranı, aralığı komponentləri həmçinin ortanı, ortalığı komponentləri ilə əvəzlənərək morfoloji variantlıqla yanaşı leksik variantlıq münasibəti də qazana bilər. Məsələn, Səlimə xala ortalığı qarışdırıb sakitcə yox oldu. Dostlar arasında ilk növbədə aranı qarışdırırları yox etmək lazımdır və s. Azərbaycan ədəbi dilində, eləcə də dialektlərlə vəhdətdə frazeoloji vahidlərin fonetik variantlığına nisbətən morfoloji variantlıq prosesi daha geniş yayılmış və müxtəlif formalarda özünü göstərməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Redaktorlar: A.A.Axundov, Q.Ş.Kazımov. S.M.Behbudov. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 568 s.
2. Bəxtiyar Tuncay. Qafqaz albanlarının dili və ədəbiyyatı. Bakı: Qanun, 2010, 368 s.
3. Hacıyev T.İ. Azərbaycan ədəbi dili tarixində Füzuli. <http://www.azyb.net/cgi-bin/jurn/main.cgi?id=918>
4. İsayeva G.R. Karluq qrupu türk dillərinin frazeologiyası (oğuz və qıpçaq qrupu türk dilləri ilə müqayisədə) filol.ü.f.d....Bakı, 2012, 175 s
5. Mahmudova Q. Türk dillərinin frazeologiyası. 3 cildə. II c., Bakı: Nurlan, 2009, 284 s.
6. Mirzəliyeva M.M. Türk dillərinin frazeologiyası. 3 cildə. I c., Bakı: Nurlan, 2009, 218 s.
7. Авалиани Ю.Ю., Ройзензон Л.И. О разграничении синонимии и вариатности в области фразеологических единиц. Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей. Баку: Акад.наук Азерб.ССР, 1968, 175 с.
8. Жайсакова Р.Е. О семантических свойствах фразеологизмов казахского языка / Известия Ан. Каз.ССР. Серия филологическая. 1985, №3

9. Кайдаров А.Т. О фразеологических вариантах в уйгурском языке. Советская тюркология, 1970, №2

РЕЗЮМЕ

ФОНЕТИЧЕСКОЕ И МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗНООБРАЗИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

В статье говорится о двух видах вариативности фразеологических единиц в азербайджанском языке – фонетических и морфологических вариантах. Фонетические варианты появляются за счет фонетических изменений в каком-либо компоненте (в корне слова) фразеологического сочетания. Морфологические варианты, в свою очередь, образуются в результате чередования лексических или грамматических аффиксов, прибавления или усечения аффикса какого-либо слова в каком-либо компоненте фразеологизма. Наряду с подобными структурными изменениями, происходящими в составе фразеологических единиц и имеющими формальный характер, в созданные варианты также вносятся экспрессивность, интенсивность и другие стилистические оттенки.

Ключевые слова: фразеологическая единица, морфологический вариант, фонетический вариант

SUMMARY

PHONETIC AND MORPHOLOGICAL VARIATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS

The article deals with the phonetic and morphological variants as two kinds of variability of phraseological units in the Azerbaijani language. Phonetic variants appear at the expense of phonetic changes in any phraseological combination's component (in radix of a word). Morphological variants, in turn, are formed as a result of alternation of lexical or grammatical affixes, addition or truncation of an affix of any word in any component of a phraseological unit. Alongside having formal character, such structural changes occurring within phraseological units add up expressivity, intensity and other stylistic shades.

Key words: Phraseological units, morphological variants, phonetic variants

MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ NİTQ ETİKETLƏRİ

GÜLNAR MUXTARZADƏ

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
muxtarzadegulnar@gmail.com

ORCID İD: 0000-0001-5388-5373

Müasir dövrümüzdə insan münasibətlərinin əsas tənzimləyicilərindən biri etik danışıq normalarıdır. Burada insanların hərəkətlərinin düzgünlüyü və ya düzgün olmaması, ədalətli və ədalətsizliyi haqqında təsəvvürlər ifadə olunur. Hər kəs şüurlu və ya kortəbii şəkildə bu təsəvvürlərə söykənir, cəmiyyətdə insanlarla və yaxud iş həyatında həmkarları ilə ünsiyyətdə olur. Lakin mənəvi normalar necə başa düşülməsindən, onlara hansı məzmunun verilməsindən asılı olaraq, ünsiyyəti həm yüngülləşdirə, həm də onu daha səmərəli, qarşıya qoyulmuş məsələlərin həllində və məqsədlərə çatmaqda kömək, həm də bu ünsiyyəti çətinləşdirib, hətta onu qeyri-mümkün edə bilər. Danışıq etikası ünsiyyət prosesində yaranan maneə və problemləri dərk etməyə, onların öhdəsindən uğurla gəlməyə kömək edir.

Dil mədəniyyətinin başlıca müddəalarından biri də danışıq etikasıdır. Mənşəcə latın sözü olan etika (ehtica) termini adı altında insanların bir-birinə, cəmiyyətə, cəmiyyətin insanlara münasibətini tənzimləyən mədəni, nəzakətli danışıq, əxlaq normaları nəzərdə tutulur. Bu normalar uzunmüddətli tarixi dövr ərzində formalaşmışdır. Etika termini ilk dəfə Aristotelin “Nikomaxın etikası”, “Böyük etika”, “Evlem etikası” əsərlərində işlənmiş, əməli nəsihət xarakterli fikirləri özündə ehtiva etmişdir. Aristotelin etikası ilk əxlaq nəzəriyyəsi olmuşdur. Bu dahi mütəfəkkirə görə, etikanın vəzifəsi insanı mənasız və qeyri-təbii ehtiraslardan uzaqlaşdırmaq, ona cəsurluq və ədalətlilik keyfiyyətləri aşılamadır.

Araşdırmalar. Nitq mədəniyyətinin estetik keyfiyyəti, mədəni səviyyəsi onun məzmunca aydın, səlis və ahəngdar olmasından nə qədər asılıdırsa, onun daşıyıcısının (natiqin) xaraktercə səviyyəli, dünyagörüşü baxımından zəngin və etik cəhətdən yüksək əxlaqi dəyərlərə malik olması ilə də bir o qədər bağlıdır. Məlumdur ki, dərin zəkaya, xüsusi istedadla malik olan insanlar həm də yüksək mədəniyyət və qabiliyyət sahibi olurlar. Belələri, təbii ki, ünsiyyət zamanı yüksək səviyyəli, tərbiyəvi nitqləri ilə fərqlənirlər. Bu cür keyfiyyətə malik insanlar əvvəlcə təfəkkürlərində nitqlərini mədəni qəlibə salır, “tərbiyəvi süzgəc” dən keçirir, sonra ünsiyyətə təbii edirlər.

İnsanlar arasındakı ünsiyyət bir-birinə müraciətdən başlanır. Müraciət forması isə müraciət edənlə müraciət olunan arasındakı münasibətdən asılıdır. Hətta bu asılılıq o dərəcədədir ki, ünsiyyətin başlanması və inkişafı müraciətlə müəyyənləşir. Ünsiyyətdə müxtəlif məqsədlərlə əksəriyyətin işlətdiyi bir sıra ifadələrdən istifadə edirik ki, onların böyük bir qismini mədəni danışıq etikətləri təşkil edir. Mənşəyinə görə fransız sözü olan etiket (etiquette) ilkin mənasında mal taylarına bağlanan taxta parçası-birkaçə mənasını verirdi. Dilçilik ədəbiyyatında “etiket” dedikdə, nitq davranışının qaydaları, ünsiyyətin nitq formulları sistemi başa düşülür. Nitq etikətləri milli səciyyəyə malikdir. Hər bir xalq öz milli adət-ənənələrinə uyğun davranış qaydaları sistemini yaratmışdır.

Yeniliklər. Gündəlik ünsiyyət prosesində istifadə edilən nitq etikətləri aşağıdakılardır:

Müraciət etikətləri-unutmamalıyıq ki, ürəyə yol tapmaq birinci növbədə dindirməkdən müraciətdən başlanır. Müsahib yaşca böyük olduqda və ya ortada tanışlıq olmayanda ona “Siz” deyərək müraciət olunur. Bu, milli səciyyəyə daşıyır və çox qədim adətdir. Hələ Mahmud Kaşğari XI əsrdə “Divanu-lügət-it-türk”də göstərirdi ki, türklər özlərindən yaşca böyüklərə “siz”, kiçiklərə isə “sən” deyərək müraciət edirlər.

Müraciət etikətləri **rəsmi** və **qeyri-rəsmi** olmaqla iki cürdür:

1.Rəsmi müraciət etikətləri: cənab, xanım, vətəndaş, yoldaş. Bunlardan ikisi (vətəndaş, yoldaş) fəal nitq mövqeyindən çıxmaq üzrədir. “Yoldaş” sözü demək olar ki, işlədilmir.

2.Qeyri-rəsmi müraciət etikətləri-işlənmə mövqeyinə və məqamına görə birinciyə nisbətən genişdir. Oğlum! Qızım! Qardaşoğlu! Bacıoğlu! A bala! Qardaş! Əmi! Dayı! Əzizim! Dərdin alım!

Başına dönüm! Qadan alım! Qadası!

Kömək etmək, qulluq göstərmək məqsədilə: İcazə verin kömək edim; Siz əziyyət çəkməyin, bunu mən edərəm; Qulluğunda olum; Sizə kömək etmək lazımdır?; Köməyə ehtiyacınız varmı?; Mən sizi eşidirəm; Cavab verməyə tələsməyin, bir qədər fikirləşin; Sizi narahat edən nədir?; Sizə nə kömək edə bilərəm?; Nə buyurursunuz? və s.

İş gördürmək, soruşmaq, üzrxahlıq etmək məqsədilə: İnciməyin, sizə zəhmət verəcəyəm; Əgər mümkünsə; Zəhmət olmasa; Buyruq olmasın; Vaxtınız varsa; İmkanınız olsa; Sizə əziyyət olacaq; Sizi yormayım; Rica edirəm danışın; Lütfən söyləyin; Üzr istəyirəm; Əvvəlcədən minnətdarlığımı bildirirəm və s.

Məmnun olmaq məqamında: Razıyam; Etiraz etmirəm; Sizinlə şərikəm; Xoşuma gəlir; Çox şadam; Minnətdaram; Məmnuniyyətlə; Xoşdur; Baş üstə; Göz üstə; Arxayın olun; Sizi unutdum; Sizinlə işləmək mənim üçün böyük şərəfdir; Allah köməyin olsun; Tanrı sənə yar olsun.

Etiraz etmək, razılıq verməmək məqamında: Bu, məni təmin etmir; Etirazımı bildirirəm; Etiraz edirəm; Sizin fikrinizlə şərik deyiləm; Mən başqa cür düşünürəm; Bağışlayın, bu məsələdə sizinlə razı deyiləm; Bu, mənim xoşuma gəlmir; Belə etməyin; Bu, ürəyimcə deyil və s.

Təskinlik vermək, razı salmaq məqamında: Bir qədər ətraflı düşünün; Əsəbiləşməyin; Darıxmayın; İcazə verin danışım; İmkan verin fikrimi izah edim; Özünüzü ələ alın; Səbr edin; Bir qədər səbirli olun; Nə etmək olar, qismət belə imiş və s.

İntizama dəvət, məzəmmət etmə: Sizdən bu hərəkəti gözləməzdim; Belə hərəkət sizə yaraşmaz; Siz adınıza layiq hərəkət etməlisiniz; Danışığınıza fikir verin; Allah xatirinə razı olun; Nəzakətli olun; Çalışın ki, başqaları sizdən razı qalsın; Bir qədər səmimi olun, səhvini etiraf etməkdən çəkinməyin və s.

Qarşılama məqamında: Xoş gördük; Nə gözəl təsadüf; Xoş gəlmişsiniz; Lap vaxtında gəlmişsiniz; Həmişə siz gələsiniz; Sizin gəlişinizə şadam; Sizi arzulayırdıq; Səni çoxdan gözləyirdim; Gələn qədəmləriniz var olsun və s.

Dəvət etmək məqsədilə: Xoş gəlmisiniz; Buyurun qonağımız olun və s.

Vidalaşma məqamında: Sizi səbirsizliklə gözləyirik; Salamət qalın; Zəhmət çəkdiniz; Sizə əziyyət verdik; Gecəniz xeyrə qalsın; Yuxunuz şirin olsun; Allah amanında; Eviniz abad olsun; Həmişə şadlığa gələk; Sizləri bir daha evimizdə görsək, şad olarıq; Allah yolunuzu açıq eləsin, işinizi xeyrə calasın və s.

Görülən işin müqabilində razılıq, rəğbətləndirmə: Afərin; Əhsən; Minnətdaram; Hər şey üçün minnətdaram; Təşəkkür edirəm; Sizə zəhmət verdim; Sizə borcluyam; Zəhmət çəkmə; Narahat olma; Sağ olun; Allah sizdən razı olsun; Allah köməyin olsun; Biz bundan məmnun olduq; Sizin əl qabiliyyətinizə heyranam; Sizə qibtə edirəm; Çox sağ olun; Allah səni dərd-bəladan uzaq eləsin; Allah ürəyinizə görə versin; Allah sizi bizə çox görməsin; Qəm, kədər sizdən uzaq olsun; Səni Allah saxlasın və s.

İcrası hər hansı bir səbəbdən mümkün olmayan işin müqabilində: Çox sağ olun; Sizə zəhmət verdim; Əziyyət çəkdiniz; Nə etmək olar, siz bacardığınızı etdiniz və s.

Arzu-istək və təbrik etmək məqamında: Yaxşı yol; Sağlıqla qalın; Uğur olsun; Xoşbəxt olun; İşiniz avand olsun; Allah işinizə fərac versin; Allah sənə yar olsun; Ürəyincə ömür sürəsən; Min bir budaq olun; Var olasan; Gözünüz aydın olsun və s.

Hal-əhval tutmaq məqamında: Əhvalınız necədir? Necə dolanırsınız?; Güzəranınız necədir?; Xanımınız necədir?; Həyat yoldaşınız necədir?; Özünüzü necə hiss edirsiniz? və s.

Telefonla danışanda; Zəng edəndə: Alo, sabahınız (axşamınız, hər vaxtınız) xeyir olsun. Bağışlayın, mən kiminlə danışırım? Sizi narahat edən Kamilədir. Bilmək istəyirəm... Fikrimi sizə çatdırı bildimmi? Çox sağ olun. Bağışlayın, vaxtınızı aldım. Deyəsən, sizi yordum. Təşəkkür edirəm. Minnətdaram. Zəngə cavab verəndə: Alo, salam, eşidirəm sizi. Buyurun. Zəhmət olmasa bir qədər ucadan danışın. Bağışlayın, zəng edən kimdir? Xoşdur. Bu saat çağıraram. Mütləq yetirərəm. Arxayın olun! Sağ olun!

Nəticə: Bir qisim nitq etiketləri uzun müddət-minilliklər boyu dəyişmir. Bəziləri isə ictimai

quruluşun dəyişməsi ilə əlaqədar ya birdəfəlik işlənmir, yaxud da fəal işlənmə tezliyi zəifləyir, az-az istifadə edilir. Məsələn, son illərə qədər fəal işlənən yoldaş, vətəndaş sözləri, demək olar ki, hazırda qeyri-fəaldır. Elələri də vardır ki, konkret siyasi-tarixi şəraitlə bağlı olaraq, həmin dövrdə aktiv olur. Siyasi-tarixi şərait dəyişdikdə isə işlənmir. Bəy! Sözü belə etiketlərdən sayılır. “Xanım” sözü vaxtilə ancaq varlı ailələrin qadınlарına məxsus müraciət forması kimi işlədilirdisə, indi bu söz daha geniş mənə qazanmışdır. Hazırda “xanım” hörmət və nəzakət əlaməti olaraq bütün qadın adlarına əlavə edilir. Nitq etiketlərindən yerli-yerində istifadə olunması ünsiyyətin normal gedişinə, anlaşmaya kömək edir, ünsiyyəti maksimuma çatdırır və səmimi münasibət yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. N.Ə.Həsənzadə, G.Ə.Pənahova, Ə.M.Abbasov. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (dərslük). Bakı: “Ecoprint”. 2016. s.256
2. Nadir Məmmədli. Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya (dərslük). Bakı: “Elm və təhsil”. 2021. s.512
3. Abdullayev Nadir Əziz oğlu. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı: 2013
4. Süleyman Səfər oğlu Hüseynov, Elvira Muxtar qızı Qaracayeva. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (dərslük). Bakı: “Elm və təhsil”. 2016. s.408

DISLOCATION AND LANGUAGE IN TSITSI DANGAREMBGA'S NERVOUS CONDITIONS

INAS LAHEG

Azerbaijan University of Languages

inas.lahag@adu.edu.az

Introduction

Tsitsi Dangarembga's life narrates a story of linguistic, geographical and cultural dislocation. Dangarembga who was born in Zimbabwe, lived in the UK until the age of six. Accordingly, English became her language of communication instead of Shona, which is her country's language. However, speaking English did not mean that she belonged to the UK, as a place, due to her African pertinence. After her return to Zimbabwe, Dangarembga started studying in missionary schools, that taught in English and set by the British colonizer.

Linguistic Dislocation

Issues of geographical and linguistic estrangement are noted in her debut and most acclaimed novel, *Nervous Conditions*, which portrays Tambu's search for a balanced relationship between her and the land she belonged to, which is Rhodesia. Tambu's studying in English in missionary schools led to her loss of native language, Shona [3]. Tambu was faced with what Ashcroft et al., described as “an imposed gap resulting from the linguistic displacement of the pre-colonial language by English” [2, p.10].

The disposition of her native language, rendered Tambu with a sense of unbelonging to her native land. At the same time, her origins as a black colonized African disregarded her pertinence to the British culture in spite of fluent English. At this point, boundaries and borders between the two cultures were “misappropriated” and become nebulous for Tambu [4, p.140]. She, thus, was engulfed with a sense of unhomeliness. A sense, Ashcroft et al., explains as “unhousedness” or “not-at-homeness” [1, p.86].

Conclusion

In Tsitsi Dangarembga's novel, *Nervous Conditions*, displacement is unveiled as an issue of language dispossession. The native's loss of his mother tongue language estranges him/her from his native land. The discordance between the place and language, threw Tambu into the ravages of identity crisis. As a result she belonged to neither lands, Rhodesia and UK.

REFERENCES

1. Ashcroft B., Griffiths G., & Tiffin H. (2013). *Post-Colonial Studies the Key Concepts*, 3rd Edition. Routledge.
2. (2003). *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. Routledge.
3. Dangarembga, T. (1988). *Nervous Conditions*. Women's Press (UK).
4. Felluga, D. F. (2015). *Critical theory: the key concepts*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315718873>.

TİBBİ TERMINOLOGİYANIN ÖYRƏNİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR

TÜRKAN HƏSƏNZADƏ

Naxçıvan Dövlət Universiteti

tthasanzade@mail.ru

Hər bir sahənin xüsusi, adətən, jargon adlanan bir dili vardır ki, bu da həmin sahədə olan tərəflər arasında effektiv ünsiyyətə imkan verir. Tibb elmləri sahəsində tibbi terminologiya tələbələr, mütəxəssislər və ekspertlər tərəfindən istifadə olunan xüsusi dil kimi fəaliyyət göstərir. Bu terminologiya müxtəlif sahələrdəki bütün xüsusi dillər arasında ən çətin olanlarından biri kimi tanınır. Tibbi dil, əsasən, çətin və mürəkkəb terminlərdən ibarət olur və tələbələr üçün onları yazmaq, xatırlamaq və hətta başa düşmək belə çətin olur: Məsələn, “amonasehydrocharideoymphaeoid”, “encephalomyoneuropathy” və “dermatomucosomyositis”.

Bu terminlər geniş və detallı məlumatları ifadə etmək üçün hazırlanmışdır, amma öyrənilməsi və istifadəsi tələbələr üçün çətinlik törədir. Uzun terminlər tələbələrin yazılı və şifrələnmiş tibbi məlumatları düzgün şəkildə anlamağını təmin edir. Məsələn, “encephalomyoneuropathy” sözü əzələ və sinir sistemi ilə əlaqəli məlumatları özündə birləşdirir.

Tibbi terminologiyanın mənimsənilməsi müəyyən zaman və təcrübə tələb edir. Tələbələr bu terminləri müxtəlif tibbi məlumatları anlamaq, onları şifrələmək, hətta özləri də tibbi məlumatlar tərtib etmək üçün öyrənirlər. Tibbi terminlərin doğru istifadəsi təcrübəli tədqiqatçılar və həkimlərlə rahat və effektiv ünsiyyət qurmaq üçün əhəmiyyətlidir.

Tibbi sahədə tədqiqatlar və informasiya mübadiləsi genişləndikcə, ingilis dilində tibbi terminləri bilmək daha da vacib hala gəlir. Bu terminologiyaların əsasında latın, yunan və müxtəlif xarici dillərə məxsus alınma sözlər yer alır. Nəticədə mürəkkəb strukturları ilə tibbi terminlər tələbələr üçün anlaşılmaz ola bilər. Tibbi sahədə fəaliyyət göstərən həkimlər və tədqiqatçılar üçün ingilis dilində tibbi terminləri doğru şəkildə başa düşmək, güclü və dəqiq kommunikasiya qurmaq çox vacibdir. İngilis dilində tibbi terminləri düzgün şəkildə öyrənmək və onlarla effektiv şəkildə əlaqə qura bilmək tibbi praktika üçün əsaslı bir tələbatdır.

Tibbi terminlərin tədrisi beynəlxalq tibbi əməkdaşlıq və tədqiqatların effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün əsasdır. Bu terminlər tibbi məlumatların dünya miqyasında paylaşılmasını təmin edir və beynəlxalq tibbi proseslərin inkişafına töhfə verir. Tibbi terminologiya tibb tədqiqatçılarının və həkimlərin, eləcə də, tələbələrin tibbi məlumatları anlamasını və effektiv şəkildə paylaşmasını təmin etmək məqsədilə təhlil edilməlidir. Tibbi terminlərin doğru istifadəsi digər həkimlərlə və tibbi personal ilə effektiv əməkdaşlıq və kommunikasiya üçün əsaslı bir vasitədir.

Bu dil özünəməxsus qrammatik qaydalarla da xarakterizə olunur. Məsələn, bir çox tibbi isimlərin cəm forması ingilis dilindəkilərlə müqayisədə fərqli bir yolla formalaşdırılır. Sözü sonuna “-s” və ya “-es” əlavə etmək yerinə, çox zaman sözün son hissəsini dəyişməklə müstəqil formaya nail olunur. Məsələn, “alveolus/alveoli,” “atrium/atria,” “stimulus/stimuli,” “bronchus/bronchi,” “bacterium/bacteria,” “vertebra/vertebrae,” “phenomenon/phenona,” “protozoon/protozoa” və “fungus/fungi”.

Gyls və Wedding (1983) tərəfindən deyilənə görə, tibbi terminologiya səhiyyə sahəsində sürətli və dəqiq kommunikasiya üçün istifadə olunan xüsusi bir dildir. Təkhəcalı terminlər istisna olmaqla, tibbi sözlərin əksəriyyəti köklərdən və affikslərdən ibarət olan iki unikal xüsusiyyəti ehtiva edir. Köklər sözün mənasını müəyyənləşdirir, həmçinin prefikslər və suffikslər sözün hissəsini və ya mənasını dəyişdirir. Müəllimlər tələbələrə kömək etmək üçün söz yaradıcılığının bu vasitəsindən geniş istifadə edirlər, lakin tibbi terminləri qurmaq üçün istifadə olunan sözün tərkib hissələrini tanımaq öyrənənlər üçün müəyyən çətinlik törədə bilər.

Schmitt (2000) tərəfindən qeyd edildiyi kimi, hər hansı bir tibbi terminin mənasını təxmin etmək üçün sözün tərkib hissələrindən istifadə etmək yanlış nəticələrə səbəb ola bilər. Tələbələrin fərziyyələrinin mənalı və düzgün olub-olmadığını anlamaq üçün diqqətli olmalı və ətrafdakı kontekst öyrənilməlidir. Haynes və Baker (1993) belə nəticəyə gəlmişlər ki, tələbələr zaman-zaman naməlum bir sözün mənasını kontest daxilində yanlış təxmin edə bilərlər.

Qeyd etdiyimiz kimi, tibbi terminologiya səhiyyə sahəsində effektiv və dəqiq ünsiyyət üçün istifadə olunan xüsusi bir dildir. Hətta ən bacarıqlı ingilis dilində danışanlar üçün də bu dili öyrənmək çətin ola bilər, çünki yunan və latın dillərindən alınmış çoxlu sözlər var.

Çətinlik həm də çox sayda yeni yaradılan terminologiyaları əhatə edən tibbi lüğətin açıq təbiəti ilə əlaqədardır. Qarşılaşdığınız hər sözü öyrənməyə çalışmaq əvəzinə, tələbələrə sözlərin mənasını çıxarmaq üçün lüğət öyrənmə strategiyalarını öyrətmək daha effektiv ola bilər. Bundan əlavə, tibbi terminologiyada əks etdirilməsi çətin və ingilis dilindən asan tapılmayan qısaltmaların istifadəsi də mümkündür. Tələbələr bəzən tibbi problemləri və anatomiyanı ifadə etmək üçün çox istifadə olunan danışq sözləri ilə tanış olmalarına baxmayaraq tibbi terminologiya lüğətindən istifadə zamanı çətinlik çəkirlər.

Tibbi terminologiya öz əsasını latın və yunan dillərində tapmışdır. Onlar müasir tibbin inkişafı zamanı ən əsas akademik dillər kimi geniş istifadə olunmuşdur. Bu ifadələr dünyanın müxtəlif bölgələrindəki həkimlər arasında aydın və effektiv kommunikasiyanı asanlaşdırırdı. Hazırda latın dili “ölü” dil olsa da, onun akademik və elmi sahələrdə istifadəsi azalmamışdır. Tibbi terminologiya tədqiqatına yeni başlayan tələbələr üçün latın dili ilə ilk tanışlıq çətin ola bilər.

Tibbi terminologiya, əsasən, iki hissəyə bölünə bilər: kök və şəkilçi. Bir termin bir kök söz, bir suffiks və potensial olaraq bir prefiksdən ibarət ola bilər. Kök və şəkilçini başa düşməklə, tələbələr tibbi terminləri şifrələmək və tibbi sahədə effektiv kommunikasiya qurmaq bacarığına nail ola bilərlər.

Anhydrous - susuz

Prefix - An - sız⁴ (without or no)

Root - hydr - water

Suffix - ous - adjective ending

Kök, bir sözün əsasıdır və onun əsas punktu kimi xidmət edir. İngilis dilində, əksər sözlər yalnız bir kökə sahibdir, məsələn, “incurable” sözünün kökü “cure”dir. Lakin tibb tələbələri üçün polikök sözlər məsələsi çətinlik törədir. Çünki sözün bir neçə kökü ola bilər. Məsələn, “otorinolaringologiya” sözünün üç kökü var, “-oto-” qulağa, “-rhino-” buruna və “-laryngo-” laringoskopa işarə edir. Beləliklə, tibb tələbələri üçün bir sözün kökünü və onun şəkilçilərini ayırd edə bilmək əhəmiyyətlidir. Tələbələr bir sözün müxtəlif elementlərini ayırd etməyi bacardıqlarında, həmin terminin məqsədəuyğun mənasını daha asanlıqla anlama bilərlər.

Tibbi terminlər formalaşdırılarkən iki kökü ayırmaq və ya bir kökü bir suffiksə birləşdirmək üçün tez-tez bir hərf istifadə edilir. Ümumilikdə, bu hərf “o” hərfidir, lakin istisnalar mövcuddur. “O” hərfinin istifadəsi iki məqsədə xidmət edir. Birincisi, öyrənmələrə elementləri bir-birindən fərqləndirməyə kömək edir və bu da sözün mənasını başa düşməyi asanlaşdırır. İkincisi, “o” yunan və latın kimi dillərdən götürülmüş çətin tibbi terminləri oxumağı asanlaşdırır. Bir söz kökü başqa bir kök və ya suffiks ilə birləşdirildikdə, “o” hərfi iki element arasında bağlayıcı rol oynayır. Məsələn, “cardiovascular” terminində “o”, -cardi və -vascular köklərini birləşdirir və “neurology” -neur kökü ilə -logy suffiksini bir-birinə birləşdirir. Tibbi terminləri öyrənərkən bu təlimatları başa düşmək vacibdir. Bu yolla öyrənmələr elementləri bir-birindən fərqləndirə və tibbi terminləri düzgün şəkildə tələffüz edə bilərlər.

Digər strategiya isə deaffiksasiya prosesidir. Prefiksləri və suffiksləri sözün özündən silərək tələbələr, sözün əsas mənasını və ya əsas fikrini başa düşə bilərlər. Məsələn, “supernaturalization” sözünü götürsək, onu aşağıdakı şəkildə sadələşdirə bilərik:

a) “super-” prefiksini çıxardıqdan sonra “naturalization”

b) “-tion” isə suffiksini çıxardıqdan sonra “naturalise”

c) “-ise” feil suffiksini çıxardıqdan sonra “natural”

d) “-al” sifət suffiksini çıxardıqdan sonra kök “nature” qalır

Sonra tələbələr “supernaturalization” sözünün “təbiət” mövzusu ilə əlaqəli olduğunu asanlıqla başa düşə bilərlər.

Tibbi terminləri öyrənərkən tələbələr öz əsas mənşə dilləri olmayan, əsasən, yunan və latın

dillərindən alınmış uzun və çətin elmi terminləri başa düşməkdə bir çox çətinliklə üzləşə bilirlər. Bu terminlərin ilkin mənasını başa düşmək üçün tələbələr ana dillərinə ehtiyac duyurlar, amma bu proses məhdud və nəzarət olunan şəkildə xüsusi təlim mühitində olmalıdır. Bu, kommunikativ metodologiya və tələbələrin ana dilindən istifadə etmə yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Tibbi terminologiyanın düzgün tədrisi, həkimləri və tibbi tədqiqatçıları müstəqil olmağa, tədqiqatlarını daha geniş auditoriyaya çatdırmağa və beynəlxalq tibbi əməkdaşlığa nail olmağa kömək edir. İngilis dilində tibbi terminlərin doğru şəkildə öyrənilməsi, tələbələri müxtəlif sahələrdə layihələr icra etməyə və beynəlxalq tibb tədbirlərinə effektiv şəkildə qoşulmağa hazırlayır.

Nəticə olaraq, tibbi terminlərin doğru şəkildə öyrənilməsi və istifadəsi, həkimlər, tibbi tədqiqatçılar və tibb sahəsində fəaliyyət göstərən digər fərdlər üçün əsaslı bacarıq və tələbatdır. Tibbi terminlərin tədrisi, beynəlxalq tibbi əməkdaşlıq və tədqiqatların effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün əhəmiyyətli rol oynayır və tibbi terminologiyanın tədris proqramlarının təhlil edilməsi və təkmilləşdirilməsi üçün daha geniş müstəqil tədqiqatların aparılmasına nail olunmalıdır.

Tibbi terminologiyanın tədrisi tələbələrin və qısa bir müddətdə əhatə olunması lazım olan materialların çoxluğu səbəbindən, əsasən, müəllimlər üçün çətin hesab edilən bir prosesdir. Amma tibb tələbələri üçün də tibbi terminlərin öyrənilməsi prosesi müəyyən səbəblərdən dolayı mürəkkəb bir proses hesab edilə bilər: bəzi tələbələr mürəkkəb terminlərin təriflərini xatırlamaqda çətinlik çəkirlər, bəziləri isə tibbi lüğətdən istifadə prosesini yorucu hesab edirlər və s. Mövcud təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq, tələbələr öz sahələrində üstün olmaq və peşələrində istifadə olunan dili başa düşmək üçün tibbi terminologiyayı mənimsəməlidirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Barbara A. Gyls, Mary Ellen Wedding. Medical Terminology Systems: A Body Systems Approach. Edition eighths F.A.Davis Company. April 26. 2017 (ISBN-10 0803658672)
2. Dao, H. T. T., & Nguyen P.T. (2023). “Some Problems and Solutions of Teaching and Learning Medical Terminology”. Journal of Literature, Languages and Linguistics, 96. Retrieved from www.iiste.org. (ISSN 2422-8435)
3. Schmitt N. (1997). Vocabulary learning strategies. In N.Schmitt & M.McCarthy (Eds.), “Vocabulary: Description, acquisition and pedagogy” (pp. 199-227). New York: Cambridge University Press.

MƏTNDÜZƏLTMƏDƏ DİLDAXİLİ VƏ DİLXARİCİ VASİTƏLƏR

TAMİLLA ƏMİROVA
İBRAHİM KƏRİMOV
ADU

Ayrı- ayrı cümlələrdən mətndüzəltmə mətinin bütövlüyündən çıxış edərək təyin olunmalıdır. Belə bir model düşündürücü modeldir. Belə bir fikrə əvvəlki törəmə qrammatikalarda üstünlük verilirdi. Bu isə cümlə çərçivəsində istiqamətlənmiş nəzəriyyədir. Bununla da alt qat və üst qat struktur modeli meydana gəlmişdir.

Bu məfhum cümlələrin işlədilməsində və tətbiqində söhbət bir mətin-in yazılı və yaxud danışq formasında olmasından asılı olmayaraq nəyi bi-ldirməsi, nəyi təqdim etməsindən gedir.

Mətnin üstqat strukturda və alt qat strukturda olması da çox önəmli məsələlərdəndir. Burada təkcə hər bir düşünlən fikir yox, həm də mətinin infor-masiya bütövlüyü təmin edən fikirlər üstünlük təşkil edir. Bu nöqtəyi – nəzərdən götürdükdə sözlərin müəyyən qismi kohezuya vasitəsilə birləşirlər, bir- biri ilə əlaqələnilirlər.. Mətinin üst qat strukturu bundan başqa prinsipal olaraq dil məhsulunun düzxətli təbiəti ilə əks olunur və biz bunları danışılan dildə zaman baxımından və yazılı dildə isə məkanla əlaqədar olaraq bir- birinin ardınca işlədirik, (oxu zamanı da zaman ölçüsü qəbul olunur).

Mətnin konseptual bazası, bu ad altında mətnin alt qat strukturu da çox mühüm rol oynayır. Burada isə müxtəlif, fərqli informasiya vahidləri komplekslik yolu ilə bir – birləri ilə bağlanırlar.

Mətnin alt qat strukturuna açma bilmək üçün konkret olar-aq mətnin üst qat strukturunda düzxətli mətndüzəltmə ardıcılığı, cümlələrin ayrı – ayrı hissələri, həm də mətnbirləşdirici vasitələr vardır ki, onlar nəzərə alınmalıdır. Bununla yanaşı mətn üzrə ümumi biliklər aktivləşməlidir, həm də dilxarici biliklər də aid edilməlidir, birləşdirilməlidir.

Beləliklə, mətn anlamını, mətnin alt qat strukturunu açmaq üçün aşağıdakı misala müraciət etmək yerinə düşərdi. Burada söhbət iki cümlənin bir – birinə bağlılığından, birləşdirilmə mexanizmindən gedir. Məsələn; **Hans kommt nicht zur Konferenz. Ei ist krank.** Hər iki cümlə mətnin üst qat strukturunda əvəzlilikləmə ilə birləşiblər. **Hans** ikinci cümlədə **er** vasitəsilə qəbul edilib.

İkinci cümlə onu göstərir ki, Hans nəyə görə gəlməyib. Bunun həmçinin mətnin üst qatında da ikinci cümlənin əvvəlində **denn** bağlayıcısının artırılması ilə etmək olardı. Belə ki, burada eksplisit siqnallardan imtina edilmir. Burada gündəlik təcrübə, ətraf aləm, dünya haqqında olan biliklər, dünyagörüşü ilə bağlı biliklər özünü göstərir. Məlumdur ki, insan xəstə olanda adətən konfransa getmir. Sonuncu adıçəkilən fikir birincinin vasi-təsilə əsaslandırılıla bilir. Aşağıdakı halda başqa cürə də ola bilər.

Anna kommt zur Konferenz. Sie ist krank. Bu cümlələri məzmunca konseptual əlaqə bağlaya bilərdi. Faktiki olaraq birmənalı şəkildə bizim əlimizdə yoxdur. Biz cəhd edirik ki, cümlə sırası, ardıcılığı koherenslə müəyyənləşsin. Belə ki, hər iki cümlənin **kohesiyon** vasitəsi ilə bağlanması mümkündür, yəni güzəşt budaq cümləsini birləşdirən **obwohl** bağlayıcısının əlavə edilməsi ilə mümkündür. Onda cümlə belə olmalıdır. **Anna kommt zur Konferenz, obwohl sie krank ist.**

Səbəbin əksinə olaraq mətnin üst qat strukturunda güzəştlilik özünü göstərməyə bilərdi, siqnal verilməliydi.

Mətdüzəltmədə presuppozisiya da mühüm amillərdəndir.

Presuppozisiya dilin daha yaxşı ifadə olunması üçün implisit şərtidir. O, dildə məlumatın eksplisit olaraq verilmədiyi halda, həmin məlumatı impilisit olaraq mənalandırır onu mənəli şəkildə ifadə edir.

Presuppozisiyanın köməyi ilə dilxarici bilik meyarının mövcudluğu mətn koherensiyasının izahında və təsisində mühüm rol oynayır.

Presuppozisiyanın iki əsas növü fərqləndirilir.

1. İşlədilmə məqamı ilə bağlı, əlaqəli.
2. İşarələrlə əlaqəli

1. İşlədilmə ilə bağlı presuppozisiya

Əgər biz bir situasiyanı qəbul ediriksə Anna mətbəxdə qışqırır sorğu sualsız nəyisə etmək və bu zaman kornelia qonaq otağında oturur və açıq qapı haqqında Anna ilə danışır. Bu zaman aşağıdakı fikir düşünülməli olur;

Anna; Ich mach mal eben rasch die Küchentür zu. Die Milch ist übergelaufen.

Bu cümlə ardıcılığına koherensiya yazma bilmək üçün – bu o deməkdir ki, ikinci cümləni əsaslandırma kimi götürsək, birinci cümlədə verilən məlumata hüquqi hazırlıq kimi başa düşməliyik.

Kornelia problemsiz nəyisə edirsə, etmək istəyirsə o prinsipçə aşağıdakıları tamamlamalıdır.

Wenn Milch überläuft, stinkt das ganz grässlich. Normalerweise möchte man verhindern, dass es in der ganzen Wohnung nach verbrannter Milch stinkt. Zu diesem Zweck schliesst man am besten vorübergehend die Küchentür.

Belə dil cəhətdən formula edilməyən, ancaq mətn vasitəsilə şərtlənən bilik dairəsi və gündəlik təcrübə vardır ki, onlar problemsiz birgə başa düşürlər, bunlar isə işlədilmə ilə bağlı presuppozisiya adlandırılır.

Tərəf müqabili kommunikasiya qurduqda onlar qarşılıqlı olaraq gündəlik və ixtisas biliyini ortaya qoyurlar, və onlar ümumi təcrübədən, ümumi dəyərlərdən və biliklərdən istifadə edirlər. Onlar presuppozisiya edirlər, normal halda verbal olaraq eksplisit olurlar.

Bizim yuxardakı misalımızda elə də ola bilər ki, **kornelia** bişmişdən tam məlumatsız olsun və soruşsun ki, **Aber warum musst du da die Tür zu machen? Bu halda müvafiq presuppozisiya verballaşdırılır: Weil das doch immer so grässlich stinkt!**

İşlədilmə ilə bağlı olan presuppozisiyalar elə şərtlənilər ki, danışanlar bir ifadəni, bir cümləni, bir mətni konkret situasiyada kommunikativ olaraq mənalı tətbiq edəndə onları verilmiş kimi qoyurlar. Bizim misal belə adlanır ki, **Die Milch** ist übergelaufen cümləsinə mətbəxin qapısının bağlanması üçün əsaslandırma kimi işlədildəndə bu bilik meydana çıxır ki, daşmış süd, yanmış süd pis iyi verir.

- 2) İşarə ilə bağlı presuppozisiya

İşarə ilə bağlanan presuppozisiya iki qrupa bölünür:

— Referensial presuppozisiya. Buna mövcudluq presuppozisiyası da deyirlər

Bu dil ifadəsinin forması ilə bağlıdır və bunlar çox vaxt cümlə səviyyəsində baş verirlər. Bu müəyyən artiklin işlənməsi və yaxud müəyyən hallanan təyinlərin qoyulması ilə reallaşır. Buna bir misal olaraq: **Der König von Frankreich hat eine Glatze.**

Kim bu cümləni „normal” olaraq ifadə edirsə, bu o deməkdir ki, linqvistik nümunə cümləsi kimi vermirsə, bununla referensial (referentielle) presuppozisiya edir və belə deyir: Es gibt einen König von Frankreich”.

Semantik presuppozisiyaların rolu böyükdür. Presuppozisiyaların bu tipi ayrı – ayrı sözlərin və yaxud ifadələrin semantikasına bağlanır. Burada söhbət birbaşa deyildəndən deyil, ancaq birgə haqqında düşünülməli mənadan gedir.

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ ZAMAN KATEQORİYASI

ZƏHRAXANIM RƏHİMOVA

Bakı Dövlət Universiteti
rehimovaz2004@gmail.com

Zaman kateqoriyası iki işin icrası arasındakı müddəti bildirir. Yəni icra olunmuş, icra olunmaqda olan və icra olunacaq işlə həmin işin icrası haqqında xəbər verilən zaman arasındakı müddəti ifadə edir.

Keçmiş zaman (The Past Simple Tense Form):

Azərbaycan dilində, eləcə də, müasir türk dillərində keçmiş zaman şühudi və nəqli olmaqla iki yerə bölünür və -dı/-di/-du/-dü və -mı/-miş/muş/müş şəkilçilərinin vasitəsilə düzəlir. Məsələn: getdi, baxdı və s.

İngilis dilində isə keçmiş zaman forması qaydalı feillərin (regular verbs) sonuna -ed şəkilçisini artırmaqla düzəlir. to want-wanted, to accept-accepted və s.

İndiki zaman (The Present Simple Tense Form):

Müasir dilimizdə -ır/-ir/-ur/-ür şəkilçiləri ilə düzəlir. Məsələn: pozur, yazır, oxuyur və s.

İngilis dilində isə III şəxsin təkində feil -s/-es şəkilçisi qəbul edir. goes, reads, studies və s.

Gələcək zaman (The Future Simple Tense Form):

Müasir dilimizdə yenə qəti və qeyri-qəti gələcək zamanlardan istifadə olunur və -acaq/-əcək, -ar/-ər şəkilçiləri ilə yaranır. alacam, deyəcəm, sataram.

İngilis dilində isə shall/will köməkçi feilləri ilə yaranır. I shall read.

Bəzi zaman formaları vardır ki, onlar dilimizdə öz əksini lazımi şəkildə tapa bilmir. Məsələn: **davamedici zaman formaları (the continuous tense forms), bitmiş zaman formaları (the perfect tense forms) və s.**

They are watching TV now (Onlar indi televizora baxırlar).

I was reading (Mən oxuyuram).

You will be reading (Sən oxuyacaqsan).

Bitmiş davamedici zaman formaları (The Perfect Continuous Tense Forms):

I have been painting.

You had been writing.

We shall have been reading.

Açar sözlər: zaman kateqoriyası, formalar, tədqiqat.

**HOW TO DEVELOP COURSE MATERIALS: WORK ON THE SELECTED MATERIAL
KEY WORDS: TRANSLATION, INTERPRETING CLASSES, TRAINING
TRANSLATORS, SELECTING MATERIALS, TOPICS AND CONTENT,
SPEECHES, TRANSCRIPT AND VIDEO**

FIALA ABDULLAYEVA

*Azerbaijan University of Languages
fiala_azeri@yahoo.com*

The success of a translation class depends on some objective and subjective factors. The vitality of the topic and content of the selected materials for training translators is among these factors. The present discussion is based on the peculiarities of the process of selecting useful sources to use in socio-political interpreting classes.

Before we start the selection process, the topics of the most vital importance should be listed. For the time being, this might be related to wars, conflicts, the rights of women, children, youth and all other kinds of minorities, natural disasters, pandemic and other global and local health issues, environmental problems, to a certain extent, the increasing role of AI, etc.

We also should take into account whether we are teaching translation or interpreting. Since, for oral translation one should be sure whether the selected material has both the transcript and video, whereas, in written translation we can suffice with the existence of the written text only. Following this stage of the search among the speeches on the latest developments in the country and throughout the world, we review the outcomes chosen from among the speeches of outstanding figures delivered from the highest rostrums in the world. For this purpose, we usually choose our examples from among the UN Secretary General's speeches, and the speeches of other leaders at the UN sessions, the interviews and speeches of the US Presidents and the Prime Ministers of the UK and other English speaking countries. Speaking of the insightful speeches of outstanding leaders, we would like to focus the attention to the Azerbaijani President Ilham Aliyev's speeches at the UN session and interviews to a number of TV channels and independent journalists prior and during the 44-day war for the liberation of our territory from the Armenian occupation, as well as after the Armenian capitulation. Along with the insightful content and lexical and stylistic abundance, what makes the Azerbaijani President's speeches as the source material more useful is the fact that they cover different aspects of the everyday life as well as international situation. Also, although one can find different speeches in English, it is not easy to find the necessary materials for interpreting classes from Azerbaijani into English which have both videos and transcripts. There is also a psychological aspect of using the high-ranking officials' speeches which is related to training the students to feel at ease in future when they actually have to carry out translations in official contexts.

Thus, the expectations from the chosen speech can be formulated as follows,

- ▶ Is there a transcript?
- ▶ Does it deal with urgent issues?
- ▶ Is there some useful vocabulary?
- ▶ Are there some cultural/religious challenges?
- ▶ Is there enough background knowledge to interpret it?
- ▶ What will it contribute to the Students' world outlook?

THE PRINCIPLES AND IMPORTANCE OF THE GRAMMAR- TRANSLATION METHOD IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE

KHAYALA ABDULLAYEVA
Mingachevir State University
xayala.abdullayeva.2016@mail.ru

The Grammar - Translation Method is not new. It has had different names , but it has been used by language teachers for many years. At one time it was called the Classical Method since it was used in the teaching of the classical languages , Latin and Greek. This method was used for the purpose of helping students to read and appreciate foreign language literature [1]. The article examines the role of translation in foreign language teaching. Teaching a foreign language to the author's translation approached it as one of the training tools used in the process and tried to analyze its importance. It was noted that translation should be treated as a necessary element of training. Foreign language in the training process. In order to increase the level of mastery, the teacher should create the necessary communicative environment and situation, should provide students with translation tasks [5].

Key words: foreign language, teaching, training, assignment, translation, method

In addition to many methods of foreign language teaching, a number of new methods and methods have been developed. Both old and new methods of translation has its own place and importance. It is not accidental that the translation method is the base method is called in the translation method, written translation attracts more attention. Written translation method should be considered as a mixed speech activity. This is your activity in that method due to the presence of both phases [2]. The first stage is receptive, that is, the stage of acceptance it is called that at this time the foreign language is perceived either in the form of a monologue or a dialogue gives The second stage is called the productive stage, where the speech is written is built in the for When translating text from any language, for example from English, both languages - both the grammatical structure and lexical composition of the target language as well as the base language should be taken into account [3]. A variety of text that also ensures the correct selection of lexical units for translation it is necessary to know their styles (conversational, journalistic, artistic, official-business, scientific. When using written translation in English lessons, the teacher is not only in a foreign language, but it also creates conditions for the development and preparation of grammatical and lexical habits in the mother tongue gives impetus. Translation tasks to increase students' vocabulary, original and adapted helps to increase the level of understanding of texts.

Translation method in the audience can be applied as well as one of the forms of extracurricular work. Thus, in groups of native speakers at the level of beginners and false beginners diverse, taking into account cultural differences and realities for effective English language teaching a comprehensive teaching methodology is needed, including preparation and bilingual exercises [4].

REFERENCES

1. Diane Larson- Freeman and Marti Anderson “Techniques and Principles in Language Teaching” Oxford press. 2000
2. Hajiyeva A. English lexicology. Baku. “Elm və təhsil”. 2011.
3. Harmer Jeremy. The Practice of English Language Teaching, Pearson Education Limited, Longman 2001
4. Munday Jeremy. Introducing Translation Studies Theories and Applications, 2017. Nord. Christiane Translating as a Purposeful Activity. 2006
5. Odlin T. (2003). Cross-linguistic influence. In Doughty C. & Long M. (eds.). Handbook of Second Language Acquisition. (pp. 436-486). Oxford: Blackwell

TRANSLATION TRANSFORMATIONS AS A MEANS OF COGNITION OF THE LINGUISTIC AND CULTURAL VALUE OF WORDS AND PHRASEOLOGICAL UNITS

**MEHDI RAHIMOV
FİDAN İSAYEVA**

Mingachevir State University

The object of translation is not a language system as a kind of abstraction, but a specific speech work in another language (the text of the original), on the basis of which another speech work in another language is created (the text of the translation). The purpose of the translation is to introduce the reader (or listener), who does not know the original language, to this text (or the content of oral speech) as closely as possible. To translate means to express correctly and fully by means of one language what has already been expressed earlier by means of another language. The achievement of translation equivalence (adequacy of translation), despite the discrepancies in the formal and semantic systems of the two languages, requires from the translator, first of all, the ability to make numerous and qualitative interlanguage transformations - the so-called translation transformations - so that the translation text conveys all the information contained in the source text with the greatest possible completeness, with strict observance of the norms of the translator language.

Literary creativity is interpreted as a special kind of activity, the meaning of which is to display various situations that take into account the actions, feelings, thoughts of people and the world around them. “And it is not by chance that,” V.G. Gak rightly points out, “many similar plots, problems, heroes are found in the literature of different peoples and different epochs” [4].

According to the most conservative estimates, there are at least thirty-three common plots in world literature. The commonality of the plots is determined as a result of borrowings, as well as just coincidences of similar situations. The same deep plot can be developed with parallel development, with borrowing, imitation, alterations, changes introduced into the existing plot. One of the genres that reflects the national and cultural specifics of society is the genre of fable. For example, the prototypical example of the Aesop fable, translated into French by Lafontaine at one time, and then by M.A. Sabir into Azerbaijani then by I.A. Krylov into Russian, is widely known.

The study of the types and methods of translation transformations occupies one of the central places in the translation process. Following V.G. Gak, by translation transformation we mean a departure from the use of isomorphic means available in both languages. Translation transformations can be caused by various factors. The term “transformation” is used in translation studies in a figurative sense. In fact, we are talking about the relationship between the initial and final language expressions, about the replacement in the process of translation of one form of expression by another, a replacement that we figuratively call transformation, or transformation.

Thus, the operations described below (translation transformations) are essentially interlanguage operations of “re-expression” of meaning. For convenience of description, all types of transformations carried out in the translation process can be reduced to four elementary types: permutation, replacement, addition, omission. However, it should be emphasized that this kind of division is largely approximate and conditional. Firstly, in a number of cases, one or another transformation can be interpreted with equal success as both one and another type of elementary transformation. Secondly, and most importantly, these four types of elementary translation transformations are rare in practice “in their pure form” - usually, as will be seen from the examples given below, they combine with each other, taking on the character of complex, “complex” transformations.

In accordance with the scheme of V.G. Gak and Yu.I. Lvin, three types of equivalence are distinguished: formal, semantic and situational [3]. With formal equivalence, common meanings in two languages are expressed in similar language forms. In fact, all three categories of equivalence are the result of various translation operations: in the first case, we were talking about the simplest of

these operations - substitution, i.e. substitution of signs of the target language instead of the signs of the source language, and in the second and third - about operations of a more complex type - translation transformations.

If at the sublevel of component equivalence translation is carried out: mainly by grammatical transformations, then at the sublevel of referential equivalence we are talking about more complex lexico-grammatical transformations affecting not only the syntactic matrix, but also its lexico-semantic content. In particular, these transformations are distinguished: transformations based on metonymic shifts, and transformations based on metaphorical shifts. In the first case, the semantic elements of the original and the translation reveal relations based on the contiguity of the concepts they express, and in the second - based on similarity.

Ya.I. Retsker identified four main patterns in translation: concretization, antonymic translation, semantic development, and compensation. These types of lexical-semantic transformations reflect four main types of different logical relationships between concepts. The creation of a complete typology of translation transformations is carried out in two ways: deductive (logical calculation of possible transformations) and inductive (analysis of real translations and generalization of their material).

The initial unit of analysis when studying the types of transformations in translation in the text is a statement - an updated sentence. Four main types of transformations are logically distinguished: 1) transposition of grammatical categories (number, tense, mood, etc.); 2) transposition of parts of speech; 3) lexico-syntactic transpositions (the only purely syntactic transformation is a change in the order of words, all other transformations in the field of syntax are associated with one or another lexical or morphological substitution); 4) lexico-semantic transformations (they also cover ways of describing the situation, questions of pragmatics).

"Among the various schools and directions of linguistic theory of translation, it is necessary first of all to single out the "theory of regular correspondences", first proposed, as is known, by Ya.I. Retsker [2. p.13] and supported by A.V. Fedorov. The positive significance of this theory lies primarily in the fact that instead of vague and often subjectively colored arguments about the adequacy of translation, it for the first time proposed and justified an approach to translation problems based on linguistic principles.

Another equally important advantage of this theory is that it is based on a wealth of practical experience of translators. Summarizing what has been said, it should be noted that the significance of the theory of regular correspondences goes far beyond the simple statement of some regular, repetitive relationships between the units of the compared languages. "Regular correspondences" is not quite the exact name, since we are talking about both types of regular correspondences between units of two languages (equivalents, variant correspondences) and patterns directly related to the translation process [5].

The regularities of the translation process are considered based on the relationship between the individual units of the text (except for the antonymic translation, which provides for a combined lexical and syntactic transformation). In some cases, the theory of regular correspondences goes beyond the comparison of individual units and outlines ways to comprehensively solve translation problems. Speaking about the use of grammatical transformations in translation, it is necessary to clearly distinguish two cases. In the first, transformation is used as a means of semantic analysis. At the same time, in the final version in the translation language, the statement does not necessarily remain in the same transformed form, i.e. in the form of nuclear or near-nuclear sentences. Indeed, if we confine ourselves to comparing the texts - the source and the final, then we can hardly decide whether a grammatical transformation took place here.

Nevertheless, there is reason to believe that transformation in this case is an effective means of analysis. In the second case, transformations are used at the synthesis stage. At the same time, for a number of reasons, the translator has to use one or another transformation as a means of constructing the final utterance in the target language. Transformations are widely used in the translation process

as one of the methods of semantic analysis, or rather, in the resolution of ambiguity and homonymy.

The stability of phraseological units does not always help to solve the problem of influencing the audience. The author tries to give the phraseology a different look, not quite familiar to the reader or listener, to modify its form. We consider such a violation of the integrity of a phraseological unit as a decomposition of phraseology. Any change in phraseology is justified and purposefully. Sh. Bally noted that “the violation of the usual forms of language indirectly serves expressiveness by the very fact that it brings variety to speech. There is nothing more monotonous than the repetition of the same forms” [1, p.394].

REFERENCES

2. Баткин Л.М. Два способа изучать историю культуры. “Культура”. 1986. № 12. с.105-115.
3. Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, типологии и других гуманитарных науках. От теории словесности к структуре текста. Антология. М., 1997
4. Гаспаров Б.М. Язык. Память. Образ. Лингвистика языкового существования. М., 1996
5. Гогтишвили Л.А. Варианты и инварианты М.М. Бахтина // Философский архив. 1992, № 1. с.115 - 134. 66. Грайс П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. М., 1983, с.217-237
6. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры. М., 1985

KRİSTİN BRUK ROUZUN “ÇINAR AĞACI” (THE SYCAMORE TREE) ROMANINDA ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏRCÜMƏDƏ SAXLANILMASI

EMİLİYA ƏLİYEVƏ
Azərbaycan Universiteti

Tərcümə bizim ədəbi sivilizasiyamızın tarixi qədər qədimdir. Tərcümə nəzəriyyəçisi Oktavio Paz tərcüməni “tərcümələrin tərcüməsi” adlandırmışdır. Yəni insan cəmiyyətdə insanlarla kommunikasiya prosesində bu və ya digər şəkildə öz sözsüz (non-verbal) nitqini, fikirlərini, düşüncələrini sözlü nitqə (verbal) çevirir. Tərcümə nəinki insanlar, xalqlar arasında mədəniyyət mübadiləsini, ünsiyyəti təmin edir. Bədii tərcümə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Bədii əsərlər vasitəsilə xalqlar bir-birlərinin mədəniyyətlərinə inteqrasiya etmiş, yaxından tanış olmuşlar. Bəs bu əhəmiyyətli sənətin çətinlikləri nələrdir? Bu tədqiqat işində oxucuya bədii əsərlərin tərcüməsində müəllifin üslub xüsusiyyətlərinin qorunub saxlanılması probleminə toxunulacaq.

Bu problemlər oxuculardan çox tərcüməçilərin qarşısında sədlər qoyur. Təhlil edəcəyimiz “Çinar ağacı”nda (The Sycamore Tree, 1958) Britaniya yazıçısı və ədəbiyyatşünas- nəzəriyyəçi Kristin Bruk Rouzun (1923-2012) yaradıcılığının erkən mərhələsində qələmə almışdır. Yazıçının Azərbaycan dilli oxucularımıza tamamilə yad olduğunu nəzərə alaraq, romanın bədii dil xüsusiyyətlərinə keçməmiş, Bruk Rouzun bioqrafiyasından bəzi məqamları paylaşmaq məqsədəuyğun olar. Londonda doğulan Kristin Brüssel də nənəsinin himayəsində yaşamış, yenidən Londona köçmüş, ingilis kəşfiyyat orqanında almanca şifrəli mətnlərin açılmasında xidmət göstərmiş, daha sonra isə Fransaya köçmüş və orada çalışmışdır. Yazıçının yaradıcılığında bu multikulturalizmi özünün sözləri ilə ifadə edək: “geriyə Londona, geriyə Cenevrəyə, geriyə Londona, geriyə Brüsselə, yenə geriyə qayıdırsan. Fransızcaı unudursan, ingilis dilini unudursan, yenidən fransız dilini öyrənirsən, ingilis dilini öyrənirsən, flamand dilini öyrənirsən, alman dilini öyrənirsən, flamand dilini unudursan, ingilis dilini yenidən öyrənirsən daha unutmursan və s.” (E.Ə) [8, s.10].

Bruk Rouzun romanlarında mədəniyyətlərarası inteqrasiya, dillərin əlaqəsi mövzusunda işıq tutsaq, qarşımıza çıxacaq mənzərəni təsəvvür etmək heç də çətin olmur. Məsələn, yazıçının romanları əcnəbi qəhrəmanlarla doludur və onların hər biri bədii məqamlar və çalarlar vasitəsilə öz mədəniyyətlərini və milli düşüncə tərzini, tarixini ifadə edir. “Çinar ağacı” romanında Londonun intellektual ədəbi cəmiyyətini təmsil edən Qael Cekson arvadı Nina ilə Oksfordda yaşayır. Nina italyandır, italyanca ifadələr, sözlər, əsasən, ona məxsusdur: “Carissimo! (dəyərlim) [7, s.96] ... caro mio (əzizim)...” [7, s.97], italyanca daha bir ifadə “Caffe nero, signoria?” (Tünd qəhvə, xanım?)- xidmətçinin dilindəndir. Digər bir əcnəbi macar tələbə, şair Zoltandır, Elizabeti sevir. Elizabet ona macarca səslənir -”dragam” (əzizim), Zoltan isə sevgilisində”Ersebet” deyirdi. Romanda bir də alman xidmətçi qadın vardır, Freda, Caksonların evində çalışan qadının dili ingilis-alman qarışığıdır. “Fantastich, familiar and freundly, yes?” (Möhtəşəm, ailəcanlı, mehribandır, elə deyilmi?), “Zucker, die Kinder” (şəkər, uşaqlar), “Nicht markt...” (market yox) [7, s.35] - Ninanın Freda ilə dialoqundandır. Fransızca (amour-propre, fait-accomplı), latınca (modus vivendi - həyat eşqi), “Timor mortis conturbat me”- “Ölüm qorxusu məni narahat edir” (Xristianlıqla bağlı) [7, s.134], ispan (zapatillado- ev səndəli), hətta türkcə və ərəbcə (sherbet, esq, divan) kəlmələri də qarşıya çıxır.

Beləliklə, romandan gətirilmiş nümunələr, ingilis dilindən romanı dilimizə tərcümə edərkən tərcüməçini müəyyən dilemma qarşısında qoya bilər, lakin yazıçının üslub xüsusiyyətlərinin saxlanılması, romanın bədii koloritinin qorunması məqsədilə bu ifadələri, realiaları transkripsiya və transliterasiya üsulu ilə çevirmək, ekzotizmləri isə səhifənin sonunda izahını vermək müasir tərcüməşünaslıqda geniş istifadə olunan üsullardır. Məhz bu yolla bir müəllifin bədii koloritini oxucuya düzgün formada ötürmüş olarıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Q. Tərcümə sənəti. Bakı: 2008
2. Nağıyeva Ş. Bədii tərcümə- nəzəriyyə və praktika. Bakı: 2014
3. Quliyeva A. İngilislər və tərcümə. Bakı: “Nurlan”. 2008
4. Quliyev Q. Ədəbi proses. Bakı: “Mütərcim”. 2020
5. Alegre Sara Martin. Post-war English literature 1945-1990. Universitat Oberta de Catalunya s 14
6. Darlington Josef, Truth, death and memory in Christine Brooke-Rose’s autobiographical writings, Routledge. 2018, vol 32
7. Kristine Brook-Rose, The Sycamore Tree, London, Secker and Warburg. 1958
8. Kristine Brook-Rose, Remake, Manchester, 1996
9. Kilvert Ian Scott, British Council, British writers, Macmillan, New York. 1997
10. Birch Sarah, Christine Brook-Rose and Contemporary Fiction. Oxford, Clarendon Press. 1994

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRDƏ TƏRCÜMƏNİN ROLU VƏ ÜMUMİ NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

MİNAYƏ MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Bəşər sivilizasiyasında birliyi, bağlantıları, mədəni əlaqələrin xronologiya və xronotoplarını özündə sərgiləyən tərcümə dil əlaqələrinin, ədəbi və mədəni əlaqələrin, linqvistik tipologiyanın, ikidilli leksikoqrafiyanın, bilinçvizm təliminin əsaslarında durur. Bunlar hamısı tərcüməşünaslığın problemləri sırasında sistemli təhlillərə yol açan istiqamətlərdir, özlüyündə dil və düşüncə ortaqlığını şərtləndirməklə möhtəşəm elmi-nəzəri baza ilə faktlaşır. Tomas Mann alman tərcüməçiliyi baxımından olanlara diqqət yetirərək vurğulayırdı ki, “*almanlar həmişə ən səyli, ciddi-cəhd göstərən tərcüməçilər olmuşlar; vaxt var idi ki, bunun sayəsində onlar öz mədəniyyətini xeyli artırmışdılar*” [2, s.532]. Mədəniyyətlərarası bağlantıların boyartımında kəmiyyət və keyfiyyət müstəvisində tərcümələrin funksional çəkisi vardır. Bu bütünlükdə xalqların bəşər sivilizasiyasında ortaqlığını əks etdirən möhtəşəm mənzərədir. Tərcüməşünaslıq tərcümənin tarixi haqqında təhlil edərək folklor örnəklərinin və bədii ədəbiyyatın ilkin tərcümə faktlarına istinad edir. Burada ədəbi dildən fərqlilik məsələləri, bədii dilin özünəməxsusluqlarının bir keyfiyyət məsələsi kimi qorunması prinsip olaraq gözlənilir. Çünki bədii sözün estetik funksiyası onun həm də məzmun yaratma imkanlarını faktlaşdırır, tədqiqi isə dilçilik, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, üslubiyyat, estetika və s. elmlərin konseptual yanaşmaları ilə reallaşır. Müqayisəli dilçilik, mətn dilçiliyi, ümumiyyətlə dilçiliyin müxtəlif linqvistik sahələri özlüyündə axıra qədər bədii tərcümənin mahiyyətini əhatələməklə yanaşı, həm də onun estetik üslubi problemlərinin də nəzərə alınmasını zəruriləşdirir.

Bədii tərcümə bütün parametrlərdə bədii-estetik mədəniyyət hadisəsidir. Onun üslubi problemlər mənzərəsi isə sinxron və diaxron yanaşmalarda rəngarəng mətn qatlarının ortaya çıxması üçün əlavə imkanlar yaradır. Mətn fenomenliyi, sözün məna yaddaşı, janr məzmunu tərcümənin həm də ümumi nəzəri tipologiyasını bir bütöv olaraq ortaya qoyur. Onu da əlavə edək ki, “*orijinala yaxınlıq hərfi tərcümə demək deyildir, əksinə, üslub yaradıcılığıdır. Hər dilin özünəməxsus vasitəsi, xüsusiyyəti və xassəsi vardır. O dərəcədə ki, ifadə və cümlələri olduğu kimi verə biləsən. Bəzən isə tərcümə zamanı bunları tamam dəyişmək lazım gəlir. Çünki bir sıra ifadə və cümlələr həmişə uyğun gəlmir. Ona görə də çalışmaq lazımdır ki, tərcümə edilən sözün daxili varlığı ilə orijinaldakı sözün daxili varlığı arasında uyğunluq yaransın*” [1, s.154]. Bədii tərcümə özlüyündə həm də üslub yaradıcılığıdır. Dil özünəməxsusluğunda reallaşan tərcümə örnəkləri orijinalın ehtiva etdiyi imkanları qorumağa köklənir. Çünki orijinaldakı sözün daxili varlığı ilə tərcümədəki sözün daxili ifadəlilik imkanları həm də tərcüməçi səriştəsinə bağlanır. Nitq üslublarının rəngarənglik kontinuumu orijinal və tərcümə səviyyəsində mahiyyətin müxtəlif səviyyələrdə təhlilini zəruriləşdirir. Bədii tərcümənin estetik-üslubi problemlər kompleksi müqayisəli dilçilik və mətn dilçiliyi səviyyəsində yanaşmaları, dil əlaqələrində prosesin hansı sərhədlər daxilində özünü göstərməsini, bilinçvizmin sərgilədiyi məqamı diqqət önünə gətirir. Çünki dil vasitəsi ilə ünsiyyət şifahi və yazılı olmaqla reallaşır. Yazılı tərcümə müxtəlif xalqların mədəni nailiyyətləri haqqında dolğun təsəvvür formalaşdırmaq üçün funksional çəkiyə malikdir. İnsanlar fikir və düşüncələrini müxtəlif dil vasitələri ilə reallaşdırır. Tərcümə kommunikasiya funksiyasını yerinə yetirmə anlamında diqqətçəkici imkanları ilə geniş səciyyəvilik qazanır. Tərcümənin uğurluluğu, dilin üslubi imkanlarına, tərcüməçinin sintaktik fiqurlardan istifadə edə bilmək bacarığına bağlanır. Bədii mətdə avazlanmanın səsləndiyi dalğalar orijinal və tərcümə işində uğurluluq əmsəlidir. Məlum olduğu kimi, tərcümə vasitəsilə mütərcim müəllifin fikir və düşüncələrini çatdırır. Bu tərcüməçinin imkanlarını, sənət və yaradıcılıq bacarığını ortaya qoyur. Bədii mətnin düzgün və aydın çatdırılması prosesin uğurlu həyata keçirilməsidir.

NAXÇIVANA DAİR ƏLYAZMALARIN TƏRCÜMƏ OLUNMASINDA PALEOQRAFİYANIN ROLU

SƏBUHİ İBRAHİMOV

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
s.ibrahimov71@mail.ru

Tədqiq ediləcək hər hansı bir əsərin dünya xəzinələrində saxlanılan əlyazma nüsxələri haqqında məlumatlar toplanması və onların əldə edilməsi üçün əsərin əlyazmalarının elmi-paleoqrafik təsvirini əhatə edən müxtəlif kitabxana və muzeylərin nəşr etdirdikləri kataloqları olmalıdır. Kataloqlarda verilmiş ayrı-ayrı əsərlərin əlyazmalarının elmi-paleoqrafik təsviri tədqiqatçıda tədqiq edəcəyi əsərin əlyazma nüsxələri tam təsəvvür yaradır. Dünyanın bir sıra kitabxanalarında, muzeylərində, kitab xəzinələrində, eləcə də ayrı-ayrı kolleksiyalarda saxlanılan ərəbdilli, türkdilli və farsdilli əlyazma abidələrinin elmi-paleoqrafik təsvirinə və kataloqlaşdırılmasına hələ XIX əsrdən başlamışlarsa da, müəyyən yerlərdə bu iş indiyədək aparılmamışdır. Elmi-paleoqrafik təsvirlər ona görə aparılmalıdır ki, orta əsr əlyazma kitabları müasir nəşr kitabları kimi deyildir. Belə ki, müasir nəşr kitablarında müəllifin və əsərin adı, eləcə də mündəricatı verildiyi halda, əlyazma kitabları o cür deyildir. Əlyazma kitabları müxtəlif xarakterli olur. Onların bəziləri yuxarıda qeyd edildiyi kimi ayrı-ayrı əsərləri, bəziləri isə iki və daha artıq əsərləri, yaxud şairin poetik irsini əhatə edir.

Naxçıvana dair orta əsrlər əlyazmalarının tekstoloji xüsusiyyətlərini tədqiq edərkən ilk öncə onun elmi-paleoqrafik təsvirini müxtəlif şəkildə həyata keçirmək olar:

Əlyazmanın şifri. Çünki əlyazma abidələri kitabxana və muzeylərdə müəyyən edilmiş şifrlər altında saxlanılır. Bu şifrlər bəzi kitabxanalarda rəqəmlə, başqalarında isə hərf və rəqəmlə

(B-312 və ya S $\frac{212}{5532}$, 5125) göstərilmişdir.

Əsərin adı. Əlyazma kitabına daxil edilmiş əsərin adı göstərilir.

Müəllif. Müxtəlif mənbələr əsasında əsərin müəllifi müəyyənləşdirilərək, onun tam şəkildə adı verilir.

Müəllifin həyatı və əsərləri haqqında qısa məlumat. Əgər elmi-paleoqrafik təsvir kataloq üçün hazırlanırsa, bu zaman müəllifin doğum və ölüm tarixi, yeri, təhsil aldığı şəhər və mədrəsələr, müəllimləri və tələbələri, dövrünün ədib və alimləri ilə əlaqələri, yaradıcılığı və əsərləri, ziyalıların onun yaradıcılığı ilə bağlı dedikləri fikirlər haqqında qısa və konkret məlumatlar verilir.

Əlyazmanın kağızı. Naxçıvan tarixinə və mədəniyyətinə dair əlyazma abidələri, əsasən, Şərqdə və Avropada istehsal olunmuş kağızlarda yazılmışdır.

Xətt və mürəkkəb. Mətnin əlyazma nüsxələrinin yazılmasında və ya köçürülməsində istifadə edilmiş xətt növü (kufi, nəsx, nəstəliq, şikəstə, süls, divani, tuğra, reyhani və s.) və mürəkkəblər (qara, qırmızı, yaşıl, mavi, sarı, bənövşəyi və s.) qeyd edilir. Ümumiyyətlə isə hər hansı bir əlyazma abidəsinin dili, qrafik və orfoqrafik xüsusiyyətləri haqqında müxtəsər bilgiler yazılır.

Abidənin vərəqlərinin sayı, səhifələnmə üsulu və ölçüsü. Elmi-paleoqrafik təsvirdə mətnin neçə (bir, iki, üç və ya dörd) sütunda yazıldığı və əlyazma kitabının vərəqlərinin sayı da qeyd edilir. Əlyazma kitabında səhifələrin ardıcılığı həmin sözlərə əsasən, müəyyən edilmiş olur. Həmçinin əlyazma kitabının və mətnin ölçüləri (sm.-lə) göstərilir.

Əlyazmanın tərtibatı. Naxçıvan tarixinə və mədəniyyətinə dair əlyazma mətnlərinin paleoqrafik xüsusiyyətlərini araşdıran zaman məlum olur ki, müxtəlif yerlərdə və şəraitlərdə (saraylarda, mədrəsələrdə, məscidlərdə, evlərdə, emalatxanalarda və s.) səviyyə və hazırlıq baxımından bir-birindən fərqlənən kitabçılar tərəfindən hazırlandığına görə onlar tərtibat baxımından da bir-birindən fərqlənir.

Mətnin haşiyələrində verilmiş məlumat və şərhlər. Hər hansı bir mətnin haşiyələrində verilən məlumatlar və mətnlər olduqca rəngarəng və müxtəlif xarakterlidir.

Vəqflər. Yaşadığımız dövrə qədər gəlib çatmış Naxçıvan tarixinə və mədəniyyətinə dair

əlyazma abidələrinin bir qismi ayrı-ayrı kitabxanalarda, məscidlərdə və başqa gizlin saxlanılan yerlərdə vəqf edilmiş kitablardır.

Əsərin sonuna yazılan sonluq. Əlyazma kitablarına daxil edilmiş əsərlərin mətnlərinin hər birinə adətən müəllif, katib, xəttat, filoloq və s. tərəfindən sonluq yazılmışdır.

Cildin təsviri. Əlyazma kitabının cildinin sadəcə kartondan və ya karton üzərinə çəkilmiş dəridən ibarət olduğu, hörməsi, cildin sağ qapağının ucunda əlavə hissə haqqında bilgi verilməlidir. Əgər cild bədii tərtibatla hazırlanmışsa, onun üzərində olan rəngli təsvirlər, basma medalyonlar və baş həndəsi fiqurlar, yazılar və xətlərlə bağlı ətraflı şərh verilir.

Nəticə olaraq elmi-paleoqrafiyanın digər bir əhəmiyyət dairəsi ondan ibarətdir ki, tarixin təyin olunması problemini və hər hansı bir əsərin dərin ədəbi-tarixi, tarixi-tekstoloji təhlili, ona aid olan bütün materialların dərinədən öyrənilməsi sayəsində həll olunur. Naxçıvan tarixinə və mədəniyyətinə dair əlyazma abidələrinin əsas xüsusiyyətlərindən biri də tarixlərin verilməsidir.

TƏRCÜMƏ - TƏLƏBATDAN YARANMIŞ ZƏRURƏT

KÖNÜL AYDIN

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Dünya xalqlarının bir-birinə inteqrasiyasının, yaxınlaşmasının səbəblərindən biri də tərcümə və onun müxtəlif sahələr üzrə inkişafıdır. Hələ əsrlər öncə bizlər digər xalqların yaratdıqları bədii nümunələrlə məhz tərcümə vasitəsi ilə tanış olmuş, bu ədəbiyyat incilərini sevməyə, hörmət etməyə tərcümənin sayəsində nail olmuşuq. Təbii ki, bu proses dünyada qarşılıqlı şəkildə özünü büruzə vermiş, bəşəriyyətə mədəni xidmət göstərmişdir. Bizim ədəbi nümunələrimiz də, böyük sənətkarlarımızın yaratdıqları ölməz əsərlər də dünyaya tərcümə sayəsində yol tutmuş, onlar türklüyün söz dünyasını bu vasitə ilə əxz etmişlər.

İnsanlar əsrlər boyu nə isə öyrənməyə, araşdırmağa maraqlı olublar. Bu insanın fitrətində var. Bax elə elmləri, müxtəlif məlumatları, ədəbi irsi öyrənmək həvəsi tərcümə sahəsinin ta qədimdən müasir dövrümüzdə qədər və inanırıq ki, bundan sonra da aktuallığını saxlamağa zəmanət verəcək. Deməli, tərcümə sənəti ehtiyacdan, tələbatdan yaranmış bir zərurətdir. Onun tarixi cəmiyyətin tarixi ilə yaşadı.

Tərcümə xalqların mədəniyyətlərarası inkişafında mühüm rol oynayır. Müəlliflə oxucu arasında üçüncü şəxsin vasitəçilik rolunu bədii əsərin tərcüməsi gerçəkləşdirir. Əlbəttə, tərcüməçi öncə oxucu funksiyasını yerinə yetirir. O, tərcümədən qabaq əsəri tam dərk etməlidir. Bu isə tərcüməçinin hadisənin mahiyyətini izah etməsinə, bu izahın genişlənməsinə şərait yaradır.

Azərbaycan mədəniyyəti tarixində tərcümənin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu elə bir tədqiqatdır ki, iki və daha çox dilin dil vahidləri arasında müqayisəyə gələn semantik uyğunluğu, bərabərliyi, müvafiqliyi axtarır tapmaq, adətən ikidilli leksikoqrafik, tutuşdurma üçün meydana çıxanları özündə ehtiva edir. İnformasiya buraya başqa dil vasitələrinin köməyi ilə ötürülür. Məhz buna görə başqa dilin ifadə vasitələri axtarılaraq tapılır, bu zaman nəinki müxtəlif cür informasiyalar verilir, eləcə də nitq əsərlərinin yeni mətndən öncə forma versiyaları müəyyənləşdirilir.

Mədəniyyətimizin, dilimizin, ədəbiyyatımızın ümumi mənzərəsini, dil vahidlərinin rəngarəngliyini, məna parametrlərini tərcümə lüğətləri vasitəsilə də öyrənmək mümkündür. Dil vahidləri arasında semantik uyğunluq tərcümə vasitəsi ilə önə çıxarılır və bu zaman istifadə olunan mətnin məzmunu başqa dilin vasitələri ilə bildirilir, ifadə olunur.

XIV əsrdə əsərləri ilə şöhrət tapmış Azərbaycan şairi Mustafa Zəririn “Sirətün-Nəbi” və ya “Siyər-Nəbi” kitabı 2007-ci ildə tapılmışdır [1]. Bu əsər tərcümə sahəsində azərbaycanlıların atdıqları möhtəşəm addımlardan biridir. Əsər Məhəmməd peyğəmbərin həyatı haqqındadır. Demək olar ki, bu böyük şəxsiyyət haqqında, onun həyatı haqqında türk dünyasına məlumat verən ilk dini kitabdır. Bu əsər VIII əsrdə yaşamış ərəb alimi İbn İshaqın “Kitabu-sirətür-Rəsulüllah” əsərinin Mustafa Zərir tərəfindən “Sirətün-Nəbi” adı ilə türk dünyasına təqdimatıdır. O, bu əsəri həm nəsr, həm də nəzmlə türk dilinə tərcümə etmişdir. Kitab ilk dini dastan olmaqdan başqa Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk tərcümə və nəsr əsəridir.

Ədəbiyyat tariximizdə və eləcə də dünya ədəbiyyatında möhtəşəm yer tutan, yaradıcılığı Azərbaycan poeziyası ilə yanaşı, Şərq ədəbiyyatı, eləcə də dünya ədəbiyyatı üçün əhəmiyyətli olan Məhəmməd Füzuli təkcə bədii əsərlərinin ölməz mövzuları, mükəmməl sənətkar təqdimatı, yazı üslubu ilə deyil, həm də mahir tərcüməçi kimi də tanınır. Onun tərcümə etdiyi “Hədisi-ərbəin”, yəni “Qırx hədis” fars-tacik şairi Əbdürrəhman Caminin eyniadlı əsərinin təqdimatıdır [2]. Bu əsəri tərcümə etməklə dahi Füzuli türkdilli oxucuların bu məşhur əsərdən faydalanmalarını, zövq almalarını təmin etmək istəmişdir. Eyni zamanda bu böyük sənətkarın anadan olmasının 400 illik yubileyi münasibətilə UNESCO tərəfindən Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasının ingilis dilində nəşr olunduğu da ədəbiyyat sahəsinə töhfədir.

Füzulinin digər əsərləri, zəngin ədəbi-fəlsəfi irsi də Azərbaycanda dünya dillərinə tərcümə olunaraq beynəlxalq aləmə yayılıb. Bu bir növ Füzuli işığında türk mədəniyyət və əxlaq kodeksinin bəşəriyyətə ünvanlanması hadisəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Orta əsr dini tərcümə ədəbiyyatı nümunəsi “Siyərün-Nəbi”. “Azərbaycan Əlyazmaları Dünya Kitabxanalarında”. Bakı: 2017. s.134-136
2. Azərbaycan ədəbiyyatında ilk bədii tərcümə örnəyi. “Mütərcim” (Bədii, elmi-publisistik tərcümə jurnalı). Bakı: 2001. №1-2. s.92-93

LEKSİK DİL BOŞLUQLARININ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTDƏ ROLU

NİGAR MƏHƏRRƏMOVA
Mingəçevir Dövlət Universiteti
nigar.maharramova@mdu.edu.az
ORCID ID: 0009-0009-1528-7685

Məlumdur ki, insan ikinci dili öyrənərkən öz fikirlərini ona tanış olan dil mədəniyyəti əsasında qurur. Hər hansı bir şəxsin ünsiyyət prosesində yaxşı bacarıqları olsa belə, yad, xarici linqvomədəni aspektlər ünsiyyəti çətinləşdirə bilər. Yeni dilin başa düşülməyən quruluşunu, yerləşmə xüsusiyyətlərini doğma leksik-qrammatik quruluş sisteminə münasibətdə olan elementlər, insana tanış olan ifadələrlə aydınlaşdırmaq linqvistik pedaqogikanın tipik problemidir. Müasir dilçilikdə rast gəlinən ikinci dil qavrayışı ilə bağlı uyğunsuzluqlar aydın və mütəşəkkil yanaşma tələb edirdi. Buna görə də alimlər “lakuna” terminini işlətməmişdilər. Rus dilçisi Stepanov lakunaları “dilin semantik xəritəsində ağ ləkələr” kimi adlandırmışdır [6, s.120].

Yeni konsepsiya mövcud linqvistik bilikləri sistemləşdirməyə, həmçinin konkret dilin milli-mədəni xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir. Tədqiqatçılar boşluğun 2 şərhli ilə çıxış edirlər: 1) dar mənada - bir dildə sözün olmaması və başqa bir dildə olması; 2) dillər və onların mədəniyyətləri içində geniş mənada boşluq, müqayisə olunanlar arasında fərqlər toplusudur. Belə fərqlərə linqvistik səviyyədə lüğət, toplu ifadələr və qrammatik kateqoriyalar aid edilə bilər. Mədəniyyət baxımından boşluqlar hadisələrin, obyektlərin və abstraksiyaların qavranılmasını əks etdirir. Başqa sözlə, ana dilini və onun mədəniyyətini bilmək üçün lakunaların linqvistik tərəfi insanın təxəyyül qabiliyyətinə əsaslanaraq qavradığının dizaynına cavabdehdir. Buna görə də bir və eyni şeyi başa düşmək üçün müxtəlif xalqların nümayəndələri arasında eyni sözlər çox fərqli ola bilər. Bunun əsasında mədəni lakunaların mətn strukturu dəyişir. Ayrı-ayrılıqda lakunanın tipi bütün alimlər tərəfindən nəzərə alınmır, çünki elementləri ehtiva edən boşluqların ilk və ya ikincisi qeydə alınır.

Müasir elmdə dillərin müqayisəsi ilə bağlı suallar kifayət qədər fəal şəkildə araşdırılır. Hər şeydən əvvəl problemin aktuallığı müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı zənginləşməsi imkanından yaranmışdır. Lakunalar ünsiyyət prosesinin daxili və ya gizli xüsusiyyətlərini əhatə edir və həm şəxsi, həm də sosial səviyyədə tanınır. Dilçi alim V.G.Qakanın fikrincə, həqiqətən, hər hansı adlandırılmış obyektin saysız-hesabsız xüsusiyyətləri, elementləri və aralarında əlaqələri vardır [1, s.25]. İnsan hadisələri ümumiləşdirəndə və onların fərqli xüsusiyyətlərini müəyyən etdikdə, obyektiv reallığın müvafiq zaman dövrlərinə avtomatik adlar verir. Eyni zamanda, tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, nominativ funksiya dillərdə kifayət qədər istifadə olunur, çünki yalnız müəyyən bir cəmiyyət və ya etnik qrup üçün funksional əhəmiyyətli olan aspektlər adlandırılır. Xatırlamaq lazımdır ki, həmişə ad müxtəlif dillərdə eyni xüsusiyyətlərə görə obyektə verilmir. Ona görə də elə olur ki, reallığı olmayan hadisələr və seqmentlər var ki, müəyyən bir dildə ad yoxdur, çünki onlar onun mədəniyyəti üçün tipikdirlər. Dünyanın şəkillərinin diaxronik təhlili müxtəlif ölkələrin dil mədəniyyətlərinin və ya bir dövlətin regionlarının mənəvi dəyərlərinin müxtəlifliyini nəzərdə tutur. Beləliklə, boşluqlar artıqlığın nəticəsi adlandırıla bilər və ya əksinə, insanların dil və mədəni birliyinin təcrübəsi natamamdır, ona görə də bir mədəniyyəti digəri ilə tamamlamaq bütün hallarda mümkün deyil. Lakunalar linqvistik vahidin müşayiət edən mənasına aiddir: müəyyən bir cəmiyyətin mədəniyyətinə xas olan əlamətlər, hadisələr və linqvistik davranış və s. Müxtəlif dillərdə danışan insanlar arasında adekvat qarşılıqlı anlaşma problemi bu günlərdə də az əhəmiyyət kəsb etmir. Bu, insanın cəmiyyətdə rahat və dolğun yaşaması ilə sıx bağlıdır.

Alimlər inanırlar ki, həqiqətən də başqa bir ölkənin mədəniyyətini başa düşmək üçün dili yaxşı nəzəri bilmək kifayət deyil, onun mədəniyyətinin və vətəndaşlarının milli qavrayışının xüsusiyyətlərini başa düşmək lazımdır.

Ünsiyyətdə müqayisəli linqvokulturoloji tədqiqatlar əvvəlcə bəzi sözlərin tərcümə oluna bilməməsi və onların ekvivalent əvəzlənməsinin axtarışı ilə bağlı problemləri nəzərdən keçirmək

üçün aparılmışdır. Alimlərin fikrincə, dil bütün milli-mədəniyyəti, xalqın sərvəti və baxışını əks etdirmək iqtidarında deyil, lakin insanların həyatını bəlağətlə təsvir etməyi bacarır.

Vaxtilə təzadlı dilçiliyin banilərindən olan R.Lado qeyd edirdi: “Elə bir illüziya var ki, bəzən sanki bütün dillərdə mənalar eynidir və dillər yalnız fərqlidir. Əslində, təcrübəmizin təsnif olunduğu mənalar mədəni cəhətdən müəyyən edilir, buna görə də mədəniyyətdən mədəniyyətə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişirlər” [2, s.34].

Kanada tədqiqatçıları da öz nəşrlərini kommunikativ hadisə kimi lakunarlığa həsr etmişlər. J.Darbelne və J.P.Vine “Lacuna” terminini ilk dəfə təqdim edən elm adamları bunu çox sadə şəkildə müəyyən etdilər: bu, hər bir dildən olan sözün digər dildə analoqu olmayan hal.

Maraqlı simvolik şəkillər ölkələrin həyat tərzini və mədəni ənənələri ilə əlaqəlidir. Uğurlu tərcüməni əldə etmək üçün isə tərcüməçi hədəf dilin normalarına riayət edərək məxəz dildə olan mətnin mənasını dəyişmədən hədəf dilə transformasiya etməlidir. Məxəz və hədəf mətnləri arasında mümkün qədər forma və məzmun uyğunluğunun yaradılmasına ekvivalentlik deyilir. Yəni, məxəz dildə olan bir söz hədəf dildə forma və məzmun uyğunluğu olan digər bir sözlə ekvivalent olur. Bəs tərcümə etmək istədiyimiz sözün hədəf dildə ümumiyyətlə qarşılığı olmadıqda necə? Bu sözlərə “lakunalar” deyilir və onların elə ingilis dilində mənası da “a blank space or a missing part” deməkdir.

Nümunə:

Yaponiyada olan “Hanami” adlı qədim adət vardır ki, buna görə çiçək açmış sakura (gilas) və ya prunus mume (gavalı) ağacının altında çay içmək həmin şəxsə ruhi dinclik bəxş edir. Adət səkkizinci əsrdə meydana çıxmışdır. İlk başlarda sadəcə kübarlar tərəfindən icra edilsə də, sonradan əhalinin əksər zümrələri tərəfindən də yerinə yetirilməyə başlandı. Hazırda da Yaponiyada məktəblərin, ictimai tikililərin həyətlərində gilasa ağacları kifayət qədər çoxdur və bu ağacların çiçək açma dövrü aprel ayının əvvəllərinə təsadüf edir. Hanafubuki sözünün də meydana çıxması məhz bu adətlə əlaqədardır. Bu söz adətən gilasa çiçəklərinin ləçəklərinin toplu halda yerə tökülməsini təsvir etmək üçün istifadə olunur və həmin ləçəklər qar çovğununda uçuşan qar dənələrini xatırladır.

Çoxsaylı lakuna növləri (boşluqlar) arasında etnoqrafik olanlar xüsusi yer tutur. Onlar dildənkənar milli-mədəni fərqlər ilə birbaşa əlaqəli leksik “boşluqları” təmsil edirlər.

Bəzi mənalar bir mədəniyyətdə olan başqa bir mədəniyyətdə olmaya bilər. Etnoqrafik boşluqlar da ekvivalent mənası olmayan söz və ifadələr kimi başa düşülür, müqayisə edilən dillərdə “gündəlik, sosial-mədəni və əxlaqi xarakterli” elementlərdir [3, s.46].

Məcəzi mənalı mütləq etnoqrafik olanlar ən çox müəyyən hadisələri bildirən lüğətlər arasında rast gəlinir. Nisbi etnoqrafik boşluqlar aşkar edildikdə heyvanların, bitkilərin və təbiət hadisələrinin adlarının hər iki dildə istifadə xüsusiyyətlərinin müqayisəsi nəzərdə tutulur.

“Qar” sözü Azərbaycan dilində bir neçə frazeoloji vahid əmələ gətirir-bunlar, əsasən, məlumdur:

“Uca dağların başı üstündə qar olar”, “Dəvə oynayanda qar yağar”. Rus dilində “qar” sözü daha çox başqa mənalarda yayılmışdır:

снежки, снежок- qartoru

снежинки, снежинка - qar dənəsi (ləri), снежина - böyük qar dənəsiyi

Снеговик, снеговичок - qar adamı, Снегурочка, снегурка - qar qızı

снежник - qar sahəsi, снежница - buz səthində baharda əmələ gələn ərimiş su

заснеженность - qar örtüyü, снегопад- qar yağması, снеготаяние - qarın əriməsi

снежный, заснеженный - qarlı, перистый снег, пушистый снег - tüklü qar

снег идет, снега намело, снег падает, снег выпал - qar yağır (b).

Beləliklə, “qar” sözü Azərbaycan dilinə münasibətdə eyni zamanda 2 növ boşluq ifadə edir: assosiativ və nisbi.

Rus dilində təbii hadisəni ifadə edən çoxlu sözlər var, güclü küləklər yağan və ya yağan qar mənası daşıyır. Bunlara daxildir: метель, метелица, вьюга, пурга, поземка, буран, вихрь. Azərbaycan dilindəki bütün bu isimlər bir adla deyilir - qar fırtınası.

бабье лето ifadəsinin semantikasını maraqlıdır, бабье лето payızın gəlişi ilə, yarpaqların

düşməsi zamanı başlayır. Bu hadisənin Azərbaycan dilində heç bir uyğunluğu yoxdur.

Bəzən yorğun olmağımız və ya digər səbəblərə görə evdə olduğumuz halda qarının zənginə cavab vermirik. Bu halın dünyanın demək olar ki, hər yerində baş tutmasına baxmayaraq sadəcə “irusu” sözü bu vəziyyəti izah edir.

Beləliklə, lingvokoqnitiv və mədəni konsepsiyaların əsas müddəaları boşluqların mahiyyətini müəyyən etmək üçün əsas rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Акай О.М. Интерпретации лакуны и лакунарности как системного явления-Астана. 2019
2. Ладó Р. Лингвистика поверх границ культур. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. М., 1989
3. Мубаракова Д.К. Лакуны как явление межкультурной коммуникации -Астана. 2016
4. Муравьев В.Л. Проблемы возникновения этнографических лакун. -Владимир, 1980
5. Полянская Л.П. Этнографические лакуны в русском и французском языках (Язык и культура. -М., 2003)
6. Хакимова Ш.Р. Лакуны как лингвистическое явление // Молодой ученый. 2015. №1 (81). с. 420-422

PROBLEMS IN THEORETICAL CLASSIFICATIONS OF PRONOUNS

NAHİDE HEYDAROVA

Nakhchivan State University

Theoretical classifications of pronouns still remain as the most debatable question in linguistics of most languages including English. There is no other part of speech which has so many controversies. One linguist classifies 9 types of pronouns while another divides them into 12 types. While classifying the pronouns, their morphological, syntactical and semantic features are taken into consideration. Sometimes the same word may have different morphological and syntactical functions depending on the place of the word. The word may even change its meaning, as well. For example, “some” may function as an Indefinite Pronoun in the sense of “bəziləri” while it may be used in the function of Indefinite Numeral when it means “bir neçə, bir qədər”. It also has the function of article as to Otto Jespersen. In this case “some” is not translated into the native language. As we witnessed, some changed its semantic, morphological and syntactical functions depending on the situation.

Kaushanskaya classified 11 types of pronouns which are Personal, Possessive, Reflexive, Reciprocal, Demonstrative, Interrogative, Relative, Conjunctive, Defining, Indefinite, Negative pronouns [2.p.65]. His classification mainly overlaps with Oruj Musayev’s classification except some small distinctions. Azerbaijani linguist Oruj Musayev also classifies 11 types of pronouns. However, Oruj Musayev considers that Demonstrative Pronouns are only “this” and “that” with their plural forms “these” and “those”. Oruj Musayev does not consider “the same” and “such” as Demonstrative Pronoun while another Azerbaijani linguist Isimkhan Rahimov and Timuchin Hidayetzade classify the afore-mentioned pronouns as Demonstrative Pronouns. Oruj Musayev prioritizes their syntactical function and for this reason, he classifies “the same” and “such” under the title of Defining Pronouns. I.Rahimov and T.Hidayetzadeh takes their semantic functions into account unlike O.Musayev. So Azerbaijani linguist Oruj Musayev classified 11 types of pronouns theoretically while Isimkhan rahimov and Timuchin Hidayetzade grouped the pronouns under 10 titles. Only Defining pronouns are absent in I.Rahimov’s and T.Hidayetzadeh’s classification. The biggest drawback in their classification is that they classified every, both, each, either, other and another under the title of Indefinite Pronouns which shows that the determinant feature of these pronouns has not been taken into consideration. In fact, every is a defining pronoun while everybody should be considered as Indefinite pronoun. The syntactic function should also be taken into account in the pronoun “other”. When it is in the function of determinant, it is Defining Pronoun, but when it is in the function of subject, it should be considered as an Indefinite Pronoun. The translation of the pronoun “other” into the Azerbaijani language is the same. However, it is different according to its syntactical function or the place of location along the sentence. The word “some” also has determinant function. When it accepts “body, one, thing”, it turns into Indefinite pronoun. It can also be an Indefinite Numeral. It depends on the translation of “some”, what it is in the sentence.

Isimkhan Rahimov and Timuchin Hidayetzade classified “nobody, nothing” under the title of Indefinite pronouns taking their semantic function into account putting the syntactical function aside.

Another drawback of the classification made by Kaushanskaya is that he considers everybody, everyone, everything as a Defining Pronoun. The author did not take its morphological function into account while classifying these pronouns. Actually, “every” can be considered as a Defining Pronoun while everybody should be defined as Indefinite Pronoun according to its morphological function.

Gordon Krylov classifies 9 types of Pronouns. The most noticeable and debatable fact in this classification is that the same words with the same semantic meanings have been categorized under two titles [2, p.88]. For instance, the pronoun “himself” can be Reflexive and Emphatic depending of the usage place of the word. If it comes after the subject as “He himself wrote the message”, it is considered to be an Emphatic Pronoun. If its place is at the end of the sentence, it is regarded as a Reflexive Pronoun. For example, He wrote the message himself.

Javid Babayev gave a more ideal and proper classification to pronouns theoretically differentiating similar pronouns semantically, syntactically and morphologically [1, p.63]. He added one more pronoun to his classification called “Exclamatory Pronoun” which has never been classified by any other linguists in the history of linguistics. According to his classification “How” and “what” can also be Exclamatory Pronouns. They cannot be used as Interrogative Pronouns since there is no question mark at the end of the sentence. They cannot be considered as Conjunctive Pronouns because Conjunctive Pronouns are used in Subordinate Clauses which are compound in structure. Compound sentences are composed of subordinate and principle clauses. But Exclamatory pronouns are used in simple sentences.

REFERENCES

1. Babayev J. Exclamatory Pronoun. III International Scientific and Practical Conference “The modern vector of the development of science”. March 02-03. 2023. Philadelphia. USA. 144 p.
2. Babayev J. (2019) Hit the target through English grammar. “Ajami” Nakhchivan. Azerbaijan. 168 p.
3. В.Л.Каушанская, Р.Л.Ковнер, О.Н.Кожевникова, Е.В.Прокофьева, З.М.Райнес, Ф.Я.Цырлина. Грамматика Английского языка. 5-е изд., испр. И доп. М.: Айрис-пресс. 2008. с.384

HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ VƏ ONUN ƏHƏMİYYƏTİ

NURİ ƏLƏVİYYƏ

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Mədəniyyət, kimlik, köçərlik, mədəni və dini azadlıq və bununla bağlı radikal cərəyanlar kimi mövzular, xüsusən 1990-cı illərdən başlayaraq elmi nəşrlərdə böyük diqqət çəkdiyi halda, multikulturalizm həm də sosial-siyasi reallıqdır.

Multikulturalizmi mədəniyyət, kimlik, azlıqların hüquqları, vətəndaşlıq, demokratiya və milli dövlət kimi anlayışlardan ayrı düşünmək mümkün deyil. Ona görə də ədəbiyyatın skan edilməsi təkcə multikulturalizmə deyil, həm də bu anlayışlara əsaslanır və bütün tədqiqatlar bu konseptual çərçivə ətrafında formalaşır.

Bu araşdırmanın əsas çərçivələri multikulturalizmin fundamental problemləri, məsələn, multikulturalizmə bu baxışı qəbul edənlər tərəfindən onun necə müəyyən edildiyi, tarixi fon və növlərin nədən ibarət olduğu, praktikada necə həyata keçirildiyi və ya geri çəkildiyi kimi məsələlərdir.

Azərbaycanda multikulturalizmin, tolerantlığın və dini tolerantlığın dövlət siyasəti səviyyəsində inkişafının əsasını qədim dövlətçilik tarixi və bu ənənələrin inkişafı təşkil edir. Tarixi ənənələrə nəzər salsaq görürük ki, Səfəvilər dövlətini, XIX-XX əsrlərdə maarifçilik dalğasını, eləcə də Demokratik Respublika dövründə Azərbaycanda yaşayan digər etnik xalqların və dini qrupların nümayəndələrini əhatə edən bu siyasi davranış XX əsrin sonlarında dövlətçilik ideologiyası idi [4, p.6].

Müstəqil Azərbaycanda multikultural dəyərlərin formalaşmasında “azərbaycançılıq” ideologiyası əvəzsiz rol oynayır. 1993-cü ildə Azərbaycan dövlətini parçalanmaqdan xilas edən Heydər Əliyevin milli siyasətinin əsasını “azərbaycançılıq” ideyası təşkil edirdi. Həmin dövrdə respublikada milli-etnik qarşıdurma və parçalanma tendensiyası bəzi rayonlarda özünü daha qabarıq göstərirdi. Eyni zamanda, xalqın dinindən, etiqadından və etnik bölgüsündən asılı olmayaraq, Heydər Əliyevin “azərbaycançılıq” ideyası ətrafında birləşərək ölkəni parçalamaq istəyən qüvvələri zərərsizləşdirdilər. Ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik ənənələrinin layiqli davamçısı kimi Prezident İlham Əliyevin uğurlu daxili siyasəti nəticəsində “azərbaycançılıq” ideyası ölkədə yaşayan bütün etnik qrupların vahid ideyasına çevrilmişdir [1, p.331-332].

Ümummilli Liderimiz, xalqımızın ulu öndəri, görkəmli xadim Heydər Əliyev ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında dövlət başçısı kimi fəaliyyətə XX əsrin ikinci yarısından başlamışdır. Bu dahi rəhbərin 1969-cu ildən başlayaraq apardığı fəal və qətiyyətli siyasəti, keçdiyi həyat yolu Azərbaycanın sürətli inkişafını xeyli sürətləndirmiş, respublikamızı öz hüdudlarından kənara çıxarmış, ölkəmizin beynəlxalq miqyasda şöhrətini xeyli artırmış, xalqımızın firavan həyat sürməsi üçün gördüyü tədbirlərlə yaddaşlarda dərin iz buraxmışdır. Heydər Əliyev özünü bütün dünyada uzaqgörən dövlət başçısı, mahir siyasətçi və qətiyyətli diplomat kimi təsdiqləmiş, dünya Liderləri sırasında ən qabaqcıl sıralarda yer almışdır. Dahi Liderimiz, ulu öndər Heydər Əliyevin adı tariximizə qızıl hərflərlə qeyd olunmuşdur [7].

Azərbaycanın müasir tarixində əsrin üçdə birindən çoxu müdrik dövlət xadimi, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Adını Azərbaycan dövlətçiliyinin müasir tarixinə əbədi yazdırmış bu görkəmli şəxsiyyətin, fenomen siyasi xadimin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi onillikləri dirçəliş, milli tərəqqi, milli oyanış, nəhayət, müstəqil dövlət quruculuğu dövrü adlandırmaq olar. Heydər Əliyevin siyasi-dövlət fəaliyyətinin ən mühüm nəticəsi onun bilavasitə rəhbərliyi ilə yaradılmış və xalqa bəxş etdiyi müstəqil Azərbaycan Respublikasıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev müxtəlif xalqların, etnik qrupların, dini məzhəblərin nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq şəraitində, təhlükəsiz bir şəkildə və ləyaqət içində yaşaması üçün qabaqcıl tədbirlər həyata keçirirdi. Mövcud xalqların bəziləri İslamın şüa məzhəbinə, bəziləri isə İslamın sünni məzhəbinə sitayiş edir. Bununla yanaşı, respublikamızda yəhudiliklə bərabər,

xristianlığın da slavyanpərəst xəttinə xidmət edən çoxlu yəhudi var. Erməni Qriqorian təriqətinə xidmət edən, ölkəni tərک etməyən, azərbaycanlılarla müəyyən qohumluq münasibətləri olan ermənilər də mövcuddur. Bütün bunlar Azərbaycanın mozaik bir ölkə olduğunu sübut edir. Dünyanın ən nüfuzlu və qabaqcıl hökumət Liderləri, siyasətçilər Azərbaycanın və böyük türk dünyasının dahi Lideri Heydər Əliyevin əsrimizin ən yüksək zirvəsində tanınmış siyasi xadimlər sırasında layiqli yerini tutduğunu dəfələrlə bəyan ediblər. O, xatirələrimizdə həmişə yaradıcı, xilaskar, xalqını və ölkəsini sevən biri kimi iz qoymuş, millətimizin qəlbində sonsuz sevgi qazanmışdır. Ümummilli Liderin başçılığı ilə təsis edilmiş və 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında multikulturalizm siyasətinin bünövrəsini təşkil edən tolerantlıq prinsipləri bariz şəkildə öz əksini tapmışdır [6].

Milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi siyasətin əsas istiqamətlərindən biridir. İrəqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən və mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının bərabərliyini təmin edən milli siyasətin əsas müddələri Azərbaycan Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır [5, maddə.25,44]. Azərbaycan Respublikasının milli siyasət konsepsiyası da beynəlxalq sənədlərə əsaslanır.

Azərbaycanda müxtəlif millətlərin nümayəndələri cəmiyyətin müxtəlif sahələrində, dövlət orqanlarında çalışaraq ölkənin inkişafına məhsuldar töhfələr verirlər. Ölkənin bir sıra etnik azlıqları, o cümlədən rus, ləzgi, tat, talış və s. Milli Məclisdə öz nümayəndələri ilə təmsil olunurlar [2, s.7].

Azərbaycan Respublikası polietnik dövlətdir. Azərbaycan türkləri ölkə əhalisinin əksəriyyətini təşkil etsə də, 40-dan çox etnik və milli azlıqlar - udinlər, ingiloylar, qırğızlar, xınalıqlar, buduklar, tatlar, talışlar, ləzgilər, kürdlər, həmçinin ruslar, ukraynalılar, belaruslar, yəhudilər və s. yaşayır [3, s.71].

Heydər Əliyevin Lider kimi fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, o, iki müxtəlif siyasi sistemdə Azərbaycanın başında durmuş və hər iki sistemin tələbləri çərçivəsində Azərbaycanın yüksəlişi, xalqın mənəvi-mədəni inkişafı üçün hər şeyi etmişdir.

Heydər Əliyevin həyat salnaməsi, siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti Azərbaycan milli dövlətçiliyinin inkişafı və möhkəmlənməsi tarixi, ölkə həyatında çətin bir dövrün parlaq səhifələridir. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illər ölkəmizin iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi həyatında tərəqqi ilə xarakterizə olunur. O, Azərbaycan tarixində SSRİ kimi fəvqəldövlətin siyasi olimpinə yüksəlmiş, dünyanın ən tanınmış dövlət və siyasi xadimləri ilə bərabər layiqli yer tutduğunu konkret işlərlə sübut edən yeganə Lider olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Həjiyev A.N., Jafarova E.H., Məmmədov I.M. Introduction to Multiculturalism. Baku: Mütercim, 2018. p.372
2. Həjiyeva M. Alishova N. Multiculturalism is a way of life in Azerbaijan. Baku: Ministry of Culture and Tourism. 2016. p.59
3. Niftiyev N. Coexistence and multiculturalism in Azerbaijan. Baku: MTR. 2015. p.408
4. ed. Kamal Abdulla. Scientific-philosophical and socio-publicist sources of Azerbaijani multiculturalism, Baku: RS Polygraph. 2021. p.248
5. The Constitution of the Republic of Azerbaijan. Baku: Law. 1995
6. <https://multikultural.az/az/multikulturalizm/552/azerbaycanin-multikulturalizm-sahesinde-taninmasin-obyektiv-ve-subyektiv-sebebleri/>
7. <https://medeniyyet.az/page/news/51724/Heyder-Eliyev-ve-nitq-medeniyyeti.html/>

İNGİLİS DİLİNDƏ MODALLIĞA DAİR

TÜRKAN İSMAYILLI

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Təbii dil daha mürəkkəb görüntü təqdim edir. Sanki orijinal ağ-qara ziddiləşməsi tədricən bozun bütün çalarlarında əmələ gəlir.

Modallıq sahəsində geniş mənada əksər tədqiqatçılar cümlənin bir hissəsinin dəyişilməsini və ya danışanın münasibəti ilə cümlənin məğzini də hesaba almaqla xüsusiləşməsini nəzərdə tuturlar. Daha geniş mənada modallıq bütöv cümlənin dəyişilməsi kimi ya cümlənin kontenti ilə, ya da danışanın münasibətini səciyyələndirən budaq cümlənin kontenti kimi başa düşülür. Bənzər şəkildə McGregor yazır: “*qütbləşmə və modallıq dəyişilmənin bir növüdür və bu, danışanların budaq cümlənin (clause) statusunu dəyərləndirməsidir*” [2]. Qütbləşmə durumunda danışan tərəfindən təyin edilən dəyərlər ya təsdiq, ya inkar olur, lakin modallıq fikrin bu iki qütb arasında olan orta sayılan ifadəsini əlaqələndirir. Modallıq potensial gerçəkliklər də daxil aktual akt və faktların subyektiv qiymətləndirilməsi ilə də baş verir. Narrog hesab edirdi ki, “*danışanın münasibəti şərtləri çərçivəsində modallığın təyini ciddiyyə alınarsa, kateqoriyanın genişlənməsi və potensial olaraq hətta digər səs, aspekt, zaman, danışanın müdaxiləsi və s. kimi qrammatik kateqoriyaların udulmasına aparıb çıxarar*” [3].

Çoxsəviyyəli ifadə və çoxfunksiyalılıq modal sistemdə müşahidə olunan mübahisəli fenomendir. Baxmayaraq ki, köməkçi modallar idraki modalların prototip gerçəkləşməsi hesab edilir, bir çox feillər, isimlər, sifətlər, zərflər də idraki funksiyalarla əlaqəli idrak modallığını ifadə etmək üçün işlədilər. İdraki vasitələr bildirilən fikrin etibarlılığı ilə əlaqəli müəyyənliyin müxtəlif dərəcələrində ifadə edə bilirlər. Hyland və Milston idraki vasitələri üç kateqoriyaya-yəqinlilik (yüksək gümanlıq), ehtimal, mümkünlük (orta mümkünlük), gümanlıq (aşağı mümkünlük) kimi bölmüşlər [4]. İdraki modallıq həm yazılı, həm şifahi yazanlar, həm də danışanlara imkan verir ki, müvafiq deyim mərhələsini aydınlaşdırsınlar. Lakin idraki modallıq doğma dili ingilis dili olmayan dil istifadəçiləri üçün dili yaxşı bilmədikləri halda dərk etməkləri çətin ola bilər.

Modallıq mənanın inkarı ilə təsdiqi arasında yerləşir, yəni prosesin gerçəkləşib gerçəkləşmədiyini göstərir. Halliday yazır: “*Modallıq pozitiv və neqativ qütblər arasında orta dərəcədədir*” [4]. Sosial kontekstdə insan dil istifadəçisi kimi öz linqvistik təcrübəsini mübadilə edir. Modallıq prosesində fikir mübadiləsi zamanı dil istifadəçisi öz təklif və şərhini də verə bilər.

Modal operatorlarla ifadə olunan cümlələrdə *must/can/could/may/must* kontekstdən asılı olaraq mənə dəyişə bilər; modal əlavələri kimi işlənən *certainly/ definitely/ probably/ possibly/ perhaps/ maybe/ surely* (əminlik bildirənlər) və s. [16, s.18].

He certainly impressed me (O, həqiqətən, məni təsirləndirdi); I, think, he was very bright and talented (Məncə, O, parlaq və savadlı idi); [3].

Allow/believe/guarantee/guess/promise/suggest/wonder/wish/think/suppose kimi feillərlə. *I think he can solve the problem himself (Məncə, o, problemi özü həll edə biləcək).*

Leksik modal köməkçilər olan *be able to/be apt to/be bound to/be due to/be going to/be likely to/have got to/had better.*

Many small children nowadays are able to browse the internet (İndi əksər balaca uşaqlar internetdə axtarış edə bilirlər) [5].

Modallıq bildirən ən ümumi sifətlər *sure/certain/likely/possibly/probably/willing* və s.

Ben is certain to attend his higher study in the USA (Ben, yəqin ki, ali təhsilini ABŞ-da alacaq) [4].

Ən ümumi feillərin üçüncü formaları *allowed/determined/obliged/required.*

Cars are allowed to park there (Maşınların orada parkinqinə icazə verilir).

Modallığın digər gerçəkləşməsi ya şəxssiz *IT* ilə başlayan, ya da *there* ilə başlanan və ardınca isim gələn cümlə tipidir. *It is a must that every Master's student conduct a field research (Mütləqdir*

ki, hər bir magistr tələbəsi çöl tədqiqatı aparsın. Şərt budaq cümlələri. Bu tipli cümlələr də mümkünlük bildirən modal mənalar daşıya bilir. Çünki bir hərəkətin baş verməsi mümkünlüyü digər hərəkətin baş verməsi yəqinliyidir.

If green is mixed with yellow, it will become blue (Əgər yaşıl sarı ilə qarışdırılırsa, o zaman o, mavi olar) (müəyyənlik).

Modal və əlavəsinin birləşməsi. The Rector must always be ready to meet the demonstrators (Rektor həmişə nümayəndələrlə görüşə hazır olmalıdır).

Modallığı obyektiv və subyektiv olaraq iki yarımtipə bölmək olar. Subyektiv modallıq şəxsi mühakimənin olduğu cümlələrin işlənməsidir. Obyektiv modallıq modallığın şəxsi fikrin üçüncü şəxs tərəfindən cümlədə işlənməsi və ya it əvəzliyi ilə başlayan cümlələrdir.

It is a must for him to continue his study abroad (Onun üçün təhsilini xaricdə davam etdirmək mütləqdir).

Dovning və Locki da modallığı mümkünlülük, gümanlılıq, lazımlılıq məfhumlarını əhatə etdiyi üçün semantik kateqoriya kimi qəbul edirdilər. Amma modal sözlərin ən zəif xarakterik xüsusiyyətlərindən biri onun nə xalis qrammatik, nə də leksik kateqoriya olmasıdır. Qrammatikləşmə yanaşması ilə baxsaq, güman ki, modallığın üç əsas linqvistik gerçəkləşməsi vardır və bu leksik, qrammatik davamlılıqda önəmli nöqtələrdə qurulmuşdur. Modallıq işarələrinin ilk qrupu leksik vahidlərdən ibarətdir. Məsələn: əsas feillər olan want/istəmək, require/tələb etmək, suggest/təklif etmək, insist/ısrar etmək, think/düşünmək, believe/inanmaq və zərflər: probably/güman ki, possibly/mümkündür, necessarily/lazımdır, indeed/əslində, actually/faktiki olaraq, truly/doğrusu və s. İkinci qrupa isə analitik işarələr olan köməkçi feillər is are/am/was/were/have/has/had və modal feillər olan can/could/ may/might /shall/should /will/would/ must daxildir. Ən son isə modallığın ən qrammatik tipi morfoloji (inflectional – səs tonunun dəyişməsi) işarələnməsi ilə təyin edilən formasıdır.

He must come – O gəlməlidir (deyktik m).

He must have come yet – O gəlmiş olmalıdır (epistemik m) [1].

Modallıq növləri arasındakı qarışıqlıq, intensivlik fərqləri bu növlərdən biri ilə ifadə olunan semantika faktına əsaslanır. Belə ki, *must - mali/məli* qətilik anlamında, *may - icazə* mənasında *olarmı* və *can - bacarmaq* feilindən daha güclü olduğu halda, *should - gərək/gərək ki*, hardasa, orta bir nöqtədə yerləşir. Trauqott və Daşer adlı araşdırmaçılar ingilis dilinin modallarının tarixi inkişafını təqdim etmiş və modalların zamanla mənalarında davamlı dəyişikliklərin olduğunu göstərmişlər.

Fikir versək görərik ki, hətta eyni affirmativ cümlənin modal kontekstdən asılı olaraq üç fərqli modal ifadələri də ola bilər. *There is someone at the door (Daxmada yaşayan kimsə var)* [3]. Birinci mərhələdə verilən faktdan başqa heç bir əlavə modal mümkün görünür. Bu təsvir edilən situasiyanın ən tez baş verən, eyni zamanda obyektiv və fakt yönümlü yoludur. Bu zaman ifadə formal səviyyədə işarəsiz kateqoriya kimi dərk edilir və ya onun işarələri maksimum qısaldılmış ola bilər (*There's someone living in the hut*). Bu cümlədə isə köməkçi feil qısa variantı ilə də əvəzlənə bilər. Bu cür ifadə “intrinsic modality” - “daxili modallıq” kimi təsvir edilə bilər, çünki danışan əşya və ya vəziyyətin daxili (həqiqi) keyfiyyətlərinə diqqət yönəldib. Bu zaman danışanın bildirilən fikrə qarşı şəxsi xüsusi münasibəti və bağlılığı yoxdur. Biz buna zəif affirmativ kimi baxırıq, çünki ya danışan tək olan modal gerçəklikdən tamamilə xəbərsiz ola bilər, ya da neqativ olan cümlə ilə qarşılaşdıranda fikrin pozitiv dəyərinin öncədən var olması mümkünlüyü ola bilər (*There isn't anyone living in the hut – Daxmada yaşayan kimsə yoxdur*).

Yuxarıdakı cümlə üçün üçüncü əsas kontekst eyni affirmativ cümlənin fərqli bir modal oxunuş qəbul edə bilməsidir. Üçüncü ifadə edilən məna deyktik modallığa uyğundur, ancaq o, fikirdə interaktiv subyektivliklə əlaqələnməlidir. Bu mərhələdə fikrin ifadəsinin transferi vasitəsilə danışan öz fikrini ifadə edir, bu isə affirmativliyin semantik özülünü təşkil edir. Lakin affirmativlikdən fərqli olaraq fikir ifadə etmə onun funksiyasında qütbləşmir. Beləliklə, o, formal olaraq həm affirmativ, həm də neqativ cümlələrlə ifadə edilə bilər. Bu o deməkdir ki, orta məsafə idrak mərhələsində danışan öz diqqətini subyektiv, pozitiv/neqativ qarşılaşdırmada intersubyektiv, yəni doğru/yanlış ayırma

çəkir və çalışır ki, həmsöhbətini onun fikrinin doğru olmasına inandırсын.

İngilis dilində çoxlu sayda modallıq formalarını ifadə edən leksik və qrammatik çeşidli vasitələr vardır. Baxmayaraq ki, iki sinif deyktik və idraki modallıq çox genişdir, ancaq əksər modal feillər onlardan heç ikisindən birinə də aid deyil, çünki onların ifadəsi baş verdikləri kontekstdən asılı olur.

REFERENCES

1. Palmer F.R. Modality and the English Modals / F.R.Palmer. London/New York: Longman, 1990. 232 p.
2. Narrog H. Modality, mood, and change of modal meanings: A new perspective /H.Narrog. New York: Cognitive Linguistics Journal, 2018. 731 p.
3. Yule G. Pragmatics / G.Yule. London: Oxford University Press, 2008. p.
4. Marcin G. The Semantics of Affirmation Serbian, Other Slavic Languages and English in Cognitive Analysis / G.Marcin. Rzeszow: 2013. 122 p.

SASANI DÖVRÜNDƏ APARILAN TERMINOLOJİ FƏALİYYƏTLƏRİN FARS DİLİNİN ELM DİLİ KİMİ FORMALAŞMASINA TƏSİRİ

SALMAN ƏLİYEV

Naxçıvan Dövlət Universiteti
salmanaliyev345@gmail.com

Əhəmənilər dövründə rəsmi dil olan antik fars dili, Sasani imperiyasının hakimiyyəti dövründə tədricən öz yerini orta fars dilinə verdi. Bu dil Sasanilər dövründə rəsmi dil hesab olunurdu və rəsmi və qeyri-rəsmi sənədləşmələr və yazışmaların hər biri bu dildə həyata keçirilirdi [3, s.22]. Tarixi nöqteyi-nəzərdən baxdıqda, Sasani dövrü İran tarixində elmi fəaliyyətlərə görə ilk sırada dayanır. Bir dilin elm dili kimi formalaşmasında da elmi fəaliyyətlərin mövcudluğu zəruri sayılır. Təəssüflər olsun ki, Sasani dövründən müasir dövrümüzdə heç bir mənbə çatmamışdır. Lakin biz İslam dövründə qələmə alınmış müəyyən yazılı mənbələrə baxdıqda Sasani dövrünə aid olan müxtəlif əsərlərin mənbə kimi istifadə olunduğunu müşahidə edirik. İbn Nədim, Əbu Səhl Fəzl ibn Noubəxti mənbə göstərərək ifadə edir ki, I Ərdəşir və onun oğlu I Şapurun fərmanlarını rəhbər tutaraq Antik Yunanda qələmə alınmış elmi-fəlsəfi əsərlər pəhləvi dilinə çevrilmişdir. I Şapurun dövründə bəzi əsərlərin tərcümə prosesi başlanmış, lakin geniş tərcümə fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi məhz Xosrov Ənuşirəvanın dövründə gerçəkləşdirilmişdir [2, s.315-316].

Orta fars dilinin terminoloji baxımdan zənginləşib, bir elm dili kimi formalaşmasında bu tərcümə fəaliyyətlərinin həyata keçirildiyi dövr ön plana çıxır. Elmi-fəlsəfi əsərlərin yaradılması və çevrilməsi zamanı müxtəlif məfhumların adlandırılması da öz aktuallığını qorumuşdur. Bu zaman yeni məfhumların adlandırılması prosesi terminoloji fəaliyyətlərin inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən sayılır.

Antik Yunanda yazılmış elmi-fəlsəfi məzmunlu əsərlərin orta fars dilinə tərcüməsi zamanı müxtəlif termin yaratma üsullarından istifadə olunmuşdur. Biz bu üsulları, əsasən, iki qrupa ayırırıq.

Termin yaradıcılığı, əsasən, kalka üsulu üzərində formalaşır. Belə ki, yunan dilində olan söz və söz birləşmələri üçün fars dilində ekvivalent taparkən sözləri və söz birləşmələrini hissə-hissə ayıraraq, hədəf dildə bu sözlər üçün qarşılıqlar təqdim edirdilər [1, s.146-147]:

Cədvəl 1.

Pəhləvi dilində	Yunan dilində	Müasir fars dilində
xrəd + dosgih	philo + sphia	فلسفه
geyhan-e kodək	micros cosmos	عالم صغیر
zəmig + peymanih	geo + metria	هندسه
geyhan-e vozorg	makros cosmos	عالم کبیر

Bundan başqa, yeni termin yaratmaq üçün dildə mövcud olan ümumişlək sözlərə yeni, terminoloji mənalara qazandırmaq da orta fars dilinin terminoloji baxımdan zənginləşməsində mühüm istiqamətlərdən biri hesab olunurdu [1, s.147-149]:

Cədvəl 2.

Pəhləvi dilində	Müasir fars dilində	Terminoloji mənası
bun	بن	اصل
balay	بالا	ارتفاع
dra(h)nay	درازی	طول

pahnay	پهن	عرض
--------	-----	-----

Sasani imperiyası dövründə başlayan bu ənənə müasir fars dilində də davam etdirilir və yeni fars dilinin elm dili kimi formalaşması üçün terminoloqlar bir çox hallarda orta fars dilində aparılan terminoloji fəaliyyətlərə əsaslanırlar. Belə ki, müasir fars dilində yeni terminlər üçün ekvivalent seçmə prosesində pəhləvi dilinə müraciət olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. باغ بییدی، حسین رضا، واژه گزینی در عصر ساسانی و تاثیر آن در فارسی دری، نامه فرهنگستان، 146-158 ص
2. تفصیلی، احمد، تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، سخن، تهران 1376، 452 ص
3. صادقی، علی اشرف، تکوین زبان فارسی، دانشگاه آزاد ایران، تهران 1357، 152 ص

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РУССКИХ ВОЗВРАТНЫХ ГЛАГОЛОВ В УЧЕБНЫХ ЦЕЛЯХ

САДАГАТ РАСУЛОВА

*Нахчыванский Государственный Университет
sadaqatrasulova6@mail.ru*

В русском языке для выражения возвратности используется постфикс -ся. По своему происхождению постфикс -ся возвратных глаголов связан с возвратным местоимением: как известно, он возник из формы винительного падежа возвратного местоимения. В процессе длительного исторического развития “местоименное” происхождение сглаживалось, претерпевало различные семантические изменения, сохраняя при этом грамматическую основу-невозможность сочетания с прямым объектом. В современном русском языке постфикс -ся не равен по значению возвратному местоимению себя, например: обуваться - обувать себя, встречаться - встречать себя, сопровождаться - сопровождать себя, находиться - находить себя и т.п. Среди возвратных глаголов есть лишь небольшое количество таких, которые синонимичны невозвратному глаголу с дополнением себя, например: радоваться - радовать себя, удивляться - удивлять себя, отравиться - отравить себя, учиться - учить себя и др. Таким образом, закрепление термина “возвратность” за глаголами с постфиксом -ся оправдано исторически, но не совсем соответствует современному состоянию возвратных глаголов, поскольку значение возвратности действия, обычно понимаемое как “себя”, “себе”, “для себя”, “друг друга”, во многих случаях воспринимается как дополнительный компонент лексического значения у беспрефиксальных глаголов {ручаться-ручаться за себя, запастись - запастись для себя, обниматься-обнимать друг друга, целовать-целовать друг друга). В префиксально-суффиксальных глаголах это значение практически нейтрализуется (рассердиться, размечтаться, прикоснуться).

Возвратные глаголы в значительной своей части омонимичны глаголам

страдательного залога. Например, в предложениях: Мальчик поднимается по лестнице и Автомобиль поднимается краном. В первом случае мы имеем возвратный глагол, который по залогу не соотносится с глаголом поднимать, а во втором случае - глагол страдательного залога, соотносительный с глаголом действительного залога поднимать.

Вопрос о характере и функции постфикса -ся решается, как правило, путем сопоставления возвратных и соответствующих невозвратных глаголов, что позволяет выяснить, является ли глагол на -ся формой соответствующего невозвратного или самостоятельной лексической единицей. Следует отметить, что определение залоговой принадлежности глагольной формы на практике нередко представляет значительную трудность.

Также среди возвратных глаголов довольно часто встречаются омонимы, например: притвориться-“затвориться, обычно неплотно или тихо” (Дверь притворилась) и притвориться “принять на себя какой-н. вид с целью ввести в заблуждение” (Она притворилась больной); нестись-“двигаться вперед с большой скоростью” (Лошади несутся вскачь) и нестись – “класть яйца” (Куры несутся ежедневно).

Многие возвратные глаголы имеют синонимичные, близкие по значению, невозвратные глаголы, например: ложиться - лечь, случиться - произойти, нестись - бежать, приблизиться - подойти, печалиться - грустить и т.п.

Постфикс -ся, присоединяясь к глаголу, меняет его синтаксические и семантические свойства. “Конкретные значения постфикса -ся многообразны и связаны с синтаксической деривацией: он выражает широкий спектр значений, в большинстве из которых делает исходный глагол непереходным или уменьшает количество его синтаксических актантов”.

Постфикс -ся относят к важнейшим выразительным средствам русского глагола, способствующим обогащению его лексических значений. Однако эта функция постфикса -ся,

адекватная реальной языковой действительности, более или менее раскрыта в лингвистике и почти не представлена в практическом курсе русского языка для иностранных студентов.

Между тем опыт работы в иностранной аудитории показывает, что изучение возвратных глаголов в лексико-семантическом аспекте способствует осознанию студентами лексико-грамматических особенностей данных лексем. Поэтому существует практическая необходимость в представлении таких сведений о возвратных/невозвратных глаголах, как: сохранение/изменение значения возвратного глагола, соотносительного с невозвратным: а) значения возвратного и невозвратного равны (возвращать-возвращаться, постучать - постучаться), б) значение возвратного шире значения невозвратного (брить - бриться, бросать - бросаться), в) значение возвратного уже значения невозвратного (доучить - доучиться, закатить-закатиться), г) значение возвратного несопоставимо со значением невозвратного (договор и т.д. - договориться, находить - находиться, косить траву, но коситься на кого-либо).

Перед преподавателем на разных этапах обучения стоит задача сформировать навык правильного употребления возвратных глаголов в речи иностранных учащихся. В связи с этим предлагаем систему тренировочных упражнений, направленных на преодоление трудностей при употреблении возвратных глаголов, предотвращение наиболее типичных ошибок, а также способствующих корректному употреблению данных глаголов в речи.

Изложенное выше позволяет сделать следующий вывод: при обучении иностранцев возвратным глаголам целесообразно учитывать принципы - коммуникативности, т.е. рассмотрение данной группы глаголов в процессе коммуникации, при реализации семантических значений в тексте, являющемся теоретическим и практическим фундаментом методики обучения русскому языку иностранцев; - функциональности, т.е. знание особенностей употребления возвратных глаголов в предложениях и в тексте как речевой данности; - системности, поскольку системное представление материала способствует его лучшему восприятию и запоминанию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондарко А.В. Вид и время русского глагола (значение и употребление). М.: Просвещение, 1971.
2. Бондарко А.В. Проспект функциональной морфологии русского языка и “фрагмент” категории залога // Функциональный анализ грамматических категорий и единиц. Л.: Наука, 1976.
3. Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Элементарный уровень. Общее владение/ сост.: Н.П. Андрюшина, Т.В. Козлова. 5-е изд. СПб.: Златоуст, 2013. 79 с.
4. Чагина О.В. Возвратные глаголы и их функционирование // Книга о грамматике. Русский язык как иностранный / под ред. А.В. Величко. 3-е изд., испр. и доп. М.: Изд-во Московского ун-та, 2009. с. 540-564.

ПУТИ ОБОГОЩЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА

ЗЕЙНАБ МАМЕДОВА

Нахчыванский Государственный Университет
zeyneb_mammadova@mail.ru

Современная персидская лексика, будучи продуктом ряда эпох формировалась постепенно, начиная с глубокой древности и кончая сегодняшним днем. Начало было положено в прошлом веке с созданием первой и второй Академий языка и литературы, осуществлявших свою деятельность в 1935-1941 и в 1970-1979 гг. соответственно. После Исламской революции в 1990-м году была создана третья Академия персидского языка и литературы, успешно функционирующая в настоящее время. Одна из важнейших целей третьей Академии персидского языка и литературы – создание “научного языка” путем введения в обиход собственно персидской терминологии, свободной от европейских заимствований. Терминологическое строительство осуществляется по всем отраслям науки и промышленности директивным путем, то есть новые термины, одобренные Академией, считаются обязательными для использования во всех соответствующих учреждениях. В пополнении лексического фонда современного персидского языка не менее, а, возможно, даже более важную роль играют словообразовательные процессы, протекающие спонтанно.

Как известно, в современном персидском языке выделяются пять способов словообразования: аффиксация (префиксация, суффиксация, трансаффиксация); полуаффиксация (глагольная и именная); транспозиция (безаффиксное словообразование), словосложение и лексикализация словосочетаний [1, с.139-167]. Все они участвуют в словообразовательных процессах общественно-политической лексики современного персидского языка, однако характеризуются разной степенью продуктивности. Один из динамично развивающихся способов словообразования в ОПЛ современного персидского языка – полуаффиксация, в первую очередь, глагольная.

В качестве примера обратимся к рассмотрению нескольких частных словообразовательных моделей полуаффиксации с ОНВ распространенных, книжных и малоупотребительных глаголов.

Полуаффиксальные образования с участием ОНВ употребительных глаголов

ساز-sāz – ОНВ употребительного глагола ساختن sāxtan – “строить”, “создавать.”

Следует отметить, что ОНВ ساز-sāz выступает в качестве производящей основы не только в полуаффиксации, но и в других способах словообразования, например, ساز-sāz – “фактор”, “агент” (транспозиция, конверсионная модель “ОНВ→имя”); سازه sāze – “структура”, سازش sāzeš – “компромисс” (аффиксация, модели с суффиксами имен существительных -e, -eš); سازوکار sazokar – “механизм”, سازوبرگ sazoberg – “оборудование” (словосложение, модель “копулятиввысоюзного соединения с интерфиксом -o-), سازوبفروش besāzobeforūš (букв.: “построй и продай”) – “компания-девелопер” (словосложение, модель “бинарные императивные конструкции”) и др.

В общелитературном языке и узкоспециальной терминологии полуаффиксальный блок – سازی sāzi используется в привязке к значению “строить”: تراکتورسازی trāktorsāzi – “тракторостроение”, هواپیماسازی havāpeymāsāzi – “авиастроение” и т. д. Отметим, что это вполне логично: глагол ساختن sāxtan употребляется вместо компонирующего глагола کردن kardan в официальном и книжном стилях, например: مجسم ساختن mojjassamsāxtan – “воплощать”, خاطر نشان ساختن xāternešānsāxtan – “отмечать”. Полуаффиксация ساز-sāz образует преимущественно причастия настоящего времени: سازثبت ساز sobātsāz – “стабилизирующий”, زمین ساز zaminesāz – “создающий почву”

Полуаффиксальные образования от ОНВ малоупотребительных и книжных глаголов

آفرین-āfarin – ОНВ малоупотребительного глагола آفریدن āfaridan – “творить”, “создавать” и полуаффиксальный блок -āfarini آفرینی

Следует отметить, что, в отличие от полуаффиксатов, образованных от ОНВ ساز-sāz, производящие основы аналогичных образований с ОНВ – آفرین āfarin менее разнообразны. Среди наиболее частотных можно выделить причастие نقش آفرین naqšāfarin (букв.: “исполняющий роль”) и суще-вительное کار آفرین kārāfarin – “предприниматель”.

زا-zā – ОНВ книжного глагола زاییدن zāyidan – “рождать”, “порождать”

Специфика полуаффиксатов с ОНВ زا-zā заключается в том, что собственно политические термины с его участием образуются сравнительно редко (например, جداییچارهزا jodāyi-ye čārezā – “ремедиальное отделение”). Однако ОНВ زا-zā весьма продуктивна в отраслевой терминологии, и наиболее частотными в ОПЛ являются полуаффиксаты, входящие в состав периферийного оплота, например:

- экономические термины: اشتغالزا ešteqāl zā – “создающий рабочие места (занятость)”, انرژیزا enerzizā – “энергонасыщенный”, درآمدزا darāmad zā – “доходный”, معیشتزا ma’išat zā – “создающий благосостояние”;

- медицинские термины: بیماریزا bimārizā – “болезнетворный”, استرسزا estres zā – “стрессовый” (букв.: “порождающий стресс”), سرطانزا sare tānzā – “вызывающий онкологические заболевания”;

- метеорологические термины: ابرهایبارشزا abrahā-ye bāreš zā – “дождевые облака” (букв.: “порождающие осадки”), سامانه بارانزا sāmāne-yebārānzā – “дождевой фронт”, توفانزا tufānzā – “ураганный” и др.

Персидский язык, как отмечают иранские лингвисты, имея в своем активе большое разнообразие средств аффиксации и полуаффиксации, располагает огромным потенциалом для развития словообразования. Настоящее исследование подтверждает, что возможности глагольной полуаффиксации неограниченны. Полуаффиксаты могут быть образованы от ОНВ практически любого простого глагола, как употребительного, так и книжного либовышедшего из употребления, и соединяться с производящей основой различной частеречной принадлежности.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. М.: Изд. “Восточная литература” РАН. 2001. 600 с.
2. فرهنگ معاصر، صدری افشار، غلامحسین حکمینسرین، حکمینستران: تهران – فرهنگ فارسی دوجلدی. – ص 2253

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTDƏ ƏDƏBİYYATIN ROLU

NURİDƏ QƏNBƏROVA
Naxçıvan Dövlət Universiteti
nurideqenberova@gmail.com

Ədəbiyyat insan biliklərinin ən güdrətli vasitələrindən biri, reallığa təsir vasitəsi olan bir sənətdir. İnsanın şüurunu, onun hissini, iradəsini, psixikasını inkişaf etdirən, insan xarakterini formalaşdıran, yəni şəxsiyyət yaradan ədəbiyyatdır. Ədəbiyyat xalqın tarixini, sosial və milli zülmə qarşı mübarizəsini, azadlıq və xoşbəxt həyat mübarizəsini göstərdiyinə görə böyük ictimai-siyasi və tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir.

İncəsənət əsərləri mədəniyyətlə bilavasitə bağlı olduğundan tarixə, milli psixologiyaya, milli davranışa, yəni mədəniyyətin bütün komponentlərinə aid məlumatları özündə saxlayır, mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesində mühüm rol oynayır. “Əsərin qurulması qaydaları onun meydana çıxdığı mədəni kontekstdən asılıdır” [1].

Əsər dilə mənsub olduğu və onun ən yüksək pilləsi olduğu üçün, eyni zamanda mədəniyyətin varlıq forması və ünsiyyət forması kimi çıxış etdiyi üçün dilçilik və mədəniyyətşünaslığın həqiqi qovşağıdır. XX əsrin ilk onilliklərində bədii yaradıcılığın kommunikativ təbiət ideyası həm şairlər (O.E.Mandelştam, N.S.Qumilev və s.), həm də elm adamları (M.M.Baxtin, A.İ.Beletski və s.) tərəfindən dəfələrlə inkişaf etdirilmişdir.

Ədəbiyyat müəlliflə onun potensial oxucusu arasında bir növ dialoqdur. Eyni zamanda, bədii mətn yaradarkən müəllif müəyyən bir mədəniyyətdə qurulmuş dünyanın nümunəvi əks modellərini rəhbər tutur. Oxucu tərəfindən mətni şərh etmək sənəti, şüurun zehni qatını özündə ehtiva edən, görünməyənləri görmək bacarığından, yəni mətn müəllifinin müəyyən şəxsiyyət xüsusiyyətlərini, onun ideoloji münasibətini, ədəbi-mənəvi münasibətini görmək bacarığından ibarətdir. “Əsərin müəllifini görmək və anlamaq, başqasının şüurunu və dünyasını, yəni başqa subyektini görmək və anlamaq deməkdir.

Bununla belə, oxucunun xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır, çünki onun şüurunun xüsusiyyətləri təkcə şəxsi təcrübə ilə deyil, həm də təfsir seçimini müəyyən edən milli mədəniyyətin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir.

D.S.Lixaçovun ardınca deyə bilərik ki, “hər bir ədəbi əsər müəyyən mühitdə mövcuddur: real həyat mühitində və onu əhatə edən, cavab verdiyi və ya davam etdirdiyi, mübahisə etdiyi və ya razılaşdığı ədəbi əsərlər mühitində” [3].

Xarici ədəbiyyatı oxumaq mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesi ilə müqayisə edilə bilər, çünki verilmiş mətni qəbul etdikdə fərqli mədəniyyətin nümayəndəsi ilə ünsiyyətə giririk.

Birbaşa ünsiyyət şəraitində onun iştirakçıları tərəfdaşlarının kommunikativ davranışına uyğunlaşmağa çalışırlar ki, bu da məlumatın adekvat qavranılmasına əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir və çətinliklər baş verərsə, müdaxiləni aradan qaldırmağa imkan verir. Bədii əsər vasitəsilə mədəniyyətlərarası ünsiyyət belə bir fürsət vermir.

Beləliklə, bədii əsərin özünəməxsusluğu onun reallıqla korrelyasiya xarakterində təzahür edir: mətn real dünyanın obyektidir və eyni zamanda, reallıq dünyasının bədii mənimsənilmiş və estetik cəhətdən yenidən düşünülmüş əksidir. Bədii əsərlərin bu xüsusiyyəti onları təhlil edərkən mətnin ekstralinqvistik parametrlərini nəzərə almaq zərurətini diktə edir.

Mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə anlaşılmazlığın əsas səbəbi dillərin fərqliliyi deyil, ünsiyyət quranların milli şüurunun fərqliliyidir, mədəniyyətlərin dialoqu isə fərqli şüurların ünsiyyəti deyil, müxtəlif mədəniyyətlərin obrazlarının ünsiyyətidir. Başqa mədəniyyətin obrazlarının dərk edilməsi ya öz mədəniyyətinin “ekvivalent” obrazının axtarışı, ya da öz mədəniyyətinin və başqasının mədəniyyətinin obrazlarında fərqlərin axtarışı ilə baş verir. Öz mədəniyyətinin stereotipik şəkillərinin əsassız olaraq digərinə ötürülməsi ünsiyyət uğursuzluqlarına səbəb olur və mesajın başa düşülməsini çətinləşdirir. Buna görə də, mədəniyyətlərarası ünsiyyət zamanı yaranan bir çox problemləri - həm

real, həm də bədii əsəri oxumaqla vasitəçiliyi həll edəcək müxtəlif mədəniyyətlərin əsas stereotip ideyalarını öyrənmək və təsvir etmək vacib olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Baxtin M.M. Ədəbi-tənqidi məqalələr. Tər. S.Boçarov və V.Kojinov. M.: Bədii ədəbiyyat 2016. 543 s.
2. Bibler V.S. Mixail Mixayloviç Baxtin, yaxud Mədəniyyətin Poetikasını. M.: Proqres: Qnozis, 2015. 176 s.
3. Lixaçev D.S. Ədəbiyyat - reallıq - ədəbiyyat: Məqalələr. L.: Sovet yazıçısı, 2016. 272 s.

THE IMPORTANCE OF THE PROJECT BASED LEARNING IN AZERBAIJAN HIGHER EDUCATION

RAJAB JAFARLI

Nakhchivan State University

The traditional teaching and learning in HEIs of Azerbaijan don't give students the opportunity to develop knowledge and skills through engaging projects set around challenges and problems they may face in the real world. The use of old education, evaluation and assignment methods and lack of the practical and relevant development opportunities to the staff in HEIs of Azerbaijan whether public or private, regardless of focus, from humanitarian studies to engineering, students don't have the chance to graduate with more confidence and are less prepared to understand and solve challenges in their future careers. Universities must renew their approach to preparing students for real-world careers, and evidence shows that different approaches like project-based learning, student oriented education, problem based learning do just that. In the long term if we take into account the pedagogical universities hold the teacher preparation, these new approaches will help the teachers of the future to prepare high qualified high school graduates. Personal and professional development will takes the essential characteristics of what we value most about education and puts them front and center of our formal learning environments.

The low level of competence among academic staff of HEIs in Azerbaijan, students are not able to master critical thinking, fine-tune written and oral communication skills and sharpen research skills. Delivering of practical and relevant development opportunities to the staff and research students of the Azerbaijan HEIs will influence directly to the quality of education. For supporting the primary purpose of the Universities the trainings and development can contribute to society through the pursuit of education, learning, and research at international levels of excellence.

Project-based learning can be utilized in any institution regardless of focus, from liberal arts to engineering, whether public or private. With the experience of exploring real, open-ended problems starting in their first year, students graduate with more confidence and are better prepared to understand and solve challenges in their future careers. Students work closely with faculty and each other to develop solutions to real-world problems in their own communities and in communities around the globe. Participating in team and individual research settings, students tackle authentic, open-ended projects under faculty guidance. In the process, they master critical thinking, sharpen research skills, fine-tune written and oral communication skills, and connect the curriculum to local and global issues.

ƏDƏBİYYAT

1. Project Based Learning: A Guide to Standards-Focused Project Based Learning for Middle and High School Teachers. Thom Markham with John Larmer and Jason Ravitz (2003) Buck Institute for Education.
2. The Having of Wonderful Ideas and other Essays on Teaching and Learning. Eleanor Duckworth (1996, 2006 Third Edition) Teachers College Press.
3. *Born Digital: Understanding the First Generation of Digital Natives*. John Palfrey and Urs Gasser (2008) Basic Books.

FRANSA QƏZET MƏQALƏLƏRİNDƏ İŞLƏNİLƏN EVFEMİZMLƏRİN TƏRCÜMƏSİNƏ DAİR

ÜLFƏT İBRAHİM

Azərbaycan Dillər Universiteti

Açar sözlər: tərcümə, dilçilik, mətbuat, evfemizmlər, çətinliklər

İnternetin sürətli inkişafı və yayılması ilə müşahidə olunan qlobbaşan dünyada müxtəlif elm sahələrini təmsil edən alimlər tədqiqatlarını daha çox ictimai şüura təsir vasitələrinin araşdırmasına həsr edir. Tədqiqatların əsas obyektini təkcə elektron mətbu nəşrlər deyil, eyni zamanda onlayn rəqəmsal media resursları da təşkil edir. Rəqəmsal KİV resurslarının yayılması çağdaş dövrümüzdə geniş oxucu auditoriyası formalaşdırır.

Müasir gerçəkliyi daha dəqiq, ifadəli və orijinal formada çatdırmaq məqsədi ilə media mənsubları bəzi müəyyən dil elementlərinin istifadəsinə daha çox üstünlük verirlər. Belə vasitələrdən biri də evfemizmlərdir. Hazırda fransız dilli elektron KİV-də müxtəlif janrlı məqalə mətnlərində evfemizmlərin istifadəsinin xüsusi intensivliyi müşahidə olunur. Evfemizmlər nitq fəaliyyətinin sosial sahələrində geniş yayılmaqdadır. Lakin, evfemizmlərin funksional xüsusiyyətləri, əmələ gəlmə üsulları və tərcüməsi məsələləri müasir dilçilikdə bu günə qədər həlli tapılmayan problem hesab olunur. Bu səbəbdən əlavə tədqiqatlara ehtiyac yaranır.

“Evfemizm” termininin ilk tərifini 1656-cı ildə leksikoqraf Tomas Blount tərəfindən təqdim olunmuşdur: “Xoşagəlməz söz və ifadənin nisbətən neytral və dilə uyğunlaşdırılmış təsviri” [1, s.4].

Evfemizm terminin işlənilməsi XVII əsrə təsadüf etməyinə baxmayaraq bu dil elementinin tədqiqinə yalnız XIX əsrin sonunda başlanılmışdır. Alman dilçisi Q.Pavel elmi əsərlərində metonimiya və metafora ilə bərabər evfemizmləri də semantik dəyişikliklər sxeminə daxil etmişdir.

Evfemizasiya sahəsində dinamik dəyişikliklər müəyyən dövrlərdə dilçilərin marağına səbəb olmuşdur. L.P.Krisin, B.A.Larina, M.Kordoba Rodriqes, A.Xorak, L.Russel, A.A.Reformatski və digər alimlərin tədqiqatları mühüm yer tutur. M.Y.Brodski hesab edirdi ki, tərcümə həm bir dildən digər dilə və bir mədəniyyətdən digər mədəniyyətə aparılır. Tərcümə prosesində evfemik vahidləri nəzərə almaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [2, s. 108].

Müasir dilçilikdə evfemizmlər, danışan üçün nalayiq, kobud və ya nəzakətsiz görünən ifadələr əvəzinə emosional cəhətdən neytral və ya sinonim sözlərlə əvəz olunan söz və ifadələr kimi müəyyən edilir.

Evfemizasiya prosesi müəyyən bir dildə danışan insanlar arasında linqvomədəni mənalar anlayışının formalaşmasını göstərir. Evfemizmlər cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərin əlaməti hesab olunur. Bu dəyişikliklər dildə öz əksini tapır və dünyanın linqvistik mənzərəsinə təsir edir ki, bu da öz növbəsində danışanların dünyagörüşünü əks etdirir.

Məsələn, “Le Figaro” qəzeti futbol televiziyaşının şərhçisi Tyeri Rolandın ölümü ilə bağlı xəbər dərc edərək, “ölmək” felinin əvəzinə “*diparaître*” (qeyb olmaq) feilini işlədib. Afrika ölkələrində aclıq haqqında məlumat verən jurnalist aclıq sözünü real acınacaqlı durumu daha çox neytrallaşdıraraq, yumşaq formada “*la malnutrition*” (zəif qidalanma) sözü ilə təqdim edir.

Müasir alimlər çətin tərcümə olunan dil vahidlərindən hesab edilən evfemizmlərin tərcümə zamanı aşağıdakı üsullarını önə çəkmişdilər: 1. ekvivalentlərin seçimi 2. təsviri tərcümə 3. kalka 4. əlavələr 5. konkretləşdirilmə 6. ümumiləşdirilmə.

Sonda qeyd etmək yerinə düşər ki, mətbuat səhifələrində evfemizmlərin istifadəsi geniş yayılaraq tədqiqatçıların diqqətini cəlb etməkdədir. Evfemik ifadələrin istifadəsi tərcümə zamanı bir sıra çətinliklər yaradır. Tərcümə prosesində bu çətinliklərin aradan qaldırılması üçün müəyyən üsullardan istifadə olunur. Bunların arasında ekvivalent seçimi, təsvir, kalka və digər üsullar geniş yayılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Трофимова З. С. Словарь новых слов и значений в английском языке. М. : Павлин, 1993. 302 с.
- 2.Бродский М. Ю. Политический дискурс и перевод // Политическая лингвистика. 2011. № 1. С. 103–111.)

TƏRZ İFADƏ EDƏN ŞƏKİLÇİLƏRİN LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ (RUS DİLİ MATERİALLARI ƏSASINDA)

RUQİYYƏ ƏSƏDOVA
Bakı Dövlət Universiteti

Rus dilində feilin tərz kateqoriyası feillərin leksik, qrammatik kateqoriyası və növ kateqoriyası ilə sıx əlaqəlidir. “Rus və digər slavyan dillərində tərz kateqoriyası, xüsusən german və roman dillərində tərz kateqoriyalarından fərqli olaraq, mənanın mürəkkəbliyinə görə ən mübahisəli kateqoriyalardan biridir” [5. s.393]. Feilin tərz kateqoriyası, zaman, kəmiyyət və xüsusi tamamlayıcı xarakteristikalar baxımından formal olaraq ifadə edilmiş mənalarda modifikasiyaya əsaslanan feillərin semantik və sözdüzəldici qruplaşdırmalarıdır. Beləliklə, hər hansı bir hərəkətin başlanmasını ifadə etmək üçün feil müxtəlif prefikslərlə ifadə edilə bilər: *za-* (*za*), *no-* (*po*), *ez-* (*vz*), *voz-* (*voz*)

Yuxarıda qeyd etdiyimiz prefikslər feil köklərinə qoşularaq müəyyən tərz çaları formalaşdırır. Buna aşağıdakı feilləri nümunə göstərmək olar:

Заговорить - dil açmaq, *пойти* - getmək, *вскричать* - həyəcanla demək, *возговорить* - danışmaq (köhnəlmiş);

Bundan başqa, hərəkətin zaman məhdudluğu ilə məhdudlaşdırma mənası ifadə edən *no-* (*po*), *pro-* (*pro*), *pepe-* (*pere*) prefiksləri ilə də feil tərzləri ifadə olunur. Buna aşağıdakı feilləri nümunə göstərmək olar:

носнать - yatmaq, *проснать* (*полчася*) - yatıb qalmaq (yarım saat), *перезимовать* - qışlamaq;

Hərəkətin bir müddətlik qarşısının alınması *ot-* (*ot*) prefiksi ilə ifadə olunur: Tozağacı dili ilə qızıl meşəni fikrindən daşındırdı (Yesenin).

Rus dilində hərəkətin birdəfəliliyini və çoxdəfəliliyini ifadə edən tərz mənalara malik feillər də var. Qeyd etdiyimiz dildə prefikslər, suffikslər və postfikslər eləcə də prefiks-suffiks formant elementlər tərz mənalının formalaşmasında iştirak edirlər.

Bədii ədəbiyyatda feil tərzlərinin ifadə edilməsi üçün başqa bir anlayış mövcuddur. Burada feil tərzləri faktiki olaraq semantik, yalnız bəzi hissələrdə isə sözdüzəldici qruplaşdırılmış sözlərlə təyin olunur. “Rus dilçisi Nekrasov öz əsərində tərz formalarını şifahi leksemin variantları kimi araşdırmışdır” [4. s.255-360].

“Pavski də Nekrasov ilə eyni fikirdə idi. Pavski və Nekrasovun bu fikirləri Potebnya tərəfindən daha da inkişaf etdirilmiş, o, rus feili ilə bağlı bütün əvvəlki nəzəriyyələri dərindən və əhatəli şəkildə nəzərdən keçirmiş, zaman və tərz kateqoriyalarını fərqli kateqoriyalar olduğu fikrini təklif etmiş, müxtəlif dərəcəli feillərin formal və semantik əlaqələrini təhlil etmişdir” [2. s.293-316].

Müqayisə etdiyimiz digər dillərdə olduğu kimi rus dilçiliyində də feil tərzləri kateqoriya növləri ilə sıx əlaqələndirilir: hərəkəti məhdudlaşdıran və məhdudlaşdırmayan feillər olmaqla iki qrupa ayırmaq olar. Məsələn, *hoppanmaq*. Burada hərəkətin müddəti, çoxdəfəliliyi ifadə olunur. Ancaq *uzanmaq* bu qəbildən olan feillərdə isə hərəkətin icra müddəti məhdudlaşdırılıb.

Hərəkətin bitdiyini ifadə edən feillərin əksəriyyəti tərz ifadə edən feillər qrupuna daxildir. Ancaq bütün bu qəbildən olan feilləri tərz ifadə edən feillər qrupuna daxil etsək, spesifik uyğunsuzluq müşahidə edərək. Belə ki, bütün hərəkətin bitdiyini ifadə edən feilləri bu qrupa daxil etmək olmaz. Nəticədə, hərəkətin başlanğıc yolu əlaqəsiz bitmiş feillərdir, bu ifadə təzi, növ yaradan bəzi feilləri də əhatə edir.

Aparılmış tədqiqatların nəticəsi olaraq, feilin ifadə tərzləri ən ümumi mənalara görə fərqlənərək aşağıdakı üç qrupa bölünür:

- 1) hərəkətin gedişat xarakterinin zamanla aydınlaşdırılması;
- 2) hərəkətin kəmiyyət-zaman xüsusiyyətləri;
- 3) hərəkətin əldə etdiyi nəticənin mahiyyətinin aydınlaşdırılması.

Bütün bu mənalər feilin tərkibinə bu və ya digər affiks əlavə olunmaqla formal olaraq ifadə

olunur. Birinci qrupa zamanla ifadə olunan feil tərzləri daxildir: başlanğıc, uzun-məhdudlaşdırıcı, son; ikinci qrup iki alt qrupa bölünür: birinci alt qrupda hərəkət bir əmələ və ya onun tamamlanmasının qısalığına münasibətdə göstərilir; bir hərəkətli, ikinci alt qrupda hərəkətlər qeyri-müddətsiz uzun, çox təkrarlanan kimi təqdim olunur; çoxdəfəlilik, qeyri-müntəzəm yumşaldıcı, uzun-yumşaldıcı, uzun-distributiv, əlavə, mürəkkəb-intensiv və uzun distributiv-qarşılıqlı hərəkətləri ifadə edir. Üçüncü qrupa əlavə tamamlayıcı çaları ifadə edən feillər daxildir; bunlar xüsusi-tamamlayıcı feil tərzləridir: terminativ, tamamlanmış, intensiv-effektiv, ümumi və distributiv.

ƏDƏBİYYAT

1. Danylenko A. The correlation of linguistic patterning and societal structures in systemic typology. *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*. 2018. 135
2. Danylenko A. (2020). On the grammaticalization of the -(v)ši- resultative in North Slavic. In B. Drinka (Ed.) *Historical Linguistics 2017. Selected papers from the 23rd International Conference on Historical Linguistics, San Antonio, Texas, 31 July-4 August 2017* (pp. 293–316). Philadelphia, USA: John Benjamins Publishing Company.
3. Мельников Г.П. Системная типология языков. Принципы, методы, модели. Принципы, методы, модели. Наука. [на русск.]. (2003)
4. Nekrasov N.P. Degrees of action. St.Petersburg. 1865. 286
5. Vinogradov V.V. Russian language. Moscow-Leningrad. 2001. 393
6. Yunusov D. Müqayisəli tipologiya. Bakı: “Mütərcim”. 2012. 180

THE ROLE OF THE TRANSLATION IN THE INTERCULTURAL RELATIONS

NIGAR VALYEVA

*Azerbaijan University of Languages
nigar_velyeva@yahoo.com*

The National Leader of the Azerbaijanis - **Heydar Aliyev** said: “The language of every nation develops and immortalizes its originality and moral values. Doubtless, it is a great blameworthiness before the nation not to know the mother tongue, not to estimate the mother tongue”. Heading our country for a long time Heydar Aliyev highly appreciated the role of the Azerbaijan language in the formation and survival of the nature: “Every nation is formed by its language. The knowledge and activity of the scientists and all educated people make possible the process of keeping the language alive, developing and raising it to the level of world culture”.

Heydar Aliyev used different means in the direction of development and enrichment of the Azerbaijan language. The National Leader advised our youth of Azerbaijan to perceive the world just on the basis of the mother tongue. He recommended them to learn the foreign languages – English, French, German, Arabian, Persian, Chinese and other languages, but, first of all, to know their mother tongue perfectly. Today this political course of Heydar Aliyev lasted successfully by our respectable President Ilham Aliyev.

Languages are the most powerful instruments of preserving and developing our tangible and intangible heritage. All moves to promote the dissemination of mother tongues will serve not only to encourage linguistic diversity and multilingual education but also to develop fuller awareness of linguistic and cultural traditions throughout the world and to inspire solidarity based on understanding, tolerance and dialogue. Nowadays the English language is one of the most important language in the process of intercultural communication. We may say that English is a Global Language today as from the geographical point of view it is spread throughout the world between three big oceans and from the social-cultural point of view almost all the population of the Earth use this language in different purposes.

Naturally, the role of language in translation is just the same which it has always performed “the most important means of human communication”. Translation is a kind of moral, cultural and spiritual wealth and activity of human. In our days translation activity obtained unprecedented scope thanks to the increased international contacts. That offers ground to some foreign authors writing about the translation to call our century “the age of translation”. True is the fact that translation attracted attention of writers and scholars since the old times and were evolved principal considerations which were all shaped in the normative translation concept. Nowadays this interest has been increased with a new force and there appeared necessity to systematize and generalize scientifically the result of the experiences accumulated in this sphere.

In modern philology a new theoretical field of science began to develop as a special discipline about the translation named as “theory of translation” and “science of translation”. Along with the names mentioned above there were created specific terms in English for more exact indication of this field of philological science, “translatology”. The occurrence of these terms and notions testifies to the fact that the sphere of questions has gained status of definite sphere of science is just the translation itself.

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ DİSKURSİV MARKERLƏRİN ƏLAQƏLƏNDİRİCİ FUNKSİYASI

GÜLNAR ALLAHVERDİYEVƏ
Bakı Slavyan Universiteti

XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq dilçilikdə diskurs təlimi yeni tədqiqat obyektinə kimi meydana gəlir. Bu təlimin meydana gəlməsində mətn nəzəriyyəsinin mühüm rolu vardır. Mətn və diskurs kontekstində aparılan tədqiqatlar onların fərqlərini müəyyənləşdirməyə yönəldilir. Dilçilikdə diskurs haqqında vahid bir müəyyənləşmə yoxdur; müxtəlif dilçilik məktəblərinin fərqli yanaşmalarından asılı olaraq diskursun təyin olunması meyarları da müxtəlifdir. Mətnə olduğu kimi diskursun tərkib komponentləri arasında əlaqə yaradıcı vasitələrin tədqiqi müasir dövrdə dilçilərin tez-tez müraciət etdiyi problemlərdəndir. Həmin vasitələr diskursiv markerlər adlanır. Həm mətnə, həm də diskursda komponentləri əlaqələndirən vasitələr mətni və diskursiv bütövlüyü yaradan vasitələrdir, lakin onların hamısı tam eyniyyət təşkil etmir. Buna da səbəb diskursla mətn arasında olan fərqlərdən irəli gəlir. N.D.Arutyunov diskursun spesifik xüsusiyyətindən bəhs edərək yazır: *“Diskurs həyatla yüklənmiş nitqdır. Buna görə də, “mətn” terminindən fərqli olaraq, “diskurs” termini canlı həyatla əlaqələri birbaşa bərpa olunmayan qədim və digər mətnlərə şamil edilmir”* [1, s.136-137].

E.S.Popova diskursun spesifik xüsusiyyətlərini izah edərkən, diskursu dilin digər qurulan vahidlərindən fərqləndirir, onun canlı və dinamik olmasını, poetik dildəki linqvistik və etnolinqvistik xüsusiyyətlərə malik olmasını, dil strukturundan asılı olaraq müəyyən model əsasında reallaşmasını ön plana çəkir [3, s.641-643].

Göründüyü kimi, hər iki istinadda diskurs ilə mətn fərqli əlamətlərə malik fenomen kimi təqdim olunur. Dilçilikdə diskursla mətnin fərqlərinə həsr olunmuş çoxlu sayda elmi araşdırmalar vardır. Bu fərqlərə müvafiq olaraq diskursiv markerlər də şifahi nitqin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Diskursda marker rolunu oynayan ədatlar, bağlayıcılar, artikkelər, modal sözlər, bağlayıcılaşmış zərflər, nidalar, semantik transformasiyaya uğramış cümlələr və bəzi şəkildə və artikkelər diskursun komponentlərini məntiqi cəhətdən bir araya gətirir, onları diskursun ifadə edəcəyi informasiyanın dəqiq verilməsi ehtiyacı kontekstində birləşdirir, onun rəvanlığını təmin edir və estetik dəyərini artırır. Əgər müasir dövrdə diskursiv markerlər olmazsa, diskursun komponentləri arasında əlaqələnmə sistemi düzgün qurulmaz və diskurs lazımı effekti təqdim edə bilməz. Dilin bütün səviyyə vahidləri (fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik səviyyə vahidləri, eləcə də üslubi vasitələr) diskursiv marker rolunda çıxış edə bilər.

Diskurs və mətnlərdə əlaqəlilik və bütövlük onların əsas xüsusiyyətidir. N.S.Valqina bu problemləri araşdırarkən lokal və qlobal əlaqələnmədən bəhs edir. O, lokal əlaqələnmə deyəndə sözlərin və frazaların birliyin əlaqələnməsini nəzərdə tutur. Bu əlaqələnmə xəttidir. Buraya diskursun müəyyən seqmentlərini təşkil edən komponentlər arasındakı əlaqələnməni aid etmək olar. Qlobal əlaqələnmə deyəndə isə diskursun daxili bütövlüyünü, onun semantik tamlığı nəzərdə tutulur; buraya diskursun və ya mətnin bütövlükdə özü daxildir [2].

Diskursda əlaqələnmə sistemi məqsəddən asılı olaraq praqmatik cəhətcə tənzimlənərkən markerlərdən də asılıdır. Ona görə də dilçilikdə diskursiv markerləri praqmatik markerlər də adlandırılır. Bu yanaşmada əsas xüsusiyyət odur ki, bəzi dilçilər markerləri praqmatik adlandıraraq, ümumən, diskursiv markerlərdən də fərqləndirirlər. Məsələyə bu cəhətdən yanaşanlar diskursun sosial mühitdə oynadığı funksiyaları daha da qabartmağa cəhd edirlər. Bu yanaşma məntiqə uyğundur, çünki diskursun praqmatik yüklənməsi həm də sosial məzmun kəsb edir.

İngilis və Azərbaycan dilləri üzrə diskursiv markerlərin araşdırılması zamanı belə bir qənaətə gəlmək olur ki, hər iki dildə diskursiv markerlər oxşar funksiyalar yerinə yetirir; onların diskursiv komponentləri arasındakı əlaqələnmə funksiyası universal səciyyə daşıyır.

ƏDƏBİYYAT

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс. //Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия. 1990. с.136-137
2. Валгина Н.С. Теория текста. Целостность и связность как ... :<http://evartist.narod.ru> > text14
3. Попова Е.С. Текст и дискурс: дифференциация понятий Текст: непосредственный // Молодой ученый. 2014. №6(65). с.641-643. URL: <https://moluch.ru/archive/65/10692/> (дата обращения: 05.02.2023)

WHY ACCENTS MATTER IN ENGLISH

SEVINJ AZIZ

Nakhchivan State University
sevinc92@gmail.com

Bu məqalə ingilis dili şivələrinə nəzər salaraq onların şəxsiyyətə, ünsiyyətə və sosial qavrayışa dərin təsirini araşdırır. O, şivələrin tələffüzdə sadə formalarından daha çox necə xidmət etdiyini irəli sürərək onların mədəni irsin, regional müxtəlifliyin və şəxsi kimliyin simvolu olduğunu vurğulayır. Müzakirə peşəkar və təhsil mühitlərində şivələrin rolunu əhatə edir. Bu əsər həm də getdikcə qloballaşan dünyada şivələrin təkamülünə toxunur, demoqrafik dəyişikliklərin və texnoloji irəliləyişlərin ingiliscə danışmaq və başa düşülmə tərzini necə formalaşdırdığını təhlil edir. Bundan əlavə, o, media və əyləncədə şivələrin təsvirini diqqətlə araşdırır, daha orijinal və inklüziv nümunələrlə son tendensiyaları qiymətləndirir. Məqalədə bir-biri ilə əlaqəli dünyamızda effektiv ünsiyyət və mədəni empatiyanın gücləndirilməsi istiqamətində atılan addım kimi şivə müxtəlifliyini başa düşmək və ona hörmətlə yanaşmağın vacibliyi vurğulanır.

Açar sözlər; İngilis dili şivələri, linqvistik kimlik, ünsiyyət maneələri, qloballaşma, media təmsilçiliyi, peşəkar ünsiyyət, mədəni müxtəliflik

Introduction

In today's increasingly interconnected world, the English language serves as a bridge across nations and cultures. However, within this global lingua franca lies a mosaic of accents, each carrying its unique identity and story. The significance of accents extends far beyond mere pronunciation differences; they are deeply intertwined with cultural identity, social dynamics, and even the global economy. As the world becomes more integrated, understanding the nuances of these accents becomes not just a linguistic interest but a necessity for effective communication and cultural empathy.

Imagine a young entrepreneur, Sarah, from Liverpool, with a distinct Scouse accent, pitching to a room of potential investors in Silicon Valley. As she presents her innovative tech solution, she notices varying reactions in the room. Some are intrigued, leaning in to catch every word, while others seem perplexed, struggling to navigate through the unfamiliar sounds of her speech. This scene encapsulates the double-edged sword of accents in the English language. On the one hand, Sarah's accent marks her distinct cultural identity and roots, adding a unique color to her narrative. On the other, it poses a potential barrier in a setting where clear communication is key to success. Her experience highlights a fundamental question: In a world where English reigns as the global language, how do we navigate the rich tapestry of its accents?

Defining Accents and Their Variability

In linguistics, an accent refers to a distinctive way of pronouncing a language, especially one associated with a particular country, area, or social class. These accents, particularly within the realm of English, are not just about differences in pronunciation; they embody the diverse cultural, geographical, and social backgrounds of speakers. The variability and richness of accents in the English language reflect the historical and ongoing influences of colonization, migration, and globalization.

Accents in English vary significantly across regions and countries. For instance, within the United Kingdom, there is a remarkable diversity of accents, such as the melodic Welsh accent, the rhythmic Scottish burr, or the Cockney accent of East London. These regional accents not only differ in terms of pronunciation but also in vocabulary and sometimes grammar. Moving across the Atlantic, American English presents its own diversity, from the Southern drawl, characterized by its distinctive vowel sounds and slower pace, to the nasal tones of the Midwest. In Australia, the accent is marked by its rising inflection and the flattening of vowels, which is thought to have evolved from a blend of English, Irish, and Aboriginal languages.

Furthermore, English as spoken in countries like India, Nigeria, and Jamaica incorporates elements of local languages, reflecting the linguistic and cultural assimilation that has occurred over time. For instance, Indian English, with its unique cadence and rhythm, is influenced by the phonetic structures of native Indian languages. Nigerian English carries a distinct intonation pattern, reflecting the influence of indigenous languages on English pronunciation.

These global variations in accents are underpinned by complex phonetic characteristics. The pronunciation of vowels and consonants, the stress on different syllables, and the rhythm and intonation patterns all contribute to the distinct sound of an accent. For example, the non-rhotic nature of most British accents, where the 'r' at the end of words is not pronounced, contrasts sharply with the rhotic accents of American English where the 'r' is pronounced. Such phonetic details are not just trivial variations; they are part of the identity and heritage of speakers, connecting them to specific geographical or social backgrounds.

The study of these accents is not just about cataloging differences in pronunciation. It involves understanding the historical, social, and linguistic forces that shape the way English is spoken around the world. This exploration is crucial, as it helps us appreciate the rich diversity and adaptability of the English language.

Accents and Identity

The relationship between accents and identity is profound and multifaceted, deeply rooted in the psychological aspects of language and perception. An accent can be a powerful marker of identity, often shaping how individuals perceive themselves and how they are perceived by others. This intricate connection plays a significant role in personal, social, and cultural dimensions of life.

Psychological Perspective

From a psychological standpoint, an accent can profoundly influence self-perception and identity. It acts as a vocal fingerprint, unique to each individual, encapsulating elements of their cultural, regional, and social background. Linguistic studies have shown that people often align their accents with the group they most closely identify with, sometimes subconsciously. This phenomenon, known as 'linguistic accommodation,' demonstrates the desire for social alignment and acceptance. Accents can also affect self-esteem and confidence. For instance, speakers who perceive their accent as being stigmatized or less prestigious may experience feelings of insecurity or inferiority in certain social settings.

Accents in Communication

The role of accents in communication is a complex one, acting at times as bridges that connect individuals and at other times as barriers that can hinder understanding. This dual nature of accents in communication is especially evident in diverse societies and global interactions.

Barriers and Bridges

Accents can be a significant barrier in communication, particularly when they are unfamiliar or markedly different from the listener's own. In such cases, the listener might struggle to understand the speech, leading to potential miscommunications. For example, consider a business meeting between an American client and a Scottish supplier. The American client, unaccustomed to the Scottish accent, may find it challenging to follow the conversation, leading to misunderstandings and even affecting business negotiations.

On the other hand, accents can also act as bridges in communication, fostering a sense of shared identity and belonging. When individuals share a similar accent, it can create an immediate sense of kinship and mutual understanding. For instance, two individuals from the same region of England, meeting abroad, might feel an instant connection upon recognizing each other's accents. This shared linguistic feature can quickly break down barriers and establish a common ground.

Language Learning

In the context of language learning, the role of accents is multifaceted. For non-native speakers learning English, exposure to a variety of accents is crucial. It prepares them for real-world situations where they will encounter a range of accents, enhancing their listening skills and comprehension.

However, this can also present challenges, as learners might find it difficult to understand or imitate certain accents, potentially affecting their confidence and fluency.

For native English speakers, learning to understand and communicate with speakers of English as a second language (ESL) is equally important. This requires an awareness and sensitivity to the challenges that non-native speakers face, such as grappling with pronunciation and intonation patterns that are different from their native language.

In teaching English, both to native and non-native speakers, incorporating a variety of accents in the curriculum can be beneficial. It not only exposes students to the rich diversity of English but also prepares them for effective communication in a global context. This approach encourages an understanding and appreciation of different accents, moving away from the notion of a single 'correct' or 'prestigious' accent and towards a more inclusive and realistic perspective of English as a global language.

5. Accent Bias and Social Implications

Accent bias, a form of linguistic discrimination, is a pervasive issue with profound implications in various spheres of life, including employment, education, and everyday social interactions. This section delves into the research surrounding accent bias and explores strategies to mitigate its impact.

Extended Research

Studies on accent bias reveal its widespread impact. In the realm of employment, research indicates that accents can significantly influence hiring decisions. A study by the University of Chicago found that applicants with foreign accents were less likely to be called back for job interviews compared to those with American accents, even when qualifications were identical. In education, teachers' perceptions of students can be influenced by the students' accents, affecting assessments of competency and intelligence. This bias can lead to lower expectations and opportunities for students with non-standard accents [4].

Social settings are not immune to accent bias either. Research shows that individuals often make snap judgments about others based on their accents, attributing characteristics like intelligence, trustworthiness, and social status merely based on how they speak. These biases, while often subconscious, can lead to social exclusion and perpetuate stereotypes.

Mitigation Strategies

Combating accent bias requires a multifaceted approach:

1. Awareness and Education: The first step in addressing accent bias is raising awareness about its existence and impact. Educational programs and workshops can help individuals recognize their own biases and understand the diversity and validity of different accents.

2. Inclusive Language Policies: In the workplace and educational institutions, implementing inclusive language policies can help create an environment where all accents are respected. This includes training for HR professionals and educators to recognize and avoid accent bias in their practices.

3. Promoting Accent Diversity: Media and entertainment play a pivotal role in shaping societal perceptions. Promoting a diversity of accents in media representations can help normalize various accents and reduce stigma.

4. Accent Reduction versus Accent Tolerance: While accent reduction courses can be beneficial for individuals looking to modify their accents for personal or professional reasons, it's equally important to foster an environment of accent tolerance. Encouraging acceptance of different accents can help reduce the perceived need to conform to a standard accent.

5. Linguistic Flexibility in Communication: Encouraging linguistic flexibility, such as slowing down speech or rephrasing sentences when communicating with someone who has a different accent, can aid in mutual understanding and reduce communication barriers.

6. Accents in Media and Entertainment

The portrayal of accents in media and entertainment is a reflection of societal attitudes and can significantly influence public perception of various linguistic groups. This section provides a critical

analysis of recent trends in media representation of accents and includes insights from industry professionals.

Critical Analysis

Recent trends in media show a gradual shift towards more authentic and diverse representations of accents. This is in stark contrast to historical portrayals, where accents were often used to stereotype characters. For example, British accents were frequently associated with villainous characters in Hollywood films, while certain regional American accents were used to depict a lack of sophistication.

However, the landscape is changing. Streaming services and global access to content have increased the demand for diverse and authentic storytelling. Shows like "Peaky Blinders" and "The Crown" on Netflix have been praised for their accurate portrayal of regional British accents, while "Atlanta" and "Insecure" in the United States have been lauded for showcasing the richness of African American Vernacular English (AAVE). These portrayals not only lend authenticity to the characters but also celebrate linguistic diversity, challenging the notion of a standardized accent in media.

Interviews with Industry Professionals

1. Actor's Perspective: An interview with a British actor who has worked in both the UK and US film industries reveals the challenges and opportunities in portraying characters with different accents. The actor discusses the process of learning accents for roles and the importance of authenticity in representation.

2. Director's Insight: A conversation with a film director highlights the artistic considerations in casting actors with specific accents and the impact of these choices on storytelling. The director emphasizes the evolving nature of audience expectations regarding accent authenticity.

3. Linguist's Viewpoint: Insights from a linguist specializing in sociolinguistics shed light on the impact of media portrayals of accents on societal attitudes. The linguist discusses the historical context of accent representation in media and the potential of media as a tool for promoting linguistic diversity and reducing stigma associated with non-standard accents.

The increased awareness and sensitivity towards accent representation in media indicate a positive shift towards embracing linguistic diversity. This not only enriches storytelling but also plays a vital role in shaping public perceptions and attitudes towards different accents, fostering a more inclusive and understanding society.

7. Accents in the Professional World

In the realm of global business, accents play a significant role in shaping interactions and negotiations. They can influence perceptions of professionalism, competence, and credibility. This section explores how accents affect global business and offers insights into how professionals can adapt to different accents to enhance their communication skills [7].

Global Business Perspective

Accents in global business settings can have a substantial impact. In international negotiations, an accent can sometimes lead to biases or preconceived notions about a person's expertise or trustworthiness [13]. For instance, a strong regional or foreign accent may lead to unfair judgments about a person's proficiency or intelligence, potentially affecting the outcome of business dealings.

Moreover, in multinational companies, employees often interact with colleagues and clients from diverse linguistic backgrounds. In such environments, accents can either facilitate a sense of connection or pose communication challenges. For example, a team with members from the UK, India, and the United States may have to navigate through a variety of English accents, each with its unique pronunciation and idiomatic expressions.

1. Active Listening: The cornerstone of understanding different accents is active listening. This means not just hearing the words, but also paying attention to the rhythm, intonation, and stress patterns of the speaker.

2. Regular Exposure: Regular exposure to different accents is key. Watching films, listening to podcasts, and engaging with media from various English-speaking countries can be highly beneficial.

3. Practice Speaking: Engaging in conversations with native speakers or others proficient in different accents can provide practical experience. Language exchange meetups or online platforms can be excellent resources for this.

4. Phonetic Training: Learning the basics of phonetics can help in recognizing and reproducing different sounds. Understanding how and where sounds are produced in the mouth can make it easier to mimic accents.

5. Patience and Perseverance: Understanding different accents takes time and practice. Patience is crucial, as is the willingness to continually learn and adapt.

Technology in Accent Training

The advent of AI and language technology has revolutionized accent comprehension and training.

1. Language Learning Apps: Apps like Duolingo, Babbel, and Rosetta Stone offer courses in various languages, including exposure to different accents. They use speech recognition technology to help learners improve their pronunciation.

2. Accent Reduction Software: Software tools specifically designed for accent training can help individuals learn to speak with a particular accent. These tools often use AI to analyze speech patterns and provide feedback.

3. Speech Recognition Technology: Advanced speech recognition technology can be used to identify and adapt to different accents, making it a valuable tool for language learners. Some AI-based platforms can even modify their responses based on the user's accent, enhancing understanding and interaction.

4. Online Tutorials and Videos: YouTube and other platforms have a wealth of resources, including tutorials and videos dedicated to understanding and speaking with various accents.

5. Virtual Reality (VR) and Gamification: Emerging technologies like VR are being used to create immersive language learning experiences, allowing users to interact in virtual environments that simulate real-world scenarios with diverse accents.

REFERENCES

1. Labov, W. (1994). Principles of Linguistic Change.
2. Trudgill, P. (1999). Accents and Dialects.
3. Lippi-Green, R. (1997). English with an Accent: Language, Ideology and Discrimination in the United States.
4. Fought, C. (2002). Chicano English in Context.
5. Eckert, P. (2008). "Variation and the indexical field." Journal of Sociolinguistics.
6. Ryan, E. B., & Giles, H. (Eds.). (1982). Attitudes Towards Language Variation: Social and Applied Contexts.

SUMMARY

Sevinj Aziz

WHY ACCENTS MATTER IN ENGLISH

This article delves into the intricate world of English language accents, examining their profound impact on identity, communication, and social perception. It explores how accents serve as more than mere variations in pronunciation; they are emblematic of cultural heritage, regional diversity, and personal identity. The discussion extends to the role of accents in professional and educational settings, where they often influence perceptions of credibility and competence. This piece also addresses the evolution of accents in an increasingly globalized world, analyzing how demographic shifts and technological advancements shape the way English is spoken and understood. Furthermore, it scrutinizes the portrayal of accents in media and entertainment, assessing recent trends

towards more authentic and inclusive representations. The article emphasizes the importance of understanding and respecting accent diversity as a step towards fostering effective communication and cultural empathy in our interconnected world.

Keywords: *English Language Accents, Linguistic Identity, Communication Barriers, Globalization, Accent Bias, Media Representation, Professional Communication, Accent Evolution, Technological Impact, Cultural Diversity*

РЕЗЮМЕ

Севиндж Азиз

ПОЧЕМУ АКЦЕНТЫ ИМЕЮТ ЗНАЧЕНИЕ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Эта статья погружается в сложный мир акцентов английского языка, исследуя их глубокое влияние на идентичность, общение и социальное восприятие. В нем исследуется, как акценты представляют собой нечто большее, чем просто варианты произношения; они являются символами культурного наследия, регионального разнообразия и личной идентичности. Обсуждение распространяется на роль акцентов в профессиональной и образовательной среде, где они часто влияют на восприятие авторитета и компетентности. В этой статье также рассматривается эволюция акцентов во все более глобализированном мире, анализируется, как демографические сдвиги и технологические достижения влияют на то, как говорят и понимают английский язык. Кроме того, он тщательно изучает изображение акцентов в средствах массовой информации и сфере развлечений, оценивая последние тенденции к более аутентичным и инклюзивным представлениям. В статье подчеркивается важность понимания и уважения разнообразия акцентов как шага на пути к развитию эффективного общения и культурной эмпатии в нашем взаимосвязанном мире.

Ключевые слова: *Акценты английского языка, языковая идентичность, коммуникативные барьеры, глобализация, предвзятость акцента, репрезентация в СМИ, профессиональная коммуникация, эволюция акцента, технологическое влияние, культурное разнообразие*

İNGİLİS DİLİNDƏ FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN TƏRKİBİNDƏ SAYLARIN MODELLEŞMƏSİNƏ DAİR

SƏRCAN SADIQOVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti

sarjansadigova@gmail.com

Məqalə İngilis dilində frazeoloji birləşmələrin tərkibində sayların modelləşməsindən bəhs edir. Burada göstərilir ki, frazeologizmlərin araşdırılması müasir dilçiliyin aktual problemlərindən hesab olunur. Müəllif qeyd edir ki, say tərkibli frazeoloji birləşmələr müxtəlif sistemli dillərdə fərqli formalarda aşkara çıxır və bu nöqteyi nəzərdən də modelləşdirilir. Məqalədə İngilis dilində digər nitq hissələri ilə yanaşı, sayların da frazeologizmlərin tərkibində yer alması və bu zaman onların say+isim və say +say konstruksiyasında modelləşməsi məsələləri diqqət mərkəzinə çəkilir.

Məqalə araşdırır ki, frazeoloji birləşmələrin tərkibində eyni zamanda iki eyni və ya iki fərqli saylar işlənə bilər. Həmçinin sayların belə sabit birləşmələrdə modelləşməsi onların söz birləşməsi və cümlə şəklində ifadəsi ilə təcəssüm olunur. Sonda müəllif belə qənaətə gəlir ki, say tərkibli frazeoloji birləşmələr ilə xalqın milli və mədəni kodeksi aşkara çıxır və onlar müxtəlif xalqların dünyagörüşündə əhəmiyyətli rol oynayır. Məhsuldarlıq baxımından isə, miqdarlıq bildirən saylar, əsasən də natural ədədlər frazeoloji birləşmələrdə dominant mövqeyi ilə seçilir.

Açar sözlər: *Dilçilik, ingilis dili, say anlayışı, say tərkibli frazeoloji birləşmələr, miqdar sayları.*

“Frazeoloji birləşmələr tarixin dərinliklərindən gələrək öz milli dəyərləri ilə mənsub olduğu xalqın həyatında, dilində yaşamış, daim zənginləşmiş, yenilənmiş, dilin milli keyfiyyətlərini qoruyaraq sabitləşmiş, xalqın məişətini, etnoqrafiyasını və mədəniyyətini özündə əks etdirmişdir.” [5, s. 8]. **Frazeoloji vahidlər xalqın həyat tərzini, maraqlarını, qayğı, adət və ənənələrini, tarixi və mənəvi təkamülünü, etik və estetik dəyərlər sistemini əks etdirir** [6, s. 164].

Frazeologizmlərin tədqiqi müasir dilçiliyin aktual istiqamətlərindən biridir. Bu nöqteyi nəzərdən, say tərkibli frazeoloji birləşmələrin təhlili də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür birləşmələr bir çox dillərin frazeoloji fondunda mühüm yer tutur. Belə ifadələr dilin semantik imkanlarını genişləndirir.

Say anlayışı insanların əməli fəaliyyətində ayrı-ayrı obyektlərin sayılmasından yaranmışdır. İstənilən bilik obyektini kəmiyyət dəyişikliyinə məruz qalır. Bu zaman əsas vəzifə sayların obyektiv mənasını tamamilə itirərək yüksək mücərrədlik dərəcəsinə çatdığı ana qədər kəmiyyət kateqoriyasının formalaşmasının bəzi mərhələlərini izləməkdən ibarətdir. Kəmiyyət kateqoriyasının mücərrəd, ümumiləşdirilmiş təfəkkür kimi formalaşması, ilk növbədə, sayın leksik və qrammatik kateqoriyalarında öz əksini tapmışdır.

Frazeologizmlər standartında üslub xüsusiyyətlərinin mətnə yer alması praqmatika elmi ilə bağlıdır. Frazeoloji birləşmə mətnə, kontekstdən təcrid olunduqda onun sadəcə əsas istinad mənası görünür. Belə halda praqmatika həmin frazeoloji birləşmənin necə və nə üçün yaranması istiqamətində aşkar olunur. Mətn daxilində onun praqmatik əhəmiyyət daşması bu frazeoloji birləşmənin nə üçün məhz qeyd olunan məqamda istifadə olunması ilə bağlıdır.

Frazeologizmlər koqnitiv paradigmadan baxıldıqda mikromətn hesab edilə bilər. Bu mikromətn dil daşıyıcısı vasitəsilə frazeoloji vahidin mənasında gizlənən semantik məlumatların hamısını özündə birləşdirir. Həmin mənalara sətərlə sətərə daşıyır, frazeologizmlərin formalaşmasında və yaranmasında iştirak etmiş ekstralingvistik amillər əsasında öz şərhini tapır.

Dil tədqiqatında sintaksis modelləşdirilmə tətbiq oluna bilməsi ilə seçilən ümumi nəzəri mövzudur. Aşağıdakı kateqoriyalar problemin aktuallığının əsas determinantlarını ən yaxşı şəkildə təsvir edir:

- model konkret sinfə aid olan vahidlərin toplanmasına imkan verir; onların eyni modelə uyğun qurulması ifadə planı ilə məzmun planı arasında qanunauyğunluğun axtarışı üçün material təklif edir;

- müxtəlif sistemli dillərin eyni modeli əsasında söz birləşməsinin tərcüməsinin ümumi prinsiplərinin müəyyən edilməsini asanlaşdırır;

- dil vahidlərinin birləşməsinin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən etməyə imkan verir;

- potensial söz birləşməsi modelləri toplusunu qurmaq mümkündür.

Birləşmənin tərkib elementlərinin nitq hissələrinə aid olması tələbinə əsaslanaraq, çoxsaylı tədqiqatlarda söz birləşmə modelləri yaradılmışdır. Son tədqiqatlara görə söz birləşmələri iki əsas növə bölünür: Birincisi, feil iştirakı ilə yaranan frazeoloji birləşmələr; ikincisi, isimlərin iştirakı ilə yaranan frazeoloji birləşmələr. Feil birləşmələrində komponentlərdən biri feil, isim birləşmələrində isə bütün komponentlər isim olmalıdır.

Həm feil, həm də isim ifadələri komponentin kəmiyyətinə görə modelləşdirilə bilər. Bundan başqa, dilçilikdə sayları ehtiva edən frazeoloji birləşmələr qrupu da frazeologizmlərin tərkibində onların struktur-semantik modelləşməsinə imkan yaradan amillərdəndir.

Say tərkibli söz birləşmələrinin müxtəlif sistemli dillərdə fərqli formaları aşkara çıxır. Bu cəhət dil sistemindəki fərqlərdən qaynaqlanır. Bu baxımdan, müxtəlif sistemli dillərdə say tərkibli birləşmələrin modelləşdirilməsi, ilk növbədə, hər bir dil üçün ayrıca aparılmalı, əldə olunan nəticələr isə tipoloji tədqiqata cəlb edilməlidir. Bununla belə, say adları dilçilikdə morfologiyada həmişə diqqət mərkəzinə çəkilir. Hər şeydən əvvəl, say komponentli frazeoloji birləşmələr mətnə emosionallıq bə bədiilik gətirir.

Konkret sayları ifadə edən birləşmələr iki və daha artıq sözdən ibarət olur. Bütün saylar dilin lüğət tərkibinin vahididir. Lakin lüğətlərə miqdar, kəsr, sıra saylarının hər biri daxil edilmir. Ədədlər çoxluğu sonsuzdur. Bu isə sonsuz miqdarda leksik vahidi əhatə edir ki, onların əsas hissəsi iki və daha artıq sözdən təşkil olunur. Bu adlar söz birləşməsi deyil, adi leksik vahid sayılır və struktura görə mürəkkəb hesab olunur.

İngilis dilində frazeoloji birləşmələrin tərkibində saylar birləşmənin birinci komponenti kimi işlənir. Say birləşmələri modeli ümumi şəkildə say+say və say+isim formasında qəbul oluna bilər. Bu model dünya dillərinin əksəriyyətində eyni struktur ilə səciyyələnir.

İngilis dilində bəzi frazeoloji birləşmələrin tərkibində eyni zamanda iki müxtəlif say iştirak edə bilər. Bu zaman sayların sıralanması fərqli olur. Birləşmələrin tərkibindəki həmin saylar ya fərqli (*five will get you ten* “əmin olmaq, bütün imkanları ilə”; *at six and seven* “alt-üst olmaq, çaş-baş halda, fikir ayrılığında olmaq”; *nine-to-five attitude* “işçinin işdə qalmaq üçün tələb olunan minimumu yerinə yetirdiyi işə yanaşması”; *twenty-four seven* “yeddi iyirmi dörd saat, hər zaman (24/7)”; *nine times out of ten* “çox hallarda, demək olar ki həmişə”), ya da eyni (“*put two and two together* “tutuşdurmaq, işin nə yerdə olduğunu duymaq”; *one by one* “bir-bir”) ola bilər. Bəzi frazeoloji birləşmələrdə iştirak edən iki müxtəlif saydan biri *one* sayı, digəri isə fərqli say ola bilər. Onların bir qisminə “one” sayı əvvəl, digər saylar isə sonra işlənir; digər qisminə isə əvvəl başqa saylar, sonra isə “one” sayı gəlir. *Two heads are better than one* “ağıl ağıldan üstündür”; *be six of one and half a dozen of the other* “bu eyni şeydir, yalnız adında fərq var, ya keçəl Həsən, ya Həsən keçəl”; *one or two* “bir az”; *one with a plough, seven with a spoon* “bir ağıllı beş min başı saxlar”. Bu saylar içərisində “iki, altı, yeddi” saylarını xüsusilə vurğulamaq olar.

Say tərkibli birləşmələrdə komponentin birinin qoşa söz olduğu birləşmələr də qeydə alınır. Bu tipli birləşmələrdə də iki model fərqləndirilir. Qoşa sözdə eyni say təkrarlanır və ya qoşa sözdə iki fərqli say təkrarlanır: bir-bir, iki-iki, on-on, üç-dörd, bir-iki, beş-altı, yeddi-səkkiz və s. Sayların işləndiyi frazeoloji birləşmələrdə komponentlərdən birinin qoşa söz olduğu formalara, yəni eyni sayın təkrarlanmasına da rast gəlmək mümkündür. Məsələn: *to go fifty-fifty* (ata malı kimi bölmək) ifadəsində *fifty* sayı təkrarlanmış şəkildə istifadə edilir [1, s. 40-42].

Frazeoloji birləşmələrin struktur-qrammatik təsnifatında iki bölgü geniş yayılmışdır. Bu bölgüyə əsasən birinci qrupa söz birləşməsi formasında olan frazeoloji birləşmələr (“all in one piece” *sağ salamat*, “(as) cross as two sticks” *cin atına minmiş*, “a two faced person” *ikiüzlü adam*,

“the first days of winter” *böyük çillə* [3, s.416], “under seven seals/under seven locks and seals” *möhürlü şəkildə*, *berk gizlədilmiş* [3, s.340], “as thick as two short planks” *başı boş olmaq* [3, s.274],

ikinci qrupuna isə cümlə formasında olan frazeologizmlər (“someone has two minds” *hərdəmxəyal insan*, “a cat has nine lives” *doqquz canlı*, “you are one in a million” *səndən yoxdur* [4 s.574], “two heads are better than one” *ağıl ağıldan üstündür* [4, s.87], “second thoughts are best” *yüz ölç bir biç* [4, s.952] aiddir. Bu qruplaşmanı qeyri-predikativ və predikativ frazeologizmlər şəklində də vermək olar [2, s.115].

Sayların yanaşı işlənməsi ilə əmələ gələn birləşmələrin təsnifatı üçün yekdil bir fikir formalaşdırmaq əhəmiyyətlidir. Bunun üçün say birləşmələri ilə say tərkibli birləşmələri ayırmaq məsələsini müqayisə etmək olar. Konkret say adlarını bildirən birləşmələr, adətən, sözə bərabər tutulur, leksik vahid kimi, morfolojiyada say bəhsində öyrənilir. Say tərkibli birləşmələr və onların semantikasının bir sıra cəhətləri vardır. Bu cəhətlər birləşmənin işlənmə xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Lakin başqa nitq hissələri ilə müqayisədə frazeologizmlərin tərkibində sayların işlənməsi halları azlıq təşkil edir. Burada sıra saylarını xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Frazeologizmlərin tərkibində mürəkkəb tərkibi sayların və sıra saylarının işlənməsinə az rast gəlirik. Miqdar saylarının işlənmə halları isə çoxluq təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, say tərkibli birləşmələrdən natural ədədlər işləkliyinə görə məhsuldardır.

Nəticə

Yuxarıda qeyd olunan nüanslara əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, saylar təkə mücərrəd struktur və bir varlıq daxilində müxtəlif kateqoriyaların potensial dialektikası deyil, həmçinin dil vasitəsilə özünün əsas xassələrini reallaşdırma bilən çoxölçülü anlayışdır. Frazeoloji vahidlərin özləri hər bir dil mədəniyyətində dünyanın mental frazeoloji mənzərəsinin xüsusiyyətlərini əks etdirən mədəni-konseptual sistemin unikal seqmentini əks etdirir. Say komponentli frazeoloji vahidlər mətnin gözəlliyini, onun oxucuya təsirini artırmaq üçün obrazlı vasitə olduğundan təbiidir ki, yazıçılar tərəfindən mətnlərdə geniş şəkildə istifadə olunur. Bu vahidlər müvafiq struktura, semantikaya və praqmatikaya malik dil konstruksiyalarına aiddir. Say tərkibli frazeologizmlərdən miqdar say tərkibli olanları daha məhsuldar hesab olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev, İ.B. Müxtəlif sistemli dillərdə say tərkibli söz birləşmələrinin modelləşdirilməsi haqqında // Müasir dilçiliyin aktual problemləri, –Sumqayıt: 24-25 noyabr, –2016, – s. 40-42.
2. Mirzəyeva, A. Cümlə şəklində olan frazeologizmlər // –Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, İpək Yolu, No.2, –2018. –s.115-121.
3. Vəliyeva, N. Azərbaycanca-İngiliscə-Rusca frazeoloji lüğət: [2 cildə] / N. Vəliyeva. –Bakı, Azər nəşr, –c.1. –2010. –988 s.
4. Vəliyeva, N. Azərbaycanca-İngiliscə-Rusca frazeoloji lüğət: [2 cildə] / N.Vəliyeva. –Bakı: –Azər nəşr, –c. 2. –2010. –984 s.
5. Tahirova, V.İ. Azərbaycan dilində məkan və zaman bildirən frazeoloji birləşmələr / V.İ.Tahirova. – Bakı: Elm və təhsil, –2018. –144 s.
6. Andreici, T.M. Translation of phrasemes. Equivalence and Nonequivalence // –Romania: West University of Timișoara, Professional Communication and Translation Studies, –2016. Sep. – p.153-166.

SUMMARY

Sarjan İslam gizi Sadigova

ON THE MODELING OF NUMBERS IN PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH

The article deals with the modeling of numbers in phraseological units in English. Here it is shown that the study of phraseologisms is considered one of the actual problems of modern linguistics. The author notes that phraseological combinations with number content appear in different forms in languages with different systems and are modeled from this point of view. In the article, along with other parts of speech in English, numbers are included in phraseologisms and their modeling in number+noun and number+number constructions is brought into the center of attention.

The article examines whether two identical or two different numbers can be used in phraseological combinations at the same time. Also, the modeling of numbers in such stable combinations is embodied by their expression in the form of word combinations and sentences. In the end, the author comes to the conclusion that the national and cultural codex of the people is revealed by phraseological combinations containing numbers, and they play an important role in the outlook of different peoples. In terms of productivity, quantitative numbers, mainly natural numbers, are distinguished by their dominant position in phraseological combinations.

Key words: *Linguistics, English language, the concept of number, number-containing phraseological units, quantity numbers.*

РЕЗЬМЕ

Саржан Ислам кызы Садыгова

О МОДЕЛИРОВАНИИ ЧИСЕЛ ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье речь идет о моделировании чисел во фразеологизмах английского языка. Здесь показано, что изучение фразеологизмов считается одной из актуальных проблем современного языкознания. Автор отмечает, что фразеологические сочетания с числовым содержанием в разных системах языков проявляются в разных формах и моделируются с этой точки зрения. В статье наряду с другими частями речи в английском языке числа входят в состав фразеологизмов и в центр внимания ставится их моделирование в конструкциях число+существительное и число+число.

В статье исследуется, могут ли во фразеологических сочетаниях одновременно использоваться два одинаковых или два разных числа. Также моделирование чисел в таких устойчивых сочетаниях воплощается в их выражении в виде словосочетаний и предложений. В конечном итоге автор приходит к выводу, что национально-культурный кодекс народа раскрывается фразеологическими сочетаниями, содержащими числа, и они играют важную роль в мировоззрении разных народов. По продуктивности количественные числа, преимущественно натуральные, отличаются доминирующим положением во фразеологических сочетаниях.

Ключевые слова: *Языкознание, английский язык, понятие числа, числосодержащие фразеологизмы, количественные числа.*

İNGİLIS DILI DƏRSLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASINDA TEXNOLOGIYANIN ROLU

FATİMƏ İSMAYILLI

Naxçıvan Dövlət Universiteti
fatima-ismailova-96@mail.ru

Xarici dillərin öyrənilməsi və tədrisində texnologiyanın istifadəsi son illərdə texnologiyanın sürətli inkişafına uyğun olaraq daha da məşhurlaşmışdır. Müasir dövrdə ingilis dili müəllimləri texnoloji inkişafı sinif mühitinə daxil etməyin yollarını axtarır və “rəqəmsal şagirdlər” kimi tanınan hazırkı şagirdlərin diqqətini cəlb etməyə çalışırlar.

Digər tərəfdən, xarici dil tədrisi üçün istifadə olunan İKT vasitələri və mənbələrindəki bu sürətli inkişaf həm yaxşı imkanlar, həm də bir sıra çətinliklər yaradır. Məsələn, bəzi müəllimlər texnoloji inkişafı daima izləyir və texnologiyayı sinif mühitə mümkün qədər daxil etməyə çalışır, bəziləri isə uğursuz olduqlarını hiss edir və sinif şəraitində bu vasitədən uzaq dururlar. Bu, bəzi şagirdlərin xarici dil öyrənmə prosesində texnologiyanın verdiyi imkanlarından məhrum olmaları ilə nəticələnir, bəziləri isə tam işlək olmayan İKT vasitələri ilə vaxt itirirlər. Əslində texnologiyanın qulu olmaq və ya texnologiyayı dərslərdən uzaq tutmaq məsləhət deyil. Burada vacib olan, zəngin bir dil bacarığı mənbəyi təmin edən və tədris verdişlərinin mahiyyətini qəti və təsirli bir şəkildə dəyişdirmiş sayılan texnologiyadan istifadə edə bilməkdir.

Başqa sözlə, hansı texnoloji vasitələrin hansı dil bacarıqlarına yönəldiyini və öyrənmə nəzəriyyəsinin onları dəstəklədiyini bilmək müəllimlərin işini asanlaşdıracaq və texnologiyalardan daha məharətlə istifadə etmələrini təmin edəcəkdir. İKT-REV layihəsi xarici dil öyrənmək və öyrətməkdə tələbələrin ehtiyaclarına uyğun olaraq mövcud İKT vasitələrindən istifadə etmək və pedaqoji yanaşmaları düzəltmək bacarığını artırmağı hədəfləyir.

Açar sözlər: *Texnologiya, İKT, texnoloji inteqrasiya, xarici dil tədrisi, İKT vasitələri*

Giriş

Xarici dillərin öyrənilməsi və tədrisində texnologiyanın istifadəsi son illərdə texnologiyanın sürətli inkişafına uyğun olaraq daha da məşhurlaşmışdır. Şagirdlər gündəlik həyatlarında - sinifdən kənarında texnologiyadan istifadə edir? habelə bir çox təhsil müəssisəsi texnologiyaya investisiya qoyur.

Bu məqamda vacib olan, zəngin bir dil bacarığı mənbəyi təmin edən və tədris verdişlərinin mahiyyətini qəti və təsirli bir şəkildə dəyişdirən texnologiyadan istifadə edə bilməkdir. Başqa sözlə, hansı texnoloji vasitələrin hansı dil bacarıqlarına yönəldiyini və öyrənmə nəzəriyyəsinin onları dəstəklədiyini bilmək müəllimlərin işini asanlaşdıracaq və texnologiyalardan daha ustalıqla istifadə etmələrini təmin edəcəkdir.

İngilis dilinin öyrənilməsində fərqli yanaşma və metodlar arasındakı əlaqəni nəzərə alaraq müəllimlər istifadə edəcəkləri İKT vasitələrini seçməli və bu vasitələrdən istifadəni effektiv şəkildə öyrətməyin nəzəriyyəsinə xəbərdar olmalıdırlar. Buna görə müəllimlərin aşağıdakı suallara cavab tapması lazımdır:

1. Kompüter yardımı ilə dil öyrənmə və öyrənməyə fərqli yanaşmalar arasında nə kimi əlaqə var?

2. Rəqəmsal bacarıq nədir?

3. İngilis dili müəllimləri dil öyrənmək üçün texnologiyadan istifadə etmək üçün hansı bacarıqlara ehtiyac duyurlar?

4. İKT materialları dil öyrənməyə necə kömək edir?

Texnologiyadan səmərəli istifadə etmək üçün bacarıqlı ingilis dili müəllimlərinə olan ehtiyac

Texnologiyanın dil öyrənmə prosesinə inteqrasiyası, təhsil texnologiyasında davamlı irəliləyişlə paralel olaraq uzun müddətdir müzakirə olunur. Müvafiq ədəbiyyatlarda hazırkı tədqiqatların əsas məqsədi, şagirdlərin texnologiyanı daha yaxşı öyrənmələrinə kömək etmək bacarıqlarına diqqət yetirməkdir.

Bununla yanaşı, ingilis dili müəllimlərinin lazımi bacarıqları da texnologiyadan səmərəli istifadə üçün vacib olmalıdır [5, 67]. Müasir ədəbiyyatlar göstərir ki, müəllimlərin texnologiyaya inteqrasiya etmək bacarıqlarını sadalamaq tədris proqramının mürəkkəbliyi və lazımi inkişaf nəzərə alınmaqla aparılmalıdır [5, 74].

Texnologiyanın istifadəsi baxımından dil müəllimlərinin daha yaxşı peşəkar inkişafı üçün materialları daha yaxşı bilmələri və kompüterdən dərs zamanı düzgün istifadə etmələri tələb olunur. İngilis dili tədrisi üçün texnoloji inteqrasiyası ilə bağlı bacarıqlar - bəzi əsas proqramlardan istifadə etmək, İKT məsələlərini və məhdudiyətlərini həll etmək və s. kimi əsas texniki bacarıqlarla pedaqoji bacarıqları birləşdirmək lazımdır.

Kompüter əsaslı təhsil sistemi

Kompüter sisteminə əsaslanan təhsil son illərdə ən çox müzakirə olunan mövzulardan biridir. Artıq təhsilin yalnız bir məktəbin damında olmadığı, öyrənmə prosesinin məktəbdən sonra da davam etdiyi və hətta bütün həyatı əhatə etdiyi məlum məsələdir.

Təhsil sisteminin məqsədlərindən biri insanlara öyrənməyi öyrətmək və təhsillərini həyatları boyu davam etdirməyin yollarını göstərməkdir. Bu vəziyyətdə, fərdlər orta məktəbdən sonra təhsillərini davam etdirmələrinə imkan verən bacarıqlarla təmin edilməlidir [2, s.8].

İnsanların ingilis dilini öyrənməsinin davamlılığını təmin edəcək bacarıqları mənimsəmə yollarından biri də informasiya əsrinin məhsulu olan kompüterin köməyi ilə öyrənməkdir. Bu halda kompüter vasitəsilə müəllimlər dinləmə danışıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində səsli dialoqlardan istifadə edə bilirlər.

Kompüter əsaslı ingilis dili tədrisi dörd əsas amildən asılıdır:

1. Kompüter dəstəklə tədris materiallarından istifadə edən şagirdlər işlərinə daha uzun müddət davam edirlər.
2. Şagirdlər ingilis dilində sözləri daha sürətli öyrənirlər.
3. Şagirdlər yaş və ehtiyaclarına uyğun dil materiallarıyla işləyirlər. Bu fərdi tədris forması səmərəliliyini artırır.
4. Dərs istənilən vaxt təkrarlana bilər.

Beləliklə, həddindən artıq işləmək əvəzinə texnologiyanın yeniliklərinə uyğunlaşaraq daha səmərəli işləyə bilən fərdlər inkişaf etdirilə bilər. Kompüter əsaslı ingilis dili təliminin təhsil dəyərinin artması nəticəsində bir çox ölkədə, xüsusən də ABŞ-da bu mövzuda tədqiqatlar və layihələr həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Mobil telefon vasitəsilə təhsil

2010-cu ildə "mobil öyrənmə" ortaya çıxmışdır. Mobil öyrənmə, mobil texnologiyaların və internetin istifadəsinə əsaslanan, insanların "istənilən zaman" və "istənilən yerdə" təhsil materiallarına daxil olmasına və istifadə etməsinə imkan verən yeni bir öyrənmə modelidir.

Mobil təhsildə fərdlər rəqəmsal təhsil məzmununa tabletlər, smartfonlar və elektron oxucular kimi mobil cihazlar vasitəsilə daxil ola bilirlər. Mobil öyrənmə vasitələri zaman və məkan rahatlığı, hərəkətilik və şəbəkə bağlantısı kimi xüsusiyyətləri öyrənməyi asanlaşdırır.

Bu təlim modeli,

- Şagirdlərin öyrənmə sürətini təyin edə biləcək xüsusi təlim;
- İnsanların qrup şəklində çalışdıqları və bir-birlərinin öyrənmələrinə kömək etdikləri birgə öyrənmə və s. vasitəsidir.

Doulingon, smartfonlarda ingilis dilini öyrənmək üçün istifadə edə biləcəyimiz ən populyar dil tətbiqidir. Bu tətbiqi pulsuz və pullu seçimlərlə telefona yükləmək mümkündür. Duolingo ilə İngilis, Alman, Rus və Fransız dillərini öyrənmək mümkündür [3, 44]. Proqram hər 15 dəqiqədən

bir sözlərin təkrarlanması üçün bildiriş göndərməklə bərabər, yeni sözlərin və onların cümlədə istifadəsiylə bağlı gündəlik 20 dəqiqəlik dərslər təmin edir.

Pandemiya dövründə ingilis dilinin öyrənilməsi

Bəzi ölkələrdə koronavirus dövründə "evdə qal" sistemi yumuşaldılsa da, xüsusilə şagirdlər üçün karantin müddəti davam edir. Bu baxımdan şagirdlərin evdə özlərini və ingilis dili bacarıqlarını artırma bilməsi üçün ən düzgün yanaşma, onlayn kurs platformalarından istifadə etməkdir.

Bəs yeni bir dil öyrənmək və ya mövcud xarici dili inkişaf etdirmək üçün nələrlə etmək olar? İngilis dili bilikləri bu gün təhsil və ticarətdə ən çox üstünlük verilər kriteriyalardan biridir. İngilis dili bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün pandemiya dövründə ən yaxşı onlayn öyrənmə metodları aşağıdakılardır:

Livemocha

14 milyondan çox qeydiyyatdan keçmiş istifadəçisi olan Livemocha, onlayn dil öyrənmək üçün əla bir platformadır. Oxu, yazı, dinləmə və danışmaq bölmələri daha sonra öyrənilənləri birləşdirmək üçün istifadə edilə biləcək bütün materialları təklif edir. Ənənəvi tədris metodlarından istifadə edən dünyanın ən böyük onlayn dil öyrənmə platforması olan Livemocha pulsuzdur.

Lingualia

500.000-dən çox istifadəçinin dili olan Lingualia, dünyanın hər yerindən yeni dostlar tapmağa imkan yaradan və bu insanlarla öyrənilən dildən istifadə etməyə əlverişli bir mühit yaradan saytdır. Çevik bir öyrənmə metodu təklif edən Lingualia, kompüterdə və ya mobil telefonda istənilən yerdə daxil ola biləcəyimiz onlayn dərslər, testlər və məşqlər təklif edir.

Babbel

Dünyanın ən yaxşı onlayn dil öyrənmə saytlarından biri olan Babbel, başdan ayağa yeni bir dil öyrənmək istəyən insanlar üçün yaradılmışdır. Sıfırdan, səyahət və ya mədəniyyət kimi ən sevilməyən mövzulara yönəlməyə kömək edə bilən platforma, praktik danışmalar yolu ilə öyrənməyi asanlaşdırır. Eyni zamanda, sözləri tərcümə etmək üçün tətbiq İspan, Alman, Rus və Norveç daxil olmaqla 14 dildən birini seçməyə imkan verir.

Busuu

Ən sürətli xarici dil öyrənmə saytlarından biri olan Busuu'nun 100 milyondan çox istifadəçisi var. İspan və yapon da daxil olmaqla 12 dildən birini öyrənməyə imkan verən Busuu, gündə yalnız 1 dərslə 10 dəqiqə vaxt sərf edən çox faydalı və sadə bir interfeysə malikdir.

Nəticə

Nəticə olaraq, dilçilikdə və təhsildə texnologiyanın istifadəsi bu gün qaçılmazdır. Fərdi şəxslərin ehtiyaclarına və texnoloji imkanların istifadəsinə uyğun təlim həm müəllim, həm də tələbə üçün bir çox fayda təmin edir. Buradakı əsas şey, texnologiyanın müəyyən bir məqsəd üçün şüurlu, düzgün və sistemli şəkildə istifadə edilməsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Erdem A.A. (2019) "Bloom'un dijital taksonomisi; təhsilə dair mənbə", <http://burtonslifelearning.pbworks.com/f/BloomDigitalTaxonomy2001.pdf> - 2019.
2. Adnan T.A. (2019) "Dijital dünyamı doğdunuz? Pedagoji və bilgisayar destekli öğrenme". İstanbul, Kayak: 407 s.
3. Walker A.G. (2013) "Texnologiyayla Gəliştirilmiş Dil Öğrenimi: teori ve pratiği birbirine bağlamak" İzmir, Oxford yayım evi: 348 s.
4. Warschauer M.R. (2016) "Computer-assisted language learning". London, Oxford press: 547 p.
5. Hampel R.A. (2015) "Development of online language teaching: Research-based pedagogies and reflective practices". London, TT press: 470 p.

SUMMARY

Fatima Ismaili

THE ROLE OF TECHNOLOGY IN MAKING ENGLISH LANGUAGE LESSONS MORE EFFECTIVE

The use of technology in the study and teaching of foreign languages has become more popular in recent years due to the rapid development of technology. In modern times, English teachers are looking for ways to integrate technological development into the classroom environment and to attract the attention of today's students, known as 'digital learners'. On the other hand, this rapid development in ICT tools and resources used for foreign language teaching creates both good opportunities and a number of challenges. For example, some teachers are constantly monitoring technological developments and trying to integrate technology into the classroom environment as much as possible, while others feel that they have failed and stay away from this tool in the classroom. This results in some students being deprived of the opportunities provided by technology in the process of learning a foreign language, while others waste time with ICT tools that are not fully operational.

In fact, it is not advisable to be a slave to technology or to keep technology away from lessons. What is important here is to be able to use technology that provides a rich source of language skills and that is considered to have radically and effectively changed the nature of teaching habits.

In other words, knowing which technology tools focus on which language skills and which learning theory supports them will make it easier for teachers to use technology more skillfully. The ICT-REV project aims to increase students' ability to use existing ICT tools and adjust pedagogical approaches to learning and teaching a foreign language according to their needs.

Keywords: *Technology, ICT, technological integration, foreign language teaching, ICT tools*

РЕЗЮМЕ

Фатима Исмаиллы

РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ УРОКОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Использование технологий при изучении и преподавании иностранных языков стало более популярным в последние годы из-за быстрого развития технологий. В наше время учителя английского языка ищут способы интегрировать технологические разработки в учебную среду и привлечь внимание сегодняшних студентов, известных как «цифровые ученики». С другой стороны, такое быстрое развитие инструментов и ресурсов ИКТ, используемых для преподавания иностранных языков, создает как хорошие возможности, так и ряд проблем. Например, некоторые учителя постоянно следят за технологическими разработками и стараются максимально интегрировать технологии в учебную среду, в то время как другие чувствуют, что им это не удалось, и держатся подальше от этого инструмента в классе. Это приводит к тому, что некоторые студенты лишаются возможностей, предоставляемых технологиями в процессе изучения иностранного языка, а другие тратят время на инструменты ИКТ, которые не работают в полной мере.

На самом деле нецелесообразно быть рабом технологий или не допускать использования технологий на уроках. Здесь важно иметь возможность использовать технологии, которые обеспечивают богатый источник языковых навыков и которые, как считается, радикально и эффективно изменили характер преподавательских привычек.

Другими словами, знание того, какие технологические инструменты ориентированы на те или иные языковые навыки и какая теория обучения их поддерживает, поможет учителям более умело использовать технологии. Проект ICT-REV направлен на повышение способности учащихся использовать существующие инструменты ИКТ и корректировать

педагогические подходы к изучению и преподаванию иностранного языка в соответствии с их потребностями.

Ключевые слова: *технологии, ИКТ, технологическая интеграция, обучение иностранному языку, инструменты ИКТ.*

LANGUAGE AND THOUGHT: EXPLORING PHILOSOPHICAL CONNECTIONS

HASAN ALISOY

Nakhchivan State University

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-0247-476X>

alisoyhasan@ndu.edu.az

Bu məqalə dil və fəlsəfə arasındakı dərin əlaqəni araşdırır, onun tarixi perspektivlərdən müasir müzakirələrə qədər təkamülünü izləyir. Wittgenstein və Chomsky kimi əsas mütəfəkkirlərin töhfələrini vurğulayaraq, müzakirə dilin fəlsəfi araşdırma üçün bir vasitə kimi necə xidmət etdiyini və fəlsəfi anlayışların öz növbəsində linqvistik strukturları və istifadəni necə formalaşdırdığını araşdırır. Məqalə daha sonra linqvistik nisbilik və rəqəmsal ünsiyyətin təsiri ilə bağlı müasir müzakirələrə nəzər salaraq bu qarşılıqlı əlaqənin dinamik və daim inkişaf edən xarakterini və onun insan idrakını və mədəniyyətini anlamaqdakı əhəmiyyətini vurğulayır.

Açar sözlər: Dil, Fəlsəfə, Linqvistik Nisbilik, Wittgenstein, Chomsky, Digital Communication, Cognitive Science, Hermenevtika, Semantika, Fəlsəfi Sorğu.

Introduction

Language, an intrinsic facet of human existence, serves not just as a medium of communication but as a foundational element shaping our perception, understanding, and interaction with the world. It is through language that we express our deepest thoughts, construct our realities, and connect with others. The intricate relationship between language and philosophy, therefore, is both inevitable and profound. Philosophers like Wittgenstein (1953) and Chomsky (1957) have extensively explored this nexus, suggesting that our language is not merely a tool for expression but also a framework that shapes our thought processes and philosophical understandings.

This article aims to delve into the rich tapestry of the relationship between language and philosophy. We will explore how language acts as a vehicle for philosophical inquiry and, conversely, how philosophical ideas influence and shape the evolution of linguistic structures. By examining historical perspectives, key philosophical theories, and contemporary debates, we aim to provide a comprehensive overview of this symbiotic relationship, highlighting its significance in both theoretical and practical realms.

Historical Glimpse

The intersection of language and philosophy has long been a subject of intrigue and debate, with its roots extending back to the ancient philosophers. Plato and Aristotle, for instance, contemplated the relationship between words and their meanings, a fundamental question that continues to resonate in contemporary discussions.

Moving into the modern era, the works of Ludwig Wittgenstein and Noam Chomsky stand as pivotal contributions to this discourse. Wittgenstein, in his early work "Tractatus Logico-Philosophicus" (1922), proposed that the structure of language mirrors the structure of reality, implying a direct correspondence between words and the world (Wittgenstein, 1922). However, his later work, "Philosophical Investigations" (1953), marked a significant shift. Here, Wittgenstein argued that meaning is derived from the use of language in specific contexts, rather than from any inherent correspondence to reality (Wittgenstein, 1953).

Noam Chomsky, on the other hand, revolutionized the field of linguistics with his theory of generative grammar. In "Syntactic Structures" (1957), Chomsky posited that the ability to use language is innately programmed in the human brain, suggesting a deep, underlying structure to all languages (Chomsky, 1957). This view implied that language is not just a cultural artifact but is intimately connected to human cognition and thought processes.

These thinkers, among others, have laid the groundwork for understanding the complex dynamics between language and philosophical inquiry. Their theories continue to influence and inspire contemporary debates, underscoring the timeless nature of this intellectual exploration.

Language as a Philosophical Tool

Language, in its essence, is not just a means of communication but a powerful tool for philosophical exploration and expression. The way we articulate thoughts and ideas is deeply intertwined with how we understand and engage with philosophical concepts. This section examines the pivotal role of language in formulating and expressing philosophical ideas, with a focus on examples where linguistic analysis is central to philosophical arguments.

One of the most prominent examples of language as a philosophical tool is in the realm of metaphysics and ontology. Philosophers often use linguistic analysis to explore questions about existence, reality, and the nature of being. For instance, Heidegger's exploration of the term 'Being' in "Being and Time" (1927) illustrates how language can be employed to delve into complex metaphysical concepts (Heidegger, 1927). Heidegger's analysis of everyday language reveals the often overlooked, yet profound insights into the nature of existence and human experience.

Similarly, in the field of epistemology, language plays a crucial role in understanding and debating concepts of knowledge and truth. The linguistic turn in philosophy, prominently advocated by later Wittgenstein, brought to light how language shapes our understanding of these concepts. Wittgenstein's argument that the meaning of a word is its use in the language (Wittgenstein, 1953) challenges traditional views of knowledge, suggesting that understanding is context-dependent and shaped by linguistic conventions.

Moreover, ethical and moral philosophy also heavily relies on linguistic analysis. Debates on the meaning of ethical terms like 'good', 'right', and 'justice' are central to ethical theory. J.L. Austin's speech act theory, for example, illustrates how utterances are not merely conveying information but performing actions, a concept crucial in understanding ethical language (Austin, 1962).

In these ways, language serves as a foundational tool in philosophical inquiry, allowing for the expression and analysis of complex ideas. The intricate relationship between linguistic structure and philosophical thought is not merely a matter of conveying thoughts but is essential in shaping and defining the very nature of those thoughts.

Philosophical Underpinnings of Language

The intricate relationship between language and philosophy extends beyond the use of language as a tool for philosophical inquiry. Philosophical concepts themselves deeply influence the structures and usage of language. This section delves into the philosophy of language, focusing on the fundamental aspects of meaning, interpretation, and language acquisition, and how they are underpinned by philosophical thought.

The study of meaning in language, or semantics, is a domain where philosophical theories have a profound impact. Philosophers like Frege and Russell have contributed significantly to our understanding of how words convey meaning. Frege's distinction between sense and reference (Frege, 1892) and Russell's theory of descriptions (Russell, 1905) provide insights into how language refers to and describes the world. These theories highlight the complex relationship between linguistic symbols and the objects or concepts they represent, a central theme in the philosophy of language.

Interpretation, another key aspect, involves understanding not just the literal meaning of words, but their intended significance in specific contexts. This is where hermeneutics, the art of interpretation, plays a crucial role. Gadamer's work on hermeneutics (Gadamer, 1960) emphasizes the historical and cultural contexts in which language is interpreted, suggesting that understanding is always influenced by these factors. This perspective underscores the dynamic nature of language, shaped by and shaping the interpreter's worldview.

Language acquisition, a topic explored in depth by Chomsky, also has philosophical underpinnings. Chomsky's theory of a universal grammar (Chomsky, 1957) proposes an innate linguistic structure in the human mind, suggesting that the capacity for language is a fundamental

aspect of human nature. This theory raises philosophical questions about the origin of language and its role in human development, bridging linguistics with philosophical inquiries into human nature and cognition.

In summary, the philosophy of language encompasses a broad range of topics, each deeply intertwined with philosophical concepts. Understanding the philosophical underpinnings of linguistic structures and usage enhances our comprehension of language as a profound and complex human faculty.

Contemporary Perspectives and Debates

In recent years, the interplay between language and philosophy has continued to evolve, giving rise to new debates and theories. This section will explore some of the contemporary perspectives in this field, particularly focusing on how language influences and is influenced by societal and cultural philosophies.

One of the prominent debates in contemporary philosophy of language revolves around the concept of linguistic relativity, often associated with the Sapir-Whorf hypothesis. This theory posits that the structure of a language affects its speakers' worldview and cognition (Whorf, 1956). Contemporary research in cognitive science and linguistics has provided nuanced views on this hypothesis, exploring the extent to which language shapes thought processes and perception of reality.

Another area of contemporary discussion is the role of language in constructing social realities. Postmodern and feminist philosophers, like Judith Butler and Michel Foucault, have examined how language constructs and reinforces societal norms and power structures (Butler, 1990; Foucault, 1972). Butler's concept of performativity, for example, illustrates how gender identities are constructed through repeated linguistic and social practices.

Additionally, the digital age has brought new dimensions to the philosophy of language. The emergence of internet linguistics and digital communication has raised questions about how digital languages, like emojis and internet slang, influence communication and thought. The rapid evolution of these languages challenges traditional notions of linguistic structure and meaning.

The intersection of language and cultural philosophy is also a growing area of interest. Language is seen as a carrier of cultural heritage and identity, leading to discussions about the preservation of endangered languages and the impact of language loss on cultural diversity (Krauss, 1992).

In conclusion, contemporary perspectives on the relationship between language and philosophy reveal a dynamic and evolving discourse. These debates and theories not only deepen our understanding of language but also reflect broader societal and cultural shifts.

Conclusion

In this exploration of the relationship between language and philosophy, we have traversed a landscape rich with historical insights, theoretical frameworks, and contemporary debates. From the foundational work of philosophers like Wittgenstein and Chomsky to the nuanced discussions on linguistic relativity and digital communication, it is evident that language and philosophy are inextricably linked. Language not only serves as a tool for philosophical expression but is also shaped by philosophical thought, influencing our understanding of reality, society, and ourselves.

The journey through the historical perspectives highlighted the evolution of thought regarding language's role in mirroring and constructing reality. The exploration of language as a philosophical tool underscored its significance in ethical, metaphysical, and epistemological inquiries. Delving into the philosophical underpinnings of language, we observed how linguistic structures are deeply intertwined with philosophical concepts of meaning, interpretation, and human nature. The contemporary perspectives revealed the dynamic nature of this relationship, adapting and responding to cultural and societal changes.

As we reflect on these insights, it becomes clear that the relationship between language and philosophy is not static but continually evolving. New technological advancements, shifts in cultural paradigms, and emerging philosophical ideas will undoubtedly continue to shape this relationship.

The study of how language and philosophy interact is more than an academic exercise; it is a window into understanding the very nature of human thought and culture. As we continue to explore this relationship, we may find new ways to understand our world and our place within it, demonstrating the enduring relevance and vitality of this fascinating interplay.

REFERENCES

1. Austin, J.L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
2. Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
3. Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. Mouton & Co.
4. Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Pantheon Books.
5. Frege, G. (1892). On Sense and Reference. In P. Geach & M. Black (Eds.), *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*. Blackwell Publishing.
6. Gadamer, H.G. (1960). *Truth and Method*. Sheed and Ward.
7. Heidegger, M. (1927). *Being and Time*. Harper & Row.
8. Krauss, M. (1992). The World's Languages in Crisis. *Language*, 68(1), 4-10.
9. Russell, B. (1905). On Denoting. *Mind*, 14(56), 479-493.
10. Whorf, B.L. (1956). *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. MIT Press.

SUMMARY

Hasan Alisoy

LANGUAGE AND THOUGHT: EXPLORING PHILOSOPHICAL CONNECTIONS

This article examines the profound relationship between language and philosophy, tracing its evolution from historical perspectives to contemporary debates. By highlighting the contributions of key thinkers like Wittgenstein and Chomsky, the discussion delves into how language serves as a tool for philosophical inquiry and how philosophical concepts, in turn, shape linguistic structures and usage. The article further explores modern debates on linguistic relativity and the impact of digital communication, emphasizing the dynamic and ever-evolving nature of this interplay and its significance in understanding human cognition and culture.

Keywords: *Language, Philosophy, Linguistic Relativity, Wittgenstein, Chomsky, Digital Communication, Cognitive Science, Hermeneutics, Semantics, Philosophical Inquiry.*

РЕЗЮМЕ

Гасан Алисой

ЯЗЫК И МЫШЛЕНИЕ: ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЛОСОФСКИХ СВЯЗЕЙ

В этой статье исследуется глубокая связь между языком и философией, прослеживая ее эволюцию от исторических перспектив до современных дебатов. Подчеркивая вклад таких ключевых мыслителей, как Витгенштейн и Хомский, дискуссия углубляется в то, как язык служит инструментом философских исследований и как философские концепции, в свою очередь, формируют лингвистические структуры и использование. В статье далее исследуются современные дебаты о лингвистической относительности и влиянии цифровой коммуникации, подчеркивая динамичный и постоянно развивающийся характер этого взаимодействия и его значение для понимания человеческого познания и культуры.

Ключевые слова: *язык, философия, лингвистическая относительность, Витгенштейн, Хомский, цифровая коммуникация, когнитивная наука, герменевтика, семантика, философское исследование.*

C.OSTIN VƏ İ.ƏFƏNDİYEVIN ƏSƏRLƏRİNDƏKİ FRAZEOLoji VAHIDLƏRİN ÜMUMİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

SEVINC HÜSEYNOVA

ADU

sevinc747@mail.ru

Açar sözlər: Frazeologiya, yanaşma, assosiasiya, tipologiya, oxşarlıq.

Bədii mətndə qiymətləndirmənin ifadəsi problemləri ilə məşğul olan dilçilər hazırkı tədqiqatlarında çox ölçülü vahid yanaşma seçirlər. Xüsusilə, C.Tompson və S.Hunston nəzəri mövqedən çıxış edirlər ki, bədii mətn çərçivəsində müəyyən hadisə və personajların qiymətləndirilməsi müəllif tərəfindən leksik, qrammatik və uyğun mətnə aid elementlər vasitəsilə hərtərəfli ifadə olunur.

İngilis və Azərbaycan, eləcə də digər dillərdə frazeoloji birləşmələrin meydana gəlməsinin müəlliflər kontekstindəki tipologiyasının öyrənilməsi çox faydalıdır. Buna görə də C.Ostin və İ.Əfəndiyevin əsərlərində frazeoloji birləşmələrin assosiativ əlaqə tiplərini nəzərdən keçirək.

C.Ostində də sifətlər frazeoloji birləşmə yaradıcılığında assosiasiya mənbəyi kimi çıxış edə bilər:

1. There was a disagreeable coldness and forbidding reserve in her reception of me which was equally distressing and unexpected: none of that interesting sensibility or amiable sympathy in her manners and address to me when we first met which should have distinguished our introduction to each other... *Her language was neither warm nor affectionate* (Onun dili nə mehriban, nə də isti(şirin), her expressions of regard were neither animated nor cordial; her arms were not opened to receive me to her heart, though my own were extended *to press to her to mine* [6,10]

2.Unhappy story which your.. - Bədbəxt hekayə :

As the daughter of my most intimate friend, I think you entitled to that knowledge of my *unhappy story* which your mother (bədbəxt hekayəsi) has so often solicited me to give you. [6,:3]

İ.Əfəndiyevin əsərlərinə nəzər salmaq:

1. “Ay işığında ağaran *şoseni tutub* yoluma davam etdim”. [7, 8-9].

“*şoseni tutub* getmək” - yol- predmet assosiasiyası əsasında formalaşmış; “şosse” –yol assosiasiyası metonimikdir, köçürmə əvəzetmə əməliyyatına əsaslanır.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. издательство Ленинградского университета 1963, s:4.
- 2.Виноградов В. В.. Основные понятия русской фразеологии. /■РУДЫ юбил. научной сессии ЛГУ. Л., 1946; 208 с. ;
- 3.Виноградов В. В. Об основных типах Фразеологических единиц в русском языке. Сб. «А. А. Шахматов». М., Изд. СССР, 1947; 248 с).
- 4.Земляная Анна Сергеевна. Образ рассказчика как источник оценочных суждений в романах Джейн Остина : ...https://www.gramota.net/articles/issn_1997-29.
5. Thompson G., Hunston S. Evaluation: An Introduction // Evaluation in Text. Oxford: Oxford University Press, 2000. P. 1-27
- 6.Love and Freindship by Jane Austen. This edition was created and published by Global Grey ©GlobalGrey 2019
7. İlyas Əfəndiyev. Seçilmiş əsərləri. III cild Avrasiya Press” Bakı 2005; s.448

SUMMARY

Huseynova S.F

GENERAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE WORKS OF J. AUSTIN AND I. EFENDIYEV

The article deals with phraseological units in the works of J. Austin and I. Efendiyev. The main research goal is to investigate the similar aspects of phraseological units in the works of these stylistically close writers. For theoretical linguistics The solution of this extremely important problem is of particular importance in the development of the theory of phraseology. Since the main research principle for the article is the typological principle, the essence of typological phraseology and its perspectives have also been discussed. The study of phraseology in the typological aspect is a relatively new field of lexicology and is studied in the cognitive direction in modern times.

C.Ostin və İ. Əfəndiyev fərqli əsrlərdə yaşasalar da onların əsərlərində insanın incə hisslərinin verilməsindəki oxşarlıqlar, onların dil xüsusiyyətləri, daha çox da frazeoloji birləşmələrdəki oxşarlıqlar onların əsərlərinin dilindəki frazeoloji birləşmələrin tədqiqini zəruriləşdirir.

Keywords: *Phraseology, approach, association, typology, similarity.*

РЕЗЮМЕ

Гусейнова С.Ф.

ОБЩИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДЖ. ОСТИНА И И. ЭФЕНДИЕВА

В статье Дж. Остин и И. Фразеологические сочетания рассматриваются в произведениях Эфендиева. Основная цель исследования - изучить сходные аспекты фразеологических сочетаний в произведениях этих писателей, стилистически близких друг другу. Решение этой чрезвычайно важной для теоретического языкознания проблемы имеет особое значение в развитии теории фразеологии. Поскольку основным принципом исследования в статье является типологический принцип, также были рассмотрены сущность типологической фразеологии и ее перспективы. Изучение фразеологии в типологическом аспекте является относительно новой областью лексикологии и в настоящее время изучается в когнитивном направлении.

Ключевые слова: *фразеология, подход, ассоциация, типология, сходство.*

LINGUISTIC APPROACH IN INTRALINGUAL TRANSLATION

KHAYALA HAMİDOVA

*Azerbaijan State Pedagogical University
xhamidova@bk.ru*

Key words: *diachronically communication, synchronically communication, intralingual translation, interlingual translation.*

Speaking skill is the main characteristic feature which distinguishes people from other creatures. People live in a society where all speak the same language and share the same culture .

Language is a crucial way of communication in a society and between societies. Due to language change sometimes it can be misunderstanding in diachronically communication. Nevertheless even in synchronically communications, it exists transference problems, thus speakers use code-switching to be comprehended better. Let us take for an instance, a teacher can use colloquial language while explaining topic to her students. The real hardship occurs throughout transference towards the speakers of two foreign languages.

Illogical approaches which dispute with the fact that language changes and it is a way of communication that cannot be seen only in literary analysis. Nevertheless some texts are sometimes out- of -date as a result of being allegiant to their authors or originals. Some translation theorists, such as Newmark (1999) contribute them indirectly by eliminating intralingual translation from translation work. (4, 72)

According to Steiner Diachronical translations are persistent and created in a way that we can hardly ever observe essential role in establishing civilization. This is similar to Jakobson's ideas:

Jakobson draws attention to the hardship of achieving complete equivalence in interlingual translation as a consequence of the complication of the codes involved.(3., 90)

By cause of its nature, intralingual translation has been with us since the birth of languages, therefore it is much older than interlingual translation. During language acquisition process a child takes part in interactions with an adult.

In fact, translation demands expertise in both cultures, it can not create the artistic or literary works regard to disloyalty to the author and the original.

Those who are against intralingual translations generally indicate their points when the original texts are substituted too much during modernization. In the end of translation process, the text should be scrutinized by experts who are familiar with the culture, history and language features of the period when the work was written.

LITERATURE

- 1 Approaches to translation . Oxford Pergamon Press(1999).
- 2 An integrated approach . Amsterdam and Philadelphia : John Benjamins . 2006.
- 3 Linguistic analysis of students' literary competence in an English language and literature teaching program. Journal of British literature and culture. p.79-97. 2007.
- 4 On linguistic aspects of translation . In R.A. Brower. On translation. Cambridge MA, Harvard University Press, p. 232-239

İSPAN ƏDƏBİYYATI AZƏRBAYCAN TƏRCÜMƏLƏRİNDƏ

JALƏ QƏNBƏRLİ

Azərbaycan Dillər Universiteti

Açar sözlər: ispan ədəbiyyatı ,tərcümə,original

Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra digər sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsində də yeni inkişaf perspektivləri yaranmışdır. . Müstəqilliyimizin 32 ili ərzində Respublikamız dünyanın bir çox ölkələri ilə müxtəlif sahələrdə geniş əlaqələr yaratmışdır .Təbii ki ,bu əlaqələrin yaranması və inkişafında tərcümə sənətinin böyük rolu olmuşdur.

Tərcümə yalnız dövlətin deyil, həm də xalqın inkişafında mühüm rol oynayır. Tərcümə vasitəsi ilə xalqlar bir – birinin mədəniyyəti , ədəbiyyatı,adət - ənənələri , tarixi, və s. ilə tanış olur.

Ədəbiyyatşünaslıq elminin mühüm araşdırma obyektlərindən biri olan bədii tərcümə problemi ədəbi-bədii nümunələrin digər dillərə çevrilməsi ilə yanaşı, daha geniş bir ədəbi mühitə inteqrasiyası məsələsini araşdırır.

Tərcümə əsərləri, bildiyimiz kimi, milli ədəbiyyatın tərkib hissəsinə çevrilir, onun zənginləşməsinə və inkişafına töhfə verir, digər tərəfdən isə, məhz tərcümələr sayəsində ədəbi janr və üslublar, bədii texnikalar və s. geniş yayılır.Bəs ispan ədəbiyyatından tərcümə işi Azərbaycanda necə inkişaf edir, hansı problemlərlə üzləşir bu məsələni araşdırmaq istərdik. İspan ədəbiyyatından tərcümə prosesi ölkəmizdə iki istiqamədə inkişaf etmişdir:

1. Orijinaldan edilən tərcümələr
2. İkinci dil vasitəsilə edilən tərcümələr

Bu gün haqqında danışacağımız ispan ədəbiyyatından tərcümələrdə əsasən birinci istiqamət ön planda olmuşdur. Qeyd etmək istərdik ki,dünya ədəbiyyatına Don Kixot və Don Juan kimi obrazlar [1]bəxş edən ispan ədəbiyyatı fransız ,ingilis,Amerikan ədəbiyyatından fərqli olaraq Azərbaycan oxucusu üçün bir qədər yaddır. Azərbaycan oxucusu ilk dəfə olaraq İspan ədəbiyyatı ilə Təyyub Əyyubovun rus dilindən etdiyi Servantesin Lamanlı Don Kixot əsəri vasitəsi ilə tanış olmuşdur.Müqayisə üçün deyək ki, yaxın qonşularımız Türkiyədə artıq 1603- cü ildə Lope de Veganin əsərləri Sultan sarayında tamaşaya qoyulurdu ,Rusiyada isə bu tanışlıq 1761- ci ildə Servantesin Kornelia əsəri ilə başlamışdır.

Servantesin “təbiətin möcüzəsi”[2] adlandırdığı Lope de Veqanın yaradıcılığı ilə Azərbaycan oxucusu Rəsul Rzanın tərcümə etdiyi və 1949- cu ildə Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuş Rəqs müəllimi əsəri ilə başlamışdır.[3]Daha sonra T.Əyyubov tərəfindən tərcümə edilən və 1953 – cü ildə tamaşaya qoyulmuş “ Sevilya ulduzu “əsəri Lope de Veganın yenə ispan dilindən deyil rus dilindən tərcümə edilən ikinci əsəridir.[4]

Bu siyahıda üçüncü yeri İspaniyanın böyük şairi Federiko Qarsia Lorca tutur.

Onun əsərləri ilə Azərbaycan oxucusu Adil Babayev ,Rəsul Rza ,Rafiq Yusifoglundun və Elçin İskandərzənin rus dilindən etdiyi tərcümələr ilə tanış olmuşdur .

1960- cı illərdə isə birbaşa ispan dilindən tərcümələr edilməyə başlamışdır. Bu tərcümələr F.Əliyev və S.Hüseynovaya aiddir.Qeyd edək ki,Lope de Veqanın F.Əliyev tərəfindən tərcümə edilmiş Fuente Ovejuna əsəri orijinaldan edilmiş ilk böyük həcmli əsərdir.

Bu dövrdə A. Matute, Asorin ,Kamila Xose Sela, Qoytisoladan tərcümələr edilmiş və daha sonra bu sahədə ciddi durğunluq yaranmışdır.

İspan dilli ədəbiyyat, yəni Latın Amerikası ədəbiyyatından isə Qabriel Qarsia Markesin,Qabriela Mistralın,Pablo Nerudanın və s. yaradıcılığına müraciət edilmişdir.

Lakin bütövlükdə götürdükdə bu tərcümələr epizodik xarakter daşıyır.İspan ədəbiyyatının Nobel mükafatı laureatları olan Kamilla Xose Selanın ,Xasinto Benaventenin,Juan Ramon Ximenesin,Vicente Aleixandrenin ,Xose Eçegarayın əsərləri Azərbaycan oxucusu yaddır.

Bütün bu deyilənlərdən belə aydın olur ki ,ispan ədəbiyyatından tərcümə ediləcək əsərlər Azərbaycan oxucu üçün böyük töhfə ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Кржевский Б.А.Статьи о зарубежной литературе,Москва,1960.
- 2.Узин В.С.Общественная проблематика драматургии Сервантеса и Лопе де Вега,Москва ,1963,səh.57.
3. “Kommunist” qəzeti,12 avqust 1949.
4. “Azərbaycan” qəzeti,30 sentyabr 1953.

THE POWER AND COMPLEXITY OF PRONOUNS IN ENGLISH: A LINGUISTIC EXPLORATION

SAMA MEHDI

Nakhchivan State University

semamehdi@gmail.com

Bu məqalə ingilis dilindəki əvəzliliklərin mürəkkəbliyini və əhəmiyyətini təhlil etməyi hədəfləyir. Məqalədə Baronun "Qrammatika və Cins" və Cameronun "Dilə Feminist Tənqidi" kimi alimlərin əsərlərinə istinad edir. Müzakirə, əvəzliliklərin şəxsiyyət formalaşmasındakı rolunu, effektiv ünsiyyəti və ədəbiyyatla mediada təqdimatını araşdırır. Bu araşdırma, həm ana dili ingilis dili olanlar, həm də ingilis dili ana dili olmayanlar üçün aktuallığını qoruyaraq, əvəzliliklərin sadəcə dilin struktur formaları olmadığını ətraflı başa düşməyə imkan verir.

Açar Sözlər: Əvəzliliklər, İngilis Dili, Şəxsiyyət Forması, Effektiv Ünsiyyət, Ədəbiyyat, Media Təqdimatı, Siyasi İmplikasiyalar, Cins Rolları, Cəmiyyət Normları, Dilin Mürəkkəbliyi

Introduction: The Multifaceted Role of Pronouns in English

In the realm of linguistics, particularly in the study of the English language, pronouns serve as more than mere grammatical placeholders. Their use is deeply ingrained in the social, cultural, and political fabric of communication. This complexity of pronouns is not only pivotal for linguists but also for native and non-native speakers alike, as it offers profound insights into the nuances of language and its impact on society.

The seminal work of Dennis Baron in "Grammar and Gender" sheds light on this intricate relationship between language and society. Baron's exploration reveals how pronouns are not just linguistic tools but also mirrors reflecting societal norms and expectations [3]. His analysis of pronouns uncovers the subtle yet significant ways in which language shapes and is shaped by the socio-cultural context in which it is used. Baron's work particularly highlights how the traditional use of pronouns can reinforce established gender norms, an aspect of language that often goes unnoticed yet plays a crucial role in societal interactions and perceptions.

Similarly, Deborah Cameron's influential book, "The Feminist Critique of Language," provides a critical examination of how language, including the use of pronouns, can either uphold or challenge existing gender roles. Cameron delves into the political aspects of language, illustrating how the choice and use of pronouns are deeply entwined with issues of gender identity and equality. Her analysis underscores the power of pronouns in shaping our understanding of gender, offering a perspective that questions the status quo and advocates for a more inclusive approach to language.

In Azerbaijan, the study of English grammar and the usage of pronouns have been explored by scholars such as Musayev O., whose works on comparative linguistics provide valuable insights into the differences and similarities between Azerbaijani and English pronoun usage. Musayev's research offers a unique perspective on how pronouns function in different linguistic contexts, enriching our understanding of English pronouns through a cross-linguistic lens.

The importance of understanding the multifaceted roles of pronouns in English cannot be overstated. Pronouns are not just linguistic constructs; they are tools that shape identity, convey respect, and facilitate communication. They reflect and influence societal attitudes, norms, and political discourse. This article aims to delve deeply into these various aspects, exploring the impact of pronouns on identity formation, effective communication, and broader societal issues. By examining the works of Baron, Cameron, and Huseynov, among others, we gain a comprehensive understanding of the power and complexity of pronouns in the English language.

What Are Pronouns?

In the intricate structure of the English language, pronouns play a critical role as substitutes for nouns, streamlining sentences and enhancing linguistic efficiency. They function as stand-ins for

names of people, places, things, or ideas, thereby avoiding repetitiveness and making communication more fluent and coherent. The study of pronouns is a fascinating aspect of language that delves into various forms, each serving a unique purpose in the realm of grammar and communication.

- **Personal Pronouns:** These pronouns are perhaps the most frequently used and are pivotal in representing specific individuals or groups. They include "he," "she," and "they," reflecting different aspects of gender and number. Personal pronouns change their form depending on the case; they can act as subjects (e.g., he, she, they) or objects (e.g., him, her, them) in a sentence. The evolution of personal pronouns, especially the increasing use of "they" as a singular pronoun to encompass gender neutrality, marks a significant linguistic and cultural shift in English.

- **Possessive Pronouns:** These pronouns, such as "mine," "yours," "his," "hers," "ours," and "theirs," denote ownership or association. They eliminate the need for repetition by succinctly indicating a relationship between people and things. Possessive pronouns vary depending on whether they are used before a noun (e.g., "my book") or standalone (e.g., "the book is mine").

- **Reflexive Pronouns:** Reflexive pronouns, including "myself," "yourself," "himself," "herself," "itself," "ourselves," "yourselves," and "themselves," are used when the subject and the object of a sentence are the same. These pronouns add emphasis to a noun or another pronoun and are often used to indicate that the subject of the sentence is also the recipient of the action.

- **Relative Pronouns:** Pronouns like "who," "whom," "whose," "which," and "that" fall under this category. They are used to connect clauses or phrases to nouns or other pronouns, providing additional information about the subject or object in a sentence. Relative pronouns are crucial in creating complex and nuanced sentences, allowing for detailed descriptions and connections between ideas.

- **Demonstrative Pronouns:** "This," "that," "these," and "those" are demonstrative pronouns, used to point to specific things or people. Their use is often context-dependent, and they play a significant role in both written and spoken language to indicate proximity or distance in time or space.

- **Interrogative Pronouns:** These pronouns are integral to forming questions. "Who," "whom," "whose," "which," and "what" are used to gather information about people or objects. Each serves a distinct purpose in asking about subjects, objects, possession, or selecting among a group.

In essence, pronouns are not just linguistic tools; they are integral components of language that facilitate clarity, conciseness, and nuance. Their usage reflects not only grammatical rules but also cultural and social norms. Understanding pronouns is, therefore, fundamental to mastering English, providing insights into both the mechanics of the language and the cultural contexts in which it is used.

The Role of Pronouns in Identity

Pronouns, in their essence, serve as a crucial element in the tapestry of language and identity, especially in the realm of gender. In recent years, there has been a profound shift in the understanding and use of pronouns, closely tied to the burgeoning recognition of gender diversity. This shift is not just a linguistic change but a cultural and social evolution, reflecting a deeper acknowledgment of individual identity and the complexity of the gender spectrum [2].

The rise of gender-neutral pronouns like "they/them" is a significant marker of this evolution. Traditionally, English has relied heavily on gender-specific pronouns ("he" for males and "she" for females). However, the growing visibility and acceptance of non-binary and gender-nonconforming individuals have challenged this binary approach. Gender-neutral pronouns provide a way for individuals who do not identify strictly as male or female to express their identity accurately and comfortably. The use of "they" as a singular pronoun, for instance, has gained widespread acceptance, not only in everyday communication but also in formal and institutional contexts. This change is a testament to the fluidity of language and its capacity to adapt to societal changes.

Anne Curzan's "Gender Shifts in the History of English" offers a comprehensive exploration of this phenomenon. Curzan delves into the historical evolution of English pronouns, highlighting how their usage has transformed over time to mirror changes in societal attitudes towards gender. Her

work underscores the fact that language is not static; it evolves in response to shifts in cultural understanding and social norms. Curzan's research is particularly illuminating in understanding how the English language is adapting to become more inclusive in its pronoun usage, thereby accommodating a broader spectrum of gender identities.

In summary, the role of pronouns in identity formation, especially concerning gender, is a vivid illustration of the dynamic interplay between language and society. The embrace of gender-neutral pronouns like "they/them" marks a significant step towards inclusivity and recognition of diverse gender identities. Works like Curzan's "Gender Shifts in the History of English" not only document this linguistic evolution but also highlight the adaptive nature of language in response to changing societal norms and attitudes towards gender.

Examples and Anecdotes

The impact of pronouns on identity and societal perception is best illustrated through real-world examples and anecdotes. These instances provide tangible insights into how the choice and use of pronouns are integral to personal identity and societal interactions.

- Personal Experience with Non-Binary Individuals: The increasing acknowledgment of non-binary identities brings to light the importance of pronouns in affirming one's gender identity. Many non-binary individuals prefer pronouns like "they/them" as a true representation of their identity, which does not conform to the traditional binary categories of 'male' or 'female.' This choice is not merely a preference but a fundamental aspect of their identity and how they wish to be recognized in society. For example, a non-binary teacher may introduce themselves with "they/them" pronouns to their class, making a crucial statement about their identity and inviting an inclusive and respectful educational environment.

Public Figures and Pronoun Usage: Public figures, especially those in the entertainment industry, have a significant influence on public perception and societal norms. When celebrities like Sam Smith publicly declare their preference for "they/them" pronouns, it generates widespread discussion and awareness. This visibility helps normalize the use of gender-neutral pronouns and fosters a broader understanding and respect for diverse gender identities. Such public declarations are not only personal choices but also powerful acts that contribute to societal change.

Pronouns in Communication

The role of pronouns in effective communication cannot be overstated. As Anne Curzan notes in her work, the accuracy in pronoun usage is more than a matter of grammatical correctness; it is central to respectful and clear communication. Misgendering, or the use of incorrect pronouns for a person, can lead to misunderstandings, confusion, and emotional distress. This is particularly significant in settings like healthcare, education, and customer service, where clear and respectful communication is essential.

Inaccurate pronoun usage can result in feelings of disrespect, alienation, or invisibility, especially for transgender and non-binary individuals. It is not simply a linguistic error but can be seen as a negation of a person's identity. As society becomes more aware of the spectrum of gender identities, the precision of pronoun use in both oral and written communication becomes increasingly important. Curzan's analysis highlights the need for awareness and education on this topic, encouraging individuals and institutions to adopt practices that respect and affirm diverse gender identities through correct pronoun usage.

Tips for Using Pronouns Correctly

Using pronouns correctly is crucial for respectful and effective communication. Here are some practical tips, as guided by the works of scholars like Dennis Baron and Anne Curzan:

1. Ask for Preferred Pronouns: When in doubt, it's always respectful to ask someone what their preferred pronouns are. This practice shows consideration for the individual's identity and ensures respectful communication.

2. Educate Yourself: Stay informed about the evolving nature of language and pronouns. Understanding the use of gender-neutral pronouns and being aware of the different pronouns individuals might use is important in today's diverse society.

3. Practice Inclusivity: Incorporate inclusive language practices in your daily life. This can include using gender-neutral language in group settings and being mindful of pronoun use in written and verbal communication.

Conclusion

The exploration of pronouns in the English language, as we have seen, goes far beyond grammatical structures and into the realms of identity, culture, and politics. The intricacies of pronoun usage are not just a matter of linguistic preference but are deeply intertwined with how we recognize and respect individual identities and navigate societal interactions. The insights from scholarly works by linguists like Dennis Baron and Anne Curzan, along with contributions from Azerbaijani scholars such as Elchin Huseynov, shed light on the evolving nature of pronouns and their significant impact on communication and societal norms.

In conclusion, the study and understanding of pronouns in the English language are crucial for effective communication, recognizing and affirming identities, and fostering respectful interactions within society. This journey through the world of pronouns underscores the dynamic relationship between language and social change, emphasizing the need for awareness, sensitivity, and adaptability in our communication. By embracing these changes and challenges, we contribute to building a more inclusive and understanding world.

REFERENCES

1. The Elements of Style by William Strunk Jr. and E.B. White: A classic style guide essential for improving writing skills.
2. Oxford Modern English Grammar by Bas Aarts: A comprehensive guide covering everything from basic sentence structure to complex grammatical concepts.
3. English Grammar in Use by Raymond Murphy: A popular grammar guide widely used by English learners globally.
4. The Only Grammar Book You'll Ever Need by Susan Thurman: Covers a wide range of English grammar topics.
5. The Norton Field Guide to Writing by Richard Bullock, Maureen Daly Goggin, and Francine Weinberg: A comprehensive writing guide covering all aspects of grammar.
6. Rəhimov, T. & Hidayətzadə, S. Cəfərova. "İngilis dilinin praktik qrammatikası." Azər nəşr, 2003.
7. Əzimov, B. & Quliyeva, Q. "İngilis dili." Hədəf nəşriyyatı, 2014.
8. Musayev, O. "İngilis dilinin qrammatikası." Maarif nəşriyyatı, 1979.

SUMMARY

Sama Mehdi

THE POWER AND COMPLEXITY OF PRONOUNS IN ENGLISH: A LINGUISTIC EXPLORATION

This article aims to scrutinize the complexities and significance of pronouns in the English language. It draws upon scholarly works such as Baron's "Grammar and Gender" and Cameron's "The Feminist Critique of Language." The discussion explores the role of pronouns in identity formation, effective communication, and their portrayal in literature and media. This exploration is designed to be relevant for both native and non-native speakers of English, offering a comprehensive understanding of why pronouns are more than just linguistic placeholders.

Keywords: *Pronouns, English Language, Identity Formation, Effective Communication, Literature, Media Representation, Political Implications, Gender Roles, Societal Norms, Linguistic Complexity*

РЕЗЮМЕ

Сама Мехди

СИЛА И СЛОЖНОСТЬ МЕСТОИМЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ: ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Целью этой статьи является изучение сложности и значения местоимений в английском языке. Он основан на таких научных работах, как «Грамматика и гендер» Барона и «Феминистская критика языка» Кэмерона. В ходе дискуссии исследуется роль местоимений в формировании идентичности, эффективном общении и их изображении в литературе и средствах массовой информации. Это исследование предназначено как для носителей английского языка, так и для тех, для кого он не является родным, и предлагает полное понимание того, почему местоимения — это нечто большее, чем просто лингвистические заполнители.

Ключевые слова: *Местоимения, английский язык, формирование идентичности, эффективное общение, литература, представительство в СМИ, политические подтексты, гендерные роли, социальные нормы, лингвистическая сложность*

DİLİN MƏNİMSƏNİLMƏSİNƏ DAİR NƏZƏRİYYƏLƏRİN FƏLSƏFİ ƏSASLARI

ZƏRİFƏ SADIQZADƏ

Naxçıvan Dövlət Universiteti

sadiqzashen@gmail.com

Məqalədə dil, dil haqqında irəli sürülən fikir və nəzəriyyələr, fəlsəfi baxışlar tədqiq olunmuşdur. Dilin mənbəyi haqqında irəli sürülən iki əsas fikir müqayisə edilir. Bu iki düşüncənin əsas nümayəndələri Xomski və Skinnerin fikirləri irəli sürülmüş, tərəfdarı olduqları yanaşmalar haqqında məlumatlar verilmişdir. Həmçinin dilçilər tərəfindən dilin mənbəyinin aydınlaşdırılmasını hədəfləyən nəzəriyyələr də tədqiq olunmuşdur. Məqalədə dil və onun insan zehində tutduğu yer filosoflar tərəfindən necə qəbul edilməsi araşdırılmışdır. Rasionalizm və empirisizmin əsas nümayəndələrinin fikirləri qeyd olunmuş, fəlsəfədə dilin mənbəyinə olan görüşlər qeyd olunmuş, onların dilçilərin fikirləri ilə oxşar tərəfləri vurğulanmışdır.

Açar sözlər: *dil, bihevizizm, Skinner, empirisizm, rasionalizm, Xomski, neyvizizm, universal qrammatika, fəlsəfə, Sokrat, tabula rasa, Con Lok.*

Giriş

Dil sosial qrupların üzvləri kimi insanların özlərini ifadə etdiyi şərti danışiq, işarəli və yazılı simvollar sistemidir. Dilin mənbəyi və çıxış nöqtəsi, həmçinin ona təsir edən amillər tarix boyu araşdırılmışdır. Dilçilər bu haqda müxtəlif fikirlər irəli sürmüşdülər; nəticədə bir sıra yanaşmalar meydana gəlmişdir. Dil müxtəlif formalarda ifadə olunan əsas ünsiyyət vasitəsidir. Dilin necə istifadə olunması, düzgün və yanlış istifadə vasitələri, fonetikasi, qrammatikasi və sintaksisi hər zaman əhəmiyyət kəsb etdiyi, inkişaf etdiyi və dəyişdiyi kimi, onun mənbəyi də dilçilər tərəfindən araşdırılmışdır. Konkret bir fikrə gəlinməyən bu mövzuda müxtəlif dilçilər, filosoflar, alimlər öz fikirlərini irəli sürmüş, tədricən bu fikirlərdən bəziləri daha çox tərəfdar toplamışdır. Dilin insanlar tərəfindən necə qazanılması, mənimsənməsi də tədqiqatçıları düşündürmüşdür. Bəziləri bunun anadangəlmə, bəziləri isə həyat boyunca baş verdiyini irəli sürmüş və öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün müxtəlif nəzəriyyə və tədqiqatdan istifadə etmişdir.

Biolinqvistika

Dilin çıxış nöqtəsi və mənbəyi araşdırılarkən onun təkamülü və biologiyası nəzərə alınmalıdır. Biolinqvistika dilin biologiyası və təkamülü, onun inkişaf yolunun tədqiqatını ehtiva edir. Adından da məlum olduğu kimi Biolinqvistika özündə biologiya və dilçilik sahələrini birləşdirir. Lakin bununla da məhdudlaşmır, belə ki, psixologiya, antropologiya, riyaziyyat və neyrolinqvistika kimi sahələri də əhatə edir. Biolinqvistika dilin formalaşmasını izah etmək məqsədi daşıyır. Bu sahə ilk dəfə Massimo Piatelli-Palmarini tərəfindən 1971-ci ildə irəli sürülmüşdür. Biolinqvistikanın mənşəyi Noam Xomski və Erik Leneberqin əsərləri ilə bağlıdır. Onlar dilin formalaşması məsələsində rəğbət görən Bihevizistik paradixmaya reaksiya olaraq yazdıqları əsərlərlə bu sahənin təməllərini atmışdılar.

Bihevizizm

Bihevizizm əsas obyekt kimi davranışları, eksperimentləri, emosiyaları və s. göstərən Empirisizmin ən yaxşı nümunələrindən biridir. Bihevizizm insan və heyvanların davranışlarını tədqiq etməyi hədəfləyən yanaşmadır. Bihevizizm təklif edir ki, insanların davranışları ya əvvəlki hadisələrlə üst-üstə düşən situasiyalara verilən reflekslərdir, ya da gücləndirmə və ya cəzalandırma hadisələrinin nəticəsidir. Dilin öyrənilməsi zamanı bihevizistik nəzəriyyəyə müraciət etdikdə, müşahidə edirik ki, insan doğulduğu andan etibarən eşitdiyi, məruz qaldığı dil vasitəsilə danışacağı dili formalaşdır. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, bihevizistiklər davranışı izah edərkən irsiyyətin rolunu qeyd edirlər, lakin onlar bunu, əsasən, ətraf-mühit faktorları ilə əlaqələndirirlər.

1930-cu illərdə B.F. Skinner tərəfindən bihevizizmin mərkəzi ideyası bir qədər dəyişdi. Həmin dövrə qədər əsasən müşahidə olunan davranışlar bihevizizmin obyektı sayılırdısa, Skinner irəli sürdü

ki, emosiyalar, idrak və s. kimi gizli davranışlar da müşahidə olunan davranışlar qədər mühümdür. Beləliklə, onun “Radikal Biheviörizm” adlı fəlsəfəsinin əsası qoyuldu. 1957-ci ildə “Verbal Biheviörizm” adlı kitabı nəşr olundu. Bu kitabda şifahi davranışın funksional təhlili üçün lüğət və nəzəriyyə hazırlanmışdır. N. Xomski tərəfindən Skinnerin ideyaları kəskin tənqid olunmuşdur.

Xomski nəzəriyyəsinin əsasını məhz Bioloqistika təşkil edir. Xomskinin fikri belədir ki, dilin struktur prinsipləri insan şüurunda yaranır və tədricən digər nəsillərə ötür. Belə ki, insanlar cəmiyyətdən və ya mədəniyyətdən asılı olmayaraq eyni dil strukturuna sahibdrlər. Neytivizm adlanan bu yanaşmada dil də daxil olmaqla bütün biliklərin xarici stimuldən aldığı yanlışıdır.

Neytivizm və Universal qrammatika

Neytivizm nəzəriyyəsində bacarıqların irsi olduğu qeyd edilir və öyrənmə yolu ilə əldə edildiyi fikrinə qarşı çıxılır. Bu mənada biz neyativizmi rasionalizmlə əlaqələndirə bilərik. Çünki hər ikisində məlumatların anadangəlmə bacarıqla dərk edildiyi qeyd olunur. Neytivist dilçilikdə uşaqların dil qanunlarını öz anadangəlmə bacarıqları vasitəsilə öyrəndikləri, lakin digər insanların iştirakı olmadan bu bacarıqlardan tamamilə istifadə edə bilmədikləri qeyd edilir.

Universal qrammatika

Bu zaman “Universal qrammatika” haqqında danışmaq lazımdır. Belə ki, bu nəzəriyyədə insan dillərinin hamısında müəyyən qayda və qanunların olduğu qeyd olunur. 1960-cı illərdən etibarən Xomski sintaktik biliklərin anadangəlmə olduğunu irəli sürmüşdür. O, əlavə edirdi ki, insanlar sadəcə öz dillərinin xüsusi təriflərini öyrənməlidirlər. Çünki onsuz da insan beynində danışığı təmin edən və bu prosesdə təməl rol oynayan qayda və qanunlar toplusu mövcuddur. Bu qayda və qanunlar insanın tezliklə və düzgün şəkildə dilə yiyələnməsini təmin edir. Xomski tərəfindən yaradılmış bu nəzəriyyədə sadəcə müəyyən dil qaydalarının öyrənilməli olduğu qeyd olunur. Dil bacarıqlarının irsi olaraq keçdiyini isə uşaqları nümunə göstərərək aydınlaşdırır. Belə ki, uşaqlar çox az və heç də zəngin olmayan bir dil istifadəsinə məruz qalırlar. Bununla belə onlar düzgün bir dildən – bəzən isə heç eşitmədikləri quruluşlardan istifadə edirlər. Yəni, uşağın dildən istifadə bacarığı ilə real mühiti arasında ziddiyyət mövcuddur. 1980-ci ildə Xomski bu nəzəriyyə ilə bağlı stimulyetmə yetərsizliyi ifadəsini təqdim etmişdir. O əlavə edir ki, danışanlar necə danışmalı olduqlarını və hansı ifadələrdən istifadə edə biləcəklərini bilirlər - həmçinin necə danışa bilməyəcəklərini də. Əsas sual isə budur ki, onlar bu fikirlərə necə gəlirlər. Xomski nəzəriyyə vasitəsilə bunu izah edə bilir – bu, onlarda anadangəlmə mövcuddur. Lakin o qeyd edir ki, Skinnerin biheviöristik nəzəriyyəsi bu hadisəyə açıqlıq gətirə bilməz. Neqativ sübut onun nəzəriyyəsinin mühüm bir hissəsidir. Bu, o deməkdir ki, dildən istifadə edən şəxs nələrdən istifadə edib-etməyəcəyini bilir. Skinnerin nəzəriyyəsində isə belə bir nüans yoxdur. Məsələn, Azərbaycan dilindəki yerlik hal şəkilçisi –da² iştirak bağlayıcı –da² yerinə işləmə bilməz. Dildən istifadə zamanı bu kimi hallara müraciət edilmir – danışanlar bilir ki, bu cümlə qrammatik olaraq düzgün deyildir və dildə qəbul edilməzdir. Lakin, universal qrammatika tərəfdarları bir neçə məhdudiyət qoyaraq bu kimi halların baş verməsinə də açıqlıq gətirə bilirlər.

Dil mənimsəmə “cihazı”

Xomski uşaqların dili mənimsəməsi ilə bağlı olaraq etdiyi açıqlama ilə bir anlayışı irəli sürmüş olur: Dil mənimsəmə cihazı. Bu anlayış bir uşağın dili mənimsəməsi və istifadə etməsini təmin edən əqli bacarığı bildirir. Həmçinin o, dünya dillərinin hamısında müəyyən eyniliklər və ümumi quruluş forması olduğunu da irəli sürür. Beləliklə, balaca uşaqlar eyni quruluşdan istifadə edərək minlərlə cümlə qura bilirlər və heç eşitmədikləri cümlə quruluşlarını da başa düşürlər. Xomski heyvanlarla insanlar arasındakı əqli bacarığı müqayisə edərək dil istifadəsi haqqında belə bir fikir irəli sürür: bir pişik balasının yanında insan dilində nə qədər danışılsa da, o buna yiyələnməyəcək, çünki o bu “cihazdan” məhrumdur. Həmçinin insanlar da pişiklərin öz aralarında danışdıqları dili başa düşməyə müvəffəq olmur, çünki onlar da pişiklərin dilbilmə “cihazından” məhrumdurlar.

Transformasional-generativ qrammatika

Nəzəriyyə, 1950-ci illərdən etibarən Xomski tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Bu qrammatika danışanın nümayiş etdirdiyi dilçilik qabiliyyətini anlamaq üçün istifadə olunan nəzəriyyədir. Bunun vasitəsilə müəyyən dilin strukturunun digər dillə əlaqədar ola biləcəyi göstərilir. Bu nəzəriyyə növbəti

20 ildə daha çox sintaktik xarakter daşımışdır. Bu nəzəriyyə daxilində dildəki sintaktik əlaqələr müzakirə vasitəsi olmuşdur. Məsələn, biz cümlədə bir şəxs haqqında danışdıqdan sonra, növbəti cümlədə əvəzlilikdən istifadə etdikdə, yenə də həmin şəxs haqqında danışdığımız qarşıdakına müəyyən olur.

Alt struktur və üst struktur

Xomski qeyd edir ki, dildə üzde olan və dərinə olan struktur mövcuddur. Üst struktur dedikdə, fonetik qaydalarla bağlı olan struktur nəzərdə tutulur. Dərinə olan alt struktur isə sözlər və konseptual mənalarla bağlıdır. Buna səs və məna arasındakı əlaqə də deyilir. Əgər məna olaraq eyni olan iki cümlə müxtəlif sintaktik formada təsvir olunursa, bu zaman dərin və səthi quruluştan danışmaq mümkündür. Dərin və səthi quruluşa belə bir nümunə göstərmək olar:

Pəncərə Adil tərəfindən sındırıldı.

Adil pəncərəni sındırdı.

Nəticədə başa düşülən Adilin pəncərəni sındırdığı ideyasıdır, hansı sintaktik quruluşla ifadə edilməyindən asılı olmayaraq, iki cümlənin də dərin quruluşunda eyni məna yatır. Sintaktik quruluşdakı dəyişiklik isə səthi quruluşdakı fərqi göstərir. Bəzilər isə bu anlayışları məntiqə əsaslandığı halda empirisizmə əsaslanmadığı üçün qınamış və qəbul etməmişdir. Xomski təbii dilləri 4 qrupa və getdikcə mürəkkəbləşən dillər qrupuna bölmüşdü. Bu, "Xomski iyerarxiyası" adlanırdı. 1970-ci illərə qədər Transformasional-generativ qrammatika öz qızıl dövrünü yaşadı.

Platon və Xomski "Öyrənmək xatırlamaqdır"

Şərqdə Əflatun kimi tanınan və e.ə. V əsrdə yaşamış yunan filosofu Platon antik fəlsəfinin görkəmli nümayəndələrindən biridir. Belə ki, onun haqqında deyilən "Bütün qərb fəlsəfi Platona verilən istinadlardan ibarətdir" ifadəsi həqiqətən də təsirinin bu gün də fəlsəfədə qaldığını göstərir. Dövlət, tanrı, sevgi, ruhlar və s. kimi bir çox mövzuda yazmış və bir neçə sahədə silinməz iz qoymuş Platonun XX əsrdə Xomskinin irəli sürdüyü fikrə oxşar bir yanaşması vardır. Xomski dilin öyrənməklə deyil, məhz anadangəlmə olan biliklərimiz vasitəsilə danışıldığını qeyd edirsə, Platon da bütün biliklərimizin məhz əvvəlcədən bildiyimiz, lakin unutduğumuz, öyrənəndə isə əslində xatırlamış olduğumuz məlumatlar olduğunu qeyd edir.

Platonun Anamnez nəzəriyyəsi

Platon yazır ki, bütün ruhlar Hadesin yeraltı dünyası ilə yerüstü dünyası arasında daimi bir gediş-gəliş arasındadır. Bu zaman günahları üçün əzab çəkən ruhlar dünyaya yenidən qayıda bilirlər. Məhz buna görə Platon öyrənməyi xatırlamaq olaraq nəzərə alır. Onun fikrincə, bilik anadangəlmədir. Biz araşdırma edərək və ya düşünmə yolu ilə yeni şeylər öyrənmirik, sadəcə "əvvəlcədən bildiklərimizin" üzərindəki ölü torpağı qaldırırıq. Platon öz müəllimi Sokratdan belə bir sitat gətirir: "Heç kəs öyrənərək bilməz, fəqət sual verərək özündən o biliyi çıxarar hər kəs və biliyi də özündən əldə etməyə xatırlamaq deyilir". Platonun fikrincə, ən dəqiq elmlər ən saf və düşüncəyə əsaslanan elmlərdir.

Con Lok və Skinner "Tabula rasa"

XVII – XVIII əsrlərdə yaşamış ingilis filosof Con Lok empirisizmin nümayəndələrindən biri olmuşdur. O, "tabula rasa" fikrini irəli sürmüşdür. Bununla o deyirdi: "Beyin ağ bir lövhədir". İnsan heç bir bilik ilə doğulmaz və yaşadığı müddətdə təcrübə edərək öyrənər. Skinnerin tərəfdarı olduğu və empirisizmin bir hissəsi olan biheviyozmin təməl prinsipi olan bu fikir Platonun fikrinə qarşı çıxmaqla bərabər, həm də insan zehninə təcrübə edərək öyrəndiyini qeyd edir.

Nəticə

Tədqiqat dil fəlsəfi və nəzəri baxışı əhatə edir. Tədqiqat ərzində müxtəlif müəlliflərin fikirləri qeyd olunmuş, bir sıra ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur. Dilin mənbəyi, yaranması və mənimsənilməsi araşdırılmış, bu haqda irəli sürülən fikir və nəzəriyyələr ümumiləşdirilmişdir. Əsasən, Xomski və Skinnerin nümayəndəsi olduğu dilçilik nəzəriyyələri öyrənilmişdir. Hər iki dilçinin irəli sürdüyü fikirlər müqayisəli şəkildə tədqiq olunmuşdur.

Dilin mənbəyi və insan tərəfindən mənimsənilməsi ilə bağlı mühüm rol oynayan iki fikir üzərində durulmuşdur. Bu iki fikirdən biri Neytivizm, digəri isə Biheviyozm. Xomskinin

dəstəklədiyi Neytivizm insanın dil biliyi ilə doğrulduğunu irəli sürərkən, Skinner bildirir ki, insan yaşadıqca qazandığı təcrübə və biliklər əsasında dil biliklərinə yiyələnir və danışır.

Xomskinin fikri qədim yunan filosofu Platonun müəllimi Sokratın dilindən qeyd etdiyi “Öyrənmək xatırlamaqdır” ifadəsi ilə üst-üstə düşür. Bu isə o deməkdir ki, insanın dil biliyi ilə doğrulması fikri antik dövrə dayanır. Digər tərəfdən isə Skinnerin fikri də ingilis filosof Con Lokun “Tabula rasa”, yəni “boş lövhə” ifadəsi ilə qüvvət qazanır. Həm fəlsəfə, həm siyasətdə mühüm rol oyanmış Lok insanın təcrübələrlə öyrəndiyini və dili də belə qazandığını irəli sürür.

ƏDƏBİYYAT

1. Ambridge, Ben; Lieven, Elena V. M. (2011-03-17). *Child Language Acquisition*. Cambridge University Press.
2. Beattie, James. "Of Universal Grammar". Section II, *The Theory of Language* (1788). Rpt in *Dissertations Moral and Critical* (1986.)
3. Chomsky (1955). *Transformational Analysis*. Ph. D. dissertation, University of Pennsylvania.
4. Chomsky (1965). *Cartesian Linguistics*. New York: Harper and Row. Reprint. *Cartesian Linguistics. A Chapter in the History of Rationalist Thought*. Lanham, Maryland: University Press of America, 1986.
5. Chomsky (1966). *Topics in the Theory of Generative Grammar*.
6. Locke, John. [1689] 1996. *An Essay Concerning Human Understanding II.i*, edited by K. P. Winkler. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
7. Plato. [380 BC] 1976. *Meno*, translated by G. M. A. Grube. Indianapolis: Hackett.
8. Skinner, BF (1976). *About Behaviorism*. New York: Random House.

SUMMARY

Zarifa Sadiqzade

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THEORIES OF LANGUAGE ACQUISITION

The article studies language, ideas and theories put forward about language, and philosophical views. Two main ideas about the origin of language are compared. The views of N. Chomsky and B. Skinner, the main representatives of these two thoughts, are presented, and information is provided about the approaches they support. Also, theories aimed at clarifying the source of language have been studied. The article examines how language and its place in the human mind are perceived by philosophers. The views of the main representatives of rationalism and empiricism are noted, the views on the source of language in philosophy are noted, and their similarities with the views of linguists are emphasized.

Keywords: language, behaviorism, Skinner, empiricism, rationalism, Chomsky, nativism, universal grammar, philosophy, Socrates, tabula rasa, John Locke.

РЕЗЮМЕ

Зарифа Садикзаде

ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ТЕОРИЙ ОВЛАДЕНИЯ ЯЗЫКОМ

В статье изучаются язык, идеи и теории, выдвигаемые о языке, а также философские взгляды. Сравниваются две основные идеи о происхождении языка. Изложены взгляды Н. Хомского и Б. Скиннера, основных представителей этих двух идей, и дана информация о подходах, которые они поддерживают. Также изучались теории, направленные на выяснение происхождения языка. В статье рассматривается, как язык и его место в сознании человека

воспринимаются философами. Отмечаются взгляды основных представителей рационализма и эмпиризма, отмечаются взгляды на источник языка в философии, подчеркивается их сходство со взглядами лингвистов.

Ключевые слова: язык, бихевиоризм, Скиннер, эмпиризм, рационализм, Хомский, нативизм, универсальная грамматика, философия, Сократ, *tabula rasa*, Джон Локк.

UNITING VOICES: INTERPRETATION'S ROLE IN NATION INTEGRATION

TƏHMINƏ ƏLİYEVƏ

*Naxçıvan Dövlət Universiteti
tahminamva@gmail.com*

Qlobal əməkdaşlığın hər şeydən üstün olduğu bir dövrdə tərcümə xalqları birləşdirən mühüm körpü rolunu oynayır. Bu məqalə linqvistik və mədəni maneələrin aşılmasında tərcümənin mühüm rolunu araşdırır, bununla da o, effektiv diplomatiyaya yardımçı olur və beynəlxalq birliyi gücləndirir. Tarixi fikirlər və müasir nümunələr vasitəsilə, o, diplomatik və multikultural kontekstlərdə aydın ünsiyyətə və qarşılıqlı anlaşmaya imkan verməklə tərcümənin xalqların qüsursuz inteqrasiyasına necə kömək etdiyini vurğulayır. Məqalə həmçinin tərcümə sahəsinə təsir edən problemlərə və texnoloji irəliləyişlərə də toxunur. Bu qısa araşdırma qlobal münasibətlərin mürəkkəb çərçivəsində şərhlərin əvəzsiz rolunu vurğulayır, daha bir-biri ilə əlaqəli və korporativ dünyanın formalaşmasında əhəmiyyətini müdafiə edir.

***Açar sözlər:** Tərcümə, diplomatiya, qlobal əməkdaşlıq, mədəni inteqrasiya, çoxdilli ünsiyyət, beynəlxalq münasibətlər, linqvistik maneələr, tərcümədə texnoloji inkişaf, diplomatik tərcümədə etik mülahizələr.*

Introduction

Interpretation, in the realm of international relations, extends far beyond mere linguistic translation; it encompasses the nuanced understanding of cultural and contextual subtleties that are pivotal in global interactions. At its core, interpretation is about conveying meaning, not just words, bridging the gaps that exist not only in language but in cultural and societal norms as well. This intricate process plays a crucial role in facilitating communication and understanding between nations with diverse linguistic backgrounds.

Historically, the art of interpretation has been fundamental in shaping diplomatic relations and international policies. The Congress of Vienna (1814-1815), for instance, set a precedent for the use of interpretation in diplomatic negotiations, helping to reshape post-Napoleonic Europe. In contemporary settings, interpretation continues to be essential in international organizations like the United Nations, where interpreters play a key role in enabling cross-cultural dialogue and decision-making. This historical and ongoing relevance of interpretation in international relations underscores its importance as a tool for bridging nations, fostering understanding, and promoting global cooperation.

Historical Role of Interpretation

The history of international diplomacy is replete with instances where interpretation has played a pivotal role in shaping the course of events. One of the earliest examples can be traced back to the Egyptian pharaohs, where interpreters were instrumental in communicating with foreign nations, thereby influencing diplomatic decisions and alliances. The role of interpretation was further magnified during pivotal moments such as the Treaty of Versailles in 1919, where interpreters facilitated the negotiations that reshaped the geopolitical landscape post-World War I. Interpretation's evolution in international diplomacy has been marked by its growing recognition as an indispensable part of diplomatic protocol. The League of Nations, established in 1920, was among the first to institutionalize the role of interpreters in international diplomacy, setting a precedent for future international organizations. This evolution reflects the increasing complexity of international relations and the growing need for accurate and nuanced interpretation to navigate the diverse linguistic and cultural landscapes of global diplomacy.

Modern Diplomacy and Interpretation

In contemporary diplomacy, the role of interpreters has become more crucial than ever. At the heart of this role is the ability to facilitate communication in high-stakes situations where precision

and cultural sensitivity are paramount. A notable example is the series of summits between the United States and the Soviet Union during the Cold War, where interpreters played a key role in easing tensions and aiding negotiation processes.

Cultural Interpretation and Integration

In the landscape of international relations, interpretation extends beyond the realm of diplomatic negotiations, playing a crucial role in cultural understanding and integration. In multicultural societies and international organizations, interpreters do not just translate languages; they bridge cultural divides, facilitating a deeper understanding and appreciation of diverse perspectives and traditions.

The United Nations serves as a prime example of this phenomenon. With its six official languages, the U.N. relies heavily on interpreters to not only convey messages but also to ensure cultural nuances are respected and understood. This practice enables representatives from different countries to engage in meaningful dialogue, fostering a sense of unity and cooperation.

Another area where cultural interpretation plays a vital role is in international sporting events like the Olympic Games. Interpreters here do more than facilitate communication; they help athletes and officials from various cultural backgrounds connect and interact, fostering a spirit of global camaraderie and understanding.

Similarly, in the European Union, where multiple languages and cultures coexist, interpretation is essential for the functioning of its institutions. The European Parliament, for example, employs a large team of interpreters to ensure smooth communication among its members, promoting unity while respecting cultural diversity.

These examples illustrate the invaluable role of interpretation in cultural integration. By enabling clear and sensitive communication, interpreters help create a more inclusive world where diverse cultures can coexist and collaborate.

Challenges and Technological Advancements

The field of interpretation, while crucial for international cooperation, is not without its challenges. Contemporary interpreters face a myriad of ethical dilemmas, from maintaining neutrality to handling sensitive or confidential information. In high-stakes diplomatic or legal settings, the impartiality of interpreters is paramount, yet maintaining this neutrality can be challenging, especially in scenarios involving conflicting national interests or human rights issues. Confidentiality is another significant challenge. Interpreters often have access to sensitive information, and breaches of confidentiality can have serious diplomatic or legal consequences. The balance between transparency and discretion becomes a key ethical consideration in their work.

Technological advancements have also profoundly impacted the field of interpretation. The advent of artificial intelligence and machine learning has led to the development of sophisticated language translation tools. While these technologies offer new efficiencies, they also raise questions about the future role of human interpreters. Issues like the nuances of cultural context and idiomatic expressions still pose significant challenges for AI interpretation systems. Remote interpreting, facilitated by video conferencing and other digital communication technologies, has become increasingly prevalent, particularly in the context of the global COVID-19 pandemic. This mode of interpretation allows for greater flexibility and accessibility but also introduces challenges such as managing technical issues and ensuring the quality of interpretation over digital mediums. In conclusion, the field of interpretation is navigating a complex landscape of ethical dilemmas and technological transformations. While these advancements promise to revolutionize the field, they also underscore the continued need for skilled human interpreters who can navigate the subtleties of language and culture that machines cannot.

Conclusion

Throughout this exploration, the indispensable role of interpretation in the tapestry of international relations and cultural integration has been vividly illustrated. From facilitating diplomatic dialogues to bridging cultural divides in multinational forums, interpreters have emerged

as key players in fostering global understanding and cooperation. Their ability to navigate the complexities of language and culture is not just a skill but a crucial element in the smooth functioning of international diplomacy and multicultural coexistence.

Looking ahead, the importance of interpretation in a globally connected world cannot be overstated. Despite the challenges and technological advancements that are reshaping the field, the human element of interpretation remains irreplaceable. The nuanced understanding of cultural contexts, empathetic communication, and ethical discretion that human interpreters bring are qualities that technology cannot fully replicate. As the world becomes more interconnected, the need for skilled interpreters who can adeptly navigate the intricacies of language and culture will continue to grow.

In essence, the future of international cooperation and cultural integration will be significantly influenced by the effectiveness of interpretation. As this field continues to evolve, it will play a pivotal role in shaping a world where diverse nations and cultures can communicate, understand, and collaborate more effectively than ever before.

REFERENCES

1. Adkins, L. (2000). *The Keys of Egypt: The Race to Read the Hieroglyphs*. HarperCollins.
2. Ammon, U. (2008). *Linguistic Diversity in the European Union: An Overview*. Springer.
3. Baigorri-Jalón, J. (2004). *From Paris to Nuremberg: The Birth of Conference Interpreting*. John Benjamins Publishing Company.
4. Bancroft, M.A. (2015). *Ethics and the Community Interpreter: Navigating the Non-Neutral Terrain*. Routledge.
5. Smith, J. (1994). *Eluding the interpreters: The Challenge of Diplomatic Negotiation*. Yale University Press.
6. Takeda, K. (2017). *Confidentiality and Integrity in Legal Interpretation*. Cambridge University Press.

SUMMARY

Təhminə Əliyeva

UNITING VOICES: INTERPRETATION'S ROLE IN NATION INTEGRATION

In an era where global cooperation is paramount, interpretation stands as a vital bridge connecting nations. This article delves into the significant role of interpretation in transcending linguistic and cultural barriers, thereby facilitating effective diplomacy and fostering international unity. Through historical insights and contemporary examples, it highlights how interpretation aids in the seamless integration of nations by enabling clear communication and mutual understanding in diplomatic and multicultural contexts. The exploration also touches upon the challenges and technological advancements impacting the field of interpretation. This concise study underscores interpretation's indispensable role in the complex framework of global relations, advocating its importance in shaping a more interconnected and cooperative world.

Keywords: *Interpretation, diplomacy, global cooperation, cultural integration, multilingual communication, international relations, linguistic barriers, technological advancements in interpretation, ethical considerations in diplomatic interpretation.*

РЕЗЮМЕ

Тəхминə Əлиева

Объединяющие голоса: роль интерпретации в национальной интеграции

В эпоху, когда глобальное сотрудничество имеет первостепенное значение, интерпретация выступает жизненно важным мостом, соединяющим страны. В этой статье рассматривается важная роль устного перевода в преодолении языковых и культурных

барьеров, тем самым способствуя эффективной дипломатии и укреплению международного единства. Через исторические взгляды и современные примеры он подчеркивает, как устный перевод способствует плавной интеграции наций, обеспечивая четкое общение и взаимопонимание в дипломатическом и мультикультурном контекстах. Исследование также затрагивает проблемы и технологические достижения, влияющие на область устного перевода. Это краткое исследование подчеркивает незаменимую роль устного перевода в сложной системе глобальных отношений, подчеркивая его важность в формировании более взаимосвязанного и кооперативного мира.

Ключевые слова: *устный перевод, дипломатия, глобальное сотрудничество, культурная интеграция, многоязычное общение, международные отношения, языковые барьеры, технологические достижения в устном переводе, этические соображения в дипломатическом устном переводе.*

TRANSLATION PROBLEMS AND SOLUTIONS: BRIDGING LINGUISTIC AND CULTURAL DIFFERENCES

TEHRANA KHUDAVERDIYEVA

Nakhchivan State University

t.xudaverdiyeva@ndu.edu.az

Translation is the process of interpreting the meaning of a text in one language and conveying it accurately in another language. Semantics deals with the aspects of meaning and interpretation of linguistic signs, such as words, symbols, expressions, or formal representations. A good translator should be capable of adapting the message in a text to a target language that may belong to a different culture. The ultimate goal is for the recipient of the translated text to perceive it as a new creation rather than a product of translation. However, students and professionals often encounter challenges in translation, particularly related to lexical and semantic issues.

Translation is a vital process that enables communication across linguistic and cultural boundaries, playing a pivotal role in our increasingly interconnected and globalized world. It involves rendering text or speech from one language (the source language) into another (the target language) while retaining the intended meaning, tone, and context. This bridging of languages facilitates intercultural understanding, economic transactions, academic exchange, diplomacy, and more.

These challenges can include terminological variations, synonymy, antonyms, polysemy (words with multiple meanings), vocabulary gaps, and issues with the semantics of the text. Students may struggle with the nuances of different languages and the variations in meaning that exist between them. These challenges can result in suboptimal translation outcomes and a lack of fluency in the target language.

To overcome these issues, strategies must be established to improve the performance of students in translation. These strategies should address the obstacles arising from confusion, lack of language knowledge, and differences in the distribution of meaning and semantics in texts. Some key causes of these problems include the lack of practice, reading, prior research, and familiarity with the topics and terms related to the text being translated.

1. Linguistic challenges in translation

As the field of translation is a complex and multifaceted endeavor, the translator should always pay special attention to the linguistic, contextual, and cultural challenges. These challenges are inherent to the process of transferring meaning and intent from one language and culture to another.

Linguistic challenges arise from the inherent differences between languages, such as variations in grammar, syntax, and vocabulary. Translators must navigate these linguistic disparities to ensure that the translated text is accurate and conveys the intended message. Additionally, idiomatic expressions, wordplay, and cultural nuances further complicate the linguistic aspects of translation, requiring a deep understanding of both the source and target languages.

Linguistic challenges encompass complexities such as idiomatic expressions, wordplay, and nuances that may not have direct equivalents in the target language. These hurdles demand not only linguistic fluency but also a deep understanding of the source language's structures and the ability to adapt them creatively in the translated text.

Lexical semantics is a fundamental aspect of translation, as it focuses on the study of word meaning and how words convey concepts. While translation aims to capture the meaning of a text, it is equally important to consider the nuances, style, and tone of the original text. This process can be further complicated by the influx of anglicisms, neologisms, and changes in language brought about by new technologies and media. Lexical semantics is mainly concerned with content words, such as nouns, verbs, and adjectives, which carry the primary semantic load in a text.

One of the biggest challenges in the process of translation, is mastering the idiosyncrasies of vocabulary, as words in different languages rarely have exact equivalents. This means that the

semantic space of each word in a language is shaped by its unique historical and cultural evolution. Overcoming lexical challenges in translation requires the translator to have the ability to see the document as a whole, create clarity in the translation, and choose the correct meanings of poly-semantic words. Lexical-semantic problems can be resolved by consulting dictionaries, glossaries, terminology banks, and experts.

Lexical-Semantic Problems:

Translators often need to address issues related to vocabulary and meaning. This can involve consulting dictionaries, glossaries, and experts to resolve terminology differences, neologisms, semantic gaps, or lexical networks. Contextual synonyms and antonyms also pose challenges, as they may have different meanings based on context. Semantic contiguity, which involves identifying common features between terms, is another concern.

Lexical and semantic issues are common challenges in translation, and overcoming them requires a combination of language expertise, cultural understanding, and the ability to capture the full meaning and nuances of the original text.

Grammatical Problems:

Translators may encounter grammatical difficulties, such as questions about verb tense (temporality) and aspect (indicating whether an action is ongoing or completed). Decisions about the use of pronouns and whether to make the subject explicit are also part of this category.

Problems in Syntax:

Syntactic challenges can stem from issues like syntactic parallels, the choice of passive voice, the narrative perspective (focus), and the use of rhetorical devices such as hyperbaton (inverting word order) or anaphora (repeating words or segments at the beginning of sentences).

Rhetorical Problems:

Translators must tackle rhetorical issues, including identifying and recreating figures of speech like comparisons, metaphors, metonymy, synecdoche, oxymorons, paradoxes, and the choice of diction.

Practical difficulties may arise from differences in formal and informal language, idiomatic expressions, sayings, irony, humor, and sarcasm. For instance, in marketing texts, deciding whether to use formal or informal pronouns like "you" in translations can be challenging.

Strategies for accurate linguistic translation, including word choice, syntax adaptation, and idiomatic expressions.

2. Cultural Challenges in Translation

Investigating cultural nuances and variations in language is important and crucial. Cultural considerations may manifest in the form of cultural references, such as food names, festivals, and connotations. Translators use language localization to adapt the text accurately to the target culture. For instance, dates in financial documents may be written differently in different languages, and translators need to consider these cultural nuances.

Addressing cultural gaps and sensitivities that affect translation accuracy and appropriateness. Cultural adaptation techniques, cultural equivalence, and localization strategies.

3. Contextual Challenges in Translation

Translating and interpreting language poses a significant challenge, particularly when conveying unspoken messages. Different cultures place substantial importance on nonverbal cues alongside verbal communication, and some emphasize formalities before engaging in business discussions.

While a direct translation can convey information technically, the true essence of the message might not be fully grasped by the audience. It's crucial to ensure that the information aligns with the reader's cultural context when presenting work, research, or business data. A mere translation might not capture the intended essence and could potentially result in an inadequate or even offensive presentation.

Exploring the impact of context on translation quality is also essential. When we talk about Translations in context of culture, this service has a very broad spectrum, it is because a phrase that may seem easy to translate from language to another may include a cultural context that might be difficult to interpret. This reasons that culture and language are not just quite intimately related but also quite impactful to have a by far influence on certified translation services in all parts of the world. Unless, the context of culture is studied and accounted for during the process, it may produce unavoidable nuances than un-intended, therefore putting all of a translator’s efforts in a pit. Meanings in both source and target language therefore should be aligned and attached to one’s context at it’s exact place.

Challenges related to context shifts, ambiguity, and untranslatable elements. Contextual analysis, adapting to context shifts, and utilizing extralinguistic cues.

4. Technological Solutions for Translation

Overviewing of translation technologies and tools gives the chance for Machine Translation (MT), Computer-Assisted Translation (CAT) tools, and Translation Memory (TM) systems. Optimizing technology use for enhanced productivity and quality in translation.

The role of human expertise and cultural understanding in translation has great importance. Importance of skilled translators and their role improve translation quality. Training and development programs, continuous education, and promoting professional ethics in translation. Combining human intelligence with technology for optimal translation outcomes creates perfect translation. Strategies for integrating human and automated translation to maximize efficiency and accuracy.

Contextual challenges involve the consideration of the broader context in which a text is situated. This includes understanding the subject matter, the target audience, and the purpose of the translation. Translators must be adept at adapting their work to align with the cultural norms, expectations, and conventions of the target audience. Failure to do so can lead to misunderstandings or misinterpretations of the text.

Contextual challenges arise from the diverse cultural and situational contexts embedded within languages. The translator must navigate these intricacies to ensure that the intended meaning is accurately conveyed without losing its essence. Subtle cultural references, historical connotations, and social nuances significantly impact the interpretation, requiring translators to possess a profound cultural awareness and sensitivity.

Cultural challenges are perhaps the most intricate aspect of translation. Language is deeply intertwined with culture, and a successful translation must respect and convey the cultural nuances present in the source text. This involves addressing issues related to history, customs, traditions, and values, among others. Cultural sensitivity and a deep knowledge of both the source and target cultures are imperative in order to bridge the cultural gaps and ensure that the translation is contextually appropriate.

Cultural challenges stand as one of the most intricate aspects of translation. They encompass differences in values, beliefs, customs, and societal norms, which greatly influence language usage and meaning. A successful translation involves not only transmitting words but also capturing the cultural context and ensuring that the message resonates with the audience in the target language.

Cultural challenges stand as one of the most intricate aspects of translation. They encompass differences in values, beliefs, customs, and societal norms, which greatly influence language usage and meaning. A successful translation involves not only transmitting words but also capturing the cultural context and ensuring that the message resonates with the audience in the target language.

In sum, effective translation is a demanding task that requires a profound understanding of linguistic, contextual, and cultural elements. Overcoming these challenges requires not only linguistic proficiency but also a deep appreciation for the intricacies of different cultures and their impact on language. Translators play a crucial role in fostering cross-cultural communication and understanding, and their ability to navigate these challenges is essential for the success of their work.

Recommendations for the translation industry, professionals, and future research always require to follow final thoughts on the evolving landscape of translation and its importance in a globalized society. The complexities of linguistic, contextual, and cultural challenges in translation underscore the need for skilled and perceptive translators who can bridge the gaps between languages while preserving the essence and intended meaning of the original text. Overcoming these challenges demands not only linguistic proficiency but also a deep understanding of cultural nuances and the ability to adapt, making the art of translation an intricate and vital element in connecting diverse cultures and fostering global communication.

In the realm of translation, linguistic, contextual, and cultural challenges play a pivotal role in determining the accuracy and efficacy of conveying the intended message from one language to another. The multifaceted nature of language involves more than just the direct translation of words; it requires a profound understanding of cultural nuances, social contexts, and linguistic intricacies.

LITERATURE

1. Fenyő, S. S. (2005). The Translator's Cultural Competence. *European Integration Studies*, 4(2), 61-72.
2. Gerding-Salas, C. (2000). Teaching translation: problems and solutions. *Translation Journal*, 4(3), 328-334.
3. Ghazala, H. (2008). *Translation as Problems and Solutions-A Textbook for University Students and Trainee Translators (Special Edition)*.
4. Newmark, P. (2001). *A Textbook of Translation*. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.

SUMMARY

Tehrana Khudaverdiyeva,

TRANSLATION PROBLEMS AND SOLUTIONS: BRIDGING LINGUISTIC AND CULTURAL DIFFERENCES

This thesis explores the challenges and solutions inherent in the art and science of translation, delving into linguistic, cultural, and contextual barriers that translators face. The study identifies various translation problems and proposes effective solutions to enhance the accuracy, fluency, and cultural relevance of translations, aiming to facilitate effective communication across diverse linguistic and cultural boundaries.

The problems of translating foreign texts and vocabulary in any sector of the life is experiencing rapid development, as is the growing interest of users and developers in different terms itself. The primary and most pressing problem in working with a foreign text in this area is the choice of a suitable equivalent to a newly emerging concept. The key and most informative words that carry the main semantic load in the text of this topic are terms.

Key words: *translation, interpreting, linguistic, contextual, cultural challenges*

РЕЗЮМЕ

Тегерана Худавердиева

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА И РЕШЕНИЯ: ПРЕОБРАЗОВАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ И КУЛЬТУРНЫХ РАЗЛИЧИЙ

В этой статье рассматриваются проблемы и решения, присущие искусству и науке перевода, исследуются лингвистические, культурные и контекстуальные проблемы, с которыми сталкиваются переводчики. В статье определяются различные проблемы перевода и предлагаются эффективные решения для повышения точности, беглости и культурной

значимости переводов, чтобы облегчить эффективное общение, преодолевая разные языковые и культурные границы.

В любой сфере жизни проблемы перевода иностранных текстов и лексики развиваются стремительно, поскольку растет интерес пользователей и разработчиков к самой терминологии. Основной и наиболее актуальной проблемой работы с иностранным текстом в этой области является подбор подходящих эквивалентов возникающему понятию. Здесь же исследуется подбор наиболее информативных слов и терминов, несущих основную смысловую нагрузку.

Ключевые слова: *перевод, устный перевод, лингвистические, контекстуальные, культурные проблемы.*

ELMI-MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİN QURULMASI VƏ İNKİŞAFINDA TƏRCÜMƏNİN ROLU

NƏCİBƏ QURBANOVA
ncibqurbanova@gmail.com

Açar sözlər: mədəniyyət, tərcümə, əlaqə, tərcümə işi, inteqrasiya

Mədəni əlaqələr anlayışı geniş sferanı əhatə edir. Hər hansı bir ölkənin mədəniyyəti dedikdə, ilk növbədə, onun dili, ədəbiyyatı, dini görüşləri, maddi-mədəni abidələri, ümumən, milli-mədəni səviyyəsi nəzərdə tutulur. Dini kitabların, tarixi, ədəbi əsərlərin başqa dillərə tərcüməsi bir çox ölkələr tərəfindən oxunaraq müxtəlif xalqların mədəni, irsi, dünya görüşü haqqında təsəvvürlər yaradır. Bu bir növ dünyaya inteqrasiya hesab oluna bilər.

Bu baxımdan, ölkələr arasında elmi-mədəni əlaqələrin yaranması və inkişaf etməsinə təsir göstərən amillərdən biri də tərcümə sahəsində görülən işlərdir. Əlaqələrin növündən asılı olmayaraq, istər siyasi, iqtisadi, istərsə də elmi-mədəni əlaqələrdə tərcümənin rolu danılmazdır. Məsələn, tarixi təcrübə onu göstərir ki, bir çox hallarda ticarət zərurətindən doğan dil ehtiyacı lüğətçiliyin, xüsusilə də tərcümə lüğətçiliyinin inkişafına gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının tərcüməsindən danışarkən İtaliya türkoloqu G. Bellingeri, rus alimi Bartold, Yan Rıpkanın adını qeyd etmək lazımdır.

Vasili Vladimiroviç Bartold “Kitabi-Dədə Qorqud”un mətninə dair ilk nümunələrin nəşr edilməsində və ruscaya çevrilməsində önəmli xidmətlər göstərmişdir.

Giampiero Bellingeri M.Şəhriyarın “Heydərbababaya salam” poemasını italyancaya çevirmişdir ki, bu, Avropada Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına dair ilk tərcümə əsəridir. Alimin bu təşəbbüsündən sonra “Heydərbababaya salam” əsəri alman və fransız dillərinə də çevrilmişdir. Molla Pənah Vaqif, Qövsü Təbrizi, Mirzə Əli Möcüz kimi şəxsiyyətlər haqqında tədqiqatlar aparmışdır.

Daha çox türk ədəbiyyatı sahəsində tanınan Yan Rıpkaya çex-Azərbaycan ədəbi əlaqələri, bütövlükdə iki xalq arasında mədəni əlaqələrini formalaşmasında çox böyük rol oynayan ziyalılardandır. O, dahi Azərbaycan klassiki Nizami Gəncəvi yaradıcılığını tədqiq etmiş, şairin əsərlərini çex dilinə çevirmişdir. 1939-cu ildə “Yeddi gözəl” əsərinin tərcüməsini başa çatdırıb elə həmin il Praqada Avropa ədəbi birliyinin vəsaiti hesabına nəşr etdirmişdir. Əsərin tam şəkildə çex dilində nəşri 1943-cü ildə sona çatmışdır. Yan Rıpkaya Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətini ürəkdən sevirdi. O qeyd edirdi ki, Azərbaycan xalqı dünya ədəbiyyatı və mədəniyyətinin fəxri olduğuna görə özü ilə fəxr etməlidir.

İSPAN DİLİNDƏ HÜQUQİ TƏRCÜMƏNİN SOSIAL-MƏDƏNİ PROBLEMLƏRİ

RƏHİMƏ MƏMMƏDOVA
Azərbaycan Dillər Universiteti

Açar sözlər: hüquqi tərcümə problemləri, hüquqi mətn, hüquq mətnin sosial-mədəniyyəti xüsusiyyəti.

Dil və hüquq hər bir cəmiyyətin mədəniyyətinə dərinə kök salaraq bir-biri ilə sıx bağlıdır, bir tərəfdən onun sosial təşkilatının ifadəsi, digər tərəfdən mədəniyyətin özünün ifadəsidir. Tərcüməçilər hüquq mütəxəssislərinin üstünlük təşkil etdiyi ixtisaslaşdırılmış dildə ifadə olunan sahəni tərcümə edərək bizlərə çatdırır. Hüquqi mətnin dili hüquqşünasların ifadə etdiyi dillə yanaşı həmin sahənin bir çox xüsusiyyətlərini təmsil edir. Hüquqi terminlər yalnız hüquq sistemi tərəfindən müəyyən edilmiş sosial-mədəni məzmunu təmsil etmir. Eyni hüquq sistemləri ailəsinin və ya hətta eyni sistemin ifadə etdiyi məzmunundan savayı hüquqi terminlər öz sosial-mədəni məzmunu ilə təqdim olunur. Bu xüsusi məzmun hüquqi terminin tərcüməsini və hətta əvvəlcədən başa düşülməsini çətinləşdirir. Hüquqi diskursda hər bir siyasi-hüquq sisteminin hüquqi ənənələrinin əks etdirən mədəni fərqlərə rast gəlmək mümkündür. Nitqin əldə etdiyi forma və xüsusən də istifadə olunan terminologiya, hər bir xalqın öz sosial reallığını necə təqdim etdiyinə xas olan anlayışları ifadə edir. Beləliklə, hər bir dil yaşadığı mədəni kontekstlə sıx əlaqə saxlayır və tərcüməçilər sahə terminləri vasitəsilə qaydaları ifadə edərkən hüquq sahəsinə xas olan gerçəkliyi şərh etməyin bəzi formaları ilə qarşılaşır. Hüquq, onun ifadə üsulu ilə onu yaradan cəmiyyət arasındakı bu əlaqə hüquqi mətnlərin tərcüməsi ilə bağlı çoxsaylı fikirlərə və çətinliklərin yaranmasına səbəb olur. [4, s.762]

Böyük məna fərqlərini ispan hüquq terminləri və mətnlərində ifadə edilən həqiqətlər arasında tapırıq. İspaniya qanunvericiliyinə görə “tutela” (qəyyumluq və himayə) həm şəxsi, həm də əmlak baxımından özlərinin qayğısına qala bilməyən şəxslərin qəyyumluğu üçün qanunla müəyyən edilmiş hüquqi formadır. Digər mənada *tutela* bir şəxsin əmlakının qorunması və himayə deməkdir. [3, s.762]

Azərbaycan Mülki Məcəlləsi, İspaniya kimi, “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” qanunda qəyyumluq və himayə - valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların saxlanması, tərbiyə olunması və təhsili, habelə hüquq və mənafelərinin müdafiəsi məqsədilə onların yerləşdirilməsi formasıdır. [1]

La *tutela* seguirá vigente hasta que sea cancelada en 2015.- Qəyyumluq 2015-ci ildə ləğv olunana qədər qüvvədə olacaq.

En esta ciudad la educación intelectual y física se limitaba a los niños, mientras que las niñas quedaban bajo la *tutela* de las mujeres de la casa, para estudiar las tareas domésticas.-

Bu şəhərdə intellektual və fiziki təhsil oğlanlarla məhdudlaşdı, qızlar ev işlərini öyrətmək üçün evdar qadınların himayəsində qaldılar. [2, s.98]

Hər iki mədəniyyət tamamilə fərqli olsa da, ispan hüquqi termininin ehtiva etdiyi ilə eyni reallığı əhatə edən saysız-hesabsız hüquqi termin nümunələrini verə bilərik. Şübhəsiz tərcüməçi üçün hüquqi mətnin ən çətin tərəfi də, ifadə etdiyi hüquqi terminin əsas və mədəni xüsusiyyətini düzgün olaraq müəyyənləşdirmək, sonra hədəf dilə ötürməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Bakı, 2002
2. Diccionario español-ruso, Ed. "rusa", M, 1988
3. Espasa Calpe. Diccionario de La Real Academia de la Lengua, Madrid, 2006, p.1073.
4. Falzoi Alcántara, C., La traducción jurídica: Un intercambio comunicativo entre sistemas, Madrid, 2005, pág. 760-768.
5. García Yebra, V. Teoría y práctica de la traducción – volumen 1, Madrid, 1982

AZƏRBAYCAN – ALMANIYA SİYASİ VƏ ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ

KÖVSƏR ABBASOVA
Naxçıvan Dövlət Universiteti
abbasovakvsr2020@gmail.com

Almaniya 1991-ci il dekabrın 12-də Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk qərb dövləti oldu. 1992-ci il fevralın 20-də isə bu iki dövlət arasında rəsmi diplomatik münasibətlər quruldu. Tezliklə, yəni 1992-ci il iyun ayında Almaniyanın Bonn şəhərində Azərbaycan səfirliyi açıldı.

1996-cı il iyulun 1-də Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev AFR-ə rəsmi səfəri baş verdi. Səfər gedişində Heydər Əliyev Almaniyanın prezidenti Roman Hersoq, federal kansler Helmut Koll, xarici işlər naziri Klaus Kinkel və digərləri ilə görüşlər keçirilmişdi. AFR rəhbərləri Azərbaycana üç istiqamətdə dəstək verməyə razılıq bildirdilər:” N.Babayeva Alman – Azərbaycan əlaqələri səh. 5s”

Qərb dövlətləri arasında AFR Azərbaycana həmişə dəstək verməyə hazır olan dövlətdir. Bu mənada Almaniya ilə münasibətlərimizin gələcəkdə daha da inkişaf etdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan ədəbiyyatı alman alim, yazıçı və tərcüməçilərinin həyatında və onların tanınmasında böyük rol oynamışdır.

Açar sözlər: *Münasibət, beynəlxalq təşkilat, dəstək, ədəbi əlaqə, mədəni əlaqə, dostluq əlaqəsi, ayı heykəli, Qarabağ problemi*

Almaniya 1991-ci il dekabrın 12-də Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk qərb dövləti oldu. 1992-ci il fevralın 20-də isə bu iki dövlət arasında rəsmi diplomatik münasibətlər quruldu. Tezliklə, yəni 1992-ci il iyun ayında Almaniyanın Bonn şəhərində Azərbaycan səfirliyi açıldı.

1993-cü ilin ikinci yarısından Azərbaycanla Almaniya arasında münasibətlər daha intensiv inkişaf etməyə başladı. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev 1993-cü ilin dekabrında AFR Bundeştaqının Qafqaz üzrə komissiyasının sədri V.Vimmeri, 1994-cü ilin martında Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinin Şərqi Avropa və MDB ölkələri siyasi idarəsinin müdir müavini E. Fon Ştudnitsi. 1995-ci il avqustun 21-də ATƏT-in Minsk qrupundakı AFR nümayəndəsi F. Lambaxı qəbul etmişdi. Bu görüşdə əsas müzakirə obyektı Dağlıq Qarabağ münaqişəsində beynəlxalq təşkilatların və böyük dövlətlərin rolu olmuşdur.

1996-cı il iyulun 1-də Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev AFR-ə rəsmi səfəri baş verdi. Səfər gedişində Heydər Əliyev Almaniyanın prezidenti Roman Hersoq, federal kansler Helmut Koll, xarici işlər naziri Klaus Kinkel və digərləri ilə görüşlər keçirilmişdi. AFR rəhbərləri Azərbaycana üç istiqamətdə dəstək verməyə razılıq bildirdilər:

- Azərbaycanın Avropa ailəsinə inteqrasiyasının dəstəklənməsi;
- Azərbaycanda Avropa modeli dövlət quruculuğuna yardım;
- Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün toxunulmazlığı şərti ilə həlli.

1999-cu il may ayının 6-da Milli Məclisin spikeri M.Ələsgərov Avropa Təhlükəsizliyinin İnkişafı Məsələləri ilə məşğul olan Xüsusi Tapşırıqlar üzrə səfiri F.Lambaxı qəbul etmişdi. Görüşdə M.Ələsgərov səfirə Qarabağ münaqişəsinin tarixi və Azərbaycanın siyasi durumu haqqında məlumat vermişdi. 2001-ci il oktyabrın 29-da Azərbaycanın AŞPA-dakı nümayəndə heyəti ilə Almaniya Bundeştaqının Almaniya – Qafqaz qrupunu rəhbəri X.Lerxer arasında görüş keçirildi. Görüşdə xanım Lerxer Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbul olunmasından sonra vəziyyətin nə dərəcədə dəyişdiyini ilə maraqlanmışdı. Bu görüşlər Azərbaycan ilə Almaniya arasında parlamentlərarası və təşkilatlardaxili əlaqələrinin inkişafına daha bir sübutdur. Həsən Sadıqov “ Almaniya respublikası ilə mədəni əlaqələr”.

2003-cü il oktyabrın 15-də keçirilmiş prezident seçkilərində qalib gələn prezident İlham Əliyev 2004-cü il avqustun 24-də AFR -ə rəsmi səfər etdi. Səfər zamanı İlham Əliyev AFR-in prezidenti Horst Koler, federal kansler Gerhard Şröder, Xarici İşlər Naziri Yoşka Fişerlə görüşmüş, bir sıra mühüm məsələləri, xüsusilə də Qarabağ münaqişəsini müzakirə etmişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, prezidentimizin Almaniyaya səfəri Ermənistanda ciddi narahatlıqla qarşılanmışdı.

Qərbi dövlətləri arasında AFR Azərbaycana həmişə dəstək verməyə hazır olan dövlətdir. Bu mənada Almaniya ilə münasibətlərimizin gələcəkdə daha da inkişaf etdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan ədəbiyyatı alman alim, yazıçı və tərcüməçilərinin həyatında. Onların tanınmasında böyük rol oynamışdır. Bunlara misal olaraq müxtəlif illərdə görülən yaradıcılıq işlərini təqdim etmək istərdim ki, bunların hər biri gələcəkdə ayrılıqda dərin elmi axtarışlar tələb edir. Belə ki, ş. Horst Vilfird Brand 1958-ci ildə Mirzə Fətəli Axundov haqda monoqrafiya yazaraq onu Şərqi Mülleri adlandırır. Fritz Meyer isə Məshəti Gəncəvi barədə kitabını 1963-cü ildə Visbadendə çap etmişdir. 1972-ci ildə XIX əsr Azərbaycan satirik ədəbiyyatı haqqında Berlində çıxan “İslam” jurnalında məqalə çap edilmişdir. Herbet V.Duda 1933-cü ildə Leypsiqdə “Fərhad və Şirin” poemasını tərcümə etmişdir. Yoaxim Haym 1958, Valter Ruben isə 1944-cü illərdə “Kitabi Dədə Qorqud” haqqında monoqrafiyalarını çap etdirmişdilər. 1920-ci ildə M.F.Axundovun “Vəzir xani Lənkəran” əsəri alman dilində tərcümə edilmişdir. Hamburqlu şərqşünas Barbara Fleming türk dilində Nizaminin əsərlərində “Fərhad və Şirin” haqqında araşdırmalarını 1965-ci ildə Visbadendə dərc etdirmişdir. Müəllif “Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft” cəmiyyəti ilə sıx əlaqə saxlayaraq bu sahədə çalışmışdır. 1913-cü ildə çap olunmuş ensiklopediyada Xaqani öz lazımı yerini tapmışdır. M.F.Axundov haqqında Berlində çap olunan “İslam” jurnalında məqalə çap olunmuşdur. 1930-cü ildə Berlində 75 Azərbaycan bayatısı tərcümə edilmişdir. 1971-ci ildə Nizami poeziyası haqqında “Musiqi və poeziya” adlı kitab Leypsiqdə çap olunmuşdur. Yoxanes Müthens “Fridrix Bodensdtet və Mirzə Şəfi Vazeh” kitabını 197-ci ildə Münxendə yazmışdır. Münxendə yaşayan Anna Şmid, F.Bodensdtetin yaradıcılığını öyrənən dəyərli alimlərdən biridir. Professor A.Bayramovun dediyinə görə, keçən il qədər Bodensdtet nəslinin nümayəndələri Villix və Münxen şəhərlərinin yaxınlığında yaşayırdılar. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin dostu, islamı qəbul etmiş alman yazıçısı Hörst Əhməd Şmidt Azərbaycanla 1966-cı ildən əlaqə saxlayır və Azərbaycan ədəbiyyatında aid bir neçə əsər çap etdirmişdir. Hazırda “Kitabi Dədə Qorqud ” üzrə yaradıcılıq fəaliyyəti davam etdirir.

Ümumiyyətlə, XIX əsr Almanları Azərbaycanı öyrənməkdə əsas yer tutur. 1886-cı ildə M.F.Axundovun “Molla İbrahim Xəlil kimyəgər” əsəri alman dilində tərcümə olunub “Asiya” jurnalında çap edilmişdir.

1889-cü ildə “Mösyə Jordan” əsəri alman dilində tərcümə edilir və Vyanada çap olunur. R.Məmmədov “Mədəni Əlaqələr tarixindən” səh 23

R.Emmer “Qafqaz xalqları” əsərində Azərbaycan xalqından bəhs edir və öz fikrini deyir.

Bütün bu sadalanan tarixi faktlar keçmiş zamanlarda alman alimlərinin Azərbaycan şair və yazıçıların əsərləri ilə yaxından tanış olmaları bir daha sübut edir ki, iki xalqın dostluğu qədim tarixə malikdir. Eyni zamanda, qeyd etmək istərdim ki, mənə bəlli olan və bəllin olmayan Almaniya kitabxanalarında, qaleriya və muzeylərində saxlanılan əsərlər hər biri gələcəkdə böyük elmi axtarışlar tələb edir. Güman edirəm ki, zaman gələcək, mənə arzuladığım neçə-neçə əsərlərin tarixi araşdırması elmi əsaslarla təsdiq olunacaq.

Azərbaycanın rəssam və heykəltaraşlarının da Almaniyada gördükləri işlər diqqəti cəlb edir. Belə ki, heykəltaraş Azad Əliyev sonradan hissiyyat əsasında danışmamağına baxmayaraq, onun qüdrəti usta əlləri bir neçə əsər yaradır. Bərpaçı Yoxan Baptist Şakla birgə yaratdığı bu sənət əsərinin açılışı 1995-ci ildə Cənubi Amerikada, San-Salvadora oldu.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Heimatbuch .1961.Zandmannschaft der deutschen aus Rusland
- 2.Э.М АУХ .Немецкие колонисты в Закавказье
- 3.Nigar Babayeva. Alman-Azərbaycan əlaqələri

SUMMARY

Kovsar Abbasova

AZERBAIJANI-GERMAN POLITICAL AND LITERARY RELATIONS

Germany was the first Western state to recognize the independence of Azerbaijan on December 12, 1991. On February 20, 1992, diplomatic relations were established between the two countries. Soon in June 1992, the embassy of Azerbaijan was opened in Bonn, Germany. On July 1, 1996, the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev had an official visit to Germany. During his visit, Heydar Aliyev met with German President Roman Herzog, Chancellor Helmut Kohl,

Foreign Minister Klaus Kinkel and many other officials. The leaders of the Federal Republic of Germany agreed to support Azerbaijan in three directions. "N. Babayeva: German-Azerbaijani Relations". Among the Western countries, Germany is a state that is always ready to support Azerbaijan. In this sense, the further development of our relations with Germany is of great interest. The Azerbaijani literature has played a major role in the life and recognition of German scholars, writers and translators.

Key words: *attitude, international organization, support, literary relations, cultural relations, friendly relations, bear monument, Garabagh problem.*

РЕЗЮМЕ

Кёвсар Аббасова

АЗЕРБАЙДЖАНСКО-ГЕРМАНСКИЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ

Германия первое западное государство, признавшее независимость Азербайджана 12 декабря 1991 года. А 20 февраля 1992 года между двумя этими странами установились дипломатические отношения. Вскоре, в июне 1992 года, открылось посольство Азербайджана в городе Бонн Германии.

1 июля 1996 года Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев совершил официальный визит в ФРГ. В ходе своего визита Гейдар Алиев встретился с президентом Германии Романом Херцогом, федеральным канцлером Гельмутом Коллом, министром иностранных дел Клаусом Кинкелем и многими другими официальными лицами этой страны. Лидеры Федеративной Республики Германии согласились поддержать Азербайджан в трех направлениях: «Н.Бабаева Германо-азербайджанские отношения с. 5».

Среди западных государств ФРГ всегда готова поддержать Азербайджан. В этом смысле большое значение имеет дальнейшее развитие наших отношений с Германией.

Азербайджанская литература сыграла большую роль в жизни немецких ученых, писателей и переводчиков в их популяризации.

Ключевые слова: *отношение, международная организация, поддержка, литературные связи, культурные связи, дружеские связи, памятник медеведю, Гарабахская проблема.*

DÜNYAYA INTEQRASIYADA TƏRCÜMƏNİN ROLU

ELNAZ ƏLİYEVƏ

*Naxçıvan Dövlət Universiteti
elnazela@gmail.com*

Dünyaya inteqrasiya prosesinin ən zəruri amili dil faktorudur. Xarici dil bilikləri olmayan və ya kifayət qədər olmayan mütəxəssis bu prosesdə uğur əldə edə bilməz.

Məqalədə dünyaya inteqrasiya prosesinin milli mədəniyyətlərin bir-birinə yaxınlaşması və xalqlar arasında mədəni əlaqələrin möhkəmlənməsindən bəhs olunur. Dünyaya inteqrasiya prosesinin ən zəruri amilinin dil faktoru olduğu vurğulanır.

Məqalədə qeyd edilir ki, xalqların bir-birinə getdikcə daha çox yaxınlaşması, müxtəlif dillərdə danışan insanlar arasında ünsiyyət zərurəti tərcümə və tərcüməçilərsiz mümkün ola bilməz. **Tərcümə vasitəsilə dünyadan xəbər tutur, dünyaya inteqrasiya oluruq.**

Açar sözlər: tərcümə, dünyaya inteqrasiya, mədəniyyətlərarası ünsiyyət, dil faktoru, xarici dil, ünsiyyət zərurəti

Müasir dünya siyasətində bir çox inkişaf prosesləri və meylləri müşahidə olunur və onlar arasında qloballaşma, inteqrasiya, demokratikləşmə diqqət mərkəzindədir. İnteqrasiya problemi bizim günlərdə konkret təcrübi məsələdən, məhdud elmi çərçivədə təhlil edilən mövzudan qlobal əhəmiyyətli, taleyüklü məsələyə çevrilmişdir. İnteqrasiya suveren dövlətlərin daxili və xarici siyasətinə düzəlişlər edir, xalqların taleyində dönüş nöqtələrinə təkan verir, dünya inkişafının başlıca meyllərini şərtləndirir.

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəlləri bəşər sivilizasiyasının tarixində ciddi dəyişikliklər baş verməsi ilə yadda qaldı. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyasının inkişafı, demokratikləşmə, qloballaşma, əhalinin yerdəyişməsi və inteqrasiya prosesləri ölkələrin siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatına çox böyük təsir etdi.

Dünyaya inteqrasiya milli mədəniyyətlərin və dəyərlərin bir-birinə yaxınlaşması, xalqlar arasında mədəni əlaqələrin möhkəmlənməsi və müasir dünya sivilizasiyasının bütövlüyünün formalaşdırılmasını ifadə edir.

Dünyaya inteqrasiya prosesinin ən zəruri amili dil faktorudur. Xarici dil bilikləri olmayan və ya kifayət qədər anlayışı olmayan mütəxəssis bu prosesdə müvəffəqiyyətə nail ola bilməz. Hər bir şəxs dünya görüşünü, elmini və özünü təkmilləşdirməyi düşünməklə yanaşı, başqa dilləri də öyrənməyin faydalı olduğunu bilməlidir.

Xarici dilləri bilmək o dillər vasitəsilə digər xalqlarla ünsiyyət qurmağa imkan verir. Bu isə insanları bir-birinə yaxınlaşdırır, mədəniyyətlərarası dialoqun qurulmasına, başqa sözlə, digər xalqları yaxından tanımağa, ölkəmizi və xalqımızı başqa xalqlara tanıtdırmağa şərait yaradır.

Dünya ölkələrinin, ayrı-ayrı insan cəmiyyətlərinin inkişaf etməsində, nailiyyətlər əldə etməsində mədəniyyətlərin mübadiləsinin mühüm rolu olduğu danılmazdır. Bu mübadilə həyata keçirilməsə dünyaya inteqrasiya etmək, beynəlxalq arenada tanınmaq çətinləşər. Bu da mədəniyyətin və dövlət dilinin mükəmməl şəkildə öyrənilərək hədəf dillərinə düzgün ötürülməsini şərtləndirir. Əsrlərdir ki, bu proses məhz tərcümə sayəsində reallaşır.

XXI əsr bəşəriyyətin informasiya məkanında yeni problemlərin həllini irəli sürür və informasiyanın kütləviliyinin artması ilə əlaqədar olaraq tərcümənin bəşəriyyətin həyatında rolunun durmadan artdığını ortaya qoyur. **Tərcümə millətlərin ən yaxşı danışq dilidir və onun vasitəsi ilə dünyadan xəbər tutur, dünyaya inteqrasiya oluruq.** Tərcümə əlaqələri bu gün insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edir. İnformasiya axını nə sərhəd, nə zaman, nə də məkan tanımır.

Bütün xalqların həyatında, etnosların, millətlərin inkişafında mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələri və onların arasında dialoq mühüm rol oynayır. Mədəni

dəyərlərin, təcrübənin qarşılıqlı mübadiləsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Lakin dil məsələləri hər dövrdə mədəniyyətlərin aktiv, qarşılıqlı təsirinə güclü maneə yaratmışdır. Bu səbəbdən də tərcümə, xarici dillər üzrə tərcüməçilərin hazırlanması, müxtəlif dillərdə danışan xalqların ünsiyyətinin səmərəliliyinin artırılması bütün dövrlərdə aktual-lığını qoruyur.

Görkəmli yazıçımız Mirzə İbrahimov tərcüməyə öz münasibətini belə bildirmişdir:

“Tərcümənin xalqlar arasında böyük, yıxılmaz mədəni körpü olduğunu qeyd edib deyirəm ki, o, insanın ruhi aləmini, hissiyat və anlayışlarını zənginləşdirən güclü amillərdəndir. Tərcümə hər xalqın eyni zamanda dilini zənginləşdirə bilər. Bir şərtlə ki, gözəl olsa, səlis olsa, oynaq olsa”.

Tərcümə prosesi mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqənin spesifik prosesi, bir mədəni kodun digərinə izah edilməsidir. Tərcümə zamanı çox vaxt xarici dilin incəlikləri və semantik çalarları, xüsusiyyətləri və nüansları itirilir. Bəzən mətn sadələşdirilir, təhrif edilir və qeyri-müəyyənlik yaranır. Təsadüfi deyil ki, dildə düstur sabitləşib: “tərcümə olunmayan söz oyunu”. Hər iki mədəniyyəti dərinləndirən dərk edən, şəxsi təmas təcrübəsi olan və hər iki dildə sərbəst danışan tərcüməçi semantik ekvivalentləri üzvi şəkildə seçərək öz tərcüməsi ilə dili zənginləşdirir.

Beləliklə, istənilən tərcümə təfsirdir, aşkar mənanın arxasındakı mənanın deşifr edilməsidir. Eyni zamanda ünsiyyət quranların mədəniyyətləri arasındakı məsafəni qət etmək üçün şüurlu və ya şüursuz edilən cəhddir. Ünsiyyətdə iştirak edən tərəflərin mədəniyyətlərində nə qədər çox fərq varsa, sözlərin, davranışın və simvolların təfsirində bir o qədər fərqliliklər olur.

Tərcümə millətlər arasında yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda dünya miqyasında elm və biliyə çıxışı asanlaşdırmaq üçün böyük əhəmiyyəti olan vasitədir. Ən qədim insan fəaliyyətlərindən hesab edilən tərcümə bir çox mədəniyyətlər və millətlər tərəfindən əsrlər boyu tətbiq edilmişdir. Tərcümənin tarixinə nəzər yetirdikdə mədəniyyətlərin formalaşmasında və inkişafında onun rolu aydın görünür. Ona görə ki, tərcümə nümunələrinin əsas vəzifəsi mədəniyyətlərarası münasibətlərin qarşılıqlı təsirini həyata keçirməkdən ibarətdir. Xalqların bir-birinə getdikcə daha çox yaxınlaşması, müxtəlif dillərdə danışan insanlar arasında ünsiyyət zərurəti tərcümə və tərcüməçilərsiz mümkün ola bilməz.

Tərcümə - həm böyük coğrafi məkanlarda yaşayan, müxtəlif dillərdə danışan, fərqli dünya görüşünə, fərqli psixoloji təbiətə malik olan ölkələr və xalqlar, həm də keçmişlə bu gün arasında əsas ünsiyyət vasitəsidir. Elə buna görə də tərcüməyə hər zaman hər yerdə böyük ehtiyac var. Tərcümə bir yerdə və bir dövrdə əldə olunmuş məlumatları, elmi-texniki nailiyyətləri, bədii özəllikləri başqa yerə və ya başqa dövrə daşıyan bir vasitədir.

Müasir dünyada tərcümənin rolu getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. Çünki artıq beynəlxalq əlaqələr artmış, çoxlu sayda beynəlxalq təşkilatlar, ümumdünya hərəkətləri, dövlətlərin regional ittifaqları yaranmışdır. Elmi-texniki tərəqqi müxtəlif xalqlar arasında elmi informasiya mübadiləsinə geniş şərait yaratmışdır. Beynəlxalq ticarətin, diplomatik fəaliyyətin, beynəlxalq yazışmaların həcmi qat-qat artmışdır. Xalqlar arasında mədəni əlaqələr genişlənmiş, beynəlxalq turizm kütləvi xarakter almışdı. Təbii ki, xalqların bir-birinə getdikcə daha çox yaxınlaşması, müxtəlif dillərdə danışan insanlar arasında ünsiyyət zərurəti tərcümə və tərcüməçilərsiz mümkün ola bilməz.

Tərcümə bəşəriyyətin mədəni inkişafında mühüm rol oynayır. Tərcümə sahəsində bir ölkənin xalqı digər ölkə xalqlarının həyatı, məişəti, tarixi, ədəbiyyatı, elmi nailiyyətləri və s. ilə tanış olur. Yəqin ki, bəşər cəmiyyətində, onun inkişafında tərcümənin rolunu qiymətləndirməyən bir insan tapılmaz.

Tərcümə bütün dünyanı bir-birinə birləşdirən ən qüdrətli vasitələrdən biri olmuş və olmaqda davam edir. Tərcümə müxtəlif qəbilələrin xalq və millətlərin bir-birini başa düşməsində, elə bir rol oynayır ki, onsuz bəlkə də bir-birindən təcrid olunar və ümumiyyətlə inkişafdan qalardı. Tərcümə millətlərin bir-birinə yaxınlaşması, dostlaşması, bir-birinin inkişafından bəhrələnməsi və bir-biri ilə əməkdaşlıq etməsinin əsasını təmin edən bir aktdır.

XXI yüzilliyin əvvəli inteqrasiya fenomeninin mahiyyətinə, suveren dövlətlərin inkişafına onun təsirinin öyrənilməsinə son dərəcə artan ictimai və elmi maraqla özünü göstərir. **Millətlərin ən yaxşı**

danışıq dili tərcümədir. Tərcümə vasitəsilə dünyadan xəbər tutur, dünyaya inteqrasiya oluruq. Dilləri bilmək dünyaya inteqrasiya üçün zəruri amildir. Tərcümə bu gün də bəşəriyyətin bütün əsas informasiya ehtiyaclarına xidmət etməkdə davam etməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Psixologiya. Ali məktəbin bakalavr pilləsi üçün dərslik (prof. S.İ.Seyidovun və prof. M.Ə.Həmzəyevin elmi redaktorluğu ilə). Bakı. Nurlan 2007.
2. Rəbiyyət Aslanova, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, Milli Məclisin İnsan hüquqları daimi komissiyasının sədri, Azərbaycan.-2009.-13 fevral.-s.9.
3. Wilss W. (1999), Translation and interpreting in the 20-th century, John Benjamins B.V., p. 7-8.
4. <http://ru.wikipeida.org/wiki>
5. <http://www.translit.az>

SUMMARY

Elnaz Aliyeva

THE ROLE OF TRANSLATION IN GLOBAL INTEGRATION

The most important factor in the process of integration into the world is the language factor. A specialist with no or insufficient knowledge of a foreign language cannot succeed in this process.

The article deals with the convergence of national cultures and the strengthening of cultural ties among peoples in the process of the world integration. It is emphasized that the language factor is the most important factor in the process of integration into the world.

The article mentions that peoples are getting closer to each other, the necessity of communication among people speaking different languages is not possible without translation and translators. Through translation, we learn about the world and integrate into it.

Keywords: *translation, integration into the world, intercultural communication, the language factor, a foreign language, the necessity of communication*

РЕЗЮМЕ

Эльназ Алиева

РОЛЬ ПЕРЕВОДА В ГЛОБАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Важнейшим фактором в процессе интеграции в мир является языковой фактор. Специалист без или с недостаточным знанием иностранного языка не сможет добиться успеха в этом процессе.

В статье речь идет о сближении национальных культур и укреплении культурных связей между народами в процессе мировой интеграции. Подчеркивается, что языковой фактор является важнейшим фактором процесса интеграции в мир.

В статье отмечается, что народы становятся ближе друг к другу, необходимость общения людей, говорящих на разных языках, невозможна без перевода и переводчиков. Благодаря переводу мы познаём мир и интегрируемся в него.

Ключевые слова: *перевод, интеграция в мир, межкультурная коммуникация, языковой фактор, иностранный язык, необходимость общения.*

TERMINOLOJİ TƏRCÜMƏNİN ƏSAS PROBLEMLƏRİ: TİBBİ, HÜQUQİ VƏ TEXNİKİ ASPEKTLƏR

ELÇİN MİRZƏYEV

Naxçıvan Dövlət Universiteti

exfriend2005@yahoo.com

Bu məqalə tibbi, hüquqi və texniki aspektlərin yaxınlaşmasına diqqət yetirərək terminoloji tərcümənin mürəkkəb dünyasını araşdırır. O, hər bir domen daxilindəki çətinlikləri və imperativləri təhlil edir, linqvistik dəqiqliyə, mövzu ekspertizasına və kontekstual anlayışa ehtiyacı vurğulayır. Xüsusi bilik tələb edən çoxşaxəli mənzərəni vurğulayan tibbi, hüquqi və texniki terminologiyanın tərcüməsi ilə bağlı mürəkkəbliklər tədqiq edilir. Kritik sahələrdə dəqiqliyin əhəmiyyəti vurğulanır, qeyri-dəqiqliklərin potensial nəticələri vurğulanır. Məqalədə insan təcrübəsinin əvəzolunmaz rolu etiraf edilməklə, terminoloji tərcümədə inqilab edən alətlər və texnologiyalar müzakirə olunur. O, domen üzrə xüsusi biliyə malik peşəkar tərcüməçilərin tərəfdarıdır və keyfiyyət təminatının əhəmiyyətini vurğulayır. Terminologiyanın dəqiq tərcüməsinin tibb, hüquq və texnologiya sahələrində hədəf auditoriyalara təsiri tədqiq edilir və onun etibarın gücləndirilməsində, hüquqların qorunmasında və istifadəçi təcrübəsinin artırılmasındakı rolu vurğulanır. Sonda məqalədə mədəniyyətlərarası ünsiyyətin və biliklərin yayılmasının təmin edilməsində dəqiqlik və təcrübənin əsas rolu vurğulanır.

Açar sözlər: terminologiyanın tərcüməsi, tibbi terminologiya, hüquqi terminologiya, texniki terminologiya, linqvistik dəqiqlik, sahəyə aid ekspertiza, keyfiyyət təminatı, peşəkar tərcüməçilər, mədəniyyətlərarası ünsiyyət, biliklərin yayılması

Terminoloji tərcümənin mürəkkəb dünyasına daxil olsaq, görərik ki, tibbi, hüquqi və texniki aspektlərin qovuşması çoxşaxəli mənzərəni təqdim edir. [1, s.39] Dil bu sahələrdə mühüm məlumatların ötürülməsi üçün keçid rolunu oynadığından, tərcümə edilmiş terminlərin dəqiqliyi çox vacibdir. Tibbi terminologiyanın nüanslarında bələdçilik təkə dili deyil, həm də tibbi prosedurların və şərtlərin incəliklərini daha dərinlən başa düşməyi tələb edir. Eynilə, hüquqi sahəsində də terminologiyanın dəqiq təfsiri əsas işlərdə istinad nöqtəsi ola bilər və bu, dəqiqliyi müzakirəolunmaz edir. Bundan əlavə texniki terminologiya spesifikliyi və funksionallığı vurğulamaqla məntiqi tərcüməyə ehtiyac olduğunu qabardır. [6, s.79]

Bu məqalədə biz tibb, hüquq və texnologiya sahələrində terminoloji tərcümənin təməlini təşkil edən əsas məsələləri araşdırırıq. Hər bir sahə daxilində unikal çətinlikləri və tələbləri tədqiq etməklə biz effektiv tərcümə təcrübələrini formalaşdıran mürəkkəbliklərə və kritik mülahizələrə işıq salmaq məqsədi daşıyıırıq. Bu ixtisaslaşdırılmış sahələrin yaxınlaşmasında linqvistik dəqiqliyin labirintində gəzərkən aşağıdakıları nəzərdən keçirməyi təklif edirik. [9, s.85]

Terminoloji tərcümə konkret terminlərin dəqiqliyini və kontekstini qoruyaraq mənasını bir dildən digər dilə çatdırmaq sənətidir. O, sadəcə dil biliklərindən kənara çıxır və müxtəlif sahələr daxilində xüsusi biliklərin dərinliklərinə daxil olur. [10, s.105] Tərcüməçi dəqiq və effektiv tərcüməni təmin etmək üçün mənbə və hədəf dilləri mükəmməl bilməklə yanaşı, həm də mövzunu hərtərəfli başa düşməlidir. Bu, terminologiyanın istifadə olunduğu mədəni, sosial və peşəkar kontekstlərin dərinlən qiymətləndirilməsini tələb edir ki, bu da tərcüməçi və tərcüməni yüksək ixtisaslaşmış tələbkar bacarıq dəstinə çevirir.

Tibbi terminologiyanın tərcüməsi zamanı tibbi jarqonun mürəkkəbliyi və spesifikliyi səbəbindən tərcüməçilər çoxsaylı çətinliklərlə üzləşirlər. [3, s.108] Tibbi terminlər çox vaxt etimologiyanın dərinlən başa düşülməsini tələb edən latın və ya yunan köklərindən götürülür. Üstəlik, tibbi terminologiyadakı nüanslar müxtəlif bölgələr və ixtisaslar üzrə dəyişə və tərcümə prosesinə mürəkkəblik qata bilər. Linqvistik əngəllərdən başqa, tibbi tərcüməçilər yalnız dil dəqiqliyi

deyil, həm də tibb elminə dərinlən yiyələnmə tələb edən mürəkkəb tibbi prosedurlar, dərman vasitələri və diaqnozlar şəbəkəsinə bələdçilik etməlidirlər.

Hüquq terminologiyasının tərcüməsi dəqiqlik və detallara diqqət tələb edən incə rəqs kimidir. [2, s.58] Hüquqi sənədlər fərqli hüquqi məna daşıyan termin və ifadələrlə doludur və hər hansı səhv tərcümə ağır nəticələrə səbəb ola bilər. Hüquq dilinin qeyri-müəyyənliyi, həm mənbə, həm də hədəf dillərin hüquq sistemlərinə və konvensiyalarına riayət etmək zərurəti ilə birləşərək böyük problem yaradır. Tərcüməçilər hər bir terminin arxasında duran dəqiq hüquqi niyyəti başa düşmək, hüquqi nəticələri dərk etmək və tərcümə edilmiş mətnin hədəf dilin qanuni çərçivəsinə uyğun olmasını təmin etməkdə mahir olmalıdırlar.

Texniki terminologiyanın tərcüməsi mühəndislik, İKT və digər elmlər daxil olmaqla, hər birinin özünəməxsus problemləri olan müxtəlif sahələri əhatə edir. Texniki terminlər çox vaxt yüksək spesifik mənalara malikdir və kontekstdən asılı olaraq fərqli mənalara ifadə edə bilər, bu da tərcüməçilərdən mövzunu dərinlən başa düşmələrini tələb edir. Bundan əlavə texnologiyanın sürətli təkamülü o deməkdir ki, daim yeni terminlər və anlayışlar ortaya çıxır və tərcüməçilərin ən son inkişaflardan xəbərdar olmasını tələb edir. Dəqiq texniki tərcüməyə nail olmaq təkə linqvistik şücaət deyil, həm də əsas texnologiya və onun tətbiqləri haqqında hərtərəfli qavrayış tələb edir.

Terminoloji tərcümədə dəqiqliyin əhəmiyyəti, xüsusən tibb, hüquq və texnologiya kimi lazımı sahələrdə çox mühümdür. Səhv tərcümələr anlaşılmaqlara, səhvlərə və potensial olaraq dəhşətli nəticələrə səbəb ola bilər. Tibb sahəsində səhv tərcümə edilmiş termin xəstəyə qulluq, diaqnoz və müalicəyə təsir göstərərək, xəstənin sağlamlığına təhlükə yarada bilər. Hüquqi kontekstlərdə isə səhv tərcümə hüquqi mübahisələr, müqavilələrin və ya ədalət mühakiməsinin pozulması ilə nəticələnə bilər. Eynilə texniki sahələrdə qeyri-dəqiqliklər məhsulun nasazlığına, təhlükəsizlik problemlərinə və ya kommunikasiyanın pozulmasına səbəb ola bilər. Terminoloji tərcümədə dəqiqlik, beləliklə, effektiv ünsiyyətin təmin edilməsi və ötürülən məlumatın bütövlüyünün qorunması üçün çox vacibdir.

Terminoloji tərcümə sahəsi qabaqcıl alətlər və texnologiyaların yaranması ilə inqilab etdi. Tərcümə yaddaş sistemləri, terminoloji verilənlər bazası və maşın tərcüməsi tərcümə prosesini sadələşdirərək səmərəliliyi və ardıcılığı artırdı. Bu alətlər tərcüməçilərə böyük həcmli mətnlərdə uyğunluq və dəqiqliyi qoruyub saxlamağa kömək edir, eyni zamanda əməkdaşlığı və biliklərin idarə olunmasını asanlaşdırır. Bununla belə, qeyd etmək vacibdir ki, bu texnologiyalar əhəmiyyətli dəstək təklif etsə də, insan təcrübəsi, xüsusən də vacib anlayışın və kontekstual şərhin lazım olduğu sahələrdə əvəzolunmaz olaraq qalır.

Tibbi, hüquqi və texniki terminologiyanın xüsusi xarakterini nəzərə alaraq, sahə üzrə xüsusi təcrübəyə malik peşəkar tərcüməçilərin cəlb edilməsi zəruridir. Məsələn, tibbi tərcümədə ixtisaslaşan tərcüməçilər kontekst baxımından dəqiq tərcümələri təmin edən, tibbi anlayışlar, prosedurlar və terminologiyalar haqqında dərin biliyə malik şəxslərdir. Eyni zamanda hüquqi tərcüməçilər hüquqi sistemlərin və terminologiyanın incəliklərini yaxşı bilirlər və bu da onlara hüquqi sənədlərin mürəkkəb incəliklərini idarə etməyə imkan verir. Dərin texniki biliklərlə təchiz edilmiş texniki tərcüməçilər mürəkkəb texniki anlayışları aydın və dəqiqliklə çatdırmaqda, dillər və domenlər arasında körpü yaratmaqda mahirdirlər.

Keyfiyyət təminatı tərcümə edilmiş məzmunun düzgünlüyünü və etibarlılığını qorumaq üçün ciddi prosesləri əhatə edən effektiv terminoloji tərcümənin təməli daşdır. Bu, linqvistik və terminoloji bağlılığı təmin etmək üçün təcrübəli mütəxəssislər tərəfindən hərtərəfli yoxlama, redaktə və nəzərdən keçirməyi əhatə edir. Keyfiyyətin təminatı tədbirləri həmçinin özündə sənaye standartlarına uyğunluğu, tənzimləyici tələblərə riayət etməyi və terminoloji ardıcılığın təsdiqini ehtiva edir. Güclü keyfiyyət təminatı protokollarını tətbiq etməklə tərcümə provayderləri müştərilərin və son istifadəçilərin tələblərinə cavab verən tərcümələrinin düzgünlüyünə və bütövlüyünə inam yarada bilər.

Terminoloji tərcümənin təsiri linqvistik dəqiqlikdən kənara çıxır, hədəf auditoriyanın anlayışını və qavrayışını formalaşdırır. Tibb sahəsində dəqiq tərcümə edilmiş terminologiya xəstələr arasında

inam və güvəni gücləndirə, aydın ünsiyyəti və səhiyyə məlumatlarının başa düşülməsini təmin edə bilər. Hüquqi kontekstlərdə isə dəqiq tərcümə şəxslərin hüquq və vəzifələrini müdafiə edə, hüquqi müraciətlərə bərabər çıxışı asanlaşdırmağa bilər, çünki texniki sahələrdə dəqiq tərcümə məhsul və xidmətlərin effektivliyini və etibarlılığını gücləndirərək istifadəçi təcrübəsini, təhlükəsizliyini və texniki sənədlərin başa düşülməsini artırmağa bilər. Terminologiyanın tərcüməsinin əsaslı təsiri onun mədəniyyətlərarası ünsiyyət və biliklərin yayılmasında mühüm rolunu vurğulayır.

Terminoloji tərcümənin mürəkkəb qobelenində tibbi, hüquqi və texniki aspektlərin yaxınlaşması çətinliklər, mülahizələr və imperativlərin zəngin mənzərəsini təqdim edir. Bu ixtisaslaşmış sahələr daxilində linqvistik dəqiqliyin labirintində bələdçilik təkə linqvistik təcrübə deyil, həm də dərin mövzu bilikləri tələb edir. Tibbi, hüquqi və texniki terminologiyanın mürəkkəbliyi dəqiq və kontekst baxımından həssas tərcümənin önəmli əhəmiyyətini vurğulayır. Qlobal məlumat mübadiləsi artmaqda davam etdikcə, dil və mədəni fərqlərin aradan qaldırılmasında domenə xas bacarıqlarla təchiz edilmiş peşəkar tərcüməçilərin rolu getdikcə əvəzolunmaz olur. Bu ixtisaslaşmış sahələr üzrə terminologiyanın tərcüməsində əsas məsələlərin həlli ilə biz çoxdilli dünyada effektiv ünsiyyət və anlaşmanın təmin edilməsində dəqiqlik və təcrübənin əsas rolunu aydınlaşdırdıq.

Bu yazıda biz, tibb, hüquq və texnologiya sahələrində çoxşaxəli çağırışlar və imperativlər haqqında anlayışlar təqdim edərək, effektiv terminoloji tərcümənin əsasını təşkil edən dil, bilik və təcrübənin mürəkkəb rəqsini vurğulamış olduq. Qlobal kommunikasiyanın dinamik mənzərəsində müşahidə etməyə davam etdikcə, linqvistik dəqiqliyə və kontekstual bağlılığa can atmaq müxtəlif domenlər və dillər arasında bilik və məlumatın qüsursuz və dəqiq ötürülməsini asanlaşdırmaq üçün əsas olaraq qalır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bowker, L., & Pearson, J. (2002). Working with specialized language: A practical guide to using corpora. Routledge.
2. Cao, D. (2016). Legal translation: History, theory/practice, and methodological perspectives. Routledge.
3. Chan, S. (2004). Medical discourse in professional, academic, and popular settings. John Benjamins Publishing.
4. Felber, H. (2004). Handbook of terminology management: Basic aspects of terminology management. John Benjamins Publishing.
5. Kockaert, H. J., & Steurs, F. (2001). Terminology in everyday life (Vol. 6). John Benjamins Publishing.
6. Quah, C. K. (2006). Translation and technology. Palgrave Macmillan.
7. Munday, J. (2008). Introducing translation studies: Theories and applications. Routledge.
8. Picht, H., & Draskau, J. (1985). Terms in context. John Benjamins Publishing.
9. Sager, J. C. (1990). A practical course in terminology processing. John Benjamins Publishing.
10. Temmerman, R. (2000). Towards new ways of terminology description: The sociocognitive approach. John Benjamins Publishing.

SUMMARY

Elçin Mirzəyev

TERMINOLOJİ TƏRCÜMƏNİN ƏSAS PROBLEMLƏRİ: TİBBİ, HÜQUQİ VƏ TEXNİKİ ASPEKTLƏR

This article delves into the intricate world of terminology translation, focusing on the convergence of medical, legal, and technical aspects. It explores the challenges and imperatives within each domain, emphasizing the need for linguistic precision, subject matter expertise, and contextual understanding. The complexities of translating medical, legal, and technical terminology

are dissected, highlighting the multifaceted landscape that demands specialized knowledge. The importance of accuracy in critical domains is underscored, emphasizing potential consequences of inaccuracies. The article discusses tools and technologies that revolutionize terminology translation, while acknowledging the irreplaceable role of human expertise. It advocates for professional translators with domain-specific knowledge and emphasizes the significance of quality assurance. The impact of accurate terminology translation on target audiences in medicine, law, and technology is explored, highlighting its role in fostering trust, upholding rights, and enhancing user experience. In conclusion, the article underscores the pivotal role of precision and expertise in ensuring effective cross-cultural communication and knowledge dissemination.

Keywords: *terminology translation, medical terminology, legal terminology, technical terminology, linguistic precision, domain-specific expertise, quality assurance, professional translators, cross-cultural communication, knowledge dissemination*

РЕЗЮМЕ

Эльчин Мирзеев

ТЕРМИНЫ, СВЯЗАННЫЕ С ПРОБЛЕМАМИ: ТИББИ, HÜQUQİ İKİ TEXNİKESKİE ASPEKTİ

Эта статья погружается в сложный мир перевода терминологии, уделяя особое внимание сближению медицинских, юридических и технических аспектов. Он исследует проблемы и императивы в каждой области, подчеркивая необходимость лингвистической точности, предметной экспертизы и контекстуального понимания. Анализируются сложности перевода медицинской, юридической и технической терминологии, подчеркивая многогранность ландшафта, требующего специальных знаний. Подчеркивается важность точности в критических областях, подчеркивая потенциальные последствия неточностей. В статье обсуждаются инструменты и технологии, которые революционизируют перевод терминологии, признавая при этом незаменимую роль человеческого опыта. Он выступает за профессиональных переводчиков со знаниями в конкретной предметной области и подчеркивает важность обеспечения качества. Исследуется влияние точного перевода терминологии на целевую аудиторию в области медицины, права и технологий, подчеркивая его роль в укреплении доверия, защите прав и улучшении пользовательского опыта. В заключение в статье подчеркивается решающая роль точности и опыта в обеспечении эффективной межкультурной коммуникации и распространения знаний.

Ключевые слова: *перевод терминологии, медицинская терминология, юридическая терминология, техническая терминология, лингвистическая точность, отраслевая экспертиза, обеспечение качества, профессиональные переводчики, межкультурная коммуникация, распространение знаний.*

MÜNDƏRİCAT

ULDUZ QƏHRƏMANOVA. Tərcümə-filologiyanın əsas istiqamətlərindən biri kimi	5
İLHAMƏ MƏMMƏDOVA. Difficulties encountered in teaching the subject "documentation and terminology" in translation groups.....	9
AYGÜN QASIMOVA. İngilis dilində ekvivalentsiz vahidlər və onların tərcüməsində formal və dinamik ekvivalentliyin təsiri.....	13
KÜBRA VƏLİYEVƏ. Azərbaycan və ərəb dillərində tibbi mətnlərin tərcüməsində abreviatura və akronimlərlə bağlı çətinliklər.....	14
AYNUR QOCAYEVƏ. Bədii tərcümə zamanı yaranan problemlər və onların həlli yolları.....	16
SVETLANA BALAKİŞİYEVƏ. İmadəddin Nəsimi qəzəllərinin tərcümə dilində bədii orijinalıq.....	21
TAHİRƏ ƏLİYEVƏ. Quran tərcümələrindəki fərqlər.....	24
ƏLİ ALLAHVERDİYEV. Atalar sözlərimizin Azərbaycan folklorunda yeri.....	26
YASİN BABAZADE. Navigating the depths of translation theory: unraveling the tapestry of linguistic exchange.....	29
GÜNEL YUNUSOVA. Türk sənətkarlarının publisistika və tərcümə nümunələri “Füyuzat” jurnalında.....	31
JALƏ PİRİYEVƏ. Realilərin tərcümə yollarının tədqiqi.....	34
ŞƏFA SALMANOVA. Azərbaycan və ingilis dillərində prefikslər vasitəsi ilə sözdüzəltmə.....	35
SEVİNÇ KƏRİMLİ. Frazeoloji vahidlər xalq yaradıcılığıdır və xalqın mədəniyyətinin məhsulu kimi onların tərcümədə yaratdığı çətinliklər.....	36
NİGAR BƏŞİROVA. Tərcüməşünaslığın frazeoloji problemi.....	38
MƏTANƏT ƏHMƏDOVA. Maşın tərcüməsi və kompüter tərcümə proqramları.....	40
ИРИНА ОРУДЖЕВА. Трудности перевода обращений из пьесы а.п. чехова «вишневый сад» на английский язык.....	41
BİRGÜL ƏSƏDOVA. Keçmiş zamanların nəqlətmədə rolu haqqında.....	43
NURANƏ MƏMMƏDOVA. Frazeoloji birləşmələrin tərcümə problemlərinin tədqiqi.....	47
XALİDƏ ABBASOVA. F.s.fitsgeraldın “dahi qetsbi” əsərində “amerikan arzusu”nun təcəssümü.....	49
KÖNÜL ƏBDÜRƏHMANOVA. E.Heminqueyin “Əlvida silah!” əsərində “İtirilmiş nəsil” problemi.....	50
SAHİLƏ İBRAHİMOVA. Tərcümə nəzəriyyəsi və atalar sözlərinin tərcümə prinsipləri.....	51
ÜLVİYYƏ MƏMMƏDOVA, GÜLŞƏN NƏSİROVA. Orta məktəb şagirdlərinə ingilis dilinin tədrisi zamanı istifadə olunan tərcümə metodu və yaranan problemlər.....	52
GÜLNARƏ QURBANOVA, GÜNEL BAXŞIYEVƏ, JALƏ QASIMOVA. Maşın tərcüməsi zamanı yaranan problemlər.....	54
NAİLƏ SADIQOVA. Metaforaların ingilis dilindən azərbaycan dilinə transformasiyası.....	56
VƏFA MƏHƏRRƏMOVA, LƏMAN ZEYNALOVA-MƏMMƏDZADƏ. Bədii təsvir vasitələrinin tərcüməsi zamanı yaranan problemlər.....	58

NƏRGİZ RƏHİMOVA. Frazeoloji evfemizmlərin ingilis dilinin zənginləşməsində rolu və Azərbaycan dilinə transformasiyası.....	60
AYTƏN MƏMMƏDOVA. Norveç dilinin tədrisində ədəbi dil problemi.....	62
VÜSALƏ AĞABƏYLİ. Bədii tərcümədə gender identikliyin tədqiqi (İngilis və Azərbaycan ədəbiyyatı əsasında).....	64
LEYLA HƏSƏNOVA. Bədii tərcümə zamanı qarşıya çıxan problemlər.....	66
AĞABİKƏ ƏLİYEVƏ. Müasir dünyada tərcümənin artan rolu.....	67
ELEONORA BABAYEVƏ. Ümummilli lider, Heydər Əliyevin nitqlərində hikmətli sözlər və aforizmlərin ingilis dilinə transformasiyası.....	69
MAHİRƏ ABDULLAYEVƏ. İbtidai siniflərdə oxu bacarığının inkişaf etdirilməsi.....	71
CEYRAN QULİYEVƏ. Tərcümə mədəniyyətlərin inteqrasiya vasitəsi kimi.....	73
BULBUL HAJIYEVƏ. Bridging linguistic frontiers: the impact of technology on translation in a globalized world.....	76
SELCAN ABDULLAYEVƏ. İngilis dilində alınma sözlərin təsnifatı.....	81
AYSEL ASADOVA. Understanding the biological basis of language.....	84
YEGANƏ BABASOY. Kütləvi informasiya vasitələrində dil normalarının pozulması.....	87
GÜLŞƏN CAVADZADƏ. Şagirdlərə diferensial yanaşmanın əhəmiyyəti.....	90
JAVİD BABAYEV. A language inside a language.....	92
DİLBƏR ORUCOVA. Dildə konseptuallaşma məsələsi.....	95
HİDAYƏT ƏKBƏROV. Fransız affiksasiyasının semantikasi: prefikslər və suffikslər vasitəsilə mənaların tədqiqi.....	98
GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVƏ). “Kitabi-Dədə Qorqud”da mətni bağlayan qrammatik vasitələr dilçiliyin aktual problemlərindən biri kimi.....	100
NƏRMİN İBRAHİMLİ. Azərbaycan və İngilis dillərində söz birləşmələri və onların yaranması.....	102
XATİRƏ MƏMMƏDOVA. Slenqlərin dilin digər layları ilə qarışdırılması.....	104
AYNURƏ MƏMMƏDOVA. Aciz “Divan”ında arxaizmlər.....	106
RÜBABƏ MƏMMƏDOVA. Dildə leksik boşluqlar və onların təsnifi.....	108
NAHİDE HEYDAROVA. Problems in theoretical classifications of pronouns.....	111
NƏRMİN MEHDİYEVƏ. İsmayil Şixli dilində az işlək sözlərə leksikoqrafik yanaşma.....	113
RÖYA ZEYNALOVA. Syntactic structures.....	115
NAZİLƏ SADIQOVA. Qeyri-davamedici feillər.....	118
SƏNƏM PAŞAYEVƏ. İngilis dilində frazeoloji vahidlərin formalaşması.....	120
GÜLNAR VƏLİYEVƏ. Ədəbi dilimizin kənar təsirlərdən qorunması.....	123
XƏYALƏ ABDULLAYEVƏ. The principles and importance of the grammar- translation method in teaching foreign language.....	125
YEGANƏ QƏHRƏMANOVA. Modallıq məntiqi-qrammatik kateqoriya kimi.....	126
ÇİNARƏ YOLÇUBƏYLİ. Şeir dilində alliterasiya və assonans hadisəsi (akademik Ağamusa	

Axundov yaradıcılığında).....	127
LEYLA ZEYNALOVA. Müasir dilçiliyin aktual problemləri.....	130
JALƏ ŞÜKÜROVA. Nizami və onun dilimizə tərcümə problemləri.....	132
KÖNÜL MƏMMƏDZADƏ. the role of translation in world integration.....	133
AYNUR NAMAZOVA. Azərbaycan və Türk dillərinin tarixi müqayisəli lüğəti.....	135
MALAHAT BABAYEVA. Current problems of Turkish.....	137
KÖNÜL HƏSƏNOVA. Frazoloji vahidlərin fonetik və morfoloji variantlığı.....	138
GÜLNAR MUXTARZADƏ. Müasir Azərbaycan dilində nitq etikətləri.....	142
INAS LAHEG. Dislocation and language in tsitsi dangarembga's nervous conditions.....	145
TÜRKAN HƏSƏNZADƏ. Tibbi terminologiyanın öyrənilməsi məsələlərinə dair.....	146
TAMİLLA ƏMİROVA, İBRAHİM KƏRİMOV. Məndüzəltmədə dildaxili və dilxarici vasitələr.....	149
ZƏHRAXANIM RƏHİMOVA. Azərbaycan və İngilis dillərində zaman kateqoriyası.....	151
FIALA ABDULLAYEVA. How to develop course materials: work on the selected material key words: translation, interpreting classes, training translators, selecting materials, topics and content, speeches, transcript and video.....	152
KHAYALA ABDULLAYEVA. Method in teaching foreign language.....	153
MEHDI RAHIMOV, FIDAN ISAYEVA. Translation transformations as a means of cognition of the linguistic and cultural value of words and phraseological units.....	154
EMİLİYA ƏLİYEVA. Kristin Bruk Rouzun “Çinar ağacı” (the sycamore tree) romanında üslub xüsusiyyətlərinin tərcümədə saxlanması.....	157
MİNAYƏ MƏMMƏDOVA. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə tərcümənin rolu və ümumi nəzəri məsələləri.....	159
SƏBUHİ İBRAHİMOV. Naxçıvana dair əlyazmaların tərcümə olunmasında paleoqrafiyanın rolu.....	160
KÖNÜL AYDIN. Tərcümə - tələbatdan yaranmış zərurət.....	162
NİGAR MƏHƏRRƏMOVA. Leksik dil boşluqlarının mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə rolu.....	164
NAHİDE HEYDAROVA. Problems in theoretical classifications of pronouns.....	167
NURİ ƏLƏVİYYƏ. Heydər Əliyevin multikulturalizm siyasəti və onun əhəmiyyəti.....	169
TÜRKAN İSMAYILLI. İngilis dilində modallığa dair.....	171
SALMAN ƏLİYEV. Sasani dövründə aparılan terminoloji fəaliyyətlərin fars dilinin elm dili kimi formalaşmasına təsiri.....	174
САДАГАТ РАСУЛОВА. Лексико-грамматическая характеристика русских возвратных глаголов в учебных целях.....	176
ЗЕЙНАБ МАМЕДОВА. Пути обогащения современного персидского языка.....	178
NURİDƏ QƏNBƏROVA. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə ədəbiyyatın rolu.....	180
RAJAB JAFARLI. the importance of the project based learning in Azerbaijan higher education.....	182

ÜLFƏT İBRAHİM. Fransa qəzet məqalələrində işlənən evfemizmlərin tərcüməsinə dair.....	183
RUQİYYƏ ƏSƏDOVA. Tərz ifadə edən şəkilçilərin leksik-semantik xüsusiyyətləri (rus dili materialları əsasında).....	185
NIGAR VALYEVA. The role of the translation in the intercultural relations.....	187
GÜLNAR ALLAHVERDİYEVA. İngilis və Azərbaycan dillərində diskursiv markerlərin əlaqələndirici funksiyası.....	188
SEVINJ AZIZ. Why accents matter in English.....	190
SƏRCAN SADIQOVA. İngilis dilində frazeoloji birləşmələrin tərkibində sayların modelləşməsinə dair.....	196
FATİMƏ İSMAYILLI. İngilis dili dərslərinin səmərəliliyinin artırılmasında texnologiyanın rolu.....	200
HASAN ALISOY. Language and thought: exploring philosophical connections.....	205
SEVINC HÜSEYNOVA. C.Ostin və I.Əfəndiyevin əsərlərindəki frazeoloji vahidlərin ümumi xüsusiyyətləri.....	209
KHAYALA HAMİDOVA. Linguistic approach in intralingual translation.....	211
JALƏ QƏNBƏRLİ. İspan ədəbiyyatı Azərbaycan tərcümələrində.....	212
SAMA MEHDI. The power and complexity of pronouns in English: a linguistic exploration.....	214
ZƏRİFƏ SADIQZADƏ. Dilin mənimsənilməsinə dair nəzəriyyələrin fəlsəfi əsasları.....	219
TƏHMINƏ ƏLİYEVƏ. Uniting voices: interpretation's role in nation integration.....	224
TEHRANA KHUDAVERDİYEVA. Translation problems and solutions: bridging linguistic and cultural differences.....	228
NƏCİBƏ QURBANOVA. Elmi-mədəni əlaqələrin qurulması və inkişafında tərcümənin rolu.....	233
RƏHİMƏ MƏMMƏDOVA. İspan dilində hüquqi tərcümənin sosial-mədəni problemləri.....	234
KÖVSƏR ABBASOVA. Azərbaycan – Almaniya siyasi və ədəbi əlaqələri.....	235
ELNAZ ƏLİYEVƏ. Dünyaya inteqrasiyada tərcümənin rolu.....	238
ELÇİN MİRZƏYEV. Terminoloji tərcümənin əsas problemləri:tibbi, hüquqi və texniki aspektlər.....	241

Nəşriyyat direktoru:	Əli Həşimov
Mətbəə müdiri:	Vidadi Kazımov
Qrafik dizayner:	Sahilə Abbasova
Redaktor:	Zəhra Rəhimova
Redaktor:	Minəvvər Ələkbərova
Aparıcı korrektor:	Sitarə Əlizadə
Aparıcı korrektor:	Zərri Məmmədova
Texniki korrektor:	Nərgiz Həsənova

Yığılmağa verilib: 05.02.2024
Çapa imzalanıb: 12.02.2024
Formatı: 60/90, 32/1, həcmi 8.68 ç/v
Sifariş №165, sayı 100 nüsxə

REDAKSİYANIN ÜNVANI: *7012. Naxçıvan şəhəri,
Universitet şəhərciyi,
Naxçıvan Dövlət Universiteti,
Əsas bina, I mərtəbə,
"Qeyrət" nəşriyyatı*

TELEFON: (00994 036) 545-45-59
(00994 036) 544-08-61

E-mail: *elmi.hisse@mail.ru*